

ТОМА
БИКОВ

ЗАМІСКОМ

Другата история на

Б

Ъ

Л

БЪКВАРЬ
ВЪ ГАЛАНТИ
ПОЪЧЕНІА
ОДНАКО
ПЪТРА Х. ЛЪГОВИЧА

Г

А

Р

И

Я

157

**модерни
апокрифа**

Тома Биков

Другата история на България
157 модерни апокрифа

Българска
Първо издание

Редактор *София Петрова*
Художник на корицата *Николай Киров*
Технически редактор *Антония Марева*
Коректор *Мария Венедикова*

© Тома Биков, автор, 2014
© Николай Киров, корица, 2014
© Милениум

<http://4eti.me>

ISBN 978-954-515-234-4

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	7
1. Приятелят на султана	9
2. Идеологът на революцията	11
3. Просветителят	13
4. Мила ми Венето... ..	14
5. Жив е той, жив е.....	17
6. Забравеният предател	19
7. Съдникът на Левски.....	21
8. Братът на Левски.....	23
9. Боримечката.....	25
10. Авантюристът на революцията	26
11. Българската Жана д'Арк.....	28
12. Болнавият автор на Кървавото писмо	30
13. Актьорът революционер	32
14. Любовта на гениалния котленски овчар.....	34
15. Нетленните останки на Любен Каравелов.....	36
16. Каравелица.....	37
17. Живият свидетел на историята	40
18. Войводата градинар	42
19. Достойният Треперико паша	44
20. Религиозният баща на българския едър капитал.....	46
21. Първият български премиер	48
22. Двама чужденци начело на България	50
23. Началото на българските компроматни войни	52
24. Красивата поетеса на нова България	54
25. Трагедията на семейство Стамболови	56
26. Харизматичният майор.....	58
27. Русофилство на инат.....	60
28. Първият български генерал	62
29. Митрополит в политиката.....	64
30. Генерал на двама господари	67
31. Премиершата Каравелова	69
32. Гражданинът Михайловски	72
33. Европейският министър на просветата.....	74
34. Най-младият министър-председател.....	76
35. Консерваторът.....	78
36. Бай Ганьо убива автора си погрешка	80
37. Дипломатът на демокрацията	82

38. Братята, които построиха университет въпреки българската държава.....	84
39. Най-силният човек на XIX век	86
40. Бащата на Бургас.	88
41. Благодетелят на Пловдив	90
42. Олигархът на следосвобожденска България	92
43. Възходът и падението на Султана и Рачо Петрови	94
44. Болен ми лежи Миле Попйорданов... ..	95
45. Яне ле, бело гърло.....	98
46. Актьорът на революцията	100
47. Фабрика за убийства	102
48. Шарлот Корде от Македония.	104
49. Дипломатът, който описва историята	106
50. Чужденец в защита на България.....	108
51. Чешкият баща на българското изобразително изкуство	110
52. Скандали с марка „Вазов”	111
53. Отнетото наследство на Вазов	114
54. Любовните авантюри на литературния критик	117
55. Безгрижният	119
56. Авторът на химна.	121
57. Първият комунист.	122
58. Социалдемократът	124
59. За честта на един премиер.....	126
60. Джентълменът на българската политика.....	128
61. Най-богатият премиер	130
62. Политическият поход на семейство Петкови	132
63. Феминистката	135
64. Бедният художник от банкнотата.....	137
65. Трагичните любови на Димчо Дебелянов	139
66. Прекъснатият талант на Адриана Будевска	141
67. Кинаджията	142
68. Толерантният Теодоров.....	144
69. Народният учител	146
70. Първият премиер на Украйна	148
71. Българинът Джордж	150
72. Убийството на Стамболийски	152
73. „Бяла книга“ за земеделското управление	153
74. Българско убийство в Прага	155
75. Кървавия професор	158
76. Железният генерал.....	160
77. Изстрели в Бургтеатър.....	162
78. Възлюбеният на царската дъщеря	165

79. Тази нощ сънувах Кемал.....	167
80. Войната между Йордан Йовков и Елин Пелин.....	169
81. Социалният индустриалец.....	172
82. Социологът.....	174
83. Со кротце, со благо.....	175
84. Владо Шофьора.....	178
85. Демократът страдалец.....	180
86. Тихият премиер на шумните времена.....	182
87. Непоклатимият.....	184
88. Превратаджията.....	187
89. Душата на преврата.....	189
90. Лицето на преврата.....	191
91. Жертвата на преврата.....	193
92. Премиер по случайност.....	196
93. Първият футболен трансфер.....	198
94. Първият милион на премиера Гудев.....	200
95. Съпругата на археолога.....	201
96. Непризната спасителка.....	204
97. Забравеният спасител.....	205
98. Спасителят на българските евреи.....	207
99. Нацистът.....	210
100. Процесът срещу Вапцаров.....	211
101. Черния ангел.....	214
102. Смърт в Ястребино.....	216
103. Нелепата смърт на първия български партизанин.....	218
104. Правозащитникът.....	220
105. Великият фалшификатор.....	222
106. Икономистът.....	224
107. Журналистът.....	225
108. Кметът на София.....	227
109. Пожарникарят.....	230
110. Буржоазният архитект на комунистическия мавзолей.....	232
111. Създателят на „Златорог“.....	234
112. Предводителят на Бялото братство.....	236
113. Ясновидецът и властта.....	237
114. Мистериозният Майстор.....	240
115. Актьорът.....	242
116. В сянката на царя.....	243
117. Жените на вожда.....	245
118. Цената на достойнството в политиката.....	247
119. Аристократът и работническата класа.....	249

120.	Едно приятелство и две неизпълнени смъртни присъди.....	251
121.	Сталинистът.....	254
122.	Пролетарският художник.....	256
123.	Унищожената писателка.....	258
124.	Легендарният метач на Борисовата градина.....	260
125.	Българинът от Македония.....	262
126.	Семейните войни на Чудомир.....	264
127.	Вдовецът на легендата.....	266
128.	Елиминирането на Антон Югов.....	268
129.	Бохемска рапсодия.....	271
130.	Митрополитът на народа.....	273
131.	Блаженият Евгений Босилков.....	275
132.	Непоправимият.....	277
133.	Великият бас и неговите сложни отношения с родината.....	279
134.	Бащата на българската естрада.....	281
135.	Джаз в соца.....	283
136.	Опит за преврат в Народната република.....	285
137.	Шпионинът.....	287
138.	„Златният Орфей“ на социалистическия шоубизнес.....	289
139.	Едрият капиталист на развития социализъм.....	291
140.	Полетът на Соколето.....	293
141.	Жектрик.....	295
142.	Протестиращият човек.....	297
143.	Случаят „Борис Арсов“.....	300
144.	Най-масовото криминално убийство.....	302
145.	Палачът.....	304
146.	Сивият кардинал.....	306
147.	Неудобният Втори.....	308
148.	Властелинът на ДС.....	310
149.	Създателят на Шесто управление.....	312
150.	Гръм в рая.....	314
151.	В името на ДС.....	316
152.	Пазителката на тайните.....	318
153.	Битката между Андрей Луканов и Огнян Дойнов.....	320
154.	Преименуваният възродител.....	322
155.	Краят на илюзията.....	325
156.	Незапомненият образ на българския Нелсън Мандела.....	327
157.	Несбъднатият лидер на ДПС.....	329
	За Автора.....	332

Предговор

Тази книга не е историческо изследване, въпреки че историите в нея са достоверни; не е и художествено произведение, макар много от сюжетите да наподобяват на художествена измислица. Тя е пъзел от отминали събития и животи, много от които са останали в сянката на митовете и легендите, с които често опитваме да утолим жаждата си за историчност. В нея се разказва за хора. В чест на някои от тях днес са построени паметници и улици носят имената им. Други са добре забравени, трети са безусловно отречени. Общото помежду им е, че по една или друга причина техните житейски съдби са били обозначавани от драматичните политически обрати, които съпътстват цялата история на България от Освобождението до края на XX век. Някои са се възползвали от обратите, други са ставали тяхна жертва.

Докато писах книгата, открих, че отвъд митологията, която е покрила българската национална памет, съществува една далеч по-интересна и увлекателна картина; че зад смелостта и безусловния идеализъм на някои от националните ни герои стоят трагични и погубени съдби, които сякаш нарочно сме забравили; че животът на Райна Княгиня например не свършва с Априлското въстание и епичното ѝ преминаване през Панагюрище върху коня на Георги Бенковски - животът ѝ продължава през дългогодишния отказ на панагюрци да я приемат отново в града си и свършва в отчаяние и бедност по калните улици на крайните софийски квартали.

Открих, че българската национална памет обича шумните образи и презрително отминава онези, които не са намирали за нужно да се провикнат, за да се обозначат за дълго върху историческата ни карта. Тяхното място там е незаслужено отнето. Този тип памет пропуска лековатото редица значими фигури от обществения и политическия живот, които не само са променяли България, но и са успявали да я тласнат напред благодарение на здравия си разум и спокойното си поведение. Пример за това е дълбоко забравеният министър-председател професор Стоян Данев, чието управление в началото на миналия век полага основите на „тлъстото десетилетие“, белязало един от най-силните възходи на българската икономика. Впрочем прави впечатление, че едни от най-талантливите и успешни български министър-председатели са напълно непознати за широката публика.

Едва ли ще бъде голямо откритие, ако кажа, че българското минало е наситено с контрасти. В него меките и плавни тонове са истинска рядкост и са по-скоро изключение, което само потвърждава общото правило на безпричинна жестокост и безусловно милосърдие. Изпъстрено е с отричане, поругаване и дори физическо отстраняване на хора, които в същото време са

възвеличавани и с течение на времето дори са издигани в култ. Достатъчно е само да си припомним хорото върху пресния гроб на убития в центъра на София министър-председател Стефан Стамболов и по-нататъшното му обществено канонизиране, стигащо дотам, че да забравим напълно за злоупотребите на авторитарния му режим; стига ни да узнаем, че една от най-талантливите български актриси за всички времена Адриана Будевска е пенсионирана на четирийсет и осем години само защото синовете ѝ са с леви разбирания.

Разпиляната българска памет е далеч по-интересна от митологизираните клишета, с които сякаш по навик сме свикнали да живеем. Една от целите на тази книга е да заобиколи митологията и да надникне в личното пространство на някои от героите, които отдавна са придобили статут на паметници. Другата ѝ цел е да преоткрие незаслужено забравени фигури и сюжети, които по всяка вероятност никога няма да получат своя паметник. Тя не е политическо четиво, а опит за разказ за едно безвъзвратно отминало време. Докато я писах, възприемах себе си не толкова като автор, колкото като човек, който се опитва да подреди пъзел. Моята роля се изчерпва в събирането и подреждането на различни истории, които биха могли да изградят обща и достоверна атмосфера за едно несправедливо, романтично, талантливо и най-вече отминало време. Затова, наред с политическите образи, в тази книга има истории за актьори, писатели, икономисти, банкери, благодетели...

Тя със сигурност не е достатъчна, за да даде пълна картина на широкия период от време, който обхваща. Нейното начало е в късните години на османското владичество, а краят ѝ стига чак до началото на прехода. От погледа на настоящето можем да забележим, че редица тенденции и сюжети, които са се случвали в далечното и по-близкото минало, се повтарят почти буквално и днес. Тази цикличност често прилича на обреченост, която ни върти в кръг и ни кара непрестанно да повтаряме стари грешки, да преживяваме периодично еуфорията, която често ни спохожда, преди да катастрофираме. Да се хвърляме непрестанно в диапазона от „Осанна“ до „Разпни го“ и да се опитваме да унищожим безвъзвратно всеки, когото бихме могли да използваме за авторитет. Докога ще продължи тази цикличност, зависи само от нас и от общата ни воля да преодолеем контрастите. За да можем да чуем гласовете и на онези, които не намират за нужно да викат, за да бъдат чути.

Тома Биков
7 януари 2014 година

1. Приятелят на султана

Княз Стефан Богориди, Стефанаки бей, Стефанос Богориди - и трите имена са на един и същи човек — един от най-високопоставените българи в рамките на Османската империя, превърнал се в единствения християнин, чийто дом е посетен лично от султана. При това не само един, а двама султани гостуват в богатия цариградски дом на българския си довереник. Освен с блестящата си политическа и дипломатическа кариера в рамките на империята Богориди остава в историята и с изграждането на българската църква „Св. Стефан“, която и до днес се издига в Истанбул. Църквата, която бързо се превръща в български обществен център, е построена благодарение на усилията и щедростта на високопоставения българин. За да бъде изградена, Богориди дарява една от къщите си в османската столица. На това място и до днес се издига Желязната църква.

Преди да започне строежа, Богориди издейства лично от султана ферман, с който се разрешава построяването на българския църковен храм. Въпреки това църквата не се издига безпрепятствено. Сред богатите българи в османската столица, които заявяват, че ще подпомагат изграждането на храма, възниква спорът къде да бъде построен. Мнозина от тях искат църквата да се издигне на по-централно място в Истанбул, затова отиват при Богориди, за да го убедят, че храмът не трябва да бъде построен на мястото на неговата къща, а на по-удобно място. Авторитетният българин, чиито думи са предадени от Петко Славейков, отговаря: „Доде вие купите това място, Патриаршията, която ще ви противодействува, може да го купи по-напред или да възвиши цената му и по-други начини да подействува и да осуети съвършеното дело. За това ковете желязото, додето е топло. Нека направим сега което можем, а по-доброто, когато можем. Нека бъдем хора да закрепим тази черква, че подир, ако бъдем в състояние, не на Ункапан, ами и на Атмегдан, на Бейоллу да си направим друга черква“.

Така през лятото на 1849 година е свикано голямо събрание, на което участват 263 видни българи от Цариград. Провежда се в дарената от Богориди къща. По време на събранието князът изразява желанието си да бъде издигната голяма църква и метох, където да отседат и българите, отиващи на поклонение към Светите места. Предложенията на Богориди, който по това време е на седемдесет и четири годишна възраст, са приети и той единодушно е обявен за пръв епитроп и ктитор на църквата. Според някои съвременници на влиятелния българин църквата „Свети Стефан“ получава името си именно в негова чест. След като храмът е издигнат, в окончателния вариант на грамота за дарение на Стефан Богориди е записано, че църквата, постройките и мястото стават завинаги собственост на българския народ. Така, в залеза на живота си, Стефанаки бей, както го

наричали турците, остава последователен във възгледите си да подпомага религията и да развива образованието на своите сънародници.

Княз Стефан Богориди е роден в Котел през 1775 година с името Стойко Цонков Стойков. Внук е на Софроний Врачански, който след смъртта на баща му лично се грижи за доброто му образование. Името Богориди е дадено на него и на брат му Атанас в чест на княз Борис I Кръстител, известен и като Богорис.

Бъдещият високопоставен османски политик приема името Стефан, докато учи в гръцкия колеж „Свети Сава“ в Букурещ. След като завършва образованието си, започва работа като учител в богато гръцко семейство в Истанбул. По-късно постъпва на работа като преводач в османския флот. През 1799 година участва в експедиционния корпус на Мустафа паша (бъдещия султан Мустафа IV) срещу дебаркиралия през 1798 година в Египет френски корпус на Наполеон Бонапарт. В сражението срещу французите при Абу Кир османската армия претърпява съкрушително поражение, но като по чудо Стефан Богориди успява да се спаси. След това започва бурната му кариера. През 1812 година заминава за Молдова, за да стане губернатор на Галац. На този пост прекарал седем години, а след това е назначен за номинален каймакам на Влашко (днешна Румъния). През 1822 година става каймакам на Молдова, а от 1823 до 1825 година е на високопоставена служба в османския флот. В края на 20-те години на XIX век Стефан Богориди навлиза във високите етажи на дипломацията. След Руско-турската война от 1828-1829 година оглавява османската делегация в Санкт Петербург, която трябва да уреди спорните въпроси с Русия. Богориди изпълнява успешно мисията си и с това печели доверието на султан Махмуд II, който го назначава за свой личен съветник. В следващите трийсет години Стефан Богориди участва във всички големи и важни преговори и решения на Османската империя. Сред тях е и решението за признаване независимостта на Гърция през 1830 година. По този повод английският посланик в Цариград Канинг, по-късно лорд Стратфорд, разказва в мемоарите си как, благодарение на дипломатическата мисия на Стефанаки бей, Гърция получава своята независимост.

След смъртта на султан Махмуд II, при султан Абдул-Меджид I, Стефан Богориди е член на Танзиматския съвет и имперски съветник. Последната длъжност е създадена специално за него. Докато се движи по върховете на османската власт, Богориди поддържал и елино-българското училище в родния си Котел. Освен това покровителства и помага на множество български студенти да учат в елитни училища в Цариград и Европа. Прозорливостта на този изключителен човек личи в думите му, преразказани от котленеца Матей Хаджиматеев. По повод очакванията българите да бъдат освободени от Русия Богориди казва: „Ама те не знаят, русите са добри,

юначни са, и близки са, и милеят за нас, ама те от свобода не отбират. И за нас сега е време да държим със западните сили, на тях трябва повече да се надеем, дорде дойде да станем хора и народ и ние. Западните сили ще обуят краката на агите в един папус, но отведнъж не става. За нас е сега да държим за англичаните“. По този начин, още в средата на XIX век, този български възрожденец задава насоката, която българската държава ще започне да следва едва в края на XX век. Прозорливостта му обаче днес е несправедливо забравена.

2. Идеологът на революцията

И до днес Георги Сава Раковски остава една от най-загадъчните фигури в българската история. Век и половина след смъртта му белите петна в биографията на първия идеолог на българското национално-освободително движение остават непопълнени. Приживе е наричан „българския Гарибалди“: освен по революционните идеи, българският и италианският революционер си приличат и по членството си в масонски ложи. Парадоксално, но един от бащите на българския национализъм е член не на една, а на няколко масонски ложи. Днес повечето националисти обявяват масонството за един от най-големите си врагове, без да знаят, че именно тайните общества са в основата на националистическите движения не само в България, но и в голяма част от Европа. През 1861 година Георги Сава Раковски е сред основателите на първата българска масонска ложа, която е създадена по образец на карбонарите в Италия. Нарича се „Тайната дружина на верните приятели“, а седалището ѝ се намира в Цариград. Преди да основе родната ложа, Раковски е посветен член на Гръцката, Белградската и Букурещката ложа. Познанията за живота на тайните общества по-късно му помагат да организира първия вариант на българското националноосвободително движение. По същество тайните комитети на Левски и Българският революционен централен комитет функционират на принципа на италианските масонски организации. Месеци след като е създадена „Тайната дружина на верните приятели“, за неин член е привлечен самият Левски, който по това време тепърва навлиза в революционните борби. Тази тайна организация по-късно е в основата на организирането и финансирането на Първата българска легия в Белград. Преди това от нея са създадени и първите мрежи от съзаклятия в страната.

Интересно е развитието и на имената на Раковски. Роден през 1821 година с името Съби Стойков Попович, Раковски сменя няколко имена, за да стигне до това, с което е известен и до днес. В първите години на революционното си увлечение идеологът се подвизава и под името Сава Стойков Попович. В

крайна сметка решава да се преименува на Георги в чест на вуйчо си Георги Мамарчев, който е един от организаторите на Велчовата завера в Търново. Заверата е един от най-сериозните бунтове, вдигани в българските земи на Османската империя в началото на XIX век. Фамилията Раковски идва от родното място на бащата на войводата село Раково. През 40-те години на XIX век Раковски живее в Браила под името Георги Македон.

Преди да започне да мисли революционната си стратегия, получава солидно образование: през 1834 година постъпва в училището в Карлово, където учи при легендарния Райно Попович. През 1836 година обаче напуска града, в който една година по-късно ще се роди Левски. Причината е върлуваща по това време чумна епидемия. В края на 1837 година заедно с баща си заминава за Цариград, където продължава образованието си в елитното гръцко училище в Куручушме. Там Раковски изучава философия, красноречие, богословие, математика, физика, химия, латински, френски, персийски и арабски език. Именно в Цариград са първите му революционни стъпки - младият Раковски е съучредител на „Македонското дружество“, което си поставя за цел да освободи българските земи от османска власт. Под влиянието на Неофит Бозвели, Иларион Макариополски и Сава Доброплодни Раковски се включва в борбата за църковна независимост. Едва на дваайсет и една години получава смъртна присъда от румънски съд заради участието си в организация на бунт в Браила. Успява да избегне изпълнението на присъдата, защото по това време се подвизава с гръцки паспорт и гръцкото консулство се застъпва за него. Следват две години престой в Марсилия. След като се връща в родината, Раковски е осъден от османски съд на седем години затвор за бунтовническа дейност. Излежава обаче само три от тях в цариградски затвор.

През следващите години революционерът развива мащабна публицистична и издателска дейност. Апогеят на революционната му борба идва в началото на 60-те години, когато се установява в Белград и започва да осъществява идеята си за организирана революционна борба. През 1861 година Раковски изготвя своя „План за освобождението на България“ и „Статут за едно Привременно българско началство в Белград“. Това са първите писани документи, които представят систематичен план за предизвикване на революция по българските земи. През юни 1862 година Раковски е избран за председател на привременното българско правителство в Белград. След като оглавявал почти десет години организираната революционна националноосвободителна борба, Георги Сава Раковски е принуден да я остави на следващото поколение. През есента на 1867 година, едва на четирийсет и шест години, той умира от туберкулоза. Мястото му е заето от Васил Левски.

3. Просветителят

Необикновен човек. Така може да бъде наречен възрожденският просветител Петър Берон, който и до днес остава в спомените на българите със своя „Рибен буквар“. Книгата е първият български учебник, но в никакъв случай не е най-интересната част от живота на автора ѝ. Притежаващ огромно финансово състояние, Петър Берон прекарва живота си в нищета и разходва парите си само и единствено за образование и наука. Той е един от най-големите дарители на българските училища и на практика е в основата на появилата се по-късно масова образователна система.

Роденият в Котел през 1875 година като Петър Хаджи Берович завършва килийно училище, а след това и елино-българското училище на даскал Андон Хаджи Кринчу. Като син на заможна фамилия е изпратен да учи в елитно гръцко училище в Букурещ. Когато завършва, записва медицина в Хайделберг, а след това в Мюнхен. През 1831 година защитава докторат и се връща в Румъния. През отдадения на науката и образованието живот успява да създаде над двайсет научни труда и да овладее до съвършенство девет езика. Въпреки че немалка част от времето си прекарва в Париж, Берлин, Лондон, Виена, Прага и Атина, никога не забравя България и родния Котел и не спира да дарява средства за подкрепа на много български училища.

Славата на Петър Берон надхвърля границите на Османската империя. Докато е в Париж, преподава в един от най-престижните европейски университети Сорбоната. Известен е като знаменит учен, но всички смятат, че изпитва хроничен финансов недостиг заради аскетичния живот, който води. Френските научни среди не са безразлични към научния му талант и му предлагат да приеме френско гражданство под името Пиер Барон. Българинът отказва и остава поданик на султана. Приема само да се нарече Петър Берон. По време на своето пребиваване в Сорбоната живее на последния етаж на бедна сграда, където на места покривът е срутен и се вижда небето. Това се случва, въпреки че доходите му не са никак малки - получава добра заплата, но я влага в лаборатория по химия за експерименти.

Берон създава „Рибния буквар“, с който и до днес е известен, ненавършил трийсет години. Официалното име на книгата е „Буквар с различни поучения“ и е предназначен специално за българските училища и техните най-малки ученици. Благодарение на нея, макар и името ѝ днес да звучи доста наивно, хиляди българчета получават познания в различни сфери на живота. Букварът е изработен по френски образец.

През 1853 година ученият прави своето първо завещание. В него записва, че дарява цялото си имущество на различни български училища.

Завещанието е преработено през 1867 година и 1870 година, но идеята парите на знаменития българин да бъдат вложени в образованието на българските деца не се променя. За изпълнител на последното си завещание посочва комитет с председател родолюбивият българин от Букурещ Евлоги Георгиев. Самият Георгиев по-късно ще последва примера на Берон и ще дари огромното си богатство за построяването на Софийския университет.

През 1871 година Петър Берон посещава Румъния за последен път. Целта му е да нагледа имотите си. На 21 март 1871 година големият български просветител е намерен удушен в имението си до Крайова. Физическите му убийци Йон Калин и Нику Табаку са открити бързо, а след това осъдени на каторга. Остава съмнението, че са изпълнявали поръчка на Теохар Папазоглу, когото ученият определя за изпълнител на завещанието си. Това твърдение обаче не е доказано.

Богатството на Петър Берон, което възлиза на колосалните за времето си 400 хиляди франка, е използвано от изпълнителите на завещанието за построяването на елитната Одринска гимназия. На девическите училища в Шумен, Котел, Осман пазар (Омуртаг) се даряват по 200 жълтици годишно. Малка част от парите Берон оставя и на любимата си котленска община. Завещанието на големия просветител завършва така: „От доходите на всички имения ще се плаща на учители и учителки, в онези села в България, гдето има черкви. Момчетата и момичетата ще се учат да пишат, смятат и да шият. Моите настоятели ще изпращат до училищните настоятели и общинарите на разните градове колкото пари те намират за добре за всеки град и всяка област... От моите пари в брой ще се напечатат буквари за селските училища, гдето ще се раздават даром“.

4. Мила ми Венето...

Жената на Христо Ботев остава завинаги в неговата сянка, въпреки че прави не по-малка саможертва от мъжа си. До края на живота си през 1919 година тя пази спомена за великия си съпруг и посреща упорито и с достойнство трудностите, пред които я изправя съдбата. Заради любовта си към поета Венета Ботева преживява и бедност, и унижение, и отхвърляне от тогавашното консервативно общество. Въпреки това успява да отгледа и образова двете си деца Димитър и Иванка. Самата тя до края на живота си не успява да се научи да чете и пише, но никога не забравя едно от най-съкровенията желания на именития си съпруг - двете ѝ деца да получат добро образование.

Венета произхожда от богат търновски род. Едва седемнайсетгодишна родителите ѝ я женят за заможния търговец Дончо Петров. Година по-късно

ражда сина си Димитър. Още от самото начало на брака с първия си мъж Венета не е щастлива. Това я кара през 1870 година да предприеме немислимата за онова време стъпка да напусне мъжа си. Въпреки консервативните разбирания на обществото Венета получава подкрепата на майка си, която я праща в Букурещ при брат си. Вуйчото на младата жена не е случаен човек. Той е заможният владика Панарет Рашев. Въпреки че е църковно лице, а Църквата отрича развода, владиката намира сили да прости своеволието на племенницата си и я приема в разкошния си дом заедно със сина ѝ. Там тя се захваща с домакинската работа. Това била и една от основните причини, поради която вуйчо ѝ я приел. Усещайки, че старостта е близо, искал да има до себе си близък, който да му помага.

В Букурещ Панарет развива не само църковна, но и обществена дейност. Член е на „Добродетелната дружина“, която финансира образователната дейност в населените с българи територии на Османската империя. Именно срещу тази дружина Ботев излива периодично гнева си в статии, публикувани в български имигрантски вестници, издавани в Румъния. Самият Панарет също е мишена на острото Ботево перо и по тази причина владиката не крие презрителното си отношение към хъшовете и техния поет. По ирония на съдбата Венета ще отдаде живота си именно на омразния на вуйчо си Ботев. Запознава се с младия революционер, докато той работи като учител в българското училище в Букурещ. На един от църковните празници, когато владиката по обичай след църковната служба приема гости от българската колония в Букурещ, дошъл и Ботев. В този ден Венета, заедно с още няколко жени, поднася сладко и кафе на гостите. Любовта между поета и разведената племенница на владиката пламнала от пръв поглед и не ги напуснала никога.

Когато връзката между двамата се задълбочава и Венета няма как повече да я крие от вуйчо си, Ботев ѝ предлага да се пренесе в бедния му дом. Изрично подчертава, че иска Венета заедно със сина ѝ Димитър. Това дава увереност на младата жена и тя тръгва след порива на сърцето си. Изоставила охолния живот, Венета започва да върти бедното домакинство на Ботев. Заради тази постъпка вуйчо ѝ прекъсва всякакви контакти с нея и дълго не може да прости предателството. В дома на Ботев Венета пере и храни не само мъжа си, но и приятелите му хъшове, които редовно гостуват. В този дом Венета редовно посреща и бъдещия премиер на свободна България Стефан Стамболов. През тези години Ботев е не просто негов неофициален наставник, но и същински кумир. Само десетина години по-късно, като председател на Народното събрание, Стамболов ще откаже на Венета да увеличи нищожната ѝ поборническа пенсия, а при една тяхна случайна среща на улицата във Велико Търново отвърща глава от погледа ѝ и дори не я поздравява.

Въпреки бедността Венета е щастлива от живота си с Ботев. Буйният му нрав омеква, когато се прибира при семейството си. Той се отнася с доведения си син като със свой и това кара жена му да го обича още повече. През пролетта на 1876 година Венета ражда второто си дете Иванка. То е плод на скандалната ѝ любов с поета, който само месец по-късно ще поведе двеста младежи в отчаян опит да донесе свобода за България.

На 13 май 1876 година Ботев излиза от дома си. Казва на съпругата си, че ще пътува за Браила и Галац и ще отсъства от дома няколко дена. Нищо неподозиращата Венета не се съмнява в думите му. Научава къде е тръгнал мъжът ѝ, след като вестта за неговата смърт стига до Букурещ. Сломена от мъка, Венета получава прощалното писмо от Ботев още по-късно и го пази до края на живота си.

След смъртта на мъжа си остава сама с двете деца и без никакви доходи. Известно време хъшовете ѝ помагат да оцелява, но и те самите нямат големи възможности. Така съпругата на поета е принудена да търси прошка от вуйчо си. Той отказва да ѝ даде такава, но все пак сърцето му се смилява и ѝ дава малко пари, за да се върне в родното Велико Търново. Там общественото мнение е категорично срещу вдовицата на Ботев. Тя има славата на жена, която е напуснала първия си мъж и живяла без брак с втория. Отношението на хората към нея е съчетано с тежка бедност. Венета на всяка цена иска да спази заръката на Ботев и да образова двете си деца. Веднага след Освобождението получава поборническа пенсия от нищожните 30 лева, която не стига за нищо. През 1885 година, когато приятелят на мъжа ѝ, Стамболов, председателства Народното събрание, тя прави официално искане пенсията ѝ да бъде увеличена. Отговор от Народното събрание не получава, но във вестниците се появяват публикации, че иска да се възползва от славата на мъжа си. Гордата Венета отговаря на упреците с писмо до вестниците, в което се отказва от мизерните 30 лева. Това е оглушителен шамар за тогавашните политици и журналисти. До края на живота си тя презира тези две групи хора и отказва каквито и да било контакти с тях.

За да изхранва децата си, музата на Ботев е принудена да работи като прислужница в богати домове. Работата не ѝ тежи и тя успява да си стъпи на краката. През 1886 година вуйчо ѝ ѝ прощава за втори път и я кани отново в Букурещ. Там Венета се грижи за него. След смъртта му непокорната племенница получава добро завещание, което обаче е изпълнено единайсет години по-късно. Дотогава бедната вдовица продължава да изпитва финансови трудности. Щом получава завещанието, Венета бърза да раздаде част от него на бедните и Църквата.

Мъките на Венета обаче не спират със стабилизирането на финансовото ѝ положение. През 1906 година тя понася втория голям удар в живота си. Едва на двайсет и една години умира дъщеря ѝ Иванка. До края на живота си

майката не успява да се съвземе от този удар. Венета прекарва старините си при сина си Димитър в София. Често пътува до родното Търново, което непрестанно ѝ липсва. В края на живота си пожелава да отиде до родния си град. Веднага щом пристига, ѝ става лошо; моли да изпратят телеграма до сина ѝ в София. Димитър веднага тръгва за Търново, където вече е ясно, че Венета е получила тежък инсулт. С последни сили тя дочаква сина си, за да му даде прощалното писмо на Ботев, което грижливо крие от чуждите погледи през целия си живот. Минути след като вижда писмото в ръцете на сина си, Венета затваря очи и завинаги си отива от този свят. Роднините ѝ я погребват във Велико Търново, в гроба на любимата ѝ дъщеря, без да разгласяват за смъртта ѝ. Това били последните две желаниа на жената, която доброволно останала в сянката на любимия си мъж.

5. Жив е той, жив е...

С тези думи поетът Христо Ботев оставя завинаги в историята сливенския войвода Хаджи Димитър. И до днес името на легендарния поборник е познато повече от поезията на Ботев, отколкото от историческите факти. Всъщност все още не е ясно дали войводата е загинал в битката на старопланинския връх Бузлуджа, или е издъхнал близо до връх Кадрафил, в Сърнена Средна гора, където според очевидци е пренесен от свои четници, след като е тежко ранен през лятото на 1868 година. Хаджи Димитър Асенов умира едва двайсет и осем годишен, но в краткия си живот успява да натрупа доста плътна революционна биография.

Роден през 1840 година в заможното семейство на сливенския търговец Никола Асенов, бъдещият войвода става хаджия едва двегодишен. През 1842 година Никола Асенов заедно със съпругата си и невръстния си син тръгва на поклонение в Йерусалим, което продължава около година. В онези времена посещението на Светите места е наистина тежко и продължително изпитание. От тази година и през целия си живот Димитър Асенов с гордост слага пред името си титлата „хаджи“. Революционният период в живота на младия хаджия започва през 1862 година, когато е едва на двайсет и две години. По това време Хаджи Димитър за пръв път се включва в чета и в продължение на едно лято обикаля Сливенския балкан. Тази малка авантюра на младия и заможен сливенчанин е само репетиция за истинските приключения, които го очакват. През пролетта на 1864 година Хаджи Димитър е избран за знаменосец на четата на Стоян войвода от Сливен. Четата е малка и се състои само от дванайсет души. Създадена е, за да изпълни конкретна задача, а именно - да убие търновския гръцки владика. Дали четниците са искали смъртта на владиката само заради това, че е грък,

или заради нещо друго, днес не е ясно. Знае се само, че малко преди да влязат в Търново, четниците се скарват с войводата и четата им се разпада. Малко след това отново се събира и е оглавена от Хаджи Димитър, който я повежда към любимия си Сливенски балкан. След кратко скитане в Балкана войводата заминава за Букурещ. Там се запознава с българските хъшове и най-важното - с Георги Сава Раковски. След срещата си със стратега на националноосвободителната борба Хаджи Димитър получава идеологическия мотив за водене на борба срещу османската власт. През пролетта на 1865 година в дома на Раковски е сформирана чета, която хаджията оглавява. В нея влиза и Стефан Караджа, който впоследствие се превръща в един от най-верните приятели на Хаджи Димитър.

Четата осъществява няколко нападения срещу османски части и се прибира в Румъния. Година по-късно, в Букурещ, Желю войвода, Хаджи Димитър и Стефан Караджа формират отряд от двайсет души, който е ръководен от тримата. Въпреки малкия си брой тази група успява да нанесе немалко щети на османските власти в Сливенско.

Това прави хаджията един от най-уважаваните хора сред букурещките хъшове. Благодарение на авторитета си през 1868 година той, заедно със Стефан Караджа, успява да събере чета от цели сто двайсет и седем души, които пресичат Дунав с гемия и се отправят към Стара планина. Първото сражение на четата преминава повече от успешно. То е с османска потеря, която наброява около 1000 души, и понася тежки щети при гонката с хората на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, които са десет пъти по-малко като численост. От българската страна загубите са само един убит и двама ранени.

Второто сражение на четата обаче е фатално. На 9 юли в местността Канлъдере тя е разбита след кръвопролитно сражение, при което е ранен, а малко по-късно и пленен Стефан Караджа. По време на битката са избити почти половината четници, а останалите живи петдесет и осем души са поведени от Хаджи Димитър. Десетина дни по-късно, при Бузлуджа, четата влиза в третата си и последна битка. Според официалната информация в нея губи живота си и Хаджи Димитър. Интересното в случая е, че веднага след Освобождението, което се случва само десет години по-късно, малцината оцелели четници на Хаджи Димитър са разделени на две в твърденията си. Според очевидеца Христо Македонски Хаджи Димитър е убит на връх Бузлуджа, докато се защитава с револвер в ръка. Според други свидетели на събитията обаче по време на битката при Бузлуджа Хаджи Димитър е само тежко ранен, а трима четници успяват да го извадят от боя, като в продължение на три дни го носят през суровия балкански релеф, докато не стигнат до местността около връх Кадрафил. По разказа на тези очевидци именно там и въпреки грижите на местни пастири Хаджи Димитър умира от

раните си около 29 юли 1868 година. В подкрепа на тази теза е и фактът, че Освобождението на България заварва гроба на Хаджи Димитър именно в тази местност. През 1880 година костите на войводата са препогребани тържествено в двора на църквата „Св. св. Петър и Павел“ в с. Свежен.

6. Забравеният предател

В първите години след Освобождението българската литература, в лицето на Иван Вазов, слага тежкото клеймо на предателството върху поп Кръстьо Никифоров. В свое стихотворение народният писател обвинява директно свещеника и поборник от движението за национално освобождение, че е предал лично Апостола на българската свобода Васил Левски. В годините на комунистическия режим свещеническото расо, съчетано с подлото предателство, е използвано като теза на атеистическата пропаганда. През всички тези години, в които името на поп Кръстьо се използва като символ на предателството, мнозина българи забравят кой е истинският предател на Левски.

Това всъщност е Димитър Николов, наричан още Общи, Дяковчанина, Македонски и Косовеца. Авантюрист по душа и участник в революционните движения не само в България, но и в Гърция и Италия. Суетен, властолюбив и неподлежащ на контрол, Димитър Общи изначално отказва да се подчинява на Левски, който оглавява Българската революционна организация, и започва изграждането на структурата ѝ. Неподчинението на Общи ще доведе до бесилото не само Дякона, но и него самия.

Димитър Общи е роден около 1835 година в град Дяково, който по това време влиза в рамките на Македония, а днес е в пределите на Република Косово. За себе си той казва: „Мене ме викат Димитър Общият Македонски, българин от Дяково, Македония“.

Първият му досег с революционното движение е през 1862 година, когато се записва доброволец в сформиранията от Георги Сава Раковски Първа българска легия в Белград. След разпускането на легията, през 1865 година, Общи става четник в четата на Стоян войвода. Малко след това заминава за Италия и се включва в редиците на армията на Джузепе Гарибалди. По това време Гарибалди воюва за независимостта и обединението на Италия. Заради смелостта си при сраженията българинът е награден с грамота. Когато Гарибалди постига мечтаното италианско обединение и поставя основите на днешна Италия, разпуска доброволците си. На път за България Общи минава през гръцкия остров Крит. Там през 1866-1867 година взема участие в антиосманското Критско въстание. Заради заслугите си по-късно получава гръцки паспорт.

Придобил истински боен опит в Италия и Гърция, Общи се завръща в България с високо самочувствие и с желание да участва в ръководенето на българското освободително движение. Исква от войводата Панайот Хитов да му помогне със средства, за да организира своя чета. Хитов обаче му отказва. Въпреки това Общи организира малка чета и хваща Балкана. Там скоро е заловен от османската полиция и набързо осъден на смърт за разбойничество. От въжето и затвора го спасява гръцкият му паспорт. Едва излязъл на свобода, Общи се включва в четата на Тодор войвода. Малко след това обаче, заради буйния си нрав и своеволието си, се скарва с войводата и се отделя от четата заедно с още двама четници. Това води до нови неприятности за него. Първо, единият от четниците избягва, а няколко дни по-късно при сражение с официалните власти другият е тежко ранен. Той моли Общи да го убие, за да го отърве от мъките, и последният се съгласява.

С това обаче лидерските напъни на професионалния революционер не приключват. През 1870 година Димитър Общи отново опитва да сформира своя чета. Първоначално успява, но скоро след като излиза в Балкана, четата се разпада заради чепатия характер на войводата. Същата година фигурата на Васил Левски започва да става все по-силна в редовете на националноосвободителното движение. Апостола на свободата започва да осъществява идеята си за създаване на Вътрешна революционна организация, която да действа на територията на българските земи. В това време в Букурещ е създаден Български централен революционен комитет, начело на който застава Любен Каравелов. Именно Каравелов изпраща Димитър Общи за помощник на Левски. Още от самото начало Дякона няма доверие на помощника си. Това е така, защото Общи често нарушава дисциплината в организацията и не крие амбицията си за повече власт. Първият конфликт между двамата се поражда от желанието на Общи да оглави революционното движение в Македония. Левски категорично отказва.

Все пак по настояване на Ловешкия комитет Общи получава свобода на действие в района на Орхание (днес Ботевград). Именно от там тръгва гибелта на Левски. Въпреки изричната забрана на Апостола Димитър Общи организира обир на орханийската хазна в прохода Арабаконак. Официалният мотив за обира е парите от него да бъдат използвани за финансиране на националноосвободителното движение. По-късно обаче се оказва, че Общи е раздал голяма част от парите на свои приятели под формата на заеми.

Малко след обира той е предаден и заловен от властите. Воден от грандоманията си, Общи иска да бъде отведен в Цариград, за да се срещне със султана. Желанието му, естествено, не е изпълнено и той решава да превърне криминалния процес срещу себе си в политически. Заради това

обирджията разкрива пред разследващите всичко, което знае за революционната организация. Включително и за водещата роля на Левски. Заради показанията му арестът в София се препълва от членове на революционните комитети от цялата страна и поради липсата на места част от тях са изпращани във Видин. Сред арестуваните е и членът на Ловешкия комитет поп Кръстьо Никифоров, който въпреки мъченията, на които е подложен, не издава Левски. По това време самият Апостол пише до Христо Иванов следното: *„Известени да сте, че Д. Общи предава всичко щото знае. От София доде човек нарочно да ми разправя за това. Който са познава с Д. Общи да стои нащрек в къщата си да не спи, а по приятели“*.

В показанията си Общи разкрива, че Левски е лидерът на революционната организация по българските земи, издава всички членове на революционните комитети в с. Голям Извор и Ловеч, изброява двайсет и две селища с действащи комитети или единични съмишленици и позволява на османските разследващи органи да разучат в подробности методите на работа и съобщителните мрежи на БРЦК на територията на империята и извън нея. Вследствие на показанията на Общи Левски е заловен и отведен в София. Това е най-големият удар по българското националноосвободително движение. Въпреки пълното съдействие, което оказва на османските власти, Димитър Общи е осъден на смърт и увисва на бесилото на 10 януари 1873 година. Малко повече от месец след това същото се случва и с предадения от него Васил Левски.

7. Съдникът на Левски

Иванчо Хаджипенчович - това име често се употребява в българската политика и публицистика като синоним на национално предателство и защита на чужди интереси. Иванчо Хаджипенчович е един от тримата съдии от османския съд, осъдил на смърт Апостола на българската свобода Васил Левски. Въпреки че името на съдията е заклеймено още преди Освобождението на България, той продължава юридическата си кариера и в свободна България и дори е един от съучредителите на Третото българско царство като депутат в Учредителното събрание.

Роден в Русе, в богато семейство, през 1822 година, Иванчо Хаджипенчович завършва право в Париж. През 1852 година постъпва на служба в Османската държавна администрация. Там се сприятелява с легендарния реформатор и валия на Дунавския вилает Мидхат паша и по-късно е назначен за един от тримата негови съветници от български произход. През 1866 година Хаджипенчович е избран в първия Общ вилаетски съвет, а през 1867 година става първият християнин председател

на вилаетски търговски съд в Османската империя. През 1868 година талантливият юрист получава назначение в имперския Държавен съвет в Цариград, където остава до пролетта на 1877 година. През това време взема участие в решаването на българския църковен въпрос и в извоюването на независима българска Църква. След обявяването на Българската екзархия през 1870 година, Хаджипенчович е избран за член на нейния Временен смесен съвет за управление. До 1872 година Иванчо Хаджипенчович е талантлив, но обикновен юрист в империята. През тази година обаче името му се връзва в българската история и по всичко изглежда още дълго време няма да излезе от там. В тази година високопоставеният юрист пише мемоар до османския велик везир Махмуд Недим паша, в който подробно съобщава за съществуването на тайна революционна организация сред българите и вероятна сръбска подкрепа за нея. След това Хаджипенчович е назначен в тричленната правителствена комисия, която разследва Арабаконашкия обир, извършен през септември 1872 година. Обирът е дело на съратника на Васил Левски - Димитър Общи, и става главна причина за залавянето на Апостола. По време на процеса срещу Левски Иванчо Хаджипенчович разследва активно и комитетските мрежи на Българския революционен централен комитет. В комисията, в която участва Хаджипенчович, влизат още двама турци. Към тях тримата са придадени още шестима софийски съдебни заседатели - българите хаджи Марко Стоянов, Пешо Желявски и Митьо Каймакчийски и турците Мехмед Салих, Садулах Съръ и Дервиш Мустафа. Въпреки че и шестимата съдебни заседатели гласуват против смъртната присъда, тричленната комисия не се съобразява с тях и отсъжда Левски да увисне на бесилото.

Веднага след гибелта на Апостола на свободата в тогавашното обществено пространство тръгват документални истории, митове и легенди за неговите предатели. Цялата революционна емигрантска общност, която по това се намира в Румъния, изригва срещу съдията. Поетът и приятел на Левски Христо Ботев дори посвещава на Хаджипенчович един от най-известните си фейлетони „Знаеш ли ти кои сме?“.

Според близките до Хаджипенчович - Марко Балабанов и Христо Стамболски, съдията се среща с Левски през 1871 година в дома си на остров Халки до Цариград. Според тях той е бил посветен в тайни, които след това използвал срещу българското освободително движение. Дали това е така, обаче вероятно никога няма да разберем.

След Освобождението Христо Стамболски разказва, че Хаджипенчович осъзнал петното, което е лепнал върху името си, и се разкайвал за постъпката си. Но вече е късно. Сякаш за да се опита да измие позора от себе си, юристът участва в описването на кланетата в Батак и Перушица по време на Априлското въстание. През лятото на 1876 година той, заедно с ливанеца

Едмънд Блек бей, е назначен в специална турска комисия, която разследва събитията около бунта. В подкрепа на доклада, който изрично упоменава зверствата, извършени от башибозуците и изброява около 1700 жертви от български произход, Хаджипенчович носи в Цариград отрязана детска ръчичка. Турците казват, че този доклад е най-страшният документ в османската история. Хаджипенчович е назначен и в следващата, шестчленна комисия, която разследва отново събитията и изпраща на съд главния виновник за Баташкото клане Ахмед ага Барутанлията. Дъщерята на юриста Ефросина Бонева, която по това време е касиер на Женското благотворително дружество в Цариград, лично събира средства за българите, които са станали жертви на зверствата по време на въстанието.

След Освобождението Хаджипенчович се включва активно в политиката. Избран е за депутат от Русенски окръг в Учредителното събрание, което приема Търновската конституция. По-късно е избран за член на Върховния съд и на Държавния съвет. По тази причина се мести да живее в София и си построява къща на около 150 метра от мястото, където е обесен Васил Левски. Малко след като вдига къщата си, Иванчо Хаджипенчович се включва в комитета за събиране на средства за издигане на паметника на Дякона в столицата.

8. Братът на Левски

Днес малцина са чували името Петър Кунчев. През целия си живот, а и след него, Петър Кунчев остава в сянката на великия си брат Васил Левски. Участник в борбите за национално освобождение и във Втората българска легия, четник на Ботев и опълченец на Шипка, най-малкият брат на Апостола на свободата умира в бедност и забравен от всички. Дори и от своите съграждани карловчани, които в края на нещастния му живот го подминават по улиците на града си и дори отказват да му дадат милостиня.

Петър Кунчев е роден през 1844 година. Едва двайсетина годишен тръгва по стъпките на брат си Васил Левски. Заедно с него, през 1867 година, се записва в сформирания от Георги Сава Раковски Втора българска легия в Белград. Обесването на Левски заварва Петър в Румъния, където живее като хъш заедно с Христо Ботев и други български революционери. Научил трагичната вест, Петър се заклева да отмъсти за смъртта на брат си и да убие предателя му. По това време все още няма много версии кой е предал основната фигура на революционния комитет. Петър никога не забравя тази своя клетва. През 1874 година тръгва към родния си град Карлово, като планира по пътя да мине през Ловеч и да убие поп Кръстьо Никифоров,

чието име вече е лансирано като възможен предател на Левски. Членовете на революционния комитет в Ловеч обаче убеждават Петър да не избързва с изпълнението на клетвата, защото, от една страна, не е сигурно, че свещеникът е предал Левски, а от друга - след предателството на Димитър Общи комитетът е в много тежко състояние. През 1876 година Петър става четник в редиците на Христо Ботев и до последния миг е до войводата. След смъртта на поета четата се разпръсва, а Петър заедно с приятеля си Костадин Димитров от Сливен успява да се добере до София, където в продължение на три месеца и половина се укрива в къщурката на хаджи Стояна Цокова. Един ден, движейки се из тесните и криви улици на софийския пазар, Петър е заловен от полицията. Преди да го отведат в конака, обаче успява да избяга. Така, в нелегалност, изчаква султанската амнистия на заловените четници, която идва на 1 август 1876 година след силен международен натиск.

Амнистиран, Петър заминава за Цариград, а от там - за Кишинев. Престоят му в Русия е кратък. Няколко месеца след пристигането си Петър се връща в родината, за да участва в Руско-турската освободителна война. Като опълченец братът на Левски участва в боевете на Шипка. Там е тежко ранен в десния крак и в лицето. Първоначално е пренесен до Търново, а по-късно и транспортиран до Харков, където руски лекари полагат всички усилия, за да спасят крака му. Не успяват.

Петър Кунчев се завръща в родния си град няколко месеца след Освобождението, за което се е борил през целия си живот и за което брат му се е жертвал. Полусляп, почти глух, еднокрак и болен от туберкулоза, бившият четник на Ботев заварва бащиния си дом почти разрушен, а единственият му жив роднина е овдовялата му сестра Яна, която живее в крайна бедност заедно с четирите си деца. Първоначално Петър търси работа. През 1880 година пише писмо до Найдено Геров, в което казва: „Молим ви, защото ми стана кракът повреден от Шипченските битки. Затова ви моля, като защитник на българските страдалци, наредете и нази на някаква работа...“. Нито веднъж не изпраща молба за отпускане на поборническа пенсия и не търси контакт с превърналите се в политици бивши последователи на брат си. Останал без изход, опълченецът започва да проси. От скромните подаяния, които изкарва, помага и на сестра си.

Въпреки негодите Петър Кунчев не забравя клетвата си, че ще отмъсти за предателството на брат си. Той събира последните си сили и тръгва за Ловеч, за да се види с поп Кръстьо. По това време свещеникът е заклеймен като предател от Любен Каравелов и живее в бедност, презрян от всички и болен от туберкулоза. Малко по-късно Иван Вазов и Захарий Стоянов ще хвърлят върху него петно, което не може да бъде изчистено и до днес. След дълъг разговор с поп Кръстьо Петър Кунчев си тръгва за Карлово. Когато се връща в родния си град, той казва на сестра си: „*Нема кабахат (вина) попът*“. След

това туберкулозата се развива скоротечно. Месец след срещата си с поп Кръстьо братът на Левски умира на трийсет и седем години. Изпратен от сестра си и още няколко близки роднини, Петър Кунчев е погребан в нивата на Георги Мраченика край Карлово.

9. Боримечката

Едва ли има българин, който не е чувал за гръмовния глас на Боримечката от романа на Иван Вазов „Под игото“. В художественото произведение огромният исполин изревава от скалата на Зли дол, за да предупреди съселаните си, че черешовото топче ще гръмне за пръв път. След това самоделното оръдие се спуква под напора на взрива. Макар и второстепенен, персонажът на Боримечката в „Под игото“ е един от най-забележителните. Той е толкова ярък, че се превръща в образ на романа. Може би заради това истинската история на Боримечката остава напълно в сянката на образа, изграден от Вазов. Истинското име на прототипа на Вазовия герой е Иван Козарев. Прякорът му обаче е същият. Иван, който през целия си живот е козар, се сдобива със звучния псевдоним заради изумителната си смелост и нечовешката си сила. Докато пасе козите си в гората, той се натъква на две мечета. Без много да му мисли, Иван ги взима и ги носи на ръце в родната Клисура.

Истинската история на Иван Козарев далеч не е толкова романтична, колкото историята в романа „Под игото“. Син е на беден козар, който няма пари да го изучи. Затова Иван остава напълно неграмотен до края на живота си. От малък Боримечката бяга след козите и обикаля Балкана, за да носи дърва. На деветнайсет години се жени за своята съгражданка Гина, от която има три деца, но оцелява само последното. Него Боримечката не вижда никога, защото се ражда след потушаването на Априлското въстание.

Въпреки че по нищо не прилича на водачите на въстанието Бенковски, Волон и Каблешков, които са образовани и произхождат от по-заможните прослойки, Боримечката намира общ език с революционерите. Част е от революционния комитет и изпълнява всички задачи, които му поставят повисшестоящите от него.

По време на въстанието Боримечката е двацет и четири годишен. Отговаря за изнасянето на черешовите топчета при позицията „Зли дол“. След еуфорията на въстанието за Иван Козарев идват и тежките дни на разгрома. При потушаването на бунта Боримечката успява да избяга в планината, където заедно с още двама въстаници се крие в продължение на няколко дни. Липсата на храна обаче принуждава бегълците да слязат в Клисура. Там са заловени от войниците на Хафъз паша.

Образът на Боримечката е вплетен в още един роман на Иван Вазов - „Нова земя“. Това е продължение на „Под игото“, като действието се развива след Освобождението. Романът разказва, че след въстанието Иван Боримечката е заминал за Румъния и донякъде се е образовал. След Освобождението е забогатял чрез присвояване на добитък, избран е за кмет и депутат от източнорумелийската Либерална партия и участва активно в Съединението. Тук Вазов, който е политически противник на либералите, обрисова Боримечката в немного благоприятна светлина. Тази история обаче е напълно измислена. Няколко месеца след залавянето му от османските власти Иван Козарев е осъден от Софийския съд на вечно заточение. Изпратен е в цариградски затвор заедно с други въстаници от Копривщица и Клисурска. В тежките условия на този затвор Иван прекарва повече от година. През есента на 1877 година заедно с много други затворници от България е натоварен на кораб и отведен в крепостта Сен Жан д'Акр в Палестина. По това време тя е препълнена с български заточеници, които чакат развързката на Руско-турската война с надеждата, че ще бъдат освободени след нея. Така се и случва с повечето от тях. Иван Боримечката обаче е сред изключенията. Не доживява да види свободата и третото си дете. През януари 1878 година здравословното му състояние се влошава. В продължение на година и половина непрестанно е окован с тежки вериги и е подложен на нечовешки условия на живот в затвора. Умира на 19 януари 1878 година. По това време все още не е навършил двайсет и шест години.

10. Авантюристът на революцията

„Човек трябва да умеє да лъже, за да бъде успешен търговец“. Това споделя често пред приятелите си революционери Георги Бенковски, който в продължение на десет години обикаля надлъж и шир Османската империя, за да продава стоката си. Бенковски е непоправим авантюрист още преди да се включи в националноосвободителното движение. Роден в Копривщица през 1843 година под името Гаврил Хлътев. Бенковски остава сирак едва на петгодишна възраст. Покойният му баща Грую Хлътев е дребен търговец и докато е жив, семейството живее приличен живот. След смъртта на главата на семейството майката на Бенковски започва да изнемогва с изхранването на него и двете му сестри. Така, на десет години, бъдещият войвода е принуден да напусне училище и да се включи в издържането на семейството. Първоначално майка му го дава да учи шивашкия занаят и да чиракува при копривщенските майстори. Шивашката работа обаче не се харесва на Бенковски, който още като дете проявява твърдия си характер. Сам се мести да чиракува при майстор абаджия,

защото този занаят дава път към търговията. След кратко чиракуване, едва четиринайсет-петнайсет годишен, Бенковски се захваща с търговия и започва да обикаля големите пазари в Цариград и в градовете на юг из Анадола. Като търговец Бенковски жъне успехи. Печели много повече от старите копривщенски майстори. Наред с това обаче и харчовете му са огромни. Темпераментният млад мъж не жали пари за удоволствия и забавления. Често се случва въпреки доброто си положение да остава без пукнат грош.

Търговията не е единствената работа, с която се занимава през тези години. Докато обикаля Ориента, на Бенковски често се налага да работи всевъзможни неща. Една година се подвизава като телохранител на персийския консул в Цариград и сам разказва, че униформата му била толкова красива, че хората често го бъркали със самия консул. Покрай тази си работа природно интелигентният Бенковски научава персийски език. Това е само един от шестте езика, които успява да научи през краткия си живот. Освен персийски Бенковски говори свободно турски, гръцки, италиански, полски и румънски. През годините на странстване обикалял Измир, Смирна, Цариград, Анадола и Александрия.

Бенковски се включва в борбата за национално освобождение, след като се запознава с част от българската емиграция при едно от пътуванията си в Букурещ. С хъшовете го свързва друг авантюрист - Стоян Заимов, и търговецът бързо влиза в ролята на революционер. Веднага се включва в подготовката на Старозагорското въстание, което претърпява категоричен неуспех. Според плана по време на въстанието Бенковски и група българи трябва да подпалят Цариград и дори да убият султана. Заради тоталния крах на бунта в Стара Загора обаче целият план пропада, като Бенковски и другарите му трябва да се върнат в Румъния. Именно по време на това пътуване Гаврил Хлътев приема името Георги Бенковски. За да премине в Румъния, на Бенковски му трябва фалшив паспорт. В Цариград купува за 5 лири паспорта на полския революционер Антон Бенковски. Полякът прекарва няколко години като заточеник в руския град Сахалин, защото организира бунтове срещу руското господство в Полша. От Сахалин Антон Бенковски бяга в Япония, а там се свързва с френския консул, който му дава политическа закрила и френски паспорт. Там Бенковски взема решение да живее в Османската империя, която по това време подкрепя полското освободително движение. Още щом пристига в Цариград, полякът получава османски паспорт. Така френският му документ вече не му е необходим. Щом получава офертата да продаде френския си паспорт от Стоян Заимов и Гаврил Хлътев, той не се двоуми много и сделката е сключена.

Георги Бенковски влиза завинаги в страниците на българската история през 1876 година, когато се превръща в основна фигура на Априлското въстание.

Неговият авантюризъм и безразсъдна смелост се оказват решаващите фактори за трагизма, но и за частичния успех на въстанието. За вечната си слава Бенковски плаща с живота си. Убит е в Тетевенския балкан малко след като въстанието в Панагюрище е потушено. Причината за смъртта му е предателството на един български овчар. След като е пронизано от десетки куршуми, тялото на воеводата е захвърлено, а главата му отрязана и разнасяна из околните села.

11. Българската Жана д'Арк

Романтичната история за Райна Княгиня, ушила и развяла знамето на свободата в Панагюрище, е добре известна на повечето българи. Далеч по-неизвестна е трагичната съдба на Райна Попгеоргиева, която е почитана като княгиня едва десетина дни - от началото до разгрома на Априлското въстание, а след това прекарва по-голямата част от живота си в бедност и забрава. Едва двайсетгодишна, Райна Попгеоргиева се качва на коня редом с войводата Георги Бенковски, а след това е наречена от западни журналисти българската Жана д'Арк. Не толкова радушно приемат постъпката ѝ нейните съграждани от Панагюрище. След този акт на свободомислие е обявена за лека жена и дълги години след Освобождението продължава да носи това клеймо върху себе си.

След разгрома на въстанието Райна Княгиня е арестувана и изтезавана. Докато е в затвора, богат турчин се влюбва в нея и ѝ предлага да я спаси от мъченията. Условието е тя да приеме исляма и да се ожени за него. Райна Княгиня обаче отказва. Малко по-късно, благодарение на намесата на чужди журналисти и дипломати, младата българка е освободена, а възрожденецът Найден Геров я праща да учи в Москва. В Русия Райна учи за акушерка. Прибира се в родината веднага след Освобождението и става учителка във Велико Търново. В Панагюрище не може да се върне - според тогавашното обществено мнение в града жена, която се качва на кон и развява знаме редом с бунтовниците, е лека и недостойна.

Докато е в Русия, Райна си пише писма с панагюрца Васил Дипчев - участник във въстанието. След дългата кореспонденция двамата се срещат през 1882 година. Малко по-късно се женят и Райна се връща в Панагюрище. Съпругът ѝ, който вече е кмет на града, става обект на присмех и съжаление от страна на съгражданите си, защото според техните представи се е оженил за лека жена, която на всичкото отгоре е на цели двайсет и шест години. По това време неженените жени на тази възраст се смятат за стари моми.

Освен от хорските приказки бракът на Райна Попгеоргиева е помрачен и от грубото поведение на съпруга ѝ, който често я бие. Близките ѝ я увещават да

се разведе, но вместо това тя ражда петима синове и осиновява едно момиченце. През 1898 година Васил Дипчев умира и я оставя вдовица. Малко преди това е избран за депутат и семейството вече живее в София. Когато Дипчев умира, най-голямото дете на Райна е едва на тринайсет години, а тя страдала от различни болести, причинени от престоя ѝ в затвора.

След като тежестта по издръжката на семейството пада изцяло върху нея, българската Жана д'Арк се връща към акушерството. Мизерстваща и с помощта на бастунче, тя куцука по мрачните улички на тогавашното село Орландовци, за да помага на родилки. През 1907 година четвъртият ѝ син - Петър, се прострелва с пистолета на един от по-големите си братя, които вече учат във Военното училище. Малко по-късно момчето умира. Райна изпраща всичките си синове да учат във Военното училище, защото няма пари да ги изучи другаде. По-късно най-големият ѝ син - Иван Дипчев, се издига до генерал и заради доказаната си героизъм по време на балканските войни и Първата световна война получава пет ордена „За храброст“.

Докато синовете ѝ са по фронтовете, здравето на Райна Княгиня все повече се влошава. Постепенно, заради тежкия живот и мизерията, в която живее, започва да губи разсъдък си и накрая полудява. Умира в бедност през 1917 година, но с това трагедиите около нея не свършват. Въпреки безспорните си заслуги за България трима от синовете ѝ стават жертви на репресии от страна на държавата. Месец след идването на комунистическия режим през 1944 година третият ѝ син Владимир изчезва безследно и никога повече не се връща. Предполага се, че заедно с хиляди други български граждани е убит от комунистите без съд и присъда. Владимир Дипчев е участник в Междусъюзническата и Първата световна война, по време на които получава три ордена „за храброст“.

Най-големият син на Райна Княгиня - генерал Иван Дипчев, завършва живота си, подложен на репресии и унижения. След 1944 година властта го репресира без съд и присъда. През 1954 година е осъден на смърт за измислено престъпление, което според обвинението е извършено трийсет години по-рано. По-късно присъдата е заменена с доживотен затвор, а наказанието си генералът изтърпява в комунистическия лагер в Ловеч. Там намира смъртта си.

Петият брат, подполковник Асен Дипчев, също има нелека съдба. След 9 септември 1944 година прекарва дълги години в лагери и затвори. Все пак, за разлика от братята си, умира в дома си през 1964 година.

За разлика от братята си, вторият син на Райна Княгиня - Георги Дипчев, има късмет. Той завършва военноморското училище във Варна. През Балканската война служи като машинист на торпедоносеца „Дръзки“ и се проявява в торпилирането на турския крайцер „Хамидие“. След идването на комунистите отношението към Георги от страна на властите е лошо, но за

разлика от братята си, все пак не попада в затвора.

След като разбива животите на трима от синовете на Райна Княгиня, през 1976 година комунистическата държава тържествено мести тленните ѝ останки с почести от София в родното Панагюрище. По повод стогодишнината от Априлското въстание те са препогребани в двора на бащината ѝ къща, а редица комунистически функционери държат помпозни и патетични речи над новия гроб на българската Жана д'Арк.

12. Болнавият автор на Кървавото писмо

Животът на Тодор Каблешков е известен главно в частта му, свързана с Априлското въстание. Като един от апостолите на националноосвободителната борба остава в историята със своето Кърваво писмо, което слага началото на въстанието от 1876 година. Наистина това е кулминацията в краткия живот на Каблешков, но далеч не е цялата му история. Неизвестен факт например е, че едва двайсетгодишен, докато учи във френския лицей в Цариград, младият революционер прави първия превод на български език на „Тримата мускетари“ и „Граф Монте Кристо“. Преводите се прехвърлят от ръка на ръка и никога не са издадени, но благодарение на тях голяма част от роднините и приятелите на Каблешков се докосват до романите на Виктор Юго.

Като повечето представители на революционния елит на България, роденият през 1851 година в Копривщица Каблешков е потомък на заможен род. Баща му - хаджи Лулчо Каблешков, е сред най-видните събирачи на данъци в българските територии на Османската империя. По време на османското владичество султанът има практика да продава правото за събиране на данъците на частни лица, които поемат ангажимент да внесат определена сума в хазната. Печелят от това, че слагат надценки върху данъка, който събират. Това им носи лоша слава сред християнското население, но пък им осигурява доста добри доходи. Повечето от едрите български капиталисти след Освобождението са потомци именно на подобни събирачи на данъци. Другата част от работата на хаджи Лулчо Каблешков е свързана отново с османската държава - нарежда се сред основните доставчици на овце и кози за османската армия.

Благодарение на добрите си финансови възможности хаджи Лулчо осигурява прекрасно детство на петимата си синове и едната си дъщеря. Ранните години на Тодор Каблешков са помрачени от смъртта на майка му, към която е силно привързан. Още в най-крехка възраст бъдещият революционер има проблеми със здравето. Поради тази причина е обграден с цялото внимание на семейството. На тринайсетгодишна възраст, през 1864

година, Тодор Каблешков е приет за ученик в престижното епархийско училище в Пловдив. Именно в тези години започва да изгражда политическите си възгледи. Първоначално се сблъсква с гърцизацията в Града под тепетата и с надменното отношение на гърците и турците към българите. Неведнъж споровете между българските и гръцките ученици в училището прерастват в ръкопашни схватки. Въпреки крехката си физика и болнавия си вид Тодор взема активно участие в тези битки. Един от решаващите поводи да се захване с революционна дейност е инцидент: веднъж, когато бъдещият войвода минава през турската махала в Пловдив, за да стигне до дома си, група турчета го замерват с камъни. Прибира се в дома си разкървавен и с пукнат череп. Чичо му Цоко Каблешков, при когото ученикът живее, веднага подава оплакване пред турските големци. В отговор единственото, което правят големците, е да посъветват Тодор повече да не минава през турските квартали. Заради стреса и унижението болестта на Каблешков се усложнява и през 1867 година баща му е принуден да го върне обратно в Копривщица, където наема учители да го готвят като частен ученик.

През 1868 година, вече с укрепнало здраве и добре подготвен, Каблешков е изпратен да продължи образованието си в престижния Френски султански лицей Галатасарай в Цариград. Именно там се запознава с идеите за национално освобождение, формулирани от Георги Сава Раковски. От този момент нататък отдава живота си на тази кауза. След като завършва престижния лицей, младият българин се връща в Копривщица и основава дружеството „Трудолюбие“, зад фасадата на което успява необезпокояван да разгърне организаторския си талант на революционер. През 1872 година се среща със самия Левски. Малко след това заминава за Одрин, където се научава да работи на телеграф като ученик в Одринската железопътна гара. После постъпва като чиновник телеграфист в станцията на барон Хиршовата железница в Пловдив. Заради качествата си е преназначен като телеграфист на гара Белово и скоро е повишен до неин началник. Този пост му осигурява завидно материално състояние, но вместо да харчи парите си, под прикритието на началник-гара Каблешков обикаля селата около Белово, като се опитва да просвещава селяните и да ги увлича в революционната дейност. От Белово Каблешков поддържа активна връзка със своите съмишленици и взема активно участие в подготовката на неуспешното Старозагорско въстание.

През пролетта на 1875 година подава оставка като началник-гара и се установява в Пазарджик, където започва търговия с дървен материал. През есента на 1875 година здравето на Каблешков отново се влошава и той се връща в родната Копривщица. Там революционерът усеща и първите любовни тръпки в живота си. Влюбва се в учителката Мария Българова, но

любовта им трае кратко, защото тя трябва да замине да преподава в Габрово. Същевременно Каблешков участва активно в подготовката на Априлското въстание. Това е последната гара в краткия живот на талантливия и образован българин. В средата на юни 1876 година, само месец след като лично обявява началото на Априлското въстание, Каблешков пътува като арестант от Гърново за Пловдив. Болен от малария, малтретиран и изтезаван от османската полиция, той събира сили за последното си действие. Когато керванът спира да ношува недалеч от Габрово, двацет и пет годишният войвода се възползва от невниманието на едно заптие, взима револвера му и се застрелва в главата.

13. Актьорът революционер

Името на Кочо Честименски става популярно за широката публика, след като поетът Иван Вазов му посвещава едно от стихотворенията в „Епопея на забравените“. Одата „Кочо“ е публикувана през 1884 година. До този момент личността на Честименски не е сред най-известните. Благодарение на Вазов Честименски се превръща в един от символите на Априлското въстание, а самоубийственият му акт, при който убива жена си и невръстното си дете, а след това слага край на собствения си живот, остава завинаги в националната памет на българите. Заради силата на описаната от Вазов драма Кочо се приема по-скоро като легендарен образ, отколкото като действителна личност. Самият поет не се е познавал лично с персонажа си и при написването на творбата е разчитал по-скоро на творческата си фантазия, отколкото на действителни факти.

Всъщност рожденото име на Кочо Честименски е Николчо. Роден е през 1840 година в Пазарджишко. В невръстна възраст се премества с родителите си в Пазарджик, където от дете започва да чиракува при майстори обушари. Заради бедността на родителите си Честименски не посещава училище нито ден. Благодарение на природната си интелигентност обаче през годините успява да се самообразова и да се научи да чете и пише. През 1870 година получава ранг на майстор обушар. Веднага след това се заселва в Пловдив и отваря собствено обушарско ателие. През този период активно се включва в тайното революционно движение, което се развива най-вече в читалищата. Зад прикритието на културната дейност се пренасят оръжия, организират се политически беседи и се изготвят тактики и стратегии за провеждането на революционната борба. По това време едно от най-модерните изкуства в българските читалища е театърът. Малко известен факт е, че Кочо Честименски е един от най-добрите актьори в Пловдивския читалищен театър. Според негови съвременници актьорският му талант е изумителен и

с течение на времето той се превръща в един от любимите актьори на пловдивчани. Това обаче не го откъсва по никакъв начин от революционните му занимания. Напротив, благодарение на актьорските качества и харизмата си Кочо успява да се нареди сред естествените лидери на освободителното движение в Пловдивско. Счита се, че самоубийственият акт по време на Априлското въстание донякъде също е плод на работата му като актьор. Заради внушителната си фигура в театъра Честименски играе винаги трагични роли, които завършват с убийство или самоубийство на сцената.

Освен обаятелен Честименски е и необикновено смел човек. Големите изпитания за него започват през 1875 година, когато се включва активно в подготовката на Старозагорското въстание. По това време той превръща общарския си дюкян в средище за тайни срещи на местните революционни дейци. В целия пловдивски район няма човек, свързан с революционната организация, който да не знае къде се намира дюкянът на Честименски и да не го е посещавал. Въпреки усилията, които полагат революционерите за организирането на Старозагорското въстание, то се проваля. Активността на Кочо обаче не остава незабелязана от османските власти. Малко след провала на въстанието е принуден да напусне Пловдив за известно време и заедно със семейството си се заселва в Копривщица. Там продължава с общарския занаят, но и не прекъсва връзките си с революционния комитет. В началото на 1876 година Честименски се връща в Пловдив със задачата да се включи в подготовката на Априлското въстание. Домът и дюкянът му отново са превърнати в тайни квартири и складове за съхраняване на оръжия.

Според плана на въстанието Честименски и приятелят му Димитър Свещаров трябва да запалят центъра на Пловдив при избухването на бунта. Пожарът трябва да започне от собствените им дюкяни, които се намират на чаршията в Пловдив. Двата поборници изпълняват дълга си и наистина с избухването на въстанието запалват имотите си. Бързата намеса на османските власти обаче предотвратява разрастването на пожара. Докато заптиетата се борят с пламъците, Честименски заедно със семейството си заминава за Перушица. Там взема участие в отбраната на града срещу настъпващите османски башибозуци и редовна османска войска. Краят на революционната дейност на общаря от Пазарджик е добре известен. Заедно с множество перушеници Честименски и семейството му се укриват в местната църква, където се отбраняват от многочисления противник. В края на тази битка трийсет и шест годишният революционер изиграва последната си роля. Пред погледите на останалите хора в църквата той убива жена си и малката си дъщеря, а след това застрелва и себе си.

14. Любовта на гениалния котленски овчар

Ако България някога е раждала гений, то това е Захарий Стоянов. От неграмотен котленски овчар Джендо Джендов (както е истинското име на Захарий Стоянов) се превръща в създател на най-стойностната мемоарна литература, а знаменитите му „Записки по българските въстания“ са една от най-значимите книги, писани някога от българин. Феноменалното при Стоянов е, че той започва да се самообразова чак след двайсетата си годишнина и въпреки това успява не само да се научи да пише (при това гениално) на български език, но и овладява до съвършенство френски език.

Преди Освобождението от османско владичество Захарий Стоянов е сред основните стожери на националноосвободителното движение. Той е един от организаторите на Априлското въстание, в което оцелява по чудо, а след Освобождението е писател, публицист, журналист и политик. През 1885 година бившият котленски овчар е сред хората, осъществили Съединението. Малко след това е избран за депутат от партията на приятеля си Стефан Стамболов и заема председателското място в Народното събрание. Безкрайно интересният му, но кратък живот приключва в Париж през 1889 година, когато трийсет и девет годишният председател на българския парламент умира от разкъсване на червата. И до днес има съмнения, че е бил отровен при френската си визита. Загадка остава кой е посегнал на живота му.

Общественият и литературен живот на Захарий Стоянов от повече от сто години е на показ пред широката публика. Малко обаче се знае за личния му живот. Не е толкова широко известно, че писателят се влюбва и жени за дъщерята на Баба Тонка Обретенова - Анастасия, от която има четири деца. Романът между Анастасия Обретенова и революционера започва след Освобождението. Когато се запознава с бъдещия си съпруг, русенската красавица е едва на десет години. Това се случва през 1870 година, след като дошлият гол и бос от Котленско двайсетгодишен Джендо Джендов е приютен в дома на Баба Тонка и започва да чиракува за шивач в Русе. През 1877 година порасналата Анастасия заминава да учи в Москва на разноски на големия български родолюбец Евлоги Георгиев, който след Освобождението ще построи Софийския университет.

Докато е в Русия, Анастасия е ухажвана с писма от двама именити българи - Захарий Стоянов и участника в националноосвободителното движение Стоян Заимов. След като се връща в България през 1882 година, тя приставя на Захарий, който по това време работи като съдебен следовател в Русенския съд. Бракът между гениалния писател и съпругата му обаче не е никак лесен за осъществяване, защото против него се обявява самата баба Тонка. Храбрата българка, чиито четирима синове прекарват младостта си по

затвори и в боеве за свободата на България, категорично отказва да приеме, че човек като Захарий Стоянов може да се ожени за дъщеря ѝ. Когато разбира за намеренията на щерка си, Баба Тонка избухва: „За цял Русчук Захарий е мърляч, циганин, несретник и заядлив драскач. Така мисля и аз“. Въпреки феноменалното си интелектуално израстване, до края на живота ѝ, за Баба Тонка Захарий Стоянов си остава медвенско селянче, приютено по милост в дома ѝ. Усилията на Тонка Обретенова да предотврати брака на дъщеря си обаче остават напразни, защото Анастасия извършва нещо нечувано за тогавашните обществени норми. В края на януари 1882 година тя бяга от майчиния си дом и тайно се венчава за любимия си.

Бракът с Анастасия прекратява завинаги приятелството между Захарий Стоянов и Стоян Заимов. Според градската клюка от онова време Заимов срещнал вече омъжената Анастасия и я попитал: „*Мари, Анастасия, защо се омъжи?*“. След това прикачил на съпруга ѝ язвителен епитет. Когато разбира за това, Захарий Стоянов никога повече не се среща със Стоян Заимов. Пътищата им се пресичат, след като Заимов е обвинен в публичното пространство, че е предал четата на Христо Ботев, от която е бил част. Тогава, въпреки съперничеството си с него, Захарий Стоянов го защитава.

Макар трудното начало на брака, а може би и заради него, Анастасия Обретенова остава неизменен и верен спътник на Захарий в трескавия му житейски и творчески път. Тя преживява не само смъртта на съпруга си, но и кончината на три от четирите си деца. След смъртта на Захарий през 1889 година Анастасия отказва на тогавашния премиер и приятел на съпруга ѝ Стефан Стамболов да остане в София на ръководна служба в Българския червен кръст. Гордата русенка се прибира в родния си град. Като вдовица на председателя на Народното събрание ѝ е отпусната пенсия в размер на 3600 лева. Тази значителна сума обаче предизвиква завист и клюки. Те обаче са неоснователни и преувеличени. Въпреки невероятния си писателски талант и политическата си кариера след смъртта си Захарий Стоянов оставя само едно празно дворно място от 800 квадратни метра. Спестявания няма.

През 1892 година Анастасия е поканена от княз Фердинанд да стане придворна дама, но отново отказва. След падането на Стамболов през 1894 година русенските депутати от опозицията Дамян Цеков и Иван Абрашев предлагат пенсията ѝ да се отнеме завинаги и Анастасия да върне взетите пари. В тяхна подкрепа се изказва и депутатът Петър Папанчев, който заявява от трибуната на Народното събрание: „Аз съм на мнение, че заслугите на Захарий Стоянов не само не трябва да се възнаграждават, а напротив, би трябвало да се изкаже порицание на неговите дела“. Така пенсията на Анастасия е отнета и тя започва да изкарва прехраната си като учителка, а по-късно като касиерка в дружество „Добродетел“. През 1903 година парламентът възстановява пенсията на Анастасия, която обаче е по-

скоро символична и в размер на 150 лева. Анастасия Обретенова си отива от този свят, върна на гениалния си съпруг, в забрава и бедност, през 1926 година.

15. Нетленните останки на Любен Каравелов

Една от най-интересните, но малко известни истории около личността на Любен Каравелов е свързана с неговата смърт. Или по-точно с препогребването му двайсет и пет години след нея. Един от главните идеолози на националноосвободителното движение доживява да види свободна България, но не успява да участва в изграждането ѝ. Няколко месеца след подписването на Санстефанския мирен договор той заболява от туберкулоза и на 21 януари 1879 година умира на четирийсет и пет годишна възраст. Смъртта застига именития писател в Русе, а очите му са затворени от Баба Тонка Обретенова. Тя, заедно със съпругата му Наталия, се грижи до последно за Каравелов.

Русенци отдават дължимото на този значим българин. Изпращат го в последния му път с почит и вдъхновени речи. Накрая поставят надгробен камък с надпис: „Тук почива прахът на Любен Каравелов“. След това продължават живота си във вихрите на свободна България. Гробът постепенно обрасва в бурени. Годишите минават и той буквално изчезва от лицето на земята.

По повод двайсет и пет годишнината от смъртта на поета, през 1894 година, видни русенци се сецат, че костите на големия интелектуалец и революционер почиват в тяхното гробище и решават да му изградят позабележим паметник. Гробът обаче е трудно откриваем и затова е свикана комисия, в която влизат трима свидетели на погребението. Това са Никола Обретенов, в чиято къща издъхва писателят и който е основният организатор на погребалната церемония, градският чиновник Рачо Робов и полицейският пристав на Русе Иван Янков. Въпреки че са присъствали на погребението на Каравелов, тримата дълго не успяват да открият гроба. След няколкоседмично издирване Никола Обретенов се сеца, че до гроба на поета трябва да има железен кръст. Тогава тримата започват да търсят кръста и не след дълго го откриват. До него обаче има празно място, което е превърнато в пътека. След кратка дискусия Обретенов нарежда на работниците да копаят на празното място. Така откриват плочата, на която пише, че там почива прахът на Каравелов.

Тримата остават заедно с гробарите, които набързо изкопават стария гроб и благодарение на това стават свидетели на нещо невероятно. Щом лопатите стигат до мястото, в което е положено тялото на поета, виждат, че ковчегът

е здрав, а в него лежи почти недокоснат от времето Каравелов. Според протокола, който е написан в деня на откриването на гроба, дрехите, космите на главата и брадата на мъртвеца са напълно невредими. Гледката хвърля в ужас гробарите, които захвърлят лопатите и бягат в различни посоки. Заради паниката двама от тримата членове на комисията по търсенето също си плюят на петите. Така край гроба на Каравелов остава само старият му приятел Никола Обретенов. По-късно той разказва, че тогава мислел това, което вижда, за мираж или плод на напрегнатото състояние, в което се намирал след дългото скитане в гробищата. Истината обаче е, че тялото на Каравелов се съхранило непокътнато цели двацет и пет години. Това, разбира се, било въпрос на късмет и стечение на обстоятелствата. Само минута след като гробът е отворен, Обретенов вижда как съприкосновението с въздуха превръща в прах тленните останки на поета. Следват още няколко минути на съзерцание от страна на Никола Обретенов. След това успява да върне гробарите и колегите си от комисията на мястото, където се намира гробът. Заедно събират костите, измиват ги с вода и вино и ги поставят в новопригответия ковчег. Останките на поета са опети повторно от свещеника Иван Коев и пристава Иван Янков. Церемонията по повторното погребение е още по-тържествена от тази, извършена двацет и пет години по-рано. Каравелов е погребан в двора на църквата „Всях Светих“, редом до други видни фигури от националноосвободителното движение. Там вече лежели тленните останки на баба Тонка, Панайот Хитов, Стефан Караджа, Хаджи Димитър и техни четници. С това обаче костите на поета не намират вечен покой. През 1978 година тогавашните власти решават да изградят Пантеон, в който да съберат на едно място костите на всички тези хора. Паметникът на Любен Каравелов тежал цели 5 тона. Така, от жертва на забравата, сто години след смъртта си поетът става жертва на грандоманията.

16. Каравелица

През 60-те години на XIX век възрожденецът Любен Каравелов сключва брак със сръбкинята Наталия. Начинът, по който двамата се свързват завинаги, е доста нестандартен, но пък любовта им устоява на сложните времена, в които двамата са принудени да живеят. Каравелов се запознава със съпругата си покрай нейния брат - писателя Настас Петрович. Българският белетрист и сръбският му колега известно време делят една квартира в Белград. Отношенията им са братски. Двамата са съмишленици и споделят еднакви виждания за политиката и живота. Докато живее в сръбската столица, Любен Каравелов помага на Петрович да издаде своя

Френско-сръбски речник. Приятелските им отношения стигат дотам, че един ден Настас Петрович предлага на българския си другар да се ожени за някоя негова роднина, за да могат още по-силно да скрепят дружбата си. От своя страна, Каравелов предлага същото на сръбския си колега, но неговото предложение е доста по-конкретно - пита Настас дали не е добре да се ожени за сестра му, която е вдовица и по това време живее в сръбското село Макаш. Първоначално сърбинът се опитва да убеди приятеля си, че идеята не е добра. Сестра му е със седемнайсет години по-възрастна от Любен Каравелов и със сигурност не е най-привлекателната жена, която българинът си е представял. По това време Каравелов все още не е виждал сестрата на Петрович. Настоява двамата да тръгнат за Макаш, за да се запознае с нищо неподозиращата Наталия. Когато двамата приятели влизат в дома на Наталия, я заварват да меси хляб. Къщата е малка, но уютна. Щом ги вижда, домакинята им налива хубаво червено вино. В този момент Каравелов поглежда Петрович и без да се смущава, заявява: „Това е жена за мене“. Самата Наталия не се нуждае от много убеждения, за да приеме предложението на българския писател, и през 1867 година двамата се женят.

От този момент тя става основна опора на Каравелов. Приносът ѝ към българската националноосвободителна борба е съществен. Наталия Каравелова играе ролята на дясна ръка на именития си съпруг при списването на вестниците „Свобода“ и „Независимост“, които са сред най-значимите възрожденски политически издания. От седем сутринта до седем вечерта тя върти колелото на печатарската машина. След това залепва адресите на пратките с вестници и ги изпраща на пощата. С времето букурещките хъшове започват да я наричат Каравелица и знаят, че мнението ѝ понякога е по-важно от това на самия Каравелов.

Силният ѝ характер понякога става причина да нарушава патриархалните нрави, според които жената няма право да се кара на мъжа си пред други хора. Веднъж, без много да си поплюва, Наталия вдига скандал на Каравелов пред самия Васил Левски. След като тя излиза от стаята, в която има и други хора, Апостола на свободата на шега предлага на приятеля си да му даде стрихнин, за да отрови „тази проклета сръбкиня“. Въпреки тези избухвания, до края на живота си, писателят запазва добрите си чувства към Наталия и често я нарича „мила“. Тя му отвръща с безусловна вяроност. Наред с печатането на вестници сръбкинята домакинства на печатарските работници, които живеят в букурещкия дом на семейството. Двамата съпрузи нямат собствени деца. Отглеждат едно роднинско дете, като грижите за него отново падат изцяло на плещите на Наталия.

В спомените на Никола Обретенов и Стефан Стамболов Каравелица е описана като проклета жена. Според тях уважението към съпруга ѝ от страна на революционерите емигранти повдига самочувствието ѝ и засилва

желанието ѝ да властва. Според сътрудника на „Независимост“ Тодор Чолаков Наталия е причината Любен Каравелов и Христо Ботев да се скарат. Свадата между двамата велики възрожденци се случва, след като Наталия се опитва да наложи своето политическо виждане на непримиримия и избухлив Ботев. В спора между жена си и гениалния поет Каравелов застава на страната на половинката си. В спомените си Чолаков пише още, че печатарските работници са доволни от главния си редактор, но не обичат жена му, която не разбира от печатарство, но непрекъснато дава акъл на всички.

След като Димитър Общи предава Левски и революционната организация, Каравелов е заплашен от екстрадиране от Румъния в Османската империя. Заедно със съпругата си заминава за Белград. Малко преди това Наталия предава архива на революционната организация в сръбското консулство в Букурещ. Той обаче е откраднат от там и е предаден на турския комисар в румънската столица. Този инцидент настройва силно Стефан Стамболов срещу жената на Каравелов. След Освобождението двамата са в хладни отношения, които в един момент се разгарят до истинска война.

Наталия остава вдовица за втори път през 1879 година, когато любимият ѝ съпруг умира. Заживява в най-големия град на новоосвободена България - Русе. Там дружи със семейството на Баба Тонка Обретенова и се занимава с търговия. Заедно с това със Захарий Стоянов издава пълните съчинения на мъжа си в осем тома.

Облаците над главата ѝ се сгъстват, когато на власт идва старият ѝ враг Стефан Стамболов. През 1886 година той потушава с желязна ръка бунта на водените от бившия му приятел Олимпи Панов русофили. Наталия Каравелова застава на страната на Панов. Това води до екстрадацията ѝ от България и отнемането на поборническата ѝ пенсия. И двете действия са извършени по лична заповед на министър-председателя.

До края на живота си Наталия Каравелова живее в родината си. В къщата ѝ има специална стая, в която държи шапката и дрехите на Каравелов. На всеки Гергьовден окичва стаята с цветя, слага портрета на покойния си съпруг и кара всички гости да минават от там и да се покланят. Каравелица доживява до дълбоки старини и умира на деветдесет и пет години през 1915 година.

17. Живият свидетел на историята

Никола Обретенов е една от най-интересните фигури в българската история. Активен участник в борбата за национално освобождение, политик и общественик след Освобождението, той усеща на гърба си и народната любов, и клеветата, и забравата. Личен приятел на Левски, Ботев, Каравелов, Стамболов, Захарий Стоянов и всички останали дейци за национално освобождение, Никола Обретенов е сред малцината значими фигури на революционния комитет, които доживяват до дълбоки старини, за да разкажат какво са видели с очите си. Поборникът за свобода е роден през 1849 година в Русчук в семейството на легендарната Баба Тонка Обретенова. Баща му Тихо Обретенов е личен приятел на Георги Раковски, с когото дълго обсъждали начините, по които трябва да се състои българското освобождение и независимост. Никола Обретенов е едно от шестте деца на баба Тонка. Бунтовническата дейност на Никола започва още в ученическите му години, когато през 1863 година участва в изгонването на гръцкия владика Синесий от Русе. Пет години по-късно двамата му братя Ангел и Петър участват в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, която е разбита от османските власти. Двамата оцеляват, но след залавянето им са изпратени на заточение в Мала Азия. От там се връщат чак след Освобождението.

Самият Никола Обретенов се включва в работата на Българския централен революционен комитет през 1871 година. Тогава с личното одобрение на Любен Каравелов той става куриер на комитета и разработва канал за пренасяне на поща, печатни материали и оръжие от Букурещ към Русе. Малко по-късно участва в основаването на комитет в родния си град. Чест гост в къщата на Баба Тонка е самият Левски, чиито униформа, сабя и пушка са пренесени в България лично от Никола.

След смъртта на Левски мястото на Апостола в организацията е заето от Стефан Стамболов. Той е сред най-добрите приятели на Обретенов. Двамата съхраняват приятелството си и след Освобождението, заради което Никола плаща висока цена.

През 1875 година Обретенов участва активно в организирането и провеждането на Старозагорското въстание, което се проваля с гръм и трясък. Все пак след краха успява да избяга в Румъния и се захваща да помага за организацията на Априлското въстание. В края на 1875 година е избран за главен апостол на Софийския революционен окръг. По-ранното обявяване на въстанието обаче заварва неподготвен Никола Обретенов - по това време е в Румъния, за да търси оръжие за хората си. Не успял да се

включи в същинската част на въстанието, Обретенов влиза в четата на Христо Ботев, която тръгва за България на 17 май 1876 година. В това време по-малкият брат на Никола Обретенов - Георги, вече е намерил смъртта си край Сливен, където лично ръководи въстанието.

Като част от четата на Христо Ботев, Обретенов участва във всички нейни битки и става пряк свидетел на последните мигове на поета. Според разказа му именно той е човекът, който поел тялото на Ботев, след като куршум пронизал гърдите му. Обретенов е и главният източник на информация на Захарий Стоянов за тези събития. След Освобождението Стоянов пише незабравимата биография на Ботев. През 1927 година, вече на преклонна възраст, като член на нарочна комисия, Никола Обретенов посочва точното място на гибелта на поета революционер.

След разбиването на четата на Ботев Никола е предаден и заловен от османските власти. Той и другарите му веднага са откарани в Търново, където в бърз процес съдът ги осъжда на смърт. Присъдата обаче не е подписана, което дава още няколко дни живот на смъртниците. Заради това е организиран нов процес. Този път от извънреден съд, който заседава в Русе и отново постановява смъртни присъди. След издаването на присъдата Никола Обретенов и Стоян Заимов са разведжани за наизидание из целия град, като на вратовете им е окачена присъдата. В последния момент, малко преди двамата да бъдат обесени, съдбата се намесва и в Русе пристига заповед на султана смъртните присъди на бунтовниците да бъдат заменени с вечно заточение в Мала Азия. Така само за месец Никола среща брат си Ангел, който е в Мала Азия от осем години.

След подписването на санстефанския мир Никола Обретенов се връща в България и веднага се включва в политиката. Подобно на повечето оцелели поборници, и той е сред създателите на Либералната партия. След разцепването на либералите Обретенов споделя политическия път на бойните си другари Стефан Стамболов и Захарий Стоянов и е сред създателите на Народнолибералната партия. Когато през 1885 година Стамболов поема управлението на страната, Никола Обретенов е назначен за окръжен управител в Тутракан, а след това на Силистра. Назначението му в тези райони не е случайно. Като такъв той има важната задача да потуши русофилските бунтове в Северна България и успява. В годините на управлението на Стамболов Обретенов остава сред най-верните му съратници. След падането на министър-председателя обаче това му коства свободата. Смяната на политическата конюнктура изправя Никола Обретенов пред съда по обвинение в корупция. Според съда обвиняемият е взел подкуп при павирането на центъра на Русе в качеството си на окръжен управител. Така, след като в младостта си няколко години престоява в турски затвор, в зряла възраст Никола Обретенов попада и в български. Осъден е на

шест месеца лишаване от свобода. Паралелно с това политическите му противници го заливат с множество клевети, като дори го обвиняват, че лично е убил Христо Ботев, че е откраднал парите на четата и какво ли още не.

Обретенов приема всичко това с мълчание. Докато е в затвора, наемни убийци убиват приятеля му Стамболов в центъра на София. Достойното му поведение засрамва дори политическите му противници. Осемнайсет дни преди изтичането на присъдата му те разпореждат на прокурора да го освободи от затвора предсрочно. Старият поборник обаче отказва да напусне килията. Това принуждава стражарите да го изведат насила от нея. Въпреки че усеща на гърба си жилото на политиката, Никола Обретенов не се отказва от нея. През 1907 година е избран за депутат и кмет на Русе, а с годините уважението към него се увеличава. Все повече хора го посещават, за да им разкаже историята си. През 1939 година русенското гражданство трескаво се подготвя да чества официално деветдесетгодишния му юбилей. Приятелят на Ботев и Левски обаче не дочаква тържеството и на 10 октомври издъхва в дома си.

18. Войводата градинар

Името на войводата Филип Тотю е широко известно и до днес. Малко обаче се знае за това, че той отказва да се включи както в Старозагорското, така и в Априлското въстание. През цялото време, докато ходи с четата си по горите на България, Филип Тотю е на границата между революционната дейност и обикновеното разбойничество, а след Освобождението дейността му потъва в забрава. Истинското име на Филип Тотю е Тодор Тодоров Станчев. Роден е през 1830 година във Великотърновско. Като малък чиракува, а в младежка възраст окуцява. До края на живота си така и не споделя каква е причината за недъга му, който го отличава с характерна походка. Първоначално Тодор Топала, както го наричали съселяните му, се занимава с животновъдство и търговия на едър рогат добитък. Когато е на деветнайсет години, разбойници турци убиват пред очите му негов приятел. Тогава Филип Тотю се разминава само с раняване в рамото. Буйният младеж веднага започва да мисли за отмъщение и никога повече през дългия си живот не се движи без оръжие. През 1851 година младежът успява да отмъсти за приятеля си, заради което е арестуван и измъчван; това още повече го настройва срещу властите. Малко по-късно влиза отново в затвора, този път, защото убива турчин, който е откраднал негова съселянка българка. Докато го местят от един затвор в друг обаче, Тодор Топалски, както го именуват османските власти, успява да избяга.

Първоначално Филип Тотю се включва в четите на няколко стари войводи, които обикалят горите на Стара планина. Решителността му го превръща в естествен лидер и в началото на 60-те години на XIX век е избран за войвода. В тези години Тодор Топала отново попада в затвора, но през 1863 година отново успява да избяга. След второто си бягство се установява в Румъния. Там получава и името, с което остава в историята. Името Филип Тотю му е дадено от фалшиво тескере, което войводата използва, докато пребивава в Румъния.

През 1867 година получава политическо облекло на действията си като хайдутин, като се включва в легията на Георги Раковски. Малко след това оглавява чета от около четирийсет души и преминава Дунав при Свищов, за да проучи настроенятия на българите. Веднага след стъпването си на българска земя Филип Тотю е изненадан от османска потеря. След кървава битка войводата оцелява по чудо и след дълго обикаляне успява да открие четата на Панайот Хитов, с която се оттегля в Сърбия. След като участва и във Втората българска легия през 1868 година, Филип Тотю се установява в Одеса, където се сдобива с пенсия от руското правителство. През 1875 година обещава да участва в Старозагорското въстание, но, волно или не, се забавя и докато пресече Дунав, въстанието е потушено. След това Филип Тотю отново се връща в Русия, където го заварва Априлското въстание. Войводата е определен да води чета, която да подпомогне Врачанския революционен окръг. Четниците са готови за бой и го чакат. Филип Тотю обаче не се появява. За да не се деморализират бунтовниците, отговорността за четата поема поетът Христо Ботев, който няма никакъв опит във воденето на бойни действия. Една от причините Филип Тотю да откаже да води четата е практичният му ум. Старият войвода не вижда никакви шансове за успех на въстанието и предпочита да не хвърля излишни сили за него. Той обаче участва с доброволческа чета в Сръбско-турската война от 1876 година, а след това взема участие и в Руско-турската война.

Веднага след края на освободителната война войводата попада отново в затвора. Този път е осъден на румънска земя по скалъпено срещу него дело. Престоят му в затвора остава незабелязан заради бурните събития, които се развиват в младата българска държава. Забравен, Филип Тотю лежи в румънския затвор чак до 1884 година. Толкова време не е лежал дори в турски затвор.

След като излежава присъдата си, войводата се връща в България и заживява спокойно в град Две могили. Там започва да практикува един от занаятите, които владее - градинарството. На старини войводата, известен като един от най-добрите градинари в околията, категорично не желае да се занимава с политика. Заради заслугите към младата държава на войводата е отредена скромна пенсия от българското правителство, която получава до

края на живота си. За разлика от повечето борци за свобода, Филип Тотю доживява дълбоки старини. Умира в дома си през март 1907 година на седемдесет и седем годишна възраст. За да го изпрати в последния му път, идва старият му приятел Панайот Хитов. Представители на властта и държавни церемонии няма.

19. Достойният Треперико паша

И до днес, когато се чества годишнината от съединението на Княжество България и Източна Румелия, в Пловдив се разиграва възстановка на събитията. Най-атрактивният момент от нея е обиколката на града с облечения по халат Треперико паша, величествения Чардафон и неговата годеница Делка. Тази ярка сцена се приема и до днес от честващите Съединението като един от най-ярките моменти в българската история. За разлика от Съединението обаче, тя е по-скоро недоразумение и глупост.

„Омразният“ Треперико паша, който на 6 септември 1885 година изживява едновременно и радостта от националния успех на Съединението, и унижението, на което го подлагат организаторите му, всъщност е една от най-смислените, образовани и достойни личности на възрожденска България. Това е котленецът Гаврил Кръстевич. Шестнайсет години преди да бъде разходен с файтон по улиците на Пловдив от бутафорния фелдфебел Продан Тишков Проданов, останал в историята като Чардафон Велики, Кръстевич е едно от главните действащи лица при извоюването на българската църковна независимост. През целия си живот, тихо и без излишен патос, той работи едновременно и за родината си, и за султана, на когото служи като високопоставен чиновник в Османската империя. Благодарение на този си статут и на перфектните си юридически познания Гаврил Кръстевич първо успява да спаси от заточение поборника за църковна независимост Иларион Макариополски, а след това и да издейства от султан Абдул Азис фермана, с който Българската православна църква получава своята независимост от Гръцката патриаршия.

Гаврил Кръстевич се ражда в Котел през 1818 година с името Гандьо Баев. Заради високите му интелектуални възможности котленските първенци го изпращат да учи в Карлово при прочутия учител Райно Попович. След това Кръстевич започва работа като учител в Сливен, но богатият котленец Стойко Стойков Попович - баща на Георги Раковски, го изпраща в Цариград при Стефан Богороди. По това време Богориди е един от най-влиятелните хора в Османската империя. Заради знанията и прилежността си младият Кръстевич се превръща в любимец на Стефан Богориди. Благодарение на финансовата му помощ успява да завърши с отличие елитната Велика

народна школа в Куручешме, а след това се сдобива и с диплома за юрист от Париж.

Когато се връща в Цариград, Гаврил Кръстевич започва работа като секретар на Стефан Богориди. От 1845 до 1850 година е управител на гръцкия остров Самос, а през 1851 година е назначен за член на търговското съдилище в Цариград. Заедно с това Кръстевич преподава търговско право в юридическото училище на Османската империя. Качествата му не остават незабелязани от османския елит и Кръстевич се издига до член на Върховния съд на Османската империя. Така той се превръща в първия български висш магистрат. Освен това е сред малцината християни, които заемат толкова висок пост в империята.

Въпреки невероятната си кариера и абсолютното доверие, което му гласува османската власт, Кръстевич никога не забравя откъде е тръгнал. През 1859 година става редактор на списанието „Български книжици“. Преди това пък пише студиите „Писма за някои си мъчноти на българското правописание“ и „Кратко изследование на българската древност“. През 1868 година издава „История Българска“, в която за пръв път се казва, че българите са потомци на хуните.

През тези години Гаврил Кръстевич участва активно и в борбата за църковна независимост. Впряга целия си талант на юрист, всичките си познания по политическа и църковна история на Балканите и огромното си влияние по високите етажи на властта в Османската империя в името на независимостта на Българската православна църква. Участва лично в писането на фермана на султан Абдул Азис, с който българската църква се отделя от гръцката, а през 1871 година, по време на Народния църковен събор, начертава основните правила и начала за функционирането на независимата църква.

В годините, в които служи на султана, Гаврил Кръстевич успява да съчетае българската национална кауза с коректността си към Османската империя. Затова след Освобождението е изпратен от официалните османски власти за главен секретар и директор на вътрешните работи на Източна Румелия. През 1884 година Кръстевич е назначен за генерал-губернатор на автономната област. Тогава се случват и най-големите унижения в живота на достолепния българин.

Първо друг значим българин - Захарий Стоянов, му лепва прякора Треперико паша в поредица унищожителни статии във в. „Борба“. Захарий Стоянов нарича по този начин Кръстевич, защото заради преклонната му възраст ръцете му потрепервали. В навечерието на Съединението Кръстевич узнава за готвения акт, който по тогавашните закони на империята се счита за престъпление. Въпреки че е наясно с всички последствия, които ще произтекат за него от Съединението, Гаврил Кръстевич оставя събитията да

се развиват по естествения си път и по никакъв начин не противодейства на бунтовниците. На 5 септември габровецът Продан Тишков, наричан от приятелите си Чардата (думата означава „стадо говеда“, а Тишков получил прякора си, защото бил шумен и нетактичен) развява знамето на Съединението в Панагюрище.

По-късно остроумният Захарий Стоянов го прекръства на Чардафон, за да подиграе румелийския началник на полицията генерал фон Дригалски.

В Панагюрище Чардафон се обявява за еднолична Хвърковата чета и започва да обикаля кръчми и мегдани и да агитира и бездруго съгласния народ да подкрепи Съединението. След това събира малка войска, с която тръгва към Пловдив. Така на 5 септември 1885 година бившият фелдфебел Чардафон влиза в покоите на Гаврил Кръстевич и го арестува. Докато се предава, Кръстевич казва: „*Съединение, съединение, та какво от това? Аз съм българин, имам заслуги. И аз съм за съединението!*“. Тези думи обаче не му помагат да избегне унижението. Настанен е от Чардафон във фойтон, който обиколя Пловдив. По халат и със сабя в ръка достолепният Кръстевич е подложен на непристоен присмех от ликуващите пловдивчани. Гаврил Кръстевич прекарва в ареста само няколко дни. След това заминава за София. Там пред свои приятели споделя: „Във всеки случай делото беше народно и аз всичко забравям и всичко прощавам за това, което се извърши и спрямо моята личност; но едно нещо не мога да забравя, не мога да простя на нашите българи, а то е, дето ме качиха на един фойтон с една облечена в хъшовско облекло мома и с гола сабя на ръка и ме разведоха така низ града за присмех и подигравка“. Така приключва дългата кариера на Гаврил Кръстевич. Още през 1885 година той се връща в Цариград, където дочаква спокойно края на живота си. Смъртта го застига на осемдесетгодишна възраст през 1898 година.

20. Религиозният баща на българския едър капитал

Българинът Христо Тъпчилещов е един от най-влиятелните търговци в Османската империя. След Освобождението влиянието на тази фамилия в рамките на българската държава е решаващо. Редица въпроси на българската политика и икономика зависят от мнението на наследниците на Тъпчилещов, които играят ролята на истински едър бизнес в новосъздадената държава. Семейният бизнес на Тъпчилещови започва още в края на XVIII век. Тогава бащата на Христо Тъпчилещов - Петко, е собственик на магазин за дрехи в родния Калофер и изнася стока в турския град Измир. От тази своя дейност Петко Тъпчилещов натрупва не малко пари, но е влиятелен само в родния си град. Често казвал на тримата си синове: „*С пари може да се промени*

всичко. Затова работете, нестете разумно и вярвайте в Бога!“

През 1822 година търговецът умира внезапно и оставя невръстните си деца сираци. Завещава на тях и на майка им 18 430 гроша. По това време Христо е едва четиринайсетгодишен, а братята му Стоян и Никола — на десет и на пет години. Към наследството на баща им майка им прибавя своите 4600 гроша. С този малък начален капитал започва големият бизнес на Тъпчилещови. Веднага след смъртта на баща си най-големият брат Христо започва да купува евтини шаяци от Калофер и Казанлък и да ги праща в Цариград. По този начин той продължава дейността на баща си. Христо слага началото на силния си бизнес възход, когато започва да пътува лично до столицата на Османската империя. През 1854 година семейство Тъпчилещови се установява окончателно в Цариград. В тези години личният капитал на Христо Тъпчилещов вече възлиза на колосалните по онова време 584 320 гроша. Този мащаб е огромен дори за размерите на Османската империя. След като се установява окончателно в Цариград, Тъпчилещов се превръща в най-влиятелния български търговец там. Спестовен и трудолюбив, той отказва да остане само в рамките на търговията. Следвайки съвета на баща си, Христо Тъпчилещов поддържа и вярата си в Бога. Неговата вяра е впрегната в борбата за църковна независимост на българите, която предшества Освобождението и спомага за истинското обособяване на българската нация. Тъпчилещов активно използва големите привилегии, които великият везир Али паша му дава в полза на тази борба.

През 1860 година той и синът му Никола започват да събират пари за построяването на българска църква в османската столица. Това е една от стъпките, които трябва да бъдат предприети, за да се стигне до така мечтаната църковна независимост. В начинанието се включва и влиятелният княз Стефан Богориди, който дарява къщата си в квартала Фенер в Цариград. Тъпчилещов пък изкупува съседния имот и го превръща в двор на църквата. Така българската църква „Свети Стефан“ е построена и в нея започват да се извършват богослужения на български език.

В началото на 70-те години на XIX век стресът от търговските дела и от битката за църковна независимост си казват думата. Христо Тъпчилещов получава сърдечен удар, но все пак оцелява. Изтощен е от болестта и бавно започва да прехвърля бизнеса на децата си. В последните години на живота си едрият капиталист мечтае да се върне в родния Калофер. Твърдият му характер не признава болести и така през 1874 година той се връща в града, който е напуснал преди двайсет и осем години. Тъпчилещов е посрещнат с огромни почести не само от съгражданите си, но и от българи от градовете, през които минава, за да стигне до Калофер. Топлото му посрещане се дължи на активното му участие в разрешаването на църковния въпрос. Тържествата, с които търговецът е посрещан по българските земи, обаче

предизвикват подозрение от страна на османските власти, които сякаш предусещат предстоящото Априлско въстание. Доносници на полицията съобщават чак в Цариград за посрещането на Тъпчилещов и доукрасяват доносите си с предположения, че влиятелният българин подбужда населението към бунт. Изтощеният търговец едва ли има сили да се превърне в бунтовник на стари години, след като през целия си живот е консервативно настроен и лоялен към империята. Това обаче не пречи на новия велик везир Махмуд паша да повика османския служител Иванчо Хаджипенчович и да му поръча да предаде на Тъпчилещов да се прибере веднага в Цариград. Така престоят на търговеца в Калофер е съвсем кратък — отново стяга багажа си и се връща в Цариград. На другата сутрин, след като се прибира, влиятелният търговец сяда пред кантората си. Покрай него минава калоферецът Лазар Йовчев, който след време ще да стане известен като екзарх Йосиф. Лазар е завършил образованието си в Сорбоната с финансовата помощ на Тъпчилещов. Двамата си говорят около час за църковните въпроси и след това се разделят. Вечерта на същия есенен ден през 1875 година Тъпчилещов получава нов сърдечен удар. Този път - последен. Погребан е в двора на църквата „Свети Стефан“ - същата, за която е дал много години от живота си. Покоят му обаче продължава кратко. След 1878 година, когато започва да се строи голямата желязна църква „Свети Стефан“, гробът на Тъпчилещов е ограбен и разбит.

21. Първият български премиер

„И колко пари ще получаваши за това?“ Този въпрос задава на съпруга си Тодор Бурмов Мария Золотович, когато той ѝ съобщава, че княз Александър Батенберг му предлага да оглави първото българско правителство. Бурмов, който вече е приел предложението на княза, отговоря на практичната си жена, че не знае. *„Преди да се съгласиш, трябваше да попиташи! Умните хора правят пари, а глупавите - политика!“*, заключила първата българска премиерша. Самият Бурмов в края на живота си заръчва на децата и внуците си никога да не се занимават с политика. Първият български министър-председател не е сред най-шумните фигури в парламентите на следосвобожденска България. Като представител на Консервативната партия, той често попада под ударите на шумните и емоционални либерали Стефан Стамболов и Петко Каравелов. Двамата оратори и техните съпартийци обвиняват във всички смъртни грехове своите противници, които са високообразовани и в голяма част от случаите произхождат от заможни семейства.

Тодор Бурмов напълно се вписва в атмосферата на Консервативната

партия. Роденият през 1834 година възпитаник на Духовната академия в Киев е напълно лишен от революционен плам. Неговата първа политическа битка е борбата за църковна независимост. Вместо да членува в тайните революционни комитети, Бурмов се записва в осмиваната от Христо Ботев „Добродетелна дружина“, която подпомага обучението на талантиливи българчета. Членовете на „Добродетелната дружина“, които са все богати и влиятелни българи, вярват, че България ще се освободи от османско владичество чак когато узрее духовно за това. По тази причина отказват да дават финансова помощ на революционните комитети, които изникват в страната, но дават сериозни средства за построяването на училища и изграждането на българска образователна система.

Тодор Бурмов попада в „клуба на богатите“ покрай жена си Мария - тя е представител на един от най-влиятелните български родове от това време. Мария и Тодор се женят през 1861 година, но преди това подписват предбрачен договор, в който са разписани много ясно последствията за двамата, ако бракът им се разпадне. През дългия им семеен живот договорът нито веднъж не е изваден от чекмеджето, а Мария ражда на Бурмов четири деца.

По време на Руско-турската освободителна война политикът е включен в щаба на руската главна квартира. Там се включва в екипа на княз Черкасски. Помощта на Бурмов не е военна, а експертна. Той участва в разработването на принципите за бъдещото държавно устройство на България. Веднага след Освобождението Временното руско управление го назначава за пловдивски вицегубернатор. Малко след това Бурмов е назначен за губернатор на София, като с това се превръща в първия българин, заемал този пост. Краткото му участие във Временното руско управление го прави естествен лидер на нововъзникналата Консервативна партия. Като такъв на 17 юли 1879 година Тодор Бурмов оглавява първото българско правителство. Премиерстването на консерватора продължава само шест месеца. Младата българска държава има бурен и непредвидим политически живот, който не дава възможност за дълъг мандат на едно управление. Заедно с падането на кабинета на Бурмов пада и властта на консерваторите, които са пометени от буйните и емоционални либерали.

През 1881 година властта забранява вестника на Бурмов „Български глас“. Причината е, че изданието обидило княза. Обидата се състои в това, че вместо „Ваша Светлост“ Бурмов използва обръщението „Ваше Височество“, защото не е съгласен с общоприетия русизъм. Напрежението между княза и първия премиер не трае дълго - няколко месеца след инцидента техните отношения се затоплят. Когато през 1881 година княз Батенберг въвежда режима на пълномощията, с което поема еднолично управлението на страната, Бурмов се връща във властта. Назначен е за член на Държавния

съвет и остава такъв до 1883 година. Тогава за кратко оглавява финансовото министерство в кабинета на руския генерал Леонид Соболев.

Заради слабата си популярност сред широките маси Консервативната партия не успява да се задържи за дълго в българския политически живот. През 1884 година Тодор Бурмов преминава в редовете на оглавяваната от Драган Цанков проруска Либерална партия. Същата година е избран за редовен член на Българското книжовно дружество, което по-късно ще прерасне в Българска академия на науките.

Политическата кариера на Тодор Бурмов продължава до 1886 година. Тогава на власт идва режимът на Стефан Стамболов. Още в самото му начало Бурмов е арестуван, а през всичките години на Стамболовото управление е подлаган на репресии заради русофилските си убеждения. През 1901 година достолепният политик и общественик издава своите спомени от борбата за църковна независимост, озаглавени „Българо-гръцката църковна разпра“. Първият български министър-председател умира на седемдесет и две годишна възраст в края на 1906 година. Покосен е от инфаркт, докато пътува с влак от София за Цариград.

22. Двама чужденци начело на България

В продължение на повече от две години България се управлява от министър-председатели, които не само не са българи, но дори не са и български граждани. Това са генералите от руската армия Казимир Ернрот и Леонид Соболев, които са съответно петият и шестият български премиер. Не са избрани след парламентарни избори, а управлението им е извънредно и идва след държавен преврат и суспендиране на Търновската конституция от княз Александър Батенберг. Ернрот и Соболев са активни участници в българския политически живот веднага след Освобождението. След като взимат активно участие в Руско-турската война от 1877-1878 година, двамата остават в България, за да помагат за изграждането на новата държава и по-специално, за да положат основите на нейната армия.

Роденият през 1833 година във Финландия (по това време е част от Руската империя) Казимир Ернрот става български министър на отбраната още през 1880 година. Произхожда от богато благородническо семейство. Завършва Кадетския корпус и Николаевската военна академия и веднага след това започва военната си кариера в руската армия. Първоначално служи в Курския пехотен полк, с който взема участие във войните с местните жители на Северен Кавказ. По това време кавказците искат да се отделят от Руската империя, но така и не успяват. През 1861 година Ернрот е прехвърлен в Полша, където участва в потушаването на Варшавското въстание, което е

удамено в кръв от руската армия. Заради добрата си служба в полза на Русия и заради военните си умения през 1869 година е произведен в чин генерал-майор.

Връзката на Ернрот с България идва през 1877 година, когато Русия обявява война на Османската империя. По време на войната генералът е командир на 11-а пехотна дивизия. Малко след първите битки е повишен в звание генерал-лейтенант. Руско-турската война е последната в стремителната военна кариера на Ернрот. След нея се уволнява от руската армия и се впуска в българската политика. Ернрот харесва топлия балкански климат и България, затова след уволнението си се установява трайно в новоосвободената държава.

Първоначално генералът е съветник по военните въпроси на княз Александър Батенберг. През 1880 година е назначен за военен министър в правителството на Драган Цанков. През 1881 година Ернрот е една от основните фигури, оказващи съдействие на княз Александър при извършването на държавния преврат. Веднага след него князът го назначава за министър-председател. Първото действие на Ернрот като премиер е да се откаже от половината си заплата в полза на правителството. След това обявява, че и това му е много. Ернрот управлява в режим на нестабилност и с мисълта, че е временно на поста си. Паралелно с премиерския пост той заема и поста министър на вътрешните работи. След избора на Второто Велико народно събрание, което въвежда Режима на пълномощията и замразява напълно действието на Търновската конституция, Ернрот подава оставка и се връща в Русия; оставката му е доброволна. Преди да тръгне за родината си, Ернрот споделя с княза, че му е омръзнало да работи с подли хора. В Русия политическата кариера на генерала продължава. От 1882 до 1888 година е заместник на държавния секретар на империята, а от 1888 до 1892 година е държавен секретар по въпросите на Финландия. След пенсионирането си се оттегля в Хелзинки, където умира от удар през 1913 година. Казимир Ернрот няма деца, но родът му е голям и все още се ползва с голям авторитет във Финландия. Наследници на рода му са финландският генерал от Втората световна война Адолф Ернрот и бившият президент на електронния гигант „Нокиа“ Казимир Ернрот.

Генерал Ернрот е наследен на поста министър-председател на България от колегата си Леонид Соболев. Роденият през 1844 година генерал е герой от Руско-турската война. Участва в боевете при Плевен, на връх Шипка и в зимното преминаване на Стара планина. Заради смелостта си Соболев е награден от руския император с орден „Свети Георги“, а след войната е произведен в чин генерал-майор. Непосредствено след Освобождението генерал Соболев е назначен за началник на канцеларията на ръководителя на Временното руско управление в България княз Черкасски. След

оттеглянето на генерал Ернрот княз Александър Батенберг моли Соболев да поеме премиерския пост и той приема, като остава на него повече от година. През 1883 година отношенията между младия български княз и Русия се обтягат. В този момент Соболев избира да служи на родината си, а не на държавата, чието правителство оглавява, и подава оставка. След като се връща в Русия, генералът продължава военната си кариера и се издига до началник-щаб на Московския военен окръг. След оттеглянето си от армията Леонид Соболев запълва времето си с писане на исторически трудове, свързани с новата история на България. Също като Ернрот, и той умира през 1913 година - годината, в която България преживява първата си национална катастрофа.

23. Началото на българските компроматни войни

Компроматните войни и организирането на черни кампании през българските медии не са изобретение на съвременността. Напротив, този тип политически кампании се водят почти от съществуването на новата българска държава. Веднага след Освобождението през 1878 година в България се появяват десетки вестници, които често влизат в политически полемики, а от страниците им класици като Захарий Стоянов гromят с тежки думи политическите си съперници. Първоначално сблъсъците са хаотични, но с времето стават организирани. Постепенно се стига до изобретяването на първата българска „машина“ за компромати. Това се случва по времето, в което страната се управлява от Стефан Стамболов, а изобретателят е бъдещият премиер на България Димитър Петков.

Петков е издател на вестник „Свирка“, който в първите следосвобожденски години подлага на тежък обстрел редица български политици. Под главата на вестника е записано: „Лист за подсвиркване и подгавряне“. Заради заглавието Димитър Петков е наричан Свирчо. Загубил лявата си ръка при боевете на Шипка и без да е ходил никога на училище, Петков се превръща в едно от най-острите пера на следосвобожденските либерали; не подбира средствата, за да удари политическите си опоненти, и впряга цялата си творческа фантазия, за да омаскари тези, срещу които се бори. Заради писанията си през 1883 година Свирчо е нападнат в центъра на София. Това му дава повод да напише статията „Покушение върху живота ни“, в която заявява: „Който е докачен от нас, нека излезе да се оправдава чрез печата, пред съда, или честно и кавалерски да ни повика на дуел, а не да ни напада така ненадейно, по разбойнически, защото ние като човек, който сме си оставили ръката на Шипка, когато трябваше, не сме в състояние сега да правим пехливанлък по улиците и да се борим със сопи... Това за знание на

всички докачени маски от нас“.

През по-голямата част от обществения си живот Свирчо се бори срещу русофилите. Битката между русофили и русофоби достига кулминацията си по време на управлението на Стефан Стамболов, когато дори Патриарха на българската литература Иван Вазов е принуден да напусне страната заради братските си чувства към руските освободители. В този период Димитър Петков организира и осъществява един от най-големите медийни скандали в българската история. През 1886 година България и Русия късат дипломатическите си отношения и руските дипломати в България стягат куфарите си за родината. В бързината си правят фатална грешка, като оставят секретния архив на посолството в Генералното консулство в Русе. Още по-голямата грешка е, че архивът е оставен под надзора на корумпирания чиновник Михаил Якобсон, който вместо да съхранява ценната информация, прибира най-важната част от нея и бяга в Лондон. От там руският чиновник дава сигнали, че е готов да продаде архива на българските русофоби, които знаят, че в него се съхранява ценна информация за отношенията на техните политически опоненти с руските власти. Операцията за придобиването на архива се води лично от Димитър Петков, който вече е издател на стамболовисткия вестник „Свобода“. Ценността на информацията е много по-голяма, отколкото Петков и приятелите му си представят. В архивите фигурират имена на български политици, които не просто са обслужвали руските интереси в България срещу пари, но и направо са били агенти на тайните служби на Русия. Всички те по това време са в редовете на опозицията.

В началото на 1893 година вестник „Свобода“ публикува първата серия от компрометиращи материали срещу опонентите на правителството. От първата публикация става ясно, че бившият министър-председател Драган Цанков е бил в тесни отношения с руските служби още докато е седял на премиерския стол през 1884 година. В шифрована телеграма на руските служби се казва, че външното министерство на Русия е предложило на Цанков да работи за отричането на княз Александър Батенберг от престола и той е изявил своята пълна готовност да изпълни искането на императорското правителство. Мащабът на скандала, който предизвиква първата публикация на „Свобода“, е невиджан до момента. Това обаче е само началото на мощна медийна кампания срещу русофилите, която продължава повече от една година. В нея, наред с фактите от руския архив, Димитър Петков добавя и напълно измислени твърдения, които подсилват още повече ефекта от разкритията. От публикациите в „Свобода“ става ясно, че руското правителство е финансирало с безотчетни средства представителите на Народната либерална партия Драган Цанков, Годор Бурмов и Марко Балабанов. Покрай едрите политически имена потъват и по-дребни, които са

силно актуални за времето си, но са напълно непознати днес. Това са депутати, бивши министри и опозиционни партийни функционери.

Кампанията, организирана от Димитър Петков, буквално разбива опозицията и нейните лидери. До края на Стамболовото управление Свирчо усъвършенства методите на черния пиар и за кратко време се превръща в истински корифей. Проблемите за стамболовистите започват след падането на правителството - тогава цялата пропагандна машина, която са създали, се обръща срещу тях и техния лидер. Димитър Петков остава верен на Стамболов и заедно с него изпада в немилост. Омаскаряването на бившия премиер започва дни след падането му от власт. Срещу него са извадени компромати, свързани с любовни похождения, включително и с жени на негови министри, обвиняват го, че е откраднал милиони и че е забъркан в редица корупционни афери. Очернянето на Стамболов продължава дълго след смъртта му, а Свирчо се отказва от журналистиката и се отдава на политиката. Подобно на лидера си, той е убит в центъра на София през 1907 година като действащ министър-председател.

24. Красивата поетеса на нова България

В нощта на 15 март 1891 година е убит финансовият министър в правителството на Стефан Стамболов - Христо Белчев. Мишената на четиримата атентатори, които атакуват Белчев, е самият премиер. Към двайсет часа Стамболов и Белчев тръгват пеша покрай тогавашната градска градина по ул. „Левски“ в София. Вече е тъмно, а столицата е зле осветена. С тях е телохранителят на Стамболов, който също участва в заговора и е поел ангажимент да не преследва атентаторите. Когато двамата политици се разминават с терористите, един от тях хваща Стамболов за дясната ръка, защото в онези години е било публично известно, че премиерът винаги носи със себе си зареден пистолет. С другата ръка нападателят държи пистолет, който насочва в главата на министър-председателя и стреля. Като по чудо, в последния момент, Стамболов успява да блъсне ръката на атентатора и куршумът улучва другия килър. Проехтяват още няколко изстрела, но премиерът успява да избяга. В тъмното побягва и Христо Белчев. В паниката си и заради тъмницата терористите мислят, че Белчев е Стамболов. Той е застигнат от куршум и пада мъртъв близо до Градската градина. Докато атентаторите гонят Белчев, Стамболов успява да се отдалечи от мястото на покушението и да се измъкне невредим. Още на следващия ден са извършени арести на над двеста и петдесет души, но нито един от атентаторите не е сред арестуваните.

С убийството на Христо Белчев България губи един от най-перспективните

си политици. Завършил икономика в Париж през 1884 година, Белчев е известен в тогавашното светско общество и като поет. Само на трийсет и три годишна възраст, година преди да го убият, е назначен за финансов министър в правителството на Стамболов. След смъртта си оставя вдовица една от най-красивите жени на тогавашна България - поетесата Мара Белчева. Двайсет и три годишната вдовица се затваря вкъщи и в мъката си боядисва всичко в черно. Дори чаршафите си. Скърби и Стефан Стамболов, но по свой начин. В спомените си учителят по български език на княз Фердинанд Добри Ганчев пише, че пред него Стамболов изказвал съжаления от душа за смъртта на Белчев. Отечеството губело отличен служител, а Стамболов - добър другар и сътрудник. Внезапно обаче траурното си настроение премиерът сменя с шега. Той казва на Ганчев:

- Остави ти друго, ами я ми обади кой ще има таз хубава жена?

Ганчев пише, че думите не са точно тези, а далеч по-нецензурни, но отговоря така:

- Ти и друг някой ще се погрижите за това.

Другият е князът, който не крие, че е влюбен в красивата поетеса. Веднага след убийството на финансовия министър той ѝ отпуска щедра пенсия от 750 лева и я прави придворна дама на майка си княгиня Клементина. Интересен факт от това време е, че князът поръчва да се направи гипсова отливка на ръката на Мара Белчева, която държи на нощното си шкафче, за да я гали и целува. По-късно красивата поетеса е назначена за възпитателка на престолонаследника Борис III.

В царския дворец Мара Белчева е обект на непрестанни ухажвания от страна на политици и влиятелни хора. Тя обаче не е достъпна за никого от ухажорите и в скръбта към убития си съпруг отхвърля ласките и подаръците им. Среща любовта на живота си дванайсет години след смъртта на съпруга си. През 1903 година се запознава с поета Пенчо Славейков и се влюбва от пръв поглед, за да бъде негова до края на живота му.

Заради политическите си позиции срещу управляващите през 1911 година Славейков е уволнен от поста директор на Народната библиотека в София. По същото време поетът е на крачка от спечелването на Нобелова награда за литература.

Тогавашният министър на културата назначава брат си за директор на Народната библиотека и за да подсили подигравката с големия поет, му предлага да го премести на работа като уредник на училищния музей.

Славейков отказва службата и обиден, емигрира в чужбина. С него тръгва и Мара Белчева. Двамата се местят от град на град и от село на село. Здравето на поета обаче се влошава и двамата заминават за Италия. Три месеца живеят бедно в Рим, където ги приютяват Владимир Такев и съпругата му Лиза. Пенчо обикаля Рим и учи италиански, докато болестта му се задълбочава.

Докторът му забранява да чете и пише.

За да се издържат, Мара Белчева продава къщата си в София. От Рим двамата влюбени тръгват към езерото Комо. Няколко дни след като пристигат в красивия град Брунате, на Славейков му прилошава. Само за няколко часа е парализиран изцяло, а дошлият лекар е безпомощен в желанието си да помогне. На следващия ден - 28 май 1912 година, Славейков изпада в безсъзнание. Въпреки че по всичко личи, че няма никаква надежда за него, Мара Белчева се опитва да му даде лекарство. Тя отчаяно вярва, че ако той го погълне, ще оздравее. Усилията ѝ са напразни. Малко преди да почине, Славейков идва в съзнание. Той гледа любовта на живота си и се опитва да ѝ каже нещо, но не може. Тя му дава лист и молив да пише. Не може. Неочаквано обаче устните му се раздвижват и той отронва със сетни сили: „Светлина!“. Тя разтваря завесите, а той потрепва и издъхва. В този миг слънцето залязва.

Предстоят разноси, а Мара Белчева няма никакви пари. Разходите по погребението са поети от брата на Славейков. Големият поет е погребан край езерото Комо. Девет години по-късно останките му са преместени в родината, която преди смъртта му го е прокудила от себе си.

Мара Белчева отново остава сама. На преклонна възраст става последовател на Петър Дънов, а последната ѝ любовна тръпка е далеч по-младият от нея поет Боян Гацов. Той е човекът, който на 15 март 1937 година я вижда за последно жива. Гацов стои до късно вечерта при болната Мара Белчева и я оставя. Преди това тя моли да ѝ нагласят косата и с немощна ръка за последно слага червило на устните си. На следващата сутрин шейсет и девет годишната поетеса е намерена мъртва. С нея си отива и един от най-романтичните периоди на българската литература.

25. Трагедията на семейство Стамболови

Съпругата на премиера Стефан Стамболов - Поликсени, остава фанатично предана на великия си мъж до края на живота си. Въпреки изпитанията на съдбата тя никога не се отказва от мъжа си. Истината е, че трагедията на Поликсени е по-голяма, отколкото тази на съсечения в центъра на София Стефан Стамболов. Въпреки нелекия си живот като съпруга на очернения и сатанизиран след падането си от власт министър-председател Поликсени и за миг не си помисля да се оплаче от съдбата си.

Запознава се с големия политик във времето, в което той е регент на България. Срещата им се случва през 1887 година в родния ѝ град Свищов. Тогава за пръв път на българска земя стъпва новоизбраният български княз Фердинанд. Придружаван е от силния човек в регентството Стефан

Стамболов, а седемнайсетгодишната Поликсени е удостоена с честта да произнесе приветствено слово на немски език към новия владетел. Добре образованото и красиво момиче впечатлява трийсет и три годишния Стамболов и година по-късно Поликсени става едновременно съпруга и премиерша.

С това започва и тежката част от живота ѝ. Дълбоките реформи в икономиката и западната ориентация на България, които прокарва Стамболов, са съпътствани от корупция, невъздържано поведение от страна на премиера, а често името му се забърква и в сексскандали, които стават обществено достояние. Въпреки „хъшовския морал“ и необуздания си нрав Стамболов е обичан съпруг и жена му не обелва и дума за слуховете за негови любовници, които се носят всеки ден по улиците на София. По време на седемгодишния си брак, който е прекъснат от убийството на Стамболов, двамата съпрузи се сдобиват с четири деца. Едното от тях умира още като бебе. Останалите три деца на Стамболови имат злощастна съдба още от детските си години. Съвсем малки те усещат на гърба си жестоките политически нрави в България.

След свалянето на Стамболов от власт мнозина от „приятелите“ на семейството му се отдръпват от него. Бившият премиер е подложен на редица унижения от новата власт и се превръща в постоянен отрицателен герой за тогавашната преса. Огромният натиск, на който е подложен, му носи диабет и високо кръвно. Заради това през 1895 година той иска от Фердинанд да му позволи да замине в чужбина, за да се лекува. Князът обаче отказва. Няколко месеца по-късно Стамболов е съсечен със саби от наемни убийци в центъра на София. Бившият премиер агонизира в дома си в продължение на четири дни, като в три от тях е в пълно съзнание. Благодарение на това той успява да каже, че поръчител на убийството му е князът и дори назовава имената на физическите си убийци. В последните си мигове заклева съпругата си никога да не приема помощ от Фердинанд и да не позволи на децата им да се занимават с политика.

Смъртта не носи покой на Стамболов. Погребението му се превръща в повод за изява на партийни активисти и политикани, които не крият омразата си към него. Докато траурната процесия върви към гробищата, противници на бившия премиер освиркват ковчега и замерват опечалените с камъни. Някои от верните му хора не издържат и влизат в ръкопашен бой с провокаторите. Веднага щом тялото на убития премиер е положено в земята и близките му се разотиват, неговите врагове играят с часове хоро върху гроба му, с което за пръв, но не за последен път го оскверняват.

Останала сама с трите си деца Стефан, Константин и Вера, Поликсени дълго време избягва да излиза от къщата, в която живее. Тя и децата ѝ се издържат от един апартамент в центъра на София, който дават под наем.

Това е наследството, което оставя непрестанно обвиняваният в корупция Стамболов на семейството си. Наемът стига само за физическото оцеляване на вдовицата и децата ѝ. Пет месеца след убийството на Стамболов Народното събрание излиза със специален доклад от 600 страници, в който разобличава бившия премиер в политически, икономически, криминални и сексуални злоупотреби. В доклада се съдържат и абсурдни твърдения от типа на това, че Стамболов е обезчестил седемдесет и седем девици по време на управлението си. Докладът има за цел да очерни още повече името на Стамболов. Заедно с калта, която всеки ден е хвърляна върху покойния ѝ съпруг, Поликсени Стамболова получава писмо от двореца, в което князът предлага да ѝ бъде отпусната пенсия. Отговорът ѝ е кратък, но ясен: „Не бихме могли да приемем милостиня от двореца, защото това е последното желание на съпруга ми“.

Поликсени запазва за себе си ръцете на Стамболов, които са ампутирани малко след атентата срещу него. Те са сложени в стъкленница с разтвор за съхранение и се помещават в кабинета на покойния премиер. Фанатичната преданост на бившата премиерша към съпруга ѝ стига дотам, че тя превръща кабинета му в параклис с черни драперии. В него всяка сутрин Поликсени кара децата си да се молят на колене пред стъкленницата с ръцете на баща им. Преживеният ужас от това дава тежък отпечатък върху съдбата на децата. През целия си живот са лабилни и нерешителни. Най-голямата дъщеря Вера се влюбва фатално в офицера Атанас Станчев. Властната ѝ майка обаче решава, че той не е подходящ за нея и не ѝ позволява да се омъжи за него. Заради това красивата Вера полудява от любов и мъка. Тя умира в психиатричната болница в Карлуково съвсем млада. Като виждат трагедията на сестра си, братята ѝ Константин и Стефан дават обет никога да не се женят и да не създават потомство. Така Стамболовият род остава без наследници.

26. Харизматичният майор

Политиката може да разруши и най-доброто приятелство. Доказателство за това е драматичната история на конфликта между легендарния български премиер Стефан Стамболов и героя от Сръбско-българската война Коста Паница. Двамата търновци преминават рамо до рамо през десетки битки и се сблъскват заради политическите си възгледи и обратите на историята. Приятелството между Стамболов и Паница датира още от детските им години. Двамата участват в подготовката на Априлското въстание, като двацет и две годишният по това време Стамболов е ръководител на Търновския революционен окръг, а деветнайсетгодишният Коста Паница е куриер и негов помощник. След провала на въстанието Паница и Стамболов

емигрират в Румъния и пътищата им се разделят за няколко години. Коста Паница се записва доброволец в Сръбско-турската война, а Стамболов остава в Румъния, за да продължи с дейността на Българската революционна организация.

Роденият през 1857 година Паница взема участие и в Руско-турската война през 1877 година. Заради смелостта си е награден с войнишки кръст „Свети Георги“. Веднага след Освобождението постъпва в новосъздадената българска армия и взема участие в потушаването на бунта на Сенклер в Родопите, който цели да откъсне част от българските територии в полза на Османската империя. След тази операция е произведен в първото си офицерско звание - подпоручик. В първите години след Освобождението Коста Паница живее в Русия. До 1884 година успява да завърши военно и юридическо образование в Петербург, с което става първият българин с две висши образования. В никакъв случай обаче образоваността не успява да промени буйния му и авантюристичен характер. С връщането си в България е назначен за военен прокурор в Русе и е произведен в звание капитан.

Коста Паница се превръща във всенароден любимец в драматичната за България 1885 година. Първо се нарежда сред героите на Съединението, а непосредствено след това проявява истински героизъм по време на Сръбско-българската война. По време на войната е водач на Смолчанския партизански отряд, в който влизат стотици доброволци от Македония. Заради своята решителност капитанът бързо печели симпатиите на своите подчинени и завинаги се свързва с македонската кауза. Голямата му популярност сред македонската емиграция го прави естествен лидер на Българския македонски централен революционен комитет „Искра“.

През 1886 година Стефан Стамболов и Коста Паница са сред основните фактори, които осуетяват преврата срещу княз Александър Батенберг. В тези опасни и драматични времена приятелството им става още по дълбоко. Въпреки усилията им и въпреки провала на преврата, под натиск от Русия, Батенберг е принуден да абдикира. След абдикацията Стамболов е избран за регент, а Паница е назначен за председател на Военния касационен съд.

Раздорът между двамата приятели идва, след като княз Фердинанд I се възкачва на българския престол. Коста Паница не крие своята неприязън към новия монарх и открито симпатизира на Александър Батенберг. Фердинанд опитва да стопли отношенията си с Паница, който вече е произведен в чин майор. Монархът награждава буйния военен с един от най-високите ордени в армията. Още на следващия ден Паница окача ордена на кучето си и демонстративно отива на манежа, където Фердинанд всяка сутрин язди коня си. Фердинанд отминава провокацията на майора с мълчание, но постепенно отношенията между Паница и приятеля му Стамболов започват да охладняват.

През 1889 година майор Коста Паница започва организация на преврат, който целй да свали премиера Стамболов и да доведе до абдикация на Фердинанд. Според авантюристичните планове на майора в крайна сметка приятелят му Батенберг трябва да се върне и отново да поеме управлението на България. Грандиозният замисъл е придружен с несръчни действия. В началото на януари 1890 година във всички софийски кръчми открито се говори за заговора на Паница. Решителен, но неспособен на толкова сложно политическо действие като извършването на държавен преврат, майорът е разкрит и арестуван. Следва бърз процес, на който е видно, че действията на Паница по никакъв начин е нямало да доведат до преврат. Самият той обяснява, че в началото е имал такъв замисъл, но впоследствие се отказал.

През пролетта на 1890 година Коста Паница е осъден на смърт. Заради заслугите към България и високата популярност в страната съдът решава, че присъдата му може да бъде заменена с петнайсет години затвор. В този момент решаваща роля изиграва Стефан Стамболов, който лично обжалва решението на съда и иска смъртната присъда да не може да се заменя. Фердинанд осъзнава високата популярност на Паница и се опитва да убеди Стамболов, че смъртта на бившия му приятел ще донесе само неприятности. От своя страна, Стамболов заплашва, че ако Паница не бъде убит, ще подаде оставка. Майор Коста Паница е екзекутиран. Когато застава прав пред пушките на войниците, двама от тях припадат. След екзекуцията семейството му е оставено без никакви доходи. До падането на Стамболовия режим четирите деца на легендарния майор умират от туберкулоза и бедност.

27. Русофилство на инат

Два пъти министър-председател на България и депутат в седем парламента, Драган Цанков се нарежда сред най-ярките фигури в политическия и обществен живот на следосвобожденска България. Чепатият му характер и инатът му са пословични. Заради тях той е и строител на съвременна България, но и типичен български политик, който заради личните си вражди поставя интереса на страната на карта. Пример за последното е писмото на Драган Цанков до турския султан през 1886 година, в което бившият премиер моли Османската империя да окупира младото княжество България. Парадоксалното е, че по това време Цанков действа от русофилски позиции. Моментът е драматичен. Срещу младия княз Александър Батенберг току-що е извършен преврат от проруски офицери. Пучът е поръчан от Русия, която не е съгласна със съединението между Княжество България и Източна Румелия. Той поставя под въпрос съществуването на българската държава.

За няколко дни, благодарение на своята решителност, Стефан Стамболов успява да овладее ситуацията и да потуши преврата. В този момент Драган Цанков моли султана да окупира княжеството. Причината е омразата му към бившите му съпартийци Стамболов и Петко Каравелов, с чийто успех видният възрожденец не може да се примири.

Две години преди преврата Драган Цанков се разделя със скандал с двамата си по-млади сподвижници. Отцепва се от Либералната партия и сформира своя проруска партия. Причината за скандалите между крилото на Цанков и крилото на Стамболов и Каравелов е, че старият политик кани в правителството, което съставя през 1883 година, представители на Консервативната партия. Стамболов и Каравелов са изключително крайни в отношението си към консерваторите и засипват дядо Цанков с обиди, които публикуват в близките до себе си вестници. Цанков не им прощава това никога. През годините на няколко пъти ще води разговори за обединение с Каравелов, но те никога няма да бъдат успешни.

Роденият през 1828 година политик е популярен още преди Освобождението. Той има сериозен принос за формирането на българската книжовност и наука. Завършил духовна семинария в Одеса и филология във Виена, още през 1852 година Цанков издава българска граматика на немски език. След завръщането си от Европа младият учен има намерение да отвори печатница в родния Свищов. За целта носи от австрийската столица печатарско оборудване. Местните власти обаче не му разрешават и Цанков заминава за Цариград, за да опита да пробие там. Упоритостта му го среща с френското посолство в османската столица. Французите му съдействат активно да си извади необходимото разрешение. Най-много за него се застъпват група френски духовници, които приемат българската просветна кауза за своя. Това впечатлява Цанков и той приема тайно католицизма. По време на османското владичество Цанков се занимава главно с просветна дейност. Учител е в различни градове и най-вече в Цариград. Там го заварва и Априлското въстание. Заедно с Марко Балабанов Цанков заминава за Европа, за да информира тамошното обществено мнение за положението на българите. Мисията е успешна. Усилията му до голяма степен са в основата на това европейската преса да информира своите читатели за кръвопролитията в българските земи.

След Освобождението Драган Цанков се нарежда сред лидерите на Либералната партия. Избран е за депутат в Учредителното събрание, което приема първата българска конституция. През 1880 година оглавява третото българско правителство. Премиерстването му обаче трае кратко. Още в началото на политическата си кариера Драган Цанков обявява, че според него трите национални идеала са вярата, славянството, начело с Русия, и конституционализмът. Именно бламиран ето на конституцията през 1882

година го вкарва в конфликт с княз Александър. Цанков се обявява против Режима на пълномощията, който се опитва да наложи монархът. Заради тази си позиция през 1883 година бившият премиер е арестуван в дома си, качен на влак, интерниран във Враца и обявен за луд. Репресията не отказва упорития Цанков и докато е интерниран, той успява да направи Враца свой бастион. Това принуждава князът да го повика в края на годината в София и да му предложи да оглави за втори път правителството. После идват бурните скандали с Каравелов и Стамболов, разцеплението на либералите и позорното писмо до султана.

Когато Стамболов поема управлението през 1886 година, Драган Цанков бяга в Русия. Знае добре какво би му се случило, ако остане в България. Възрастният възрожденец остава в изгнание до падането на бившия си съпартиец от власт. Той се завръща през 1895 година и въпреки напредналата си възраст отново се включва в политиката, като основава своята русофилска Прогресивно-либерална партия. През 1897 година Драган Цанков отстъпва председателското място в партията на по-младия Стоян Данев, но продължава да бъде депутат в Народното събрание. Бурната му политическа кариера завършва достойно. Оттегля се от политиката през 1903 година като председател на Народното събрание.

28. Първият български генерал

Днес името на една от най-силните политически и военни фигури в следосвобожденска България е малко забравено. Това обаче не прави тази фигура по-малко интересна. За краткия си живот генерал Сава Муткуров успява да достигне до всички възможни върхове на българския обществен живот, да прояви завидна смелост в драматични за страната мигове и да спечели уважението както на войниците си, така и на цивилните граждани. Роден през 1852 година във Велико Търново, Сава Муткуров започва пътя към военната си кариера като ученик във Военномедицинското училище в Цариград. По-късно обаче се мести в Юнкерското пехотно училище в Одеса, което завършва през 1872 година. Веднага след това Муткуров е произведен в чин офицер от руската армия, а първото му голямо изпитание е Сръбско-турската война от 1876 година, в която взима участие заедно с други български доброволци. По ирония на съдбата, въпреки че получава военното си образование в Русия, след Освобождението генерал Муткуров ще се влее във водената от Стефан Стамболов русофобска фракция. Другият интересен момент е, че признанието му като истински военен стратег ще дойде по време на Сръбско-българската война. В нея българският офицер, който само десет години по-рано е воювал на страната на сърбите, проявява завидни

умения и е сред основните фактори за категоричната победа на младата българска армия. Освен в тези две войни, още докато е руски офицер, генерал Муткуров взема участие и в Руско-турската война, която се превръща в освободителна за България. По време на тази война бъдещият генерал е командир на рота в 54-ти Мински пехотен полк.

След кратката радост от подписването на Санстефанския мирен договор и сълзите след Берлинския конгрес, който разделя българската територия на няколко части, Сава Муткуров остава руския пагон и продължава живота си в откъснатата от България Източна Румелия. В автономната област, която включва почти цялата днешна Южна България, бъдещият генерал постъпва на служба в милицията, а след това в Главния щаб на османската провинция. От тази позиция взема активно участие в Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1885 година. При обявяването на Съединението на 6 септември Муткуров влиза във Временното правителство в Пловдив. Като такъв, заедно с приятеля си Димитър Ризов, се явява при княз Александър Батенберг, който по това време се намира в Шумен. Задачата на Муткуров е да уведоми младия княз за Съединението и да получи думата му, че ще участва в това национално дело. Въпреки че се колебае, Батенберг няма изход и подкрепя Съединението. Година по-късно това му струва трона.

Веднага след Съединението Сърбия обявява война на България. Младата българска армия, в която по това време най-високият чин е майор, проявява изключителна храброст и организираност и за дни успява да отблъсне сръбските агресори и да ги принуди да капитулират. По време на тази война Муткуров командва десния фланг и центъра при настъплението към Пирот. Ръководи и войските, които се сражават на Царибродската позиция. Веднага след войната смелият офицер е назначен за началник на Пловдивския гарнизон и командир на 5-а пехотна бригада.

Сава Муткуров влиза в политиката по принуда. Това се случва през бурната 1886 година, когато проруски настроени офицери от българската армия организират преврат срещу княз Александър Батенберг. Между превратаджиите са и приятели на Муткуров като Олимпи Панов и Атанас Узунов. Срещу тях действа друг приятел на Муткуров - Стефан Стамболов, който по това време е председател на Народното събрание и отказва да признае легитимността на преврата. Верен на убежденията си, че служи на княза и отечеството, Муткуров заема страната на Стамболов, за чиято сестра е женен. Това му решение предопределя неуспеха на преврата. След като Муткуров, заедно със своя Пловдивски гарнизон дава подкрепата си за официалната власт, превратаджиите губят почва под краката си. Бъдещият генерал е назначен от Стамболов за главнокомандващ на лоялните към княза военни части. Веднага след това верни на Муткуров войници от

Пловдивския гарнизон са прехвърлени в София и арестуват голяма част от заговорниците, които така и не успяват да съставят правителство. След потушаването на преврата Стамболов и Муткуров са безкомпромисни спрямо превратаджиите. Всички заловени получават смъртни присъди, които са изпълнени веднага. Изпълнението на присъдите е изключително тежко за Муткуров и Стамболов, защото с много от превратаджиите ги свързва дългогодишно приятелство.

Въпреки че превратът е потушен, княз Александър Батенберг е принуден да абдикира. Така на 7 септември 1886 година, само една година след радостния миг на Съединението, Сава Муткуров е принуден да приеме предложението на приятеля си Стамболов да влезе в Регентския съвет на младото княжество заедно с Петко Каравелов. След отпътуването на Батенберг от България регентите започват да търсят нов княз за страната и ръководят от тези си позиции държавата почти една година. През лятото на 1887 година водят новия княз Фердинанд, който назначава Стефан Стамболов за министър-председател, а Сава Муткуров - за военен министър. Генерал Муткуров остава на този пост до началото на 1891 година, когато е освободен по здравословни причини. С освобождаването си той е повишен в чин генерал-майор. Причината генералът да подаде оставка като министър е болестта гръдна жаба, от която страда. Веднага след като подава оставка, той заминава за Италия, за да се лекува. Лечението му обаче е неуспешно. Първият български генерал умира в Неапол през 1891 година на трийсет и девет годишна възраст. След смъртта му тленните му останки са пренесени в България и по негово желание са погребани в църквата „Свети Спас“ в София.

29. Митрополит в политиката

Два пъти министър-председател на България, основател и председател на Българската академия на науките, председател на Българския червен кръст, учител, революционер, консерватор, писател, драматург, театрал, публицист, монах, митрополит, превратаджия, политически затворник... Зад всичко това се крие личността на митрополит Климент, известен още със светското си име Васил Друмев. В бурния обществен живот на следосвободенска България митрополитът на няколко пъти играе решаваща роля, а непоправимото му русофилство принуждава министър-председателят Стефан Стамболов да го изпрати на заточение в Гложенския манастир. Митрополит Климент попада под ударите на закона през 1893 година, когато е осъден за подстрекателство към бунт и оскърбление на държавния глава. Интересен факт е, че присъдата е издействана от

прокурора Ганьо Чолаков, който по-късно ще се превърне в един от прототипите на Алековия Бай Ганьо.

Прокурорът е бивш възпитаник на митрополита, но това не му пречи да организира позорен процес срещу него. След редица правни нарушения той успява да осъди изпадналия в немилост духовник на вечно заточение. Обществеността е възмутена от тежката присъда и поведението на Ганьо Чолаков, защото всички знаят, че преди да стане прокурор, той се ползва с благоволенieto на митрополита, който поема издръжката за образованието му.

Формалната причина за присъдата на митрополит Климент е проповед в търновския храм „Света Богородица“, в която заявява пред вярващите, че всеки, който посяга у нас на православието, посяга на самото съществуване на народа. Проповедта завършва с думите: „Има православие у нас, има български народ; няма православие - няма български народ!“ На пръв поглед в словото на Климент няма нищо обидно към монарха княз Фердинанд. То обаче идва след серия немаловажни подробности. По това време митрополитът вече се е обявил публично срещу намерението на правителството на Стефан Стамболов да промени Конституцията, в която пише, че потомците на българския княз не могат да изповядват друга вяра освен православната. Фердинанд е католик, а проповедта на Климент е произнесена точно на рождения ден на монарха. Този сюжет е само част от враждата между премиера Стамболов и митрополит Климент, който след Освобождението оглавява за кратко две български правителства. Второто от тях съществува само няколко дни. Съставено е през 1886 година след преврат срещу княз Александър Батенберг, потушен лично от Стамболов и превърнал в негов враг завинаги митрополит Климент.

Почти веднага след като митрополитът произнася проповедта си в защита на православието, група фанатизирани привърженици на Стамболов го нападат. След това е насилствено откаран в Гложенския манастир. В началото на юни 1893 година е доведен под стража в Търново, за да се яви пред съда, който го осъжда на вечно заточение. По време на процеса митрополитът произнася блестяща защитна реч, в която оборва обвиненията срещу него. Това обаче не му помага. Няколко дни след процеса е върнат тайно през нощта в Гложенския манастир и прекарва в него повече от година под строг полицейски надзор и при тежки условия за живот.

Духовникът се връща начело на епархията си чак след падането на Стамболов от власт през 1894 година. Получава морално удовлетворение, когато е тържествено посрещнат в Търново от невиджано по това време 20-хилядно множество. След отслужения молебен в църквата „Света Богородица“ митрополитът произнася слово, в което призовава да се забрави миналото, да не се мисли за отмъщение, а всички да се обединят и да работят

заедно за издигането на България. Само година по-късно митрополит Климент дава пример в тази посока, като участва лично в делегацията, която договаря признаването на княз Фердинанд от Русия.

Роден през 1840 година със светското име Васил Друмев, бъдещият митрополит получава началното си образование при учителя Сава Доброплодни. В тези години Доброплодни пише първата българска пиеса „Михал Мишкоед“, а младият Васил Друмев участва в първото представление. През 1858 година получава стипендия и заминава да учи в Одеската семинария. Там се запознава с надзирателя в пансиона Георги Сава Раковски. Четири години по-късно от духовното поприще направо скача в революционните борби, като се записва в Първа българска легия в Белград. В нея вече участват Васил Левски и Стефан Караджа. Революцията обаче не е в кръвта на Друмев. През следващите години той изразява мнението, че българският народ трябва да се освободи чрез просвещение, а не чрез оръжие. През 1869 година е сред основателите на Българското книжовно дружество, което е предшественик на Българската академия на науките. През 1894 година тази важна институция ще бъде оглавена от митрополит Климент. През 1873 година Васил Друмев е ръкоположен в Тулча за йеродякон. Така започва пътят му на монах. Дори той не успява да го откъсне от светските и обществени начинания.

Веднага след Освобождението духовникът оглавява второто българско правителство, съставено от представители на Консервативната партия. Управлението му продължава кратко. През 1885 година е първият председател на новосъздадения Български червен кръст. Заема този пост до 1887 година. Междувременно през август 1886 година Климент участва в проруския преврат срещу княз Александър и оглавява правителството на разбунтувалите се офицери. Освен в политиката Климент оставя трайна диря и в литературата като автор на първата българска оригинална повест „Нещастна фамилия“ и на първото българско значително оригинално драматично произведение „*Иванку, убиецът на Асеня I*“. Васил Друмев умира през 1901 година на шейсет и една годишна възраст.

30. Генерал на двама господари

Радко Димитриев е сред най-спорните генерали в историята на България. И приживе, и след смъртта си той е обявяван и за герой, и за изменник на родината. Герой от Съединението на Княжество България с Източна Румелия и Сръбско-българската война, организатор на преврата срещу първия български княз Александър Батенберг, участник в Балканските войни на страната на България и в Първата световна война на страната на Русия. Димитриев дели живота си между България и Русия и пада жертва на Октомврийската революция. Той е единственият българин, заемал генералски чин в руската армия, и е сред малкото превратаджии от 1886 година, които оцеляват и се завръщат с почести в родината след дълго изгнание.

Роденият през 1859 година военен проявява авантюристичния си характер съвсем млад. Едва на седемнайсет години, вместо да учи абаджийския занаят и да се занимава с търговия, каквото е желанието на семейството му, става член и секретар на Котленския революционен комитет. Като такъв е готов да участва в Априлското въстание, но в Сливенския революционен окръг то не се случва според първоначалния замисъл. Приключенията за Димитриев обаче тепърва започват. Година след провала на въстанието той се записва като доброволец в Руско-турската освободителна война. Като ученик в Априловската гимназия е научил руски език и е назначен за преводач при щаба на Уляновския конен полк от 2-ра гвардейска кавалерийска дивизия на руската армия. Веднага след края на войната е приет в първия випуск на създаденото от окупационните руски войски Военно училище. Година по-късно вече е с офицерско звание подпоручик. След кратка служба в Източна Румелия продължава военното си образование в Николаевската академия на Генералния щаб в Санкт Петербург, където завършва с отличен успех през 1884 година. Въпреки че в атестацията на младия офицер е записано, че може да преподава военно дело, той избира да се върне в България и оглавява 1-ва Пловдивска дружина с чин капитан. В деня на Съединението капитан Димитриев е назначен за началник-щаб на южнобългарската армия. Като такъв подготвя защитата на Южна България при евентуално нападение от Османската империя. Ударът срещу България обаче не идва от турците, а от Сърбия, която два месеца след Съединението напада младата българска държава. В началото на ноември капитан Димитриев само за няколко дни успява да прехвърли войската си от южната на западната граница и седмица след сръбското нападение вече управлява щаба на Западния корпус в Сливница и командва войските, които действат срещу главните сръбски

сили. На 10 ноември водените от Радко Димитриев войски изгонват сърбите от Лукавишкия проход и превземат връх Бабина глава.

След края на войната капитанът е награден с военен орден „За храброст“ и вече е със славата на истински герой. Само година по-късно той ще си спечели прозвището на национален предател. През август 1886 година Димитриев играе ролята на главен организатор на преврата срещу княз Александър Батенберг. Тогава група офицери русофили свалят монарха, което поставя на карта бъдещето на младата българска държава. Един от мотивите за действията на Димитриев и приятелите му е виждането им, че ще бъде най-добре за България, ако тя влезе в обща федерация с Русия и се управлява от руския цар. Благодарение на бързите действия на Стефан Стамболов превратът е потушен, а капитан Димитриев бяга от София предрешен. Със съдействието на руското консулство в Пловдив той е изведен в Цариград, а от там заминава в Москва. През февруари 1887 година от Букурещ прави опит да сваля правителството на Стамболов, като организира бунт в Силистра, но енергичният министър-председател потушава въстанието за кратко време. Следват единайсет години на емиграция в Русия, в които служи в руската армия и стига до чин подполковник.

Превратностите на историята връщат офицера в родината през 1898 година. Поканен е от княз Фердинанд. По това време монархът иска затопляне на отношенията с Русия, които сваленият вече министър-председател Стамболов е довел до пълен крах. Радко Димитриев приема поканата и следващата година е назначен за помощник-началник на щаба на 5-а пехотна дунавска дивизия. През 1900 година е произведен в чин полковник, а през 1905 година - в чин генерал. От тогава до 1907 година е началник на Генералния щаб на Българската армия. През 1912 година вече е първият действащ офицер, който е произведен в чин генерал-майор. Същата година участва в Балканската война, като командва Трета българска армия, която завзема Лозенград. В началото на Междусъюзническата война от 1913 година генералът е назначен за помощник-главнокомандващ на Действащата армия на мястото на уволнения от цар Фердинанд генерал Михаил Савов.

След българския крах от Балканските войни генерал Димитриев е изпратен като български пълномощен министър в Санкт Петербург. В началото на Първата световна война през 1914 година напуска поста си и се връща на служба в руската армия. След успешни боеве срещу австро-унгарците, които по това време са съюзници на българите, е повишен в чин генерал от пехотата. През юли 1917 година е зачислен към резерва на руската армия и заради разклатеното си здраве заминава на лечение в Южна Русия. Там го заварва Октомврийската революция, която хвърля Русия в кръвопролитна

гражданска война. През септември 1918 година Радко Димитриев и синът му са взети за заложници от комунистите и месец по-късно са убити заедно с още над сто заложници.

31. Премиершата Каравелова

Когато в първите дни на април 1947 година тленните останки на Екатерина Каравелова са положени до гроба на мъжа ѝ Петко Каравелов зад бившата Черна джамия (днес църквата „Свети Седмочисленици“ в София), малцината изпратили я в последния ѝ път казват, че съдбата ѝ, със своите възходи и падения, прилича на истинска антична трагедия. Една от най-образованите и интелигентни дами на следосвобожденска България си отива сама, надживяла съпруга си, трите си дъщери, единия си внук и дори Третото българско царство, в чиято история оставя трайна следа не само като съпруга на четирикратния министър-председател Петко Каравелов, но и като писател, публицист, преводач и общественик.

Екатерина Каравелова е родена в Русчук (днес Русе) през 1860 година. Напуска родния си град, когато е на десет години, и заминава да учи в Москва. Там се слива с аристократичния свят на царска Русия, за да стане една от най-изисканите дами на родения след Освобождението български хайлайф. В Москва Катя прекарва осем години и завършва със златен медал IV Московска женска гимназия. През 1878 година, ненавършила пълнолетие, се връща в новоосвободения Русе, където става учителка и преподава по всички предмети, включително руски, френски и немски. Малко преди да си тръгне от Москва, среща любовта на живота си. Това е бъдещият премиер и основател на Демократическата партия Петко Каравелов. В началото не му обръща особено внимание и дори го намира за недодялан кавалер, винаги облечен в едни и същи дрехи. Въпреки това Петко Каравелов не се отказва да ухажва красивата българка и тръгва след нея дори когато тя решава да се върне в България. След година упорито ухажване и предложения за женитба Екатерина Каравелова приема да мине под венчилото. Сватбата на двамата влюбени е на 13 януари 1880 година, когато Петко вече е една от големите надежди на българската политика и активно участва в делата на новосъздадената Либерална партия. Същата година се ражда първата им дъщеря Рада. Детето обаче умира от бронхопневмония три години по-късно. Въпреки трагедията Екатерина не пада духом и ражда още две дъщери - Виола и Лора. Те ще се превърнат в едни от най-интересните и трагични образи в българската следосвобожденска история.

През 1880 година Петко Каравелов е избран за първи път за министър-председател на България. Докато мъжът ѝ е на този пост, Екатерина играе

ролята на негова секретарка и съветник и дори присъства на повечето заседания на Министерския съвет. Първото управление на Каравелов трае по-малко от година. Младият премиер е свален от поста си и е принуден да напусне пределите на Княжество България. Той, Екатерина и малката Рада се заселват за кратко в Източна Румелия. Смъртта на Рада заварва Каравелов като кмет на Пловдив.

През 1884 година политикът се завръща в Княжество България, за да оглави правителството за втори път. Този път управлението му трае от 1884 до 1886 година. Докато е премиер, извършва едно от най-значимите събития в българската история - Съединението. След потушаването на преврата срещу българския княз Александър Батенберг от 1886 година той, заедно с тогавашния си приятел Стефан Стамболов и генерал Сава Муткуров са назначени за регенти. В този период Стамболов и Каравелов влизат в конфликт и последният напуска регентството. По-късно Екатерина Каравелова ще напише в дневника си: *„Стефан Стамболов никога не може да ми внуши доверие. Веждите му, грозният разрез на устата му - при всички блясък на очите му и вкрадчивия му глас - ми говореха за натура, в която господствуват низки инстинкти... Като се вслушва човек във всички извъртвания и лъжи, които засягат събития и лица, близки, познати, неволно почва да губи вяра в самата история. От първото познанство мене ме порази удивителната промяна в израза на лицето му: кога говореше вкрадливо, гладко, с богата нюансировка в гласа, той бе донякъде привлекателен. Мълчеше ли, нещо зверско се отпечатваше в лицето му, очите му под дебелите черни вежди изпитателно се впираха в събеседниците, иронична усмивка кривеше дебелите му устни, а без нея лошият разрез на устата издаваше низките инстинкти на дива натура. Оттогава рядко съм срещала такава двойствена физиономия...“*

Заради конфликта си със Стамболов през 1891 година Петко Каравелов е осъден на пет години затвор и е подложен на мъчения в превърнатата в затвор Черна джамия. През това време Екатерина използва връзките си с посолствата на чуждите държави, за да съобщи за политическата репресия срещу съпруга си. Това кара премиерът Стамболов да я изправи на съд. Обвинена е, че „клевети България“, а лично министър-председателят иска тя да получи смъртна присъда. Спасяват я бъдещият премиер Константин Стоилов, който е неин адвокат, и проявилите смелост съдебни заседатели.

Веднага след падането на Стамболовия режим Петко Каравелов се връща на политическата сцена като министър-председател и създател на Демократическата партия. От нейно име той става премиер и през 1901 година, но две години след това смъртта го застига малко преди да навърши шейсет години.

Докато Екатерина Каравелова е в окото на политическите бури, двете ѝ

дъщери се превръщат в красиви и образовани млади дами. По-малката Лора се жени за високопоставения д-р Иван Дренков и му ражда син. През 1912 година тя напуска мъжа си (нещо нечувано по това време), за да се отдаде на любовта си към поета Пейо Яворов. Трагичната им любов приключва през 1913 година със самоубийството на обладаната от ревност Лора. Смъртта на дъщеря ѝ заварва Екатерина Каравелова в Русия и майката не успява да се върне за погребението. Тогавашната преса одумва отсъствието на г-жа Каравелова и я нарича студена и коравосърдечна. След серия грозни публикации достолепната дама изпраща отворено писмо до всички централни всекидневници с едно-единствено изречение: *„Престанете, голямата скръб е винаги мълчалива!“*.

Зла участ преследва и Виола Каравелова. Подобно на сестра си, тя се жени, ражда син, а след това се развежда. През 1917 година Виола среща любовта в лицето на известния журналист Йосиф Хербст. Заради еврейския произход на бъдещия си съпруг приема юдаизма и през 1921 година се жени за втори път. Любовта ѝ обаче е помрачена през 1924 година от смъртта на сина ѝ Иван. Той умира от простуда, докато е студент в елитния цариградски „Робърт колеж“. Едва преживяла смъртта на сина си, Виола понася втори удар. По време на гоненията, организирани от правителството на Александър Цанков през 1925 година, Йосиф Хербст е убит. Психиката на Виола не издържа и тя изпада в тежка депресия. В продължение на години софиянци я виждат да ходи по улиците на столицата с обезумял поглед и със снимка на Йосиф Хербст, окачена на гърдите ѝ. Виола умира през 1934 година.

Смъртта на двете ѝ дъщери и любимия ѝ внук не пречупват Екатерина Каравелова и тя продължава да се занимава с обществена дейност до края на живота си. През 1935 година е избрана за председател на Съюза на българските писатели. Малко след това заедно с други интелектуалци основава Комитет за защита на евреите в Германия. През 40-те години Каравелова приема като своя лична кауза спасяването на българските евреи и активно участва в съпротивата срещу депортацията им.

32. Гражданинът Михайловски

През 1905 година авторът на химна на българската писменост и култура „Върви, народе възродени“ Стоян Михайловски се оттегля от българския обществен живот. Депутат в няколко народни събрания, виден юрист, баснописец, поет, журналист и критик на властта, Михайловски се оказва с условна присъда заради гражданското си поведение. Окончателното решение на съда идва, след като на първа инстанция общественикът е осъден на седем месеца затвор. Причината за присъдата са поредица негови статии, които целят да осмеят княз Фердинанд. Статиите на Михайловски започват да излизат в началото на 1904 година. Озаглавени са „Потайностите на българския дворец“, „Какво прави князът и какво правим ний?“ и „Философия на парата“. В тях поетът обвинява монарха, че е подкупил столичната преса, за да го хвали. В писанията си Михайловски призовава интелигенцията да спре да блюдолизничи пред двореца и да се държи достойно. Заради решителното си поведение, малко преди да бъде осъден, Михайловски е уволнен от Софийския университет, където работи като преподавател. В тези времена малцина се застъпват за него. Сред тях са писателите Кирил Христов и Антон Страшимиров, които се осмеляват публично да защитят достолепния си колега.

Липсата на реакция сред голяма част от интелигенцията докарва Михайловски до истинско отчаяние. Той се уединява и посвещава остатъка от живота си на Българската православна църква. До края на живота си авторът на „Върви, народе възродени“ сътрудничи на Църковен вестник. В тези тежки времена поетът не губи чувството си за хумор и често казва, че самоизолирането на личността от обществото води до мизантропизъм, но това е единственият начин достойният човек да запази ръцете си чисти.

Роденият през 1852 година наследник на стар възрожденски род Михайловски е един от най-образованите и просветени българи. Веднага щом завършва елитния Френски султански лицей „Галатасарай“ в Цариград през 1872 година, бъдещият баснописец започва работа като учител в Дойран, днешна Македония. Докато учителства в продължение на две години, Михайловски приема като своя каузата за освобождение на Македония. Това е една от причините през 1901 година роденият в старопланинския възрожденски град Елена българин да оглави Върховния македоно-одрински комитет. Тази му дейност продължава до Илинденско-преображенското въстание от 1903 година.

След периода на учителстване през 1875 година Михайловски е приет да учи право в елитния френски университет в Екс ан Прованс. Следването му

продължава необичайно дълго. Причината са политическите промени в България, предизвикани от Руско-турската война. Още в първите месеци след Освобождението Михайловски се връща в родината и започва работа в Свищовския съдебен съвет. Година по-късно вече е главен редактор на издавания в Пловдив вестник „Народний глас“. Паралелно с това работи като началник на отделение в Министерството на външните работи.

Въпреки сериозните си ангажименти Стоян Михайловски завършва образованието си през 1883 година. Малко след това е назначен за главен секретар на Министерството на правосъдието. През 1887 година професията му го отвежда в Русенския апелативен съд, където получава назначение като съдия. Паралелно с това Михайловски работи и като учител по френски език в Русенската мъжка гимназия. Именно в този период видният общественик пише знаменития си „Химн на Кирил и Методий“. През 1892 година той е отпечатан в списание „Мисъл“, издавано в Русе. Не тогава обаче идва славата на най-известната му творба. Стиховете на Михайловски попадат в устата на всеки български ученик чак след 1901 година, когато в навечерието на празника на българската писменост и култура друг учител - Панайот Пипков, който по-късно ще се превърне в един от най-талантливите български композитори, пише музика за текста. През 1892 година Стоян Михайловски е назначен за извънреден преподавател по френски език в Юридическия и в Историко-филологическия факултет в новосъздадения Софийски университет. Три години по-късно юристът е назначен за редовен доцент по всеобща литературна история.

След като се оттегля от обществения живот през 1905 година, Стоян Михайловски не се отказва от литературните и философските си занимания. По време на Балканската и Първата световна война той пише патриотични стихове, възхваляващи силата на българското оръжие и дух. Никога не се отказва и от любимите си басни, повечето от които остават трайно в съзнанието на всички прослойки на обществото. Стоян Михайловски умира през 1927 година на седемдесет и една годишна възраст, надживял абдикацията на врага си Фердинанд. Провалът на първия цар на Третото българско царство обаче едва ли го е направил щастлив, защото идва след две национални катастрофи за България.

33. Европейският министър на просветата

Една от най-любопитните любовни истории от началото на миналия век е тази между патриарха на българската образователна система професор Иван Шишманов и румънската кралица Елизабет. Отдаденият на науката професор Шишманов по никакъв начин не може да бъде определен като ухажор и любовник. Освен това по време на романа си той е женен от осемнайсет години за съпругата си Лидия.

Професорът се запознава със съпругата на румънския крал Карол, докато е министър на просветата. Първата им среща е при едно от официалните му посещения в Букурещ. По това време румънската кралица се слави с модерните си възгледи и сексуалната си освободеност. В спомените си Шишманов описва в детайли тази среща. По думите му кралицата се появила в живота му, облечена в изискана черна рокля, с нежно и младо лице и дълбоки сини очи. Пише още: „*На тяхната повърхност плуваше отражение на ангелска душа*“. Топлите отношенията между кралската особа и българския професор продължават и след като страстта между тях затихва. Двамата често общуват с писма и обменят литературните си възгледи. Един от най-образованите и най-уважаваните в Европа българи не е известен като романтик. Напротив, той е типичен кабинетен човек, който рядко излиза от дома си. В повечето случаи излизанията му са по принуда - за да отиде до Софийския университет, където преподава от самото му създаване. Съпругата на професор Шишманов Лидия е тиха и интелигентна жена, която стои плътно до него през целия им брачен път. Постоянно заетият ѝ съпруг често я пренебрегва заради работата си, но въпреки това тя му остава вярна. След смъртта му именно тя успява да събере спомените му и да ги издаде. И до днес спомените на Иван Шишманов остават едни от най-ценните мемоари, писани от българин.

Роденият през 1862 година в Свищов професор губи баща си, когато е едва на тринайсет години. След смъртта на родителя семейството изпада в бедност. През тези години обаче унгарският пътешественик Феликс Каниц обиколя България, за да подбере млади българчета, които да бъдат държавни стипендианти в австрийската столица Виена. Едно от тези българчета е надареният с блестящ ум Иван Шишманов. След обучението в Австрия научната кариера на бъдещия професор тръгва стремително нагоре. Получава широка известност в интелектуалните и научните среди на Западна Европа и е добре дошъл в най-елитните европейски университети.

Заедно с научните си занимания професор Шишманов се занимава сериозно и с обществена и политическа дейност. Не крие политическите си

пристрастия към Народнолибералната партия, която през 1886 година излъчва за министър-председател Стефан Стамболов. Интересен момент от живота на професора е приятелството му с Иван Вазов. Двамата остават верни един на друг въпреки пълната противоположност на политическите си възгледи. Докато Шишманов е убеден русофоб и привърженик на западната интеграция на България, то Вазов твърди, че за България е възможен само съюз с Русия. И двамата приятели опитват късмета си в политиката като министри на народното просвещение. Вазов заема този пост след падането на Стефан Стамболов от власт. Престоят му в образователното министерство обаче е крайно неуспешен, като това се признава дори от самия писател. След тази своя авантюра той никога повече не се впуска в политиката и се отдава изцяло на литературата. Не стоят така обаче нещата при Иван Шишманов. И до днес той остава сред най-сполучливите министри на образованието, а името му се свързва с дълбоки и полезни реформи, които превръщат българската образователна система в една от най-добрите за времето си.

Професор Шишманов на два пъти отказва да заеме министерския пост в образователното министерство, защото условието му е да има пълна свобода на действие за реформи. Тази свобода му е обещана през 1903 година от министър-председателя ген. Рачо Петров. Още в началото на мандата си като министър Иван Шишманов представя мащабна културно-просветна програма, която започва да изпълнява от първия ден. При министерстването му са открити Народният театър, Рисувалното училище, Музикалното училище, Народният етнографски музей, Институтът за слепи, Училището за глухонеме деца, първата Детска забавачница у нас, Учителско-лекарският съюз, Археологическото дружество, Българската секция на ПЕН клуба, много читалища, библиотеки и др. По негово време редица български писатели, учени, художници и музиканти са изпратени на специализации в чужбина, за да имат възможност да общуват с достиженията на европейската наука и изкуство. Заради изключително успешната си работа професор Шишманов запазва поста си и при правителството на Димитър Петков, който оглавява кабинета след генерал Петров. Така талантливият учен остава министър в продължение на четири години до 1907 година, когато правителството на Петков се разпада.

В началото на 20-те години на миналия век семейство Шишманови се забърква в скандал, който е предизвикан от сина на именития професор. Димитър Шишманов започва любовна авантюра със съпругата на семейния приятел на Шишманови, а също и герой от войните - генерал Сава Савов. Скоро връзката е разкрита, разкритието предизвиква шумен развод. За Димитър Шишманов е въпрос на чест да се ожени за любимата си, която е с двацет години по-възрастна от него. Бракът не е приет от старите

Шишманови и те завинаги развалят отношенията си със своя син.

Иван Шишманов умира внезапно през лятото на 1928 година в Осло. По това време е участник в конгрес на ПЕН клубовете, който се провежда в норвежката столица. Съпругата му преживява тежко загубата му, като шокът от нея я парализира за цели три месеца и половина. От леглото я вдига споменът за едно писмо, писано от професора две години преди смъртта му. В него той пише: „*Усещам, че скоро ще умра. Знам, че твоята тъга ще бъде голяма, но ти ще трябва да живееш, за да уредиш моето книжовно наследство*“. Така Лидия надмогва болестта и успява да подреди огромния архив на своя съпруг.

34. Най-младият министър-председател

В българския държавнически живот рядко се случват дълги политически кариери. Обикновено политиците в България изгряват бързо и още по-бързо залязват след кратък престой по върховете на властта. Това е традиция още от основаването на новата българска държава през 1878 година. Но както всяко правило, и това има изключения. Безспорно едно от тях е Васил Радославов. И до днес Дядо Радославов, както го наричат неговите съвременници в края на трийсет и шест годишната му политическа дейност, остава най-младият български министър-председател. Той оглавява българското правителство в драматичната 1886 година, едва навършил трийсет и една години. Радославов сядна на премиерския стол след абдикацията на княз Александър Батенберг в момент, когато българската държавност е поставена на карта.

Васил Радославов е роден през 1854 година, в Ловеч, в семейството на известния български учител възрожденец Христо Попович. Чужд на революционните борби, той получава добро образование и е един от най-образованите българи за времето си. Бъдещият политик завършва елитната Априловска гимназия в Габрово, а след това заминава за Чехия, където продължава образованието си. След като се връща в България през 1875 година, Радославов тръгва по стъпките на баща си и започва работа като учител. Така го заварва освободителната 1878 година. Тогава заминава за Виена, за да учи право. През 1882 година бъдещият премиер се връща в родината с диплома за юрист, но от Хайделберг, Германия. Още с пристигането си в България той се включва в редиците на Либералната партия. В първите години на политическата си кариера Радославов е сред най-приближените хора на една от основните фигури на либералите Петко Каравелов. Именно в неговото правителство от 1884 до 1886 година Радославов е министър на правосъдието. През 1884 година младият политик

е приет за член на Българското книжовно дружество, което е предшественикът на днешната Българска академия на науките.

Първият голям миг в кариерата на Васил Радославов идва на 9 август 1886 година, когато група проруски офицери от армията извършват преврат срещу младия български княз Александър Батенберг. Паралелно с преврата срещу княза оставка подава и премиерът Петко Каравелов. В този момент някой трябва да поеме премиерския пост и това се оказва младият, но решителен Васил Радославов. По това време отношенията между Радославов и Каравелов са охладнели. Месеци преди преврата Радославов подава оставка като правосъден министър заради конфликт с министър-председателя. С помощта на по-голямата част от армията и под ръководството на Стефан Стамболов превратът е потушен бързо. С идеята да въдвори ред в страната след преврата, Радославов установява режим, който е далеч от разбиранията за свобода и демокрация. Властта му е свързана с много натиск и насилие в месеците, които предшестват изборите за Велико народно събрание. Премиерът открито иска възможно най-тежки наказания за организаторите на русофилските бунтове в Русе и Силистра през февруари 1887 година и именно по негова лична заповед са издадени и изпълнени смъртните им присъди. Сред пострадалите от режима на Радославов се оказва и бившият му приятел Петко Каравелов, който е арестуван и малтретиран заради русофилските си възгледи. Единствената причина Каравелов да избегне смъртната присъда е международният натиск, който идва от посланиците в София.

Заради силовите мерки на младия премиер недоволството срещу него нараства лавинообразно. След идването на Фердинанд в България Стефан Стамболов оглавява правителството, а Васил Радославов остава в опозиция. Той обаче по-скоро играе роля на опозиция, защото за разлика от истинските противници на Стамболов, продължава да развива легално и необезпокояван от властите политическата си дейност. След падането на Стамболов Радославов за кратко влиза в правителството на Константин Стоилов, но малко по-късно отново излиза в опозиция.

В предизборната кампания за изборите за Народно събрание през 1899 година той залива избирателите си със серия от обещания. Радославов създава специална програма, която според оглавяваната от него Либерална партия предвижда значително да облекчи положението в страната. Според точките в програмата данъците ще бъдат намалени, а медицинските грижи и образованието ще станат безплатни. Тези обещания са добре приети от хората, въпреки че още тогава са определяни като прекалено красиви, за да се случат. Този популизъм обаче помага на Радославов да получи подкрепата на избирателите и той влиза в новото правителството като вътрешен министър. След това не само забравя за всичко, което е обещавал, но и

започва да прави точно обратното. Вместо намаляване на данъците е въведен нов - натурален десятък, който значително затруднява селяните и обрича голяма част от тях на гладна смърт. По време на министерстването му избухват редица бунтове на недоволни и излъгани хора, но те са потушени с желязна ръка.

Напрежението срещу Радославов се засилва и от обвиненията в корупция и злоупотреби, които се появяват срещу него. Това го принуждава да подаде оставка. Срещу бившия министър е започнато дело за нарушаване на Конституцията и злоупотреба с държавни средства. В края на процеса съдът осъжда бившия премиер и вътрешен министър на три месеца затвор. И това символично наказание обаче е отменено и Радославов успява да отърве затвора.

Този скандал обаче го изважда от политиката за цели десет години. Връща се в нея чак след първата националната катастрофа от 1913 година, когато оглавява за втори път българското правителство. Като министър-председател Радославов повежда България към втората ѝ национална катастрофа. Заедно с цар Фердинанд той въвлеча страната в съюза с Германия и по време на Първата световна война тя отново се оказва на губеща позиция.

След капитулацията Радославов подава оставка като министър-председател и заминава за Германия заедно с абдикирания Фердинанд. Това е единственият начин да избегне затвора за действията си като политик. През 1923 година бившият премиер е осъден за втори път в политическата си кариера. Този път задочно и на доживотен затвор. Причината е въвлечането на страната във войната. Заради тази присъда той така и не се връща в България до края на живота си. През 1929 година бившият премиер е амнистиран за втори път. Същата година обаче, на седемдесет и пет годишна възраст, най-младият български министър-председател си отива от този свят. По негово желание тленните му останки са пренесени в България, където той е погребан с държавни почести.

35. Консерваторът

На един от официалните приеми в двореца през 1899 година цар Фердинанд влиза в залата, подминава всички министри, без да ги поздрави, и подава ръка само на министър-председателя Константин Стоилов. През дългото си царуване Фердинанд често демонстрира презрението си към министрите, които и да са те, но малцина са премиерите, които са му отвърщали със същото. Един от тях е консерваторът Константин Стоилов. След случката с обидното поведение на Фердинанд Стоилов „връща жеста“. Няколко дни

след приема монархът влиза в Народното събрание, за да произнесе тройното си слово. Малко след като Фердинанд започва да чете речта си пред депутатите и министрите, министър-председателят вади ябълка и започва да я бели демонстративно. Това е краят на дългогодишното сътрудничество между Стоилов и Фердинанд. Няколко дни след тройното слово премиерът подава оставка.

Константин Стоилов е един от най-интелигентните и подготвени български политици и премиери. Двукратният министър-председател влиза в политиката в съвсем ранна възраст като секретар и началник на политическия кабинет на княз Александър Батенберг. Още след Освобождението, ненавършил трийсет години, той се откроява сред лидерите на Консервативната партия. Завършил „Робърт колеж“ в Цариград и право в Хайделберг, през 1877 година Стоилов защитава докторантура по юридически науки в Германия. Стоилов не е революционер и трудно някой от съвременниците му може да си го представи с пушка или пистолет в ръка. Това обаче не значи, че бъдещият премиер не е полезен на народа си още преди Освобождението. Докато учи в Цариград, младият Стоилов се откроява от съучениците си с една постъпка. По традиция в началото на всяка учебна година учениците от последния клас произнасят слово по свободно избрана тема. На откриването на учебната година в „Робърт колеж“, където учи елитът на Османска империя, по традиция присъстват посланиците на Великите сили и видни османски и чужди политици. За своя тема Константин Стоилов избира „Мълчанието на историята върху българския народ“. Словото на даровития оратор смайва присъстващите и това е основната причина дързостта му да остане ненаказана.

Веднага след Освобождението Стоилов се връща в България и за кратко работи като съдия в Пловдив. Малко по-късно оглавява политическия кабинет на княз Александър, а междувременно влиза в състава на няколко правителства. Въпреки че е сред най-верните хора на княза, Стоилов държи да отбие военната си служба и го прави през 1881 година. Това е причината по време на Сръбско-българската война да бъде мобилизиран и да участва в нея като командващ взвод.

Отношенията му с Фердинанд започват още преди монархът да бъде провъзгласен за такъв. Константин Стоилов е част от българската делегация, която след абдикацията на княз Батенберг е натоварена с мисията да издири сред европейските кралски дворове подходящ кандидат за българския престол. Въпреки че е сред първите българи, запознали се с Фердинанд, Стоилов никога не успява да се сближи с него. След като мисията по намирането на нов княз завършва успешно, Стоилов е избран за министър в правителствата на Петко Каравелов и Васил Радославов, а през 1888 година оглавява Министерството на правосъдието в правителството на Стефан

Стамболов. Доброто сътрудничество между двамата държавници, чиито характери са коренно различни, не продължава дълго. Няколко месеца след като поема министерския пост при Стамболов, Стоилов подава оставка и минава в опозиция. Причината е главно невъздържаният характер на Стамболов и склонността му към налагане на авторитарно управление.

Докато е в опозиция, Стоилов сключва брак с дъщерята на един от най-едриите български капиталисти Христо Тъпчилещов - Христина. По това време политикът е на трийсет и пет години - доста сериозна възраст за женене по тогавашните разбирания. Венчалният обряд е извършен от самия Екзарх Йосиф. След това Стоилов става щастлив баща на четирима синове и една дъщеря.

Веднага след падането на Стамболов през 1894 година Константин Стоилов оглавява новото правителство, което е натоварено с провеждането на изборите. На тези избори консерваторът се явява като лидер на новосъздадената Народна партия, която печели пълно мнозинство. Така спокойният и прагматичен Стоилов заменя на премиерския пост буйния и емоционален Стамболов и управлява в духа на свободата и демокрацията цели пет години. При неговото управление България отбелязала силен икономически подем и са направени първите стъпки за индустриализация на страната. След като подава оставката си през 1899 година, Стоилов остава в политиката, но за кратко. През 1901 година, когато е само на четирийсет и осем години, бившият премиер е застигнат от смъртта.

36. Бай Ганьо убива автора си погрешка

„Бай Ганьо убива автора си“. Така великият художник Илия Бешков озаглавява една от най-известните си графики. На нея са изобразени падналият от куршум Алеко Константинов и тържествуващият Бай Ганьо, с когото завинаги остава в историята на българската литература. Този художествен образ на Бешков е толкова силен, че напълно измества истинската история около убийството на писателя. А нехудожествената история е не по-малко вълнуваща, абсурдна и балканска от романа на големия сатирик и писател.

Роденият през 1862 година Алеко Константинов е всичко, което днес наричаме активен гражданин и доблестен интелектуалец. Той не крие нито политическите възгледи, нито гражданската си позиция. Писателството, с което остава в сърцата на хората, му е хоби, иначе работи като юрист. Потомък на богат род, авторът на „Бай Ганьо“ получава високо образование. Първо завършва средното си образование в руския град Николаев, а през 1885 година се дипломира успешно като юрист в университета в Одеса.

Веднага след това се връща в България и започва работа като съдия. Година по-късно е назначен за прокурор в Софийския окръжен съд, а в периода 1890-1892 година е съдия в Софийския апелативен съд. Заради своята неприязън към управленските авторитарни методи на Стефан Стамболов е уволнен от съда и до края на живота си работи като адвокат. Наред с творческите си увлечения, през 1896 година Алеко защитава успешно хабилитационен труд на тема „Правото за помилване по повод на новия наказателен закон“ и очаква да започне работа като преподавател по углавно и гражданско право в Юридическия факултет на Софийския университет. Това негово желание не се сбъдва, защото малко по-късно писателят е покосен от куршум.

Авторът на „Бай Ганьо“ е политически активен човек; не крие пристрастията си към политическата фигура на Петко Каравелов. Още като студент Алеко се възхищава от високата ерудиция и ораторско изкуство на Каравелов. След падането на Стефан Стамболов от власт писателят е сред учредителите на умерената и консервативна Демократическа партия. Заедно с това участва в изготвянето на програмата на партията и дори се кандидатира за депутат от нейно име. Кандидатурата му е неуспешна и след серия от изборни машинации на управляващата тогава Народняшка партия Алеко Константинов не е избран. От това обаче печели литературата, защото след неуспешната кампания писателят пише едни от най-знаменитите си фейлетони, които разказват за българския изборен процес. Те са актуални и до днес.

В навечерието на празника на св. св. Кирил и Методий Алеко Константинов е поканен от своя приятел - политика и депутат от Демократическата партия - Михаил Такев да му гостува в Пещера. По това време Такев е в опозиция и е в конфликт с кмета на съседното на Пещера село Радилово Петър Минков. Кметът е представител на управляващото мнозинство. Когато научава, че Такев отива към Пещера, Минков решава на връщане да го издебне от засада и да организира убийството му. По този начин мисли, че ще разреши проблемите със селски земи, за които селото му спори с Пещера. Освен това Минков изпитва необяснима омраза към Такев, който се слави с чувството си за хумор и с таланта си да осмива глупостта на управляващите. Алеко Константинов и Михаил Такев прекарват приятно празника на славянската писменост и култура сред жителите на Пещера и тръгват към Пазарджик, където трябва да присъстват на друго тържество. Двамата се качват във фойтона и потеглят. На пътя обаче ги чака организираната от кмета засада. Наема двама свои подчинени, които се съгласяват да извършат убийството на Такев срещу 30 наполеона. Кметът им гарантира, че ще имат пълното покровителство на правителството и съдебната власт, които няма да ги преследват. В момента, когато проехтят изстрелите, Михаил Такев е

заспал на рамото на Алеко Константинов. Убийците стрелят в тъмното. Освен това и двамата са пили доста на празника. Мерникът им е неточен. Един от куршумите им рикошира в гюрука на файтона и се забива смъртоносно в тялото на Алеко. С последни сили писателят успява да изрече само: „Убиха ме“. Докато събуденият от сън Такев вика на файтонджията да подкарва бързо конете, убийците се връщат в селото и докладват на кмета за случилото се. После получават 5 лева аванс, докато се разбере дали акцията им е успешна. Файтонът закарва Такев в Пазарджик. За покушението веднага е уведомен тогавашният правосъден министър и бъдещ премиер на страната Теодор Теодоров. От своя страна, министърът нарежда веднага да се арестуват всички врагове на Михаил Такев. В помощ на пазарджишките прокурори и следователи са изпратени пловдивски, които само за няколко дни разкриват заговора и всички участници в него са арестувани. Сметките на кмета, че ще получи покровителство от властта, излизат криви. Той и хората му са осъдени на смърт и са обесени няколко дни след края на процеса. Малко след погребението на трийсет и четири годишния Алеко посмъртно е отпечатан и последният му фейлетон „Разни хора, разни идеали“. Спасилият се по чудо Михаил Такев продължава политическата си кариера. Тя е прекъсната двайсет и три години след убийството на Алеко, когато Такев е убит от свои политически противници.

37. Дипломатът на демокрацията

Когато през 1887 година френската аристократка Анна де Грено идва заедно с баща си в България, за да стане придворна дама на сестрата на младия български княз Фердинанд - княгиня Климентина, приятелките ѝ са отчаяни за бъдещето ѝ. Те не могат да си представят, че Анна ще изостави бляскавите европейски салони и ще ги замени с неугледните калдъръми на следосвобожденска София. Възпитаната в традициите на савойската династия Анна обаче е непоколебима в желанието си да живее в България. Изпълнена е с любопитство за нравите и обичаите на младата държава, която по това време се числи към страните от Ориента.

В България Анна открива нещо много по-голямо от това, което е очаквала. Намира любовта на живота си в лицето на един от най-уважаваните хора в българския дворец - Димитър Станчов. По това време той е личен секретар на Фердинанд и е считан за един от най-интелигентните му приятели. През 1889 година завършилият право във Виена Станчов ще оглави тайния кабинет на княза и ще се превърне в една от най-важните фигури в българската държава.

Анна де Грено и Димитър Станчов минават през редица препятствия, преди

да сключат брак. Френските аристократични роднини на Анна се обявяват срещу брака ѝ с българина. За тях този брак е неприемлив и неравностоен. От другата страна обаче е родът на Станчов, който не желае Димитър да се жени за чужденка, при това от аристократичен произход. Според здравата българска фамилия съществува огромен риск от това Анна да се окаже разглезена и да постави неизпълними изисквания пред бъдещия си съпруг. Въпреки мнението на роднините си обаче Анна и Димитър сключват брак, който остава непомрачен до края на живота им и продължава повече от четирийсет години. Анна Станчова не само не се оказва разглезена, но придружава мъжа си във всичките му мисии на дипломат и политик и никога не се оплаква от живота си.

Димитър Станчов оглавява тайния кабинет на княза до 1894 година. През 1895 година започва дипломатическата си кариера, която продължава няколко десетилетия. Първоначално работи като български представител в Букурещ, после във Виена и Петербург. Връща се в България през 1906 година и оглавява външното министерство в правителството на Димитър Петков. След като премиерът е убит през 1907 година, Станчов за кратко е министър-председател на България. След това до 1908 година отново е министър на външните работи. От 1908 до 1915 година Димитър Станчов оглавява българското посолство в Париж. Оттегля се от този пост, защото не е съгласен с водената от Фердинанд политика, която вкарва България във войната на страната на Германия.

Станчов се оказва прав във виждането си, че Германия ще се провали и ще повлече след себе си България. Четири години след като напуска дипломатическия си пост заради несъгласието си с Фердинанд, България преживява втората си национална катастрофа. По време на войната Анна и Димитър Станчови живеят в Пловдив, като доброволно се отказват от всички привилегии на дипломатическата служба. През 1919 година дипломатът е избран за главен секретар на делегацията, която подписва трагичния за България Ньойски договор.

Година по-късно новият премиер на България Александър Стамболийски възстановява Станчов на дипломатическа служба, като го праща посланик в Англия. Новият пълномощен министър е добре приет в английския двор и спомага за възстановяването на отношенията между Англия и България. До 1924 година Димитър Станчов оглавява българските посолства в Белгия и Холандия. След това за втори път се оттегля доброволно от дипломацията. Причината е тоталното му несъгласие с политическите репресии, провеждани от правителството на Александър Цанков. Заклет демократ, Станчов не може да приеме да служи на диктаторски режим. Остава в Англия и продължава да поддържа връзките си с кралския двор. Избухването на Втората световна война слага край на мечтата на Димитър

Станчов да се върне в България. Той отново е на страната на демокрациите и не приема влизането на България в съюз с нацистка Германия. Дипломатът не доживява края на войната и умира в Лондон през 1940 година на седемдесет и шест годишна възраст. До него е любимата му Анна Станчова, която го следва през целия му път.

През трийсетгодишната си дипломатическа кариера Димитър Станчов отказва всички предложения да се включи в редиците на която и да било политическа партия. Той е категоричен, че безпристрастието е задължително за всеки дипломат. Със смъртта му България губи един от най-будните си умове. Димитър Станчов обаче оставя свои наследници в българската политика и дипломация. Веднага след падането на комунистическия режим през 1989 година внукът му Иван Станчов се връща в България и активно участва в изграждането на антикомунистическата опозиция. През 1991 година, подобно на дядо си, Иван Станчов оглавява българското посолство в Лондон. На церемонията по връчването на акредитивните писма на кралица Елизабет II той се явява с костюма, с който дядо му се е явил пред баща й крал Джордж V седемдесет години по-рано. Иван Станчов оглавява българското посолство в Лондон до 1994 година, когато се връща в България, за да стане външен министър в правителството на Ренета Инджова.

38. Братята, които построиха университет въпреки българската държава

В началото на XX век се разиграва един от най-срамните съдебни процеси в историята на България. Държавата, в лицето на правителството на Димитър Петков, завежда дело за наследството на човека, построил с лични средства сградата на Софийския университет - Евлоги Георгиев. През 1896 година Георгиев дарява 800 хиляди лева и място от 10,5 декара на улиците „Дондуков“ и „Цариградско шосе“, за да може висшето училище да настани първите си студенти. През 1897 година едрият капиталист умира и тогава започва тежката съдебна сага. Според завещанието на мултимилionера огромна част от богатството му трябва да отиде за благотворителност. Последното му желание гласи, че 20 хиляди лева трябва да бъдат дарени за българската църква в Букурещ, 200 хиляди лева за издръжка на бедни, но прилежни студенти от Букурещкия университет, 6 милиона лева - за дострояване на Софийския университет, и 20 хиляди лева - за строителството на българска болница в Цариград. Още стотици хиляди левове са предвидени за различни благородни каузи. На роднините си, които са братята на майка му и техните деца, Евлоги Георгиев оставя доста по-скромни суми, а за

универсален изпълнител на завещанието му е определен Иван Евстратиев Гешов, който десетилетие по-късно ще оглави българското правителство.

Вуйчото на Георгиев - Иван Пулиев, не е доволен от завещанието и веднага след смъртта на племенника си завежда дело в Илфовския съд. През 1899 година вуйчото умира, но делата са продължени от децата му. С течение на времето съдебният процес се политизира. В крайна сметка министърът на правосъдието Панайотов от правителството на премиера Димитър Петков внася първата искова молба за фалшифициране завещанието на Евлоги Георгиев. В началото на 1907 година министърът на финансите Лазар Паяков внася друг иск за 16 милиона лева. Според правителството тези пари са обещани от Евлоги Георгиев за освободителната борба в Македония. Финансовият министър е категоричен, че парите трябва да се харчат от правителството. Макар да е страна в спора, министър-председателят Димитър Петков запазва известна умереност. В разгара на процеса казва на министрите си: „Правителството няма да спечели пари и чест в това дело“. Така и се случва. Държавата губи делото. Консултанти на Иван Евстратиев Гешов са професорите по гражданско право в Парижкия университет Марсел Планиол и Андре Байс. В съда Байс заявява: *„Как е възможно подобна лудост от едно правителство?“*.

Заради лудостта на българското правителство е забавено създаването на Висше училище, каквото предвиждал член 13 от завещанието на Евлоги Георгиев. През 1911 година е взето решението с парите, които вече са станали над 13 милиона лева, да се строи и университет, и висше техническо училище, и библиотека, и музей, и техническо училище в Карлово. През 1915 година обаче Народното събрание решава, че това противоречи на волята на дарителя. Така чак през 1934 година от създадения от Евлоги Георгиев фонд най-напред е построен днешният ректорат на Софийския университет, а след това са изградени и другите две крила.

Роденият през 1891 година в Карлово предприемач и финансист Евлоги Георгиев прекарва цели шейсет години от живота си в Румъния, но не губи спомена за страната си. За него образованието е единственият начин за възраждане на българската нация и за превръщането ѝ в пълноценен елемент от Европа. Затова и приживе Георгиев не жали парите, с които издържа стотици български студенти, които изпраща да учат в различни европейски страни.

Самият Евлоги Георгиев получава средното си образование при един от най-елитните учители за времето си - Райно Попович, който преподава в Карловското училище. След като за кратко работи като учител, през 1837 година Евлоги Георгиев заминава за Галац, а след това за Букурещ. Там, заедно с брат си Христо, започва знаменитата си кариера на търговец и финансист. При пристигането си Евлоги е едва на осемнайсет години и има

съвсем скромен капитал. В началото на 1839 година вуйчовците му Христо и Никола Пулиеви го привличат за съдружник. Тримата подписват общ протокол за търговска дейност. Христо Пулиев влиза в съдружието с 68 хиляди гроша, Никола — с 50 хиляди, а Евлоги - с 27 хиляди. След бурна и успешна търговска дейност, в която основен фактор е Евлоги Георгиев, през 1852 година дяловете на съдружниците възлизали на следните суми: Христо Пулиев - 445 386 гроша, Никола Пулиев - 222 482, Евлоги и Христо Георгиеви - 613 671, Стефан Василев - 42 390, Иван Пулиев - 30 785.

След като придобиват достатъчно голям капитал от търговската си дейност, братята Георгиеви насочват своите интереси към bankerството. Двамата следят лихви, сконто и курсови разлики. През 1872 година 90% от приходите им са от банкови операции. От 1839 до 1878 година двамата братя увеличават капитала си над 95 пъти. Към момента на смъртта на Евлоги Георгиев състоянието му възлиза на 23 милиона гроша, което го прави най-богатия българин за времето си. Въпреки огромните си финансови възможности обаче братята не успяват да се задомят. Така и двамата напускат този свят без наследници, но оставяйки наследство, което може да се види и днес.

39. Най-силният човек на XIX век

Първият български спортист, който постига международна слава, е борецът Никола Петров. Почти две десетилетия преди Дан Колов да смая света с нечовешката си сила, Петров печели най-елитния турнир по борба и е обявен единодушно за най-силния човек на XIX век. Преди това вече е станал Шампион на Америка и европейски шампион по класическа борба. Въпреки световната слава и доброто състояние, което печели, най-голямото желание на Петров е да се върне в родината си и да живее в нея.

Роден в края на 1873 година в Горна Оряховица, бъдещият световен шампион израства в бедност. Останал сирак в съвсем ранна възраст, още като дете е принуден да изкарва прехраната си като градинар в румънския град Браила. Там започва да се бори, без преди това да е получавал каквито и да било уроци. Шансът му се усмихва през 1895 година, когато в Браила гостува италиански цирк. По това време една от най-големите циркови атракции са борбите, които се провеждат след представленията. Като част от публиката Никола Петров се изправя срещу италианската звезда Жорж Расо и го побеждава с такава лекота, че самият италианец е възхитен от българина и веднага го кани да участва в истински турнир, който се провежда две седмици по-късно. Там българинът сразява друго европейско величие - французина Дублие.

Тази победа е най-важната в кариерата на Никола Петров, защото му отваря пътя към световната слава. Победеният Дублие, чиято кариера вече е към края си, предлага на Петров да му стане треньор. Той съзира невероятния талант на българина, но е на мнение, че без истинска професионална подготовка възможностите му няма да се разгърнат в целия си блясък. Петров и Дублие отпътуват за Париж, където българинът е подложен на строг режим без никакъв алкохол, цигари и жени.

За кратко време Никола Петров се превръща в истинска звезда на френската столица. Непобедим е в борбите, които се провеждат в парижките казина. През 1898 година печели турнира „Шампион на Америка“, който се провежда в Ню Йорк. На финала играе срещу непобедимия в САЩ борец Корбат. След края на срещата Корбат е толкова разярен от първата си загуба, че се хвърля върху Петров и му разкъсва бузата. Българинът запазва самообладание и подава джентълменски ръка на противника си. Корбат отвърща. В този момент Петров с такава сила стиска ръката му, че му къса мускул.

Върхът в кариерата на Никола Петров се случва през 1900 година, когато участва в най-елитния турнир по борба за времето си; накрая трябва да бъде определен най-силният мъж на XIX век. Петров стига до финала без много напрежение. Там обаче го очаква истински колос - световният шампион по борба Пол Понс, който е висок 216 см и тежи 145 кг. Атлетичният българин е висок 175 см и тежи 105 кг. По-малкото килограми и ръст обаче се компенсират от неистова издръжливост и пъргавост. Срещу силата на огромния си противник българинът противопоставя перфектната си техника. В осмата част на срещата публиката с изумление вижда Петров да вдига на ръце френския гигант и да го просва на тепиха. Следва железен захват, който не позволява на французина да мръдне и съдията отсъжда туш. Освен световната титла Никола Петров получава значка на Почетния легион на Франция и награда от 30 хиляди франка.

Балканските войни дават добър повод на българския борец най-после да се завърне в родината. Участва както в тях, така и в Първата световна война. С годините кариерата му остава на втори план. През 1917 година решава окончателно да се върне в България. Вече е на четирийсет и три години и трябва да помисли за личния си живот.

Завръщането му в Горна Оряховица е триумфално. Целият град се стича на площада, за да посрещне култовия борец. Година по-късно се жени за съпругата си Стефанка, която по това време е само на шестнайсет години. Бързо им се раждат две деца и двамата се установяват в София, където Петров учи безплатно на борба талантливи български деца. Освен това не спира да помага на бедни хора, които постоянно изпълват дома му.

Въпреки нечовешката си сила легендарният борец не успява да пребори

смъртта. Той си отива от инфаркт само на петдесет и две години през 1925 година. Семейството му го погребва в родната Горна Оряховица, в която Никола Петров цял живот е мечтал да се върне.

40. Бащата на Бургас

През 1911 година най-богатият човек в Бургас Александър Георгиев-Коджакафалията застава пред нотариус, за да напише завещанието си, с което дарява на своите съграждани имоти и средства на стойност 25 милиона златни лева. С този акт се превръща в един от най-големите български дарители. Извън огромното завещание, през целия си живот, Коджакафалията не спира да раздава парите си за благотворителни цели и за развитието на града си. Заради своята уникална щедрост големият предприемач още приживе се сдобива с прозвището Бащата на Бургас. Голяма част от получателите на неговите дарения са бедните и сираците. Александър Георгиев обаче участва напълно безвъзмездно с лични средства и в инфраструктурното развитие на морския град. В началото на миналия век с лични средства той плаща цялата инфраструктура на зараждащите се нови квартали, в които живеят главно бежанци и бедни преселници от съседните села. Освен това покрива разходите по съставянето на новия регулационен план на града и дарява земя на над шестстотин бедни семейства, за да си построят домове.

Половината от времето си Коджакафалията прекарва в печелене на пари, а останалата половина - в раздаването им на бедните. С лични средства строи сиропиталища, старчески домове и болници. Голяма част от средствата му са дарени на Църквата с изричното искане да отидат за социално подпомагане на нуждаещите се. Александър Георгиев дарява половината от нивите и дюкяните си на Църквата с изричното условие те да не се продават, а да се ползват само доходите от тях. Стриктно записва, че изпълнителите на завещанието са длъжни всяка година, докато свят светува, да раздават в Страстната седмица преди Коледа събраните пари на бедните, без разлика от народност и вероизповедание, на всеки - кой каквато нужда има.

Скромният живот на този уникален дарител започва през 1830 година. В нея Александър Георгиев се ражда в близкото до Бургас село Зидарово. Въпреки че след време ще се превърне в най-богатия човек в околията, детството на Коджакафалията минава в крайна бедност. Останал сирак едва петгодишен, той е осиновен от вуйчо си, който има още шест деца. Заради липсата на средства до края на живота си Александър Георгиев остава неграмотен. Въпреки това се научава да общува на шест езика и да сключва перфектни сделки. Като юноша заедно с братовчед си се мести в Бургас.

Двамата започват работа като чираци в абаджийската работилница. Докато работят от сутрин до вечер, пестят всеки лев, за да наемат в края на службата си порутено дюкянче. От там тръгва търговска империя, която двамата изграждат през годините. Когато навършва двайсет години, Коджакафалията вече е сред богатите хора в околията.

Дарен с феноменална памет, той помни в подробност всяка сделка, оборотите и печалбите от дюкяните и лично плаща заплатите на всеки от сто и петдесетте си калфи и чираци. Политиката му е най-кадърните от тях да прави свои съдружници. През живота си Александър Георгиев построява десетки ханове, фабрики и магазини, а консулите на другите държави отсядат само в неговите имоти. Въпреки това личният му живот никога не се променя - не успява да създаде семейство и до последно ходи с грубите си селски дрехи, яде наравно с работниците си и повече от четирийсет години живее в складова стаичка, широка и висока 1,5 и дълга 2 метра. Намира се под стълбите между първия и втория етаж на сграда, която е негова собственост. През целия си живот Коджакафалията се страхува да не го заподозрат в показност и липса на скромност. В името на това категорично отказва да се снима. Единствената му фотография е направена случайно от неизвестен фотограф, докато обядва в хана с обичайните маслини и хляб.

През лятото на 1913 година Коджакафалията е намерен мъртъв в дома си. И до днес тегнат подозрения, че е бил отровен заради голямото си завещание, които обаче не са доказани. В него са предвидени пари за надгробния му кръст и стриктно е описано как трябва да изглежда гробът му. След идването на комунистическата власт всички дарени от него имоти са национализирани. В една нощ на 1950 година комунистическата управа на Бургас изпраща работници да разрушат каменния кръст, който стои на гроба му. Официалната причина за това светотатство е, че общината е решила да мести гробищата. Истинската - че този голям благодетел трябва да бъде забравен. Още същата нощ върху постаментата на кръста е поставен бюст на Георги Димитров. Разбрали за погрома, група свещеници тайно събират костите на дарителя и ги пазят в храма повече от двайсет години. Едва през 1970 година се осмеляват да помолят властите тленните останки на Коджакафалията да намерят покой в новите гробища на града. Малко преди да си отиде от този свят, Александър Георгиев споделя пред своя близка: *„Прекалено много измъчих тялото си, а душата ми не иска да прости“*. И до днес остава загадка какъв е този голям грях, за който се е измъчвал големият благодетел. Едва ли обаче той е бил толкова голям, колкото добротата на Коджакафалията.

41. Благодетелят на Пловдив

Мнозина са забравените български благодетели, които отделят голяма част от богатството си, за да помогнат на бедните. Един от тях безспорно е Димитър Кудоглу, който в продължение на десетилетия дарява милиони за изграждането на здравни и образователни заведения. Освен това Кудоглу е сред най-успешните и влиятелни български индустриалци, като интересите му далеч надхвърлят българските граници и се простират в цяла Европа. Роден в егейското село Габрово, което се намира в днешна Гърция, през 1862 година, Димитър Кудоглу живее в сравнително заможно семейство. Въпреки това усеща тежестите на живота още в ранното си детство, защото докато отрасне, пет от седемте деца в семейството умират от различни заболявания. Остават живи само той и сестра му. Въпреки че като търговец на тютюн баща му има добри финансови възможности, възпитава децата си в упорит труд и държи да бъдат третирани наравно с чираците му. Още от малък Димитър се среща с благотворителността: всеки път на Коледа и Великден майка му обикаля къщите на по-бедните хора в селото, за да им дари дрехи и храна. Бъдещият тютюнев магнат завършва престижното гръцко училище на остров Хиос и след това продължава образованието си в елитния френски колеж в Истанбул. От там излиза овладял основните европейски езици, придобил необходимите знания, за да развие бизнеса на баща си и създал контакти с бъдещи едри индустриалци от цяла Европа. Ранната смърт на бащата на Димитър Кудоглу не му оставя много време да се учи и той поема семейния бизнес. Премества се в Ксанти и започва да движи търговията с тютюн с пълна сила. Там се запознава и жени за съпругата си Екатерина, която е наследничка на един от най-богатите български родове от Беломорието. Богатството на съпругата дава допълнителни възможности за развитието на бизнеса на Димитър и той ги използва по най-добрия начин.

През 1903 година Кудоглу напуска Ксанти. Усетил е, че пазарът на тютюн в Османската империя вече не е изгоден за българските търговци, а в Европа нишата за подобна търговия се разраства. Затова търговецът заживява заедно със семейството си в престижен квартал в германския град Дрезден, където си осигурява директен достъп до борсата за търговията с тютюн в Средна и Западна Европа. Само за няколко години Кудоглу се превръща в един от най-богатите българи и най-уважаваните личности дори в Германия. Въпреки това запазва патриархалното си възпитание и християнската си съпричастност. Още с пристигането си в Германия поема издръжката за образование на български младежи от родния си край, които насочва към медицинската наука с идеята те да се върнат в България и да практикуват там лекарската професия. Машабната му благотворителна дейност обаче се отключва след края на Балканските войни. По време на тях родното му село

е изгорено, а съселяните му бягат в Пловдив. Когато разбира за това, търговецът веднага изпраща 2000 златни наполеона, които са огромна сума за времето си, за да подпомогне бежанците от родния си край. С това действията му по отношение на бежанската вълна не спират. До 1914 година дарява помощ на стойност около 1 милион лева на бежанци, инвалиди, сиропиталища, болници и благотворителни дружества. След като България се включва в Първата световна война, прави дарения на различни дружества, като с негови средства са открити единайсет безплатни трапезарии, в които всеки ден се раздава топла храна на над хиляда деца на фронтоваци. След войната благотворителността му е още по-силна и мащабна: през 1920 година Кудоглу внася в Българската академия на науките 100 хиляди лева за фонд на негово име, приходите от който са предназначени за издаване на литературни трудове; само през 1921 година дарява 130 хиляди лева на фонд „Иван Вазов“, 100 хиляди лева - на фонд „Цанко Церковски“, 50 хиляди лева - на Министерството на просветата, и 10 хиляди лева - на фонд „Автономия на университета“; от 1919 до 1926 година сумата, използвана от Димитър Кудоглу за благотворителност, достига 2,5 милиона лева. Докато дарява тези огромни суми, търговецът забранява на роднините си да говорят за проявената щедрост с думите: *„Каквото съм направил, то е за доброто на хората, а не за да разказвате за мен“*.

В личния си живот Кудоглу няма такъв успех, какъвто има в бизнеса. Въпреки че със съпругата си има щастлив брак, двамата не могат да имат деца. През 1923 година Екатерина Кудоглу умира след дълго боледуване и тежко лечение в Италия. Само няколко месеца след смъртта ѝ Димитър започва да изгражда „Дома на благотворителността и народното здраве“ в Пловдив. За целта през 1926 година закупува за 5 милиона лева сградата на хотел „Цар Симеон“ в града и финансира с още 3,5 милиона лева нейното преустройство и оборудване с най-съвременна медицинска апаратура. За да се издържа, домът дарява за вечни времена приходите от двата си тютюневи склада в Пловдив. По волята на дарителя лечението на бедните е безплатно, а на богатите - платено. В здравното заведение от най-различни болести се лекуват стотици хиляди българи от Южна България. До 1944 година дарението на Димитър Кудоглу за дома надхвърля 39 милиона лева. Самият той умира през 1940 година и по негово желание е погребан в Пловдив. Малко след смъртта му пловдивчани издигат негов бюст-паметник в градската градина. След идването на комунистите паметникът е демонтиран, а болницата на Кудоглу е одържавена. През 1973 година сградата, закупена от благодетеля, е разрушена, за да се разшири Централната поща.

42. Олигархът на следосвобожденска България

Днес думата „олигарх“ е сред най-употребяваните в политическото говорене. Буквално този израз се отнася за хора, които съчетават в себе си икономическа и политическа власт. В България олигарсите не са явление, което обитава само настоящето. Още в първите години след Освобождението българската политика и икономика функционират на олигархичен принцип, а един от най-ярките образи на този модел е фамилията Губиделникови. Могъществото на фамилията се дължи на предприемчивия дух и близките връзки с властта на нейния основоположник Георги Губиделников. Роденият през 1859 година едър капиталист по никакъв начин не се притеснява да се изявява и като политик. Той е депутат в пет обикновени парламента и в едно Велико народно събрание. Докато е депутат, в продължение на една година е кмет на Русе, а през голямата част от живота си наред с политическите си занимания управлява собствената си частна банка, като известно време съвместява тази дейност с членство в Банкерския съвет на държавната БНБ. От днешна гледна точка в продължение на десетилетия Георги Губиделников е в тежък конфликт на интереси. Това е и причината името му да се забърка в доста подозрения за облагодетелстване от обществени поръчки, които му възлага младата българска държава. През голяма част от живота си банкерът работи в съдружие със семейство Бурови. Остава в сянката на най-известния Буров - Атанас, защото за разлика от него, е мълчалив и рядко се изявява като оратор в парламента и в обществения живот; потаен е и заради тази си характеристика често е свързван с това, което днес наричаме задкулисие.

Георги Губиделников е наследник на богат котленски род. Завършва елитен френски колеж в Цариград, а през 1883 година получава диплома за юрист от Новорусийския университет в Одеса. След това се връща в България и веднага е назначен за помощник-прокурор във Варна. Кариерата му на магистрат е стремителна и за кратко време е издигнат до прокурор в Шумен и в Търново, а след това и до подпредседател на Русенския окръжен съд. Това е и последният му пост в съдебната власт. По време на управлението на премиера Стефан Стамболов Губиделников е уволнен заради политическите си пристрастия. След това се преквалифицира и отваря адвокатска кантора заедно с приятеля си Теодор Теодоров, който през 1918 година ще оглави правителството. С Теодоров, освен дългогодишно съдружие, го свързва и роднинство. Докато са съдружници, Губиделников се жени за третата сестра на бъдещия министър-председател - Станка. Двете по-големи сестри на Станка са женени за политиците от Народната партия Михаил Маджаров и Стефан Бобчев. Самият Губиделников също е член на тази партия и роднинските му връзки ще дадат основания на политическите

му противници да превърнат него и роднините му в пример за шуробаджанащина.

Политическият възход на предприемчивия адвокат започва след падането на Стамболов през 1894 година. Ден след като авторитарният премиер подава оставка, Губиделников организира манифестация в Русе, в която настоява за мъст за загиналите офицери русофили, които са осъдени на смърт от Стамболов, и нарича публично бившия министър-председател тиранин. Веднага след това за пръв път е избран за депутат и същевременно е назначен за кмет на Русе. През 1896 година е избран за подпредседател на Народното събрание.

Само за няколко години Губиделников се изстрелва почти до върха на държавата. Предприемчивият юрист обаче не желае да стигне до самия връх и се отдава на бизнес начинания. През 1905 година, заедно с приятелите си Иван и Атанас Бурови, става съсобственик на Българската търговска банка, която по това време е най-голямата българска частна финансова институция. Заедно с това е избран за председател на Съюза на акционерните дружества в България, за подпредседател на Софийската фондова борса, за председател на Първо българско застрахователно дружество „България“, на текстилното дружество „Свети Георги“, на керамичното дружество „Труд“, на Българското минно акционерно дружество „Бъдаще“, на строителното дружество „Работник“, на Видинската търговска банка, на спестовното дружество „Стремление“, на издателското дружество „Стопанско развитие“ и на още много обществени и бизнес организации. Всички тези позиции показват многостранните интереси на Губиделников, който заедно с политическата си дейност издържа и печатния орган на Народната партия - вестник „Мир“.

Наред с печеленето на пари, Губиделников развива и благотворителна дейност. Той е сред основните дарители за изграждането на Доходното здание в Русе, в което днес се помещава сградата на театъра. През 1931 година основава четири благотворителни фонда. Първия кръщава на имената на родителите си Ана и Гено, вторият и третият носят имената на двамата му починали синове Ангелко и Христо, а четвъртия кръщава на съпругата си. Фондовете се управляват от Светия синод, а желанието на Георги Губиделников е с парите от тях да се подпомагат бедни ученици от Духовната семинария. Един от първите български олигарси умира в края на 1938 година. Бизнесът му е наследен от сина му Тодор. След идването на комунистическата власт през 1944 година всички капитали на богатата фамилия са национализирани заедно с благотворителните фондове. Така внезапно приключва животът на една от най-могъщите български бизнес империи.

43. Възходът и падението на Султана и Рачо Петрови

Султана Рачо Петрова е една от най-красивите и одумвани дами в следосвобожденска България. Тя е любовница на цар Фердинанд и на още редица представители на следосвобожденския политически елит. По стечение на обстоятелствата влиянието ѝ в политическия живот на страната не е никак малко и понякога дори е по-голямо от това на съпруга ѝ - бившия премиер генерал Рачо Петров. Въпреки любовните афери на Султана през 1919 година бракът между нея и генерал Петров неочаквано е разтрогнат по вина на съпруга, който е хванат в изневяра. Бракоразводното дело на семейство Петрови е наречено „развода на века“ и става водеща тема за светския елит на София през 20-те години на ХХ век.

Султана произхожда от богат род. Жени се за героя от Сръбско-българската война от 1885 година Рачо Петров, едва навършила шестнайсет години. Въпреки волята на баща си, който е против брака ѝ, тя бяга с младия военен и заради тази постъпка къса отношенията с баща си завинаги и не го вижда до края на живота му. Малко след като минава под венчилото, Рачо Петров е назначен за адютант на току-що избрания за княз на България Фердинанд. Младият аристократ веднага оценява красотата на адютантската съпруга и не крие увлечението си по нея. По този повод князът държи Султана да присъства на всички негови приеми, а тя му отвърща с фриволно поведение. Паралелно с това кариерата на съпруга ѝ тръгва стремително нагоре. Това предизвиква шушукания сред политическите среди, че издигането му се дължи на качествата на жена му. Рачо Петров става обект на подигравки от страна на колегите си от армията - често му пращат анонимки, в които пише, че жена му е безпътница и го позори, като му изневерява не само с княза, но и с други политици. Той обаче не обръща внимание на хорските приказки, а кариерата му стига до самия връх на държавата, когато през 1903 година княз Фердинанд го назначава за министър-председател. След премиерското назначение на Рачо Петров Султана се превръща в една от най-влиятелните жени в София. Въпреки това не спира да предизвиква консервативното българско общество. Тя е единствената жена, която си позволява да пуши цигари наравно с мъжете и да употребява грим. През 1906 година Рачо Петров губи премиерския пост, но не и благоволенieto на княза.

През 1915 година, по време на Първата световна война, е назначен за началник на Македонската военна инспекция със седалище в Скопие. Тогава започват истинските драми в семейството. В Македония Рачо Петров се влюбва в жената на бившия сръбски посланик в София Елиза Булатич и заживява с нея в квартирата си. Султана разбира за това и го хваща на калъп. Унижена, тя се връща в София и веднага иска развод. В същото време срещу

Рачо Петров е повдигнато обвинение за корупция и през 1920 година той получава седемдесет и пет години затвор. По време на делото, въпреки обидата си, Султана свидетелства в полза на мъжа си. Малко преди това получава развод от Духовния съвет при Софийската митрополия. В решението си Църквата обявява Рачо Петров за виновник за развода, забранява му да се жени през следващите две години и му отнема завинаги възможността да встъпи в брак с любовницата си.

След като престоява четири години в затвора, през 1924 година Рачо Петров е амнистиран. Веднага се връща при сръбкинята, заживява с нея и предприема стъпки за оспорване на развода си със Султана. През 1929 година иска от Духовния съвет да му разреши да встъпи в брак с Елиза Булатич и след положителния отговор се жени за нея година по-късно. По това време генералът е на шейсет и девет години. Огорчена от решението на Църквата, Султана пише гневно писмо, в което заявява, че вярата ѝ в православието е накърнена и ще премине в католическата църква. Така разводът между Султана и Рачо Петрови се превръща във война. В битката се включва и банкерът Атанас Буров, който по това време е външен министър и отговаря за вероизповеданията. Султана се опитва да го подкупи със 100 хиляди лева и го моли да каже пред съда, че Рачо Петров е натрупал богатствата си благодарение на нея. Буров обаче ѝ иска за услугата цели 2 милиона лева. Докато Султана мисли дали си струва да му ги даде, Рачо Петров разбира за преговорите и предлага същата сума на банкера. Въпреки че наема седем от най-елитните софийски адвокати, за да я защитават, Султана губи съдебния спор. По време на процеса обществото е още по-скандализирано от семейната двойка: Рачо Петров представя любовни писма, писани от Султана до различни мъже, и нейни голи снимки, правени в двореца на цар Фердинанд в Евксиноград и на плажа в Остенде заедно с румънския принц Карол. През 1934 година генералът получава развод по вина на бившата си съпруга и ѝ отнема всичко. Заради делото Султана се разделя с колосалната сума от 366 милиона лева. За сметка на това банкерът Буров печели 6 милиона лева от развода между семейство Петрови. Сразена и унижена за втори път от мъжа си, Султана се мести в нов и по-скромен дом, където остава до края на живота си. Умира в бедност и самота на седемдесет и шест годишна възраст през 1946 година.

44. Болен ми лежи Миле Попйорданов...

Малцина са българите, които не са чували песента за Миле Попйорданов. Не са много обаче и тези, които знаят историята на този участник в българското освободително движение в Македония. Често името на Миле

Попйорданов бива свързвано с групата на солунските атентатори, които през 1903 година организират серия от атентати в тогавашния османски град Солун. Всъщност не Миле, а по малкият му брат Орце е водачът на солунската група. По това време Миле Попйорданов вече не е между живите.

Милан Попйорданов е роден в град Велес, днешна Македония, през 1877 година. След като завършва елитната за времето си Битолска българска гимназия, продължава образованието си в Цариградската духовна семинария. Там се включва в революционните борби на българите от Македония. В Цариград Миле, заедно със свои съученици, организира революционна група, която Първоначално се занимава с четене на произведения на Христо Ботев, Любен Каравелов и Иван Вазов. След като завършва Семинарията, става за кратко учител във Велешко, а после се включва в чета, която действа в Радовишко и за кратко става неин секретар. През 1900 година лично Гоце Делчев назначава Миле Попйорданов за войвода на четата, след като доверието от предишния войвода Алексо Поройлията е свалено. Така Миле води четата в продължение на една година. В началото на 1901 година пристига в София заедно с брат си Орце. През есента на същата година обаче се завръща във Велес. Малко по-късно османски патрул го разпознава и за да не попадне жив в ръцете на властите, Миле Попйорданов се самоубива.

С това обаче трагичната история на фамилията Попйорданови не свършва. По-малкият му брат Йордан Попйорданов, наричан накратко Орце, ще нанесе значително по-големи щети на Османската империя от Миле. Роденият през 1881 година Орце е далеч по-фанатичен от брат си. За това спомага интересът му към анархистката идеология и по-специално частта ѝ, свързана с тероризма. Според Орце единственият начин по-малочислената и бедна македонска организация да противодейства на османските власти е тероризмът. Прекъснал образованието си едва в шести клас, след кратко пребиваване в София, Орце Попйорданов заживява в Солун. Там, заедно със свои приятели българи, основава и оглавява кръга „Гемиджиите“. Най-възрастният член на терористичния отряд е трийсет и три годишният Димитър Мечев. Всички останали са младежи на възраст между деветнайсет и двайсет и три години.

Пред групата Орце се отличава с твърдия си характер и непоколебимата си воля. Често се случва да изпада в пристъпи на гняв, щом усети мигове на разколебаване сред съратниците си. Надарен с практичен ум и неизчерпаема енергия, той се грижи за всички технически и материални дела на групата. Той е човекът, който пренася пари, бомби и оръжия в Солун и който начертава плановете за местоположението на атентатите. През пролетта на 1903 година Орце и приятелите му са готови за действие. Прокопали са тунел под сградата на Отоман банк и в него са заложили взривове. Младежите се

готвят за серия от самоубийствени атентати, чиято цел е да привлече вниманието на Европа върху македонския проблем в Османската империя. Интересен момент е, че преди да взриви банката, Орце предупреждава нейния директор да евакуира семейството си, с което спасява живота му.

Атентатите започват на 15 април 1903 година. Първ Павел Шатов взривява с динамит френския кораб „Гвадалкивир“ и успява да избяга в Скопие. Там обаче е арестуван и осъден на смърт. След това присъдата му е заменена с доживотен затвор. В деня, в който Шатов взривява френския кораб, Димитър Мечев, Илия Тръчков и Милан Арсов поставят динамит на железопътната линия Солун-Цариград, като се надяват да дерайлират влака. Вследствие на взрива обаче локомотивът и вагоните на преминаващия влак се разминават само с леки повреди. Пътниците остават невредими.

Ден след първите два атентата Константин Кирков взривява газовия тръбопровод под моста при гарата в Сяр. Това прекъсва водоснабдяването и осветлението на Солун. Скоро след това Орце Попйорданов взривява сградата на Отоман банк и незабелязано успява да се прибере в квартирата си. Същия ден Милан Арсов хвърля бомба в летния театър „Алхамбра“, а Константин Кирков прави същото пред Гранд Хотел. Илия Богданов взривява кафене „Ньоньо“, а Владимир Пингов подпалва Бошков-хан и същата вечер е убит от турски аскер. Димитър Мечев прави неуспешен опит да взриви резервоара на фабриката за светилен газ, а след това хвърля още няколко бомби по улиците на града. През нощта той и Илия Тръчков привличат турски аскери към квартирата си, където са складирали още бомби. Там намират смъртта си, като показно излизат сред куршумите на османските полицаи.

Същата нощ от този свят си отива и Орце. След като хвърля няколко бомби от балкона на квартирата си, с което привлича вниманието на полицията, той дава кратко сражение. Използвал целия си арсенал от бомби и куршуми, двайсет и две годишният Орце се самоубива.

Ден по-късно най-добрият му приятел Константин Кирков е убит при опит да взриви пощенска станция. Същия ден Цвятко Трайков се самовзривява с бомба, докато бяга от подгонили го полицаи.

Въпреки фанатизма и това, че успяват да всеят страх и паника в Солун, атентаторите не успяват да постигнат целта си. Действията им са осъдени от международната общност, която не приема тероризма като средство за водене на политическа борба. През четирите дни на атентати в Солун загиват десет и са ранени шестнайсет човека. Освен това са убити шестима от атентаторите. Това обаче не е всичко. Ден след последния атентат започва масов терор срещу българското население в Солун. На властите помагат гърци и евреи, вбесени от жертвите, дадени при атентатите. Българите, заловени по улиците, са пребивани до смърт. Нападната и ограбена е

българската църква във Вардарската махала, а хората в нея са избити. По време на размириците в Солун са убити над четирийсет българи. По-късно погромите продължават в Битоля, Велес и други градове и села на Македония. Около 2000 души са арестувани, а 353 са дадени под съд. Между тях са четирима от атентаторите. Осъдени са на смърт, но после присъдата им е заменена с доживотен затвор и са изпратени на заточение в Либийската пустиня. Там Арсов и Бошнаков умират. Георги Богданов, който още по време на процеса показва признаци на умствено разстройство, полудява окончателно. През 1908 година, след Младотурската революция, двамата с Павел Шатев са амнистирани.

45. Яне ле, бело гърло...

„Аз съм обречен, кога да е ще ме убият. Няма смисъл да се пазя“. Това казва в края на краткия си живот македонският комита Яне Сандански. Преживял няколко атентата срещу себе си и организиран серия от убийства срещу свои врагове, една от най-спорните фигури в историята на македонските освободителни борби си отива от този свят едва четирийсет и три годишен. До края на живота си Яне Сандански категорично отказва да си вземе охрана и се движи свободно и сам из любимия си Пирин.

В дейността си по македонските работи Сандански преживява серия от политически обрати. В края на XIX век води чети из Пиринско и участва в редица битки срещу турските власти. Заедно с легендарните Гоце Делчев и Даме Груев е сред създателите на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, която си поставя за цел да отдели македонските територии от Османската империя. Разбрали, че обединението с България е невъзможно, повечето от македонските комити решават, че е по-прагматично Първоначално да се борят за автономия. Сандански става най-силен изразител на тази линия. След Илинденско-преображенското въстание от 1903 година, на обявяването на което той се противопоставя, войводата поема курс към интернационализъм и борба за балканско обединение. В този период той третира българските власти наравно със сръбските и гръцките, които са враг на македонската кауза. Това предизвиква разкол в македонската организация и става причина за серия от убийства на дейци на македонското освободително движение.

Първоначално Сандански заповядва да бъдат убити войводите Борис Сарафов и Иван Гарванов. След този атентат в България е обявена награда за главата му и властите заповядват той да бъде заловен жив или мъртъв. В същото време съратници на Сарафов и Гарванов правят няколко покушения срещу Сандански, от които той излиза жив като по чудо. Това се случва в

периода след 1908 година, когато Яне застава на страната на младотурците в Османската империя и дори участва в похода им срещу султана. По този начин той извоюва правото организацията му да действа легално на територията на империята. Дружбата между македонския харамия и младотурците се дължи на увлечението му по идеята на османизма, според която всички народи, населяващи Османската империя, трябва да имат равни права. Според враговете на Сандански обаче истинската причина за подкрепата му за младотурците е, че той получава солидно заплащане от тях, за да им помага.

През 1908 година, в едно солунско кафене, деецът на македонската кауза Тане Николов прострелва в гръб Сандански и двамата му спътници Мицо Врански и Танчо Атанасов. Двата приятели на Сандански умират на място. Войводата обаче оцелява, въпреки че куршумът, с който е ранен, минава под дясната му лопатка, засяга белия му дроб и излиза под ключицата. Веднага след покушението на собствен ход Яне се добира до аптеката на свой приятел, където получава първа помощ. Малко по-късно е настанен в Италианската болница в Солун. Освирепелите от неуспешния атентат заговорници решават да го доубият там, но турските власти слагат охрана, която осуетява намеренията им; те обаче не се отказват. Година по-късно, отново в Солун, войводата е прострелян за втори път. Този път се прибира към хотела си, когато срещу него е открит огън. Един от куршумите го улучва близо до сърцето, но отново като по чудо не го ранява тежко. В същата аптека, в която получава първа помощ при предишното покушение, куршумът е изваден и Яне отново се отправя към Италианската болница. Този път обаче войводата разпознава килърите и няколко дни по-късно те са заловени от турската полиция. След това получават доживотни присъди.

Фактът, че оцелява при тези две покушения, дава на Сандански самочуствието, че съдбата е на негова страна. В началото на Балканската война отново сменя политическия си курс и взема участие на страната на България. Този ход му печели амнистия от българските власти и го помирява с враговете му от македонското движение. След войната, въпреки амнистията, Яне не променя негативното си отношение към цар Фердинанд и дори планира да го отвлече и да иска откуп за него. Тези негови планове пропадат. В навечерието на Първата световна война, през 1914 година, щом разбира, че България ще участва на страната на Германия, Сандански праща телеграма до царя със следния текст: *„Ако водиш страната към Централните сили против Русия, и Дунава няма да те побере!“*.

По това време Сандански живее в Роженския манастир. Остава му живот по-малко от година. На 9 април 1915 година той тръгва от манастира към Неврокоп. Любимата му кобила Мица, която е неотлъчно с него и е кръстена на убития вместо него в Солун Мицо Врански, отказва да тръгне. Сандански

разчита този неин знак и казва на приятелите си, че ще стане нещо. След това обаче отсича: „Да става каквото ще!“. По пътя преспива в родното си село, а на сутринта кобилата отново на три пъти отказва да тръгне. Все пак Яне продължава пътя си. Час по-късно в местността Блатата срещу него е изсипан залп от куршуми. При престрелката Сандански пада от коня и чупи единия си крак. Въпреки това пропълзва зад едно от дърветата и започва да стреля срещу нападателите си. Куршумите му обаче са малко, а нападателите му - много. Сандански е прострелян многократно и издъхва от раните си. За да са сигурни, че е мъртъв, убийците му го прострелват няколко пъти и от упор. На погребението му се събират над 3000 души от Пиринския край, които се заканват да отмъстят за войводата. Така обаче не се разбира кои са убийците му.

46. Актьорът на революцията

В продължение на години Борис Сарафов е най-разпознаваемият български революционер в светските салони на Европа. По-големият брат на театралното величие Кръстьо Сарафов също е надарен с артистичен талант. Вместо на сцената той го използва за изграждане на международни връзки на македонското освободително движение в Европа през времето, в което е един от основните му лидери.

И до днес войводата остава в българския градски фолклор с историята, според която влязъл в кабинета на директора на Народния театър Радул Канели, който не давал ролята на крал Лир на брат му Кръстьо. Сарафов бил въоръжен до зъби и спокойно попитал театралния директор: „Ке го игра ли наш Къце царот?“. После добавил: „И сакам отговорът да биде „да“. Пребледнял и уплашен, Канели промълвил: „Ке го игра“. Така тръгва блестящата кариера на Кръстьо Сарафов, който след ролята на крал Лир се превръща в един от най-обичаните български актьори от началото на XX век.

Борис Сарафов е човек с харизма. Роден близо до Неврокоп (днес град Гоце Делчев), той завършва Военното училище в София. Внушителната му осанка и смелостта му, често граничеща с авантюризм, бързо го издигат до положението на един от най-влиятелните хора в новосъздадената Вътрешна македоно-одринска революционна организация. Убеден, че крайната цел на въоръжената борба в Македония трябва да бъде присъединяването на територията към пределите на България, той влиза в остър конфликт с войводите, които смятат, че по-реалистичната цел е постигане на автономия. През 1899 година Сарафов е избран за председател на Върховния комитет на Македонските братства. Благодарение на качествата си на дипломат той успява да сближи позициите на комитета до тези на водената от Гоце Делчев

ВМОРО. Дейността му като председател на Македонските братства обаче не е изпълнена само с романтизъм. По негова заповед в софийския квартал Ючбунар е създадена цяла казарма, в която пребивават стотина въоръжени четници. Първоначалният замисъл за създаването на тази паравоенна организация е тя да участва в бъдещото освобождение на Македония. С течение на времето обаче участниците в организацията започват да оказват терор над непокорни емигранти от Македония в София и да събират насилствено средства за финансирането си. В сградата на комитета са обзаведени стаи за инквизиции, където тези, които не искат да дават пари и да помагат на Македонските братства, са измъчвани.

Амбицията на Сарафов за слава не се ограничава само в пределите на българската държава. Паралелно с бунтовническата дейност, която развива в страната, той не спира да обикаля Европа, където заради романтичния си образ на борец за свобода и позата, с която го поддържа, става желан гост в най-престижните европейски салони. Освен че покорява не едно женско сърце в Женева, Петербург и Виена, Борис Сарафов успява да установи контакти с едни от най-едрите европейски капиталисти по това време и да ги убеди да финансират борбата за национално освобождение на Македония.

По време на Испано-американската война той се явява при консула на САЩ в Петербург и предлага да подкрепи американската кауза с един македонски легион, който да се бие за свободата на Куба. В замяна комитата иска американското правителство да предостави на македонската организация муниции и оръжие. Това предложение на Борис Сарафов е отхвърлено. Малко по-късно обаче той успява да издейства 50 хиляди златни швейцарски франка от ексцентричен английски капиталист. За целта Сарафов обещава на богатата да се ожени за дъщеря му, която е лудо влюбена в него. След като взема парите, комитата повече не се появява.

През 1901 година Сарафов влиза в открит конфликт с официалните български власти, които до този момент са го подкрепяли. Цар Фердинанд, който няма доверие на авантюристичния нрав на Сарафов, иска да има влияние в организацията му чрез свои хора. Първоначално Сарафов обещава да изпълни царското искане, но в последния момент се отмята. Следва арест и обвинение за убийството на румънския журналист Стефан Михайляну в Букурещ. Действително Сарафов и организацията му са организирали и извършили убийството на журналиста заради публикациите му в румънската преса. В тях той пише, че Македонските братства са шайка престъпници и паразити. С ареста на Сарафов Фердинанд постига две цели - успява да задоволи исканията на румънските власти, които също са наясно с участието на Сарафов в убийството, и овладява македонската организация в София, докато председателят ѝ търка затворническите нарове. Арестът обръща възгледите на Сарафов. От убеден български националист той става човек,

който поддържа тезата, че македонците са отделен народ. Последното споделя пред самия в. „Таймс“, който праща свой журналист за интервю с комитата от затвора в София. Няколко месеца след ареста Борис Сарафов е оправдан от съда, но организацията му вече е овладяна от проправителствени сили. В края на 1906 година Сарафов е избран за член на Задграничното представителство на ВМОРО. Малко след това обаче предвожданото от Яне Сандански ляво крило на организацията оспорва избора и следва война между Сарафов и Сандански. През 1907 година Сандански издава смъртна присъда на Сарафов, която е изпълнена от Тодор Паница. Преди да изпълни задачата си, Паница се сближава с Кръстьо Сарафов и верния му приятел Иван Гарванов. В продължение на повече от месец той неотлъчно е с тях и дори често спи в къщата, в която се подвизават двамата комити. В началото на декември 1907 година, след една от срещите между тримата, Паница неочаквано вади пистолет и прострелва от упор Иван Гарванов в лявото ухо, а Сарафов - в лявото слепоочие. Двамата умират на място, а Паница е възнаграден със солидна парична сума, предоставена от просръбския Белградски македонски комитет. С убийството на Гарванов и Сарафов започва една от най-кръвопролитните вътрешни войни в македонската революционна организация.

47. Фабрика за убийства

Наум Тюфекчиев е най-мащабният професионален организатор на политически убийства в следосвобожденска България. Казано по-просто, в края на XIX век роденият в днешна Македония Тюфекчиев организира фабрика за поръчкови убийства, която погубва живота на един български финансов министър, един министър-председател и един български консул в Истанбул. Освен това името на Тюфекчиев се забърква в серия бомбени атентати. Кървавият занаят на македонца е облечен подобаващо в революционна и политическа дреха. Истината обаче е, че Тюфекчиев е неимоверно алчен и влиза във всякакви авантюри заради пари. От любов към финикийските знаци той приема мокри поръчки и от българските, и от руските, и от турските власти, както и от македонските борци за национално освобождение. Официалният му бизнес - търговия с оръжие, разбира се, съществува с покровителството на българската държава. Въпреки серията от мокри поръчки и разследванията срещу него Наум Тюфекчиев никога не попада в затвора.

Роденият в Ресен през 1864 година килър започва да се занимава с взривове още в юношеските си години. Любовта му към взривовете го води чак в Белгия, където завършва специалност „Пиротехника“. Когато се връща от

европейската държава, Тюфекчиев отворя предприятие за производство на взривни материали и оръжие в София. Първата голяма мокра поръчка идва през 1891 година. Тогава македонецът организира атентат срещу действащия министър-председател Стефан Стамболов. Убийството е поръчано от българските русофилски кръгове, които премиерът преследва неотклонно и безпощадно. Първото покушение срещу Стамболов обаче се оказва неуспешно и вместо него е убит финансовият му министър Христо Белчев. Братът на Наум Тюфекчиев - Димитър, участва лично в проваления атентат и е заловен от властите. Малко по-късно е убит, а Наум успява да избяга в Одеса. Там се ползва с покровителството на руските власти и веднага се заема да организира нов атентат. Този път целта е да бъде убит дипломатическият представител на България в Турция д-р Георги Вълкович, който е сред уважаваните български дипломати и политици. В Одеса Тюфекчиев подготвя двама наемни убийци, които на 12 февруари 1892 година в центъра на Цариград убиват доктора с нож. При опита да избягат обаче двамата са заловени от османските власти и по време на разследването правят пълни самопризнания. Турският съд повдига обвинение за подбудителство на Тюфекчиев и го осъжда задочно на петнайсет години затвор. Русия обаче отказва да екстрадира терориста и той не излежава наказанието си.

Тюфекчиев се завръща тайно в България още при управлението на Стамболов. След като през 1894 година е свален министър-председателят, изпада в немилост. Политическият му крах е последван от пореден опит за убийство, който този път е успешен. На 15 юли 1895 година бившият премиер е съсечен със саби в центъра на София от двама македонци. Въпреки тежките си рани Стамболов остава в съзнание до последния си час и назовава поименно както физическите си убийци, така и техния предводител Наум Тюфекчиев. Малко след убийството Тюфекчиев е арестуван, но по-късно е освободен.

След убийството на Стамболов, в което се забърква и името на самия цар Фердинанд, оръжейният бизнес на Тюфекчиев потръгва. Чрез покровителството на двореца купува 4000 бракувани армейски пушки, 300 бомби и припаси и ги продава на наскоро учредената ВМРО. След това създава бомболеярна в София, която произвежда гранатите, станали известни с името „македонки“. По това време Тюфекчиев влиза във връзка с арменците Бедрос Парян и Армен Гаро, на които продава оръжие, за да взривят Отоман банк в Цариград. Това прелива чашата на търпението на османските власти и българската държава е принудена да забрани дейността на Тюфекчиев.

В началото на XX век терористът влиза и в медийния бизнес. Основава вестник „Вечерна поща“, в който всяка седмица се публикуват къде

лъжливи, къде истински компромати срещу политически противници на властта. През 1905 година Тюфекчиев започва да продава бомби и на болшевишки терористи от Русия. Това обтяга силно отношенията му с руските власти, които водят яростна битка срещу болшевиките. Скъсването с Русия го тласка към топли отношения с Османската империя и по-точно - с младотурците. През 1908 година Наум Тюфекчиев се връща в Македония, където в продължение на години работи за водачите на Младотурската революция Ниязи бей и Енвер бей. През 1915 година турската тайна полиция се свързва с него и му поръчва атентат, който има за цел да тласне България към съюз с Централните сили. Бомбата е поставена в Градското казино в София, където в мига на избухването ѝ се провежда маскен бал. От взрива загиват трима души от тогавашния елит на София, а осем са ранени. Самият Тюфекчиев се подвизава на бала като гост и след взрива дори участва в разследването. Малко след този атентат България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили, предвождани от Германия. Житетският край на Наум Тюфекчиев е логичен. Той идва в началото на 1916 година, когато македонецът е убит от екзекутор на ВМРО. Заповедта за отстрела на Тюфекчиев е на македонския войвода Тодор Александров и е изпълнена на централната софийска улица „Раковска“. Същата, на която килърите на Тюфекчиев насичат Стефан Стамболов двайсет и една години по-рано.

48. Шарлот Корде от Македония

Почти всяка година в средата на януари напрежението между България и Македония се покачва. Причината е паметна плоча в центъра на македонската столица Скопие, която цели да напомни за едно показно убийство, извършено през 1928 година и получило отзвук в цяла Европа. Почти всяка година плочата се поставя от български националисти и винаги ден след това бива разбита и изхвърлена във водите на Вардар. Става въпрос за плочата, която увековечава атентата на младата българка и активистка на ВМРО Мара Бунева срещу юриста на Скопската област Велимир Прелич. Преди да бъде убит, в края на 1927 година, Прелич издава заповед, с която са арестувани десетки активисти на Македонската младежка тайна революционна организация. Арестите стават известни като Скопския студентски процес. Задържаните са обвинени в противодържавна дейност и са подложени на жестоки изтезания - стягане на главите, чупене на ръцете и дори заравяне живи. По това време Вардарска Македония е провинция на Сърбия и сръбските власти правят опити да асимилират българското население, което преобладава в размирната област. Тази политика на Сърбия

се посреща с яростен отпор от активистите на ВМРО. В тези години организацията е на върха на славата си, разполага с немалко финансови средства и с огромна власт в Пиринска Македония, в която практически българската държава отсъства. Тези фактори позволяват на ВМРО да използва немалък ресурс при войната си със сръбските власти. През 20-те и 30-те години на миналия век водената от Иван Михайлов организация често включва в арсенала си от действия показните убийства и дори самоубийствените атентати. Такъв е случаят с Мара Бунева.

Родената в град Тетово през 1901 година българка е третото от шестте деца в семейството на Никола Бунев, участник в борбите за българска църковна независимост. От 1915 до 1918 година Никола Бунев е кмет на Тетово. Мара получава добро образование: между 1915-1917 година учи в Скопската стопанска гимназия, а висшето си образование получава в Софийския университет. В София се запознава с офицера от българската армия Иван Хранков - най-добрия приятел на любимия ѝ брат Борис. Малко след запознанството между македонската девойка и българския офицер двамата се женят. В годините, в които учи в София, Бунева е привлечена във ВМРО от брат си. Изпълнява секретни поръчки на организацията, като на няколко пъти минава тайно границата между България и Македония с конспиративни задачи. Голямата ѝ мисия обаче идва в края на 1927 година. Тогава е избрана от организацията да накаже сръбския юрист Велимир Прелич заради гоненията му срещу българите в Македония. Убийството трябва да бъде дръзко и показно, за да послужи за назидание на останалите сърби с властови позиции във Вардарска Македония. Бунева не се поколебава да изпълни поръчението. В студения 13 януари 1928 година тя причаква Велимир Прелич на стария Камен мост на Вардар, едно от най-оживените места в центъра на Скопие. Когато Прелич преминава по моста, Бунева се насочва към него, вади пистолет и го разстрелва от упор. Веднага след това младата българка насочва пистолета към гърдите си и се прострелва. На мястото на атентата веднага пристига полиция. Бунева е все още жива. Запитана от сръбски офицер, пристигнал пръв на мястото на атентата, защо е убила Прелич, Мара Бунева отговаря: „Заради мъченията, които той извърши над моите братя студенти. Защото обичам отечеството си“. Сръбските власти полагат всички усилия, за да спасят живота на Мара Бунева. Тя им е необходима жива, за да могат да разплетат пъзела на мокрите поръчки на ВМРО. Мара Бунева обаче умира от раните си ден след атентата.

Терористичният акт привлича вниманието на европейската общественост. Френският вестник „Йовър“ я нарича „македонската Шарлот Корде“. Вестник „Франс“ пише: „Истината, която Франция трябва да знае, е, че тези терористични действия всъщност са дело не на вулгарни разбойници, а на един въстанал народ!“. В своя публикация австрийският „Тагеспост“

коментира: „Лозунгът на организацията е: Свобода или смърт! Нейните привърженици не се предават живи на неприятеля. Те знаят само едно - борба срещу чуждото насилническо господство“.

По ирония на съдбата другият брат на Мара Бунева, който се казва Васил, става сръбски офицер и приема името Василие Буневич. През 1942 година Борис Бунев му отива на гости в Белград, но Буневич му затръшва вратата с вик: „Яс немам брат!“. Веднага след комунистическия преврат през 1944 година Борис е арестуван в София и е изпратен в лагера в Белене. Там престоява до 1953 година, когато след смъртта на Сталин е освободен с разсипано здраве.

49. Дипломатът, който описва историята

Симеон Радев е известен преди всичко като автор на една от най-важните български книги „Строителите на съвременна България“. В сянката на писателската му дейност остава дипломатическата му кариера и участието му в борбата за национално освобождение на Македония. Някак забравено остава и отвратителното отношение на комунистическата държава към един от най-стойностните и талантиливи български мемоаристи. Роденият в македонския град Ресен през 1879 година писател и дипломат има шанса да получи изключително високо образование. Баща му, който е един от най-богатите хора в Македония, го изпраща да учи в българското училище в Битоля. Там способностите му са оценени и той продължава образованието си като стипендиант на Българската екзархия във Френския султански лицей „Галатасарай“ в Цариград. Едва шестнайсетгодишен е приет за член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Предложението за членството на Радев е направено лично от лидера на организацията Гоце Делчев. Година по-късно бъдещият писател, който все още е в юношеска възраст, участва в акциите на Цариградския комитет по връчването на Проекта за реформи в Македония и Одринско по време на посещението в Цариград на княз Фердинанд, тогавашния министър-председател д-р Константин Стоилов и ген. Рачо Петров.

След като завършва образованието си в Цариград, Радев следва право в Женева и Париж. Започва работа като сътрудник в софийския вестник „Вечерна поща“, като през 1905 година, едва на двайсет и шест години, става негов главен редактор. Като такъв по време на Първата руска революция от 1905 година пътува до Русия, за да отрази ставащото. След идването на власт на младотурците през 1908 година Радев получава от турска страна предложение да стане министър в младотурското правителство или да бъде депутат в Отоманския парламент. Отказва. Докато прави всичко това,

Симеон Радев пише и книгата, с която завинаги ще остане в историята на българската публицистика. Първият том на „Строителите на съвременна България“ е издаден през 1911 година.

Въпреки всички възможности, които този значим българин има, той се записва като доброволец в Балканската война и участва в битките на Трета солунска дружина в Източна Тракия и в първите боеве срещу сърбите при Осоговската планина в Междусъюзническата война през 1913 година. Заради смелостта си по време на боевете получава орден „За храброст“ IV степен.

По това време обаче познанията на Радев са по-необходими на българската държава, отколкото смелостта му. Докато Междусъюзническата война върви към своя трагичен за България край, той е извикан в София и е прехвърлен в Букурещ, за да вземе участие в изработването на временното примирие и Конференцията за подписване на мира в Букурещ. Така Радев е принуден да признае поражението във войната и да види как родната му Македония отива в ръцете на Сърбия. Докато текат преговорите, младият българин се сближава с румънския крал Карол, който настоява пред цар Фердинанд Радев да остане като пълномощен министър в Букурещ. По този начин започва дипломатическата му кариера; остава на посланическото място в Букурещ до 1916 година.

След това е преместен в Швейцария, но подава оставка и се записва като доброволец в Първата световна война. В края на войната Симеон Радев, заедно със своя съгражданин и бъдещ премиер Андрей Ляпчев, взема участие от българска страна в подписването на Солунското примирие. България губи и тази война, а надеждата на Радев, че някога любимата му Македония може да бъде българска, умира завинаги.

Симеон Радев продължава дипломатическата си работа след войната като пълномощен министър в Хага и Анкара. През 1923 година се жени за известната българска художничка Бистра Винарова. След това е изпратен като посланик във Вашингтон, където прекарва от 1925 до 1933 година. От 1935 до 1940 година последователно е посланик в Лондон и Брюксел. В периода 1940-1944 година е пълномощен министър на разположение в София. Дипломатическата кариера на този уникален човек е прекъсната силово през 1944 година. След комунистическия преврат Радев е уволнен и пенсиониран. Забранено му е да се занимава с политическа и обществена дейност. Същото се случва със сина му. В продължение на години Симеон Радев е подложен на мизерия и унижения. След 1950 година бившият дипломат започва да губи зрението си и заради това диктува на сина си спомените си. До края на живота си успява да създаде над десет труда, някои от които са издадени още преди 1989 година. Симеон Радев умира в началото на 1967 година на осемдесет и осем години. Последните му думи, преди да

се пресели в отвъдното, били: „*Дадох ли нещо на България?*“.

50. Чужденец в защита на България

В историята ни има фигури, които въпреки небългарския си произход са дали всичко, за да защитят националния ни интерес. Една от тези фигури безспорно е британският журналист Джеймс Баучер, който прекарва цели двайсет и осем години от живота си в България и играе важна роля в обществения и политическия живот на страната. Като кореспондент на авторитетния британски вестник „Таймс“ за Балканите, Джеймс Баучер прехвърля границите на журналистическите си задължения и с риск за професионалната си кариера заема категорично българската страна по време на Балканските войни и Първата световна война.

Роденият през 1850 година в Ирландия журналист получава солидно образование в Меката на британската наука Кеймбридж. Там учи класически езици и веднага след завършването си е поканен да преподава в престижния университет в Итън. Младият преподавател обаче скоро е принуден да напусне университета заради прогресивно усилваща се с годините глухота. По това време заболяването му е нелечимо, а преподавателската колегия счита, че не е в състояние да изпълнява задълженията си в учебното заведение. Първата оферта за работа, която Баучер получава след прекратяването на преподавателската си дейност, е от вестник „Таймс“, който му предлага да бъде кореспондент за Балканите. Без много да се замисля, ирландецът приема поканата. Един от мотивите му е, че знае старогръцки. Според него крачката от старогръцкия до гръцкия е съвсем малка, а и добрите му познания в областта на средиземноморската култура ще му помогнат да се адаптира лесно към сложните балкански нрави.

Първоначално Джеймс Баучер се заселва в Букурещ. Представата му за Балканите е далеч от реалността и няма нищо общо с красивите митове за елинските богове и техните битки. В София британският журналист пристига през 1892 година. По това време младата българска държава се управлява с желязна ръка от авторитарния министър-председател Стефан Стамболов и от напълно безпомощния княз Фердинанд. Само след броени месеци ситуацията ще се промени рязко и от всемогъщ владетел Стамболов ще се превърне в безпомощен опозиционер, а младият княз Фердинанд ще поеме цялото управление на страната в свои ръце. Подобни политически обрати ще съпътстват цялата журналистическа кариера на Джеймс Баучер, а в годините на пребиваването си в България той ще се превърне в един от най-близките съветници на Фердинанд.

Първоначално отношенията между княза и журналиста обаче са сложни.

През 1895 година бившият премиер Стамболов е съсечен в центъра на София и няколко дни по-късно умира от раните си. В репортажа си за „Таймс“ Джеймс Баучер осъжда остро княз Фердинанд и правителството на Константин Стоилов за ролята им в убийството на Стамболов. В кореспонденцията си ирландецът почти обвинява двамата най-силни мъже в България, че са поръчали убийството на политическия си опонент. Фердинанд е наречен от Баучер „грубо издялан гений, почти без европейско лустро“. Няколко месеца по-късно враждата между княза и британския кореспондент се задълбочава, след като Баучер провежда проучване на поведението на българските чети в Мелнишката акция, проведена през 1895 година. В репортажа си журналистът констатира, че с помощта на българската държава четниците издевателстват над мюсюлманите в Родопите. С времето Джеймс обиква истински България и тази му любов по неведоми пътища го сближава с княза. Без да му се налага да ласкае монарха, е допуснат в двореца и често е използван за съветник по външнополитическите въпроси. Заради добрите си връзки с почти всички балкански държавници ирландецът е използван като посредник по време на преговори между различните държави. Той е една от основните фигури по време на преговорите за създаване на Балканския съюз между България, Гърция и Сърбия през 1912 година и не крие желанието си да види българската държава силен и могъщ балансър на сложните балкански отношения. Желанието му обаче не се осъществява. Само година след като подписват Съюза, Гърция, Сърбия и България вече воюват помежду си.

След българската национална катастрофа Баучер прави всичко възможно, за да осигури международна подкрепа за страната. Подлага на тежка критика Букурещкия договор от 1913 година, който ощетява България. Подобно е поведението му през 1918 година, когато държавата е принудена да подпише Ньойския договор и окончателно да се раздели с мечтата си за национално обединение. Заради нескритите си пристрастия британският журналист за малко не губи работата си в „Таймс“. Пише десетки репортажи за българските бежанци и за личните трагедии на хиляди българи, прогонени от домовете си; междувременно става автор на основните статии за България, Македония и Гърция в Британската енциклопедия, издадена в началото на XX век.

През цялото време на дългото си пребиваване в България Джеймс Баучер не успява да си купи собствен дом и живее в една малка стая на софийския хотел „България“. Любимото му българско място е Рилският манастир. През пролетта на 1903 година казва на слугата си, че когато си отиде от този свят, би искал да бъде погребан пред входа на обителта. През 1920 година Баучер умира на седемдесетгодишна възраст и желанието му не остава забравено от българските му приятели. Погребан е край входа на Рилския манастир - чест,

оказана единствено на този чужденец.

51. Чешкият баща на българското изобразително изкуство

Малко са българите, които не са виждали прочутата картина „Ръченица“, която е нещо като визитна картичка не просто на българското изобразително изкуство, но и на българския следосвобожденски бит. Интересна подробност е, че единият от изрисуваните танцьори е ирландският кореспондент на „Таймс“ в София - Джеймс Баучер, а автор е чехът Ян Мърквичка, който до края на живота си се представя с българския еквивалент на името си Иван. За България Иван Мърквичка не е обикновен художник. Той спокойно може да бъде наречен „бащата на българското изобразително изкуство“. Самият факт, че е учител на Владимир Димитров-Майстора и на почти всички големи художници от началото на миналия век, говори достатъчно за значението на Мърквичка за българското изкуство.

Роденият в чешкия град Дуба през 1856 година художник отдава цели четири десетилетия от живота си, за да положи основите на изобразителното изкуство в България. В края на дългия си живот той е много повече българин, отколкото чех, и съвсем естествено се подписва с български, а не с чешки букви. Мърквичка пристига в България през 1881 година по покана на властите на Източна Румелия. Преди това е учил рисуване в престижната Пражка академия за изобразителни изкуства и Мюнхенската художествена академия. Образованието и талантът му са достатъчни, за да бъде сред водещите художници в Европа. Първоначално преподава рисуване в родината си, но любопитството му го води в току-що освободената България. Нает е да бъде учител по рисуване в Пловдивската гимназия. По това време Пловдив е интересно и динамично място за живеене; там живеят Захарий Стоянов, Иван Вазов, Константин Величков, Петко Каравелов, Петко Р. Славейков, с които чехът се сприятелява бързо. Каузата на Съединението превръща чешкия художник в истински български патриот и той неусетно се привързва към българския бит, който ще залегне в основата на голяма част от изкуството му.

На старини Иван Мърквичка си спомня за тези свои първи години в България, като пише: „*Не беше възможно да се намери човек да позира*“. Причината за множеството откази са българските предразсъдъци и суеверия, които вещаят гибел и „заиждане“ на всеки, който позволи образът му да бъде вграден в картина. Това важи дори за животните и създава сериозни пречки пред българското рисуваческо майсторство. „Вървах ли по улицата - разказва той, - често се спирах скрит някой да не ме види и рисувах интересен сюжет. Случи ми се да рисувам магаре: щом неговият стопанин

ме видя, веднага го отведе, да не го урочасам.“

След като Източна Румелия и Княжество България се съединяват през 1885 година, както повечето си приятели от Пловдив, Мърквичка се заселва в столицата София. Голяма част от старите му български познати се превръщат в политически и културен елит на младата държава. Благодарение на връзките си с тях успява да прокара идеята за създаване на Рисувалното училище, което по-късно ще се превърне в Художествена академия. Самият Мърквичка е първият директор на училището, в което за пръв път в българската история започва професионално обучение на художници. По същото време чехът прокара и идеята за организиране на първото дружество на художниците в България.

През 1894 година Мърквичка илюстрира първото издание на романа „Под игото“ от Иван Вазов, като с това изгражда визуалния образ на Вазовите герои, който не е променен и до днес. Заедно с това става и съавтор на герба на Княжество България.

Почеркът на чешкия художник е вграден и в храма „Свети Александър Невски“. През 1912 година, заедно с приятеля си Антон Митов, изографисва катедралата, като изцяло негови са стенописните композиции „Изкушението на Христос на планината“, „Христос между книжниците и фарисеите в храма“. В смутните времена на Балканските войни и Първата световна война Мърквичка губи спокойствието си, но не и желанието си да се занимава с обществена работа. През 1918 година е избран за дописен член на БАН. Изборът се случва малко след като художникът загубва един от синовете си, който е офицер от българската армия и е убит на фронта по време на Първата световна война. През 1921 година Иван Мърквичка се връща в родината си, за да прекара старините си там. За да не скучае, рисува портрети на чешки културни дейци. Носталгията по България често го връща в страната ни, но той никога повече не се установява тук. Умира в Прага през пролетта на 1938 година на осемдесет и две години.

52. Скандали с марка „Вазов“

Днес Иван Вазов безспорно е признат за Патриарх на българската литература, но така ли е било, докато писателят е бил жив? Литературните скандали около него не са един или два. Още във времената на Османската империя Вазов се сблъсква с другия безспорен класик - Христо Ботев. Въпреки че днес портретите на двамата стоят един до друг в училища и учреждения, приживе двамата не хранят топли чувства един към друг. Интересен е фактът, че Вазов е ученик и поддаскал на бащата на Ботев - калоферския учител Ботьо Петков. Това не пречи на буйния син на учителя

да презира чорбаджийския син Вазов. С две години по-големият Христо е шумен и безкомпромисен лидер на българските хъшове в Румъния. От тази позиция често се надсмива над скромния и тих Вазов. Така в сатирата си „Защо не съм“ Ботев посвещава един стих на Вазов, който гласи:

*Но защо не съм и Вазов,
"вярата" си да възнея:
че ще стане вълк овцата,
а певците като нея?!*

Това е част от стихотворението "Защо не съм...?", приложено по долу – бел.
<http://4eti.me>)

*Защо не съм и аз поет,
поет като Пишурката?
Ех, че ода бих направил
на баба си на хурката!*

*Защо не съм и аз поет,
като Сапунова трети!
Че запял бих, че възпял бих
на владиката конете!*

*Но защо не съм Владикин,
да напиша чудна драма -
за жабите, за мишките,
и боят им с цар Радана?*

*Защо не съм и Войников,
плодовит, прочут писател,
да съставя и молитви
на нашия цар създател?*

*Защо не съм и Пърличев,
да преведа Илиада;
но с такъв превод, за който
и лобут да ми се пада?*

*Но защо не съм Славейков,
да заплача, да запея:
"Не пей ми се, не смей ми се,
от днес вече ще да бляя"?*

*Но защо не съм и Вазов,
"вярата" си да възнея:
че ще стане вълк овцата,*

Отмъщението на Вазов за подигравките идва след Освобождението, когато народният поет пише „Епопея на забравените“ и в стихове възпява подвизите на българските възрожденци, обаче „забравя“ да спомене в произведението Христо Ботев.

Деликатните им отношения обаче са цвете в сравнение с литературните скандали, които се разразяват около Патриарха на българската литература след Освобождението. В тези години Вазов пише: „*Клеветите станаха такива изтъркани и изхабени оръжия и такива печални аргументи, щото повдигат или смях, или презрения*“. Емблематичен става скандалът и между Вазов и Пенчо Славейков. Младият и образован Славейков посвещава голяма част от живота си, за да докаже, че Вазов е слаб писател и не заслужава уважението, с което се ползва. В конфликта с Вазов вляза и братът на Славейков - Иван, който е политик и общественик, но това не му пречи да напише хаплива епиграма, в която осмива народния поет. Тъй като епиграмата е анонимна, Вазов започва да подозира в написването ѝ Захарий Стоянов. Той веднага грабва писалката и отговоря остро с дописка срещу Стоянов. Така в конфликта между братя Славейкови и Вазов е въвлечен и авторът на „Записки по българските въстания“. Буйният революционер не остава длъжен на Вазов и веднага изстрелва още една епиграма по негов адрес. Тя гласи:

*Прозата ти, стиховете ти
имат вонящ дъх.
И сам ти си, байновата,
в смрад ходящия плъх.*

Конфликтът между Вазов и Пенчо Славейков придобива сериозен мащаб със създаването на кръга „Мисъл“, в който освен Славейков влизат д-р Кръстев, Яворов и П. Ю. Тодоров. Четиримата интелектуалци в продължение на години се надсмиват над „народняшкото“ творчество на Вазов и го обвиняват в ретроградност. По това време авторът на „Под игото“, който още приживе е почитан от почти всички правителства, е разглеждан от четиримата млади и талантиливи литератори като официозен писател. Кръгът „Мисъл“ често скандализира литературното общество с яростни нападки срещу Вазов. През годините в конфликта между Патриарха и Славейков се вклинява и буйният писател Кирил Христов. Въпреки че принадлежи към поколението на Славейков, Христов заема публично страната на Вазов и защитава възрастния писател. В защита на Патриарха той обвинява Славейков, че е откраднал стихотворение на немски поет и го

е приписал на себе си. След това пише остро отворено писмо до врага на Вазов, което започва с думите: „*Ти си по-голям грешник и от най-големите политически нехранимайковци! Пакостите, които оставяш, ще продължат да тегнат много години над българската книжнина. Ти я насочи в крив път! Ти и твоята банда отровихте духовния залък на простия добродушен народ! Ти и твоята банда преследвахте с най-голям бяс тъкмо ония книги, които единствено можеше тоя народ да разбира; които му бяха необходими като хляба и над които той трябваше час по-скоро да навикне да прочита*“.

Вазов участва косвено и в друг литературен скандал. Този между писателките Ана Карима и Евгения Марс. Общото между тях е, че и двете са влюбени в класика и яростно се борят за сърцето му. По-напористата и магнетична Евгения успява да измести конкурентката от сърцето на Вазов, но войната, която се води цели две десетилетия, продължава и след смъртта му. Ана обявява официално война на Евгения по време на една чаена церемония на Съюза на българските писателки. Сбирката по случайност съвпада с опелото на Лидия Шишманова, тяхна литературна посестрима и съпруга на проф. Иван Шишманов. Фани Попова-Мутафова настоява от приличие чаят да се отложи, но Евгения Марс, която е председателка на Съюза, не отстъпва. Това дава повод на Ана Карима да обяви официално война на Евгения Марс, като я нарича публично „безнравствена некадърница“ и „автор с мустаки“. Войната между двете се разраства толкова много, че те стигат до съд, след като Ана обвинява съперницата си, че е продала Вазовата златна лира за 500 хиляди лева. Евгения хвърля всичките си сили в съдебната битка срещу Ана и почти успява да й издейства ефективна присъда за обида и клевета. Ана Карима се спасява от позорен престой в затвора след намесата на цар Борис III, който се застъпва за нея, и тя се отървава с глоба от 250 лева.

53. Отнетото наследство на Вазов

В следобедните часове на 22 септември 1921 година мълвата за смъртта на народния поет Иван Вазов вече обикаля София. Авторът на „Под игото“ умира в обедните часове на деня. Малко след това в дома му в центъра на София влиза просветният министър в правителството на Александър Стамболийски Стоян Омарчевски. През последните години от живота на Вазов е сред близките му хора. Организира седемдесетгодишния му юбилей и дава идеята за създаването на фонд „Иван Вазов“, който да осигурява средства на писателя до края на дните му. Омарчевски нарежда в цяла София да се разлепят некролози и лично организира погребението на Вазов, което

се провежда след тридневно всенародно поклонение. Тленните останки на писателя са положени според желанието му до църквата „Света София“ с държавни почести. Върху гроба му пък е поставен камък от любимите му витошки морени.

С това събитията около смъртта на Вазов обаче не приключват, а започват. В следващите месеци тълкуването на завещанието на писателя се превръща в истински публичен скандал, който ангажира пресата, Народното събрание, правителството и смаяната публика.

Завещанието на Иван Вазов е открито от брат му - генерал Борис Вазов, три дни след смъртта му. То е писано през 1909 година и по неизвестна причина е попаднало между корекции на драмата „Престолът“, по която писателят работи в последните дни от живота си. В завещанието си Вазов разделя къщата си на ул. „Раковска“ в София между петимата си братя и двете си сестри, с условието че ако майка му го надживее, тя ще бъде нейна собственост до края на живота ѝ. Библиотеката и покъщнината си завещава на братята си Борис и Владимир. На Борис оставя и авторските права за всичките си произведения. Изрично поетът посочва, че на законната си жена Атина Болярска, с която е живял само една година и не живее с нея от трийсет години, не оставя нищо. За универсален изпълнител на завещанието Вазов избира брат си Борис.

В момента, в който Борис Вазов открива завещанието на писателя, просветният министър Омарчевски вече има план за превръщане на къщата заедно с цялата покъщнина в нея в музей. По този въпрос съществува и обществен, и политически консенсус. Малко преди да почине, самият Вазов споделя пред приятелите си Михаил Арнаудов и Иван Шишманов, че би искал, след като си отиде от този свят, домът му да бъде достъпен за почитателите му. Семейството на народния поет също няма нищо против къщата да стане музей.

Проблемът между семейство Вазови и държавата възниква заради начина, по който Стоян Омарчевски предлага да бъде отчужден Вазовият дом. Две седмици след кончината на Иван Вазов просветният министър предлага на правителството да приеме постановление, което гласи: „Да се съхрани за вечни времена домът на поета, като се обърне в музей „Иван Вазов“, и да се обявят за собственост на тоя музей всички останали от покойния ръкописи, както и подаръци, поднесени му при разни случаи от когото и да било. Ръководството на тоя музей да се възложи на Народната библиотека“.

Постановлението се превръща в указ в края на октомври 1921 година, когато е внесено в Народното събрание. Малка подробност е, че в указа е записано, че къщата на Иван Вазов трябва да се присвои безвъзмездно в полза на държавата. Това означава, че роднините на писателя няма да получат обезщетение за отчужденото им наследство. С представяването на

семејство Вазови се захваща Борис. Той издава брошура, в която описва как не се спазва завещанието на брат му и се извършва гавра с паметта му. Роднините на Вазов искат две неща - да бъдат обезщетени от државата за отчуждената къщата на ул. „Раковски“ и да получат авторските права за произведенията на писателя. Правителството обаче е категорично, че те нямат право на това, защото завещанието не представлява последната воля на народния поет, защото е писано единайсет години преди смъртта му. В Народното събрание се разгаря остър дебат между управляващите и опозицията за правата на собственост и спазването на законите в државата. По време на дебата Омарчевски разказва, че след юбилея на Вазов през 1920 година самият писател му е казал, че иска къщата му да се превърне в музей. Стига до по-дълбоки подробности, като обяснява, че в дните след смъртта на писателя роднините му са се появили само за малко в дома му и той е стоял повече около ковчега му, отколкото те. Доказателства за твърденията си министърът не предоставя, но думите му са достатъчни, за да направят скандала още по-грозен. Факт е, че правителството на Стамболийски прави редица жестове към Иван Вазов, включително и финансови. Писателят не крие доброто си отношение към земеделския режим, но в същото време по никакъв начин не е в обтегнати отношения с роднините си.

Дебатите в парламента продължават до 10 февруари 1922 година, когато управляващите приемат Закон за съхранение дома, покъщнината, ръкописите и подаръците на покойния поет Иван Вазов с член единствен: „Къщата на покойния народен поет Иван Вазов, намираща се на ъгъла на ул. „Раковски“ и ул. „Вълкович“ №13 в София, се превръща в музей „Иван Вазов“. Всичката принадлежаща на поета покъщнина, всички останали от покойния поет ръкописи, подаръци, поднасяни му по разни случаи от когото и да било, както и самата къща с двора, се присвояват без всякакво заплащане комуто и да е и се предават на музея „Иван Вазов“, който се поставя под върховния надзор на Министерството на народното просвещение. Авторското право на покойния поет за всичките му творения, както и правото за превеждане на други езици преминават всецяло върху фонда „Иван Вазов“, учреден при Министерството на народното просвещение“.

Това слага точка на спора. Четири месеца по-късно правителството на Стамболийски е свалено с преврат, а новата власт избира генерал Борис Вазов за заместник-председател на Народното събрание. От тази позиция той нито веднъж не повдига въпроса за къщата на брат си. Въпросът никога повече не е поставян и от другите двама братя на писателя - генералите Георги и Владимир Вазови.

54. Любовните авантюри на литературния критик

Литературният критик Боян Пенев е в епицентъра на най-вълнуващите любовни истории в българската литература. Още в съвсем младите си години той се утвърждава като един от най-авторитетните и влиятелни познавачи на литературата, а мнението му е ценено от всички български писатели, които творят в началото на миналия век. Европейец по дух и образование, Пенев е сред любимите преподаватели на студентите от Софийския университет. Той е и сред хората, които модернизират българската литература и я превеждат от Възраждането към европейското звучене на Яворов, Пенчо Славейков и Гео Милев. Извън литературните преживявания животът на Пенев е не по-малко вълнуващ; твърди се, че е една от малкото причини, която събира вечните съпернички на българската литература Елисавета Багряна и Дора Габе. В продължение на десетилетия двете поетеси водят студена война помежду си, но отношението им към Боян Пенев е едно и също - и двете го определят като любовта на живота си.

Роденият през 1882 година литературен критик завършва славянска филология в СУ „Свети Климент Охридски“ през 1907 година. Малко преди това се е запознава с младата и красива поетеса Дора Габе. По това време в софийските писателски кафенета около името на Габе витаят слухове, че е последното увлечение на Яворов. Мълвата често вади от равновесие ревнивата съпруга на поета Лора Каравелова. Няколко години по-късно тя ще се самоубие в знак на безсилие към романтичните увлечения на съпруга си. Яворов действително е влюбен в Дора Габе и трудно успява да крие чувствата си. Боян Пенев пък е сред най-добрите приятели на Яворов и е запознат с извънбрачната му връзка. Той обаче не познава лично Дора Габе до есента на 1908 година, защото поетът е категоричен, че не желае да го запознае с нея. Причината е ревност. Яворов е убеден, че Боян Пенев ще се влюби в Дора Габе и ще му я отнеме. Запознанството между критика и поетесата се случва в софийски ресторант, където Габе и Яворов се опитват да се скрият от любопитните погледи на софийските клюкари. В този момент в ресторанта влиза Боян Пенев, който без много церемонии се насочва към масата на двамата влюбени и веднага се обръща към младата дама с думите: „Аз се казвам Боян Пенев. Много исках да се запозная с вас. Молих Яворов, но той не иска да ни запознае“. След това сяда на масата и всички страхове на Яворов се сбъдват. Веднага след запознанството Пенев пише писмо на младата поетеса, в което ѝ казва, че я обича и не може да живее без нея. Известно време Дора Габе се опитва да балансира между двамата велики мъже, но това трудно може да продължи дълго. Фактът, че родителите ѝ са категорично против връзката ѝ с Яворов, надделява в полза на Пенев.

В началото на 1909 година Боян е избран за редовен доцент в Софийския

университет. Това му придава още по-голяма тежест и Дора вече е готова за брак. Тя кани бъдещия си съпруг в родния Добрич, където го запознава с богатия си баща. Зетят е одобрен и няколко седмици след запознанството Дора Габе и Боян Пенев официално стават мъж и жена. Пълното щастие на двамата трае само две години. Сякаш всичко помръква през 1911 година, когато Дора забременява. На пръв поглед вестта е радостна. Боян Пенев обаче убеждава жена си, че сега не е време за деца, а за литература. Дора се съгласява да направи аборт, но след него се появяват усложнения и става ясно, че тя повече не може да забременее. В края на годината заминава на лечение във Виена, но въпреки усилията на лекарите състоянието ѝ не се променя. В същото време семейният живот с Боян Пенев е преминал от романтичната към делничната фаза. Постепенно двамата охладняват един към друг, а до Дора все по-често стигат слухове, че мъжът ѝ ѝ изневерява със свои студентки и почитателки.

През 1917 година Боян Пенев и Дора Габе заживяват отделно. Причината е връзката на критика с дъщерята на проф. Любомир Милетич - Олга. Дора е съсипана от раздялата и я преживява трудно. Година по-късно обаче двамата съпрузи се събират отново. По време на второто им съжителство Боян се влюбва в полякинята Маруся Каспрович, с която го запознава съпругата му. Окончателният край на брака им идва през 1922 година, когато поетесата научава новината, че съпругът ѝ е станал баща на детето на Олга Милетич. Официално разделени, двамата тръгват по собствен път.

За Боян Пенев предстои още една любовна авантюра. През 1924 година той се запознава с младата поетеса Лиза Белчева-Шапкарева и се влюбва в нея. Тя е с единайсет години по-млада от него и няколко години по-късно ще започне да подписва стиховете си с псевдонима Елисавета Багряна. Пенев атакува с любовни писма омъжената Багряна, така като шестнайсет години по-рано е атакувал Дора Габе. И Багряна не устоява - развежда се в началото на 1926 година. Разводът на Боян Пенев обаче се бави и двамата трябва да чакат, за да сключат официален брак, както са решили.

В средата на юни 1926 година Боян започва да страда от силни болки в корема. Няколко дни след като болките са започнали, той търси медицинска помощ. Приет е в болница и е опериран от апандисит. След операцията настъпват усложнения. На 25 юни 1926 година кръвен съсирек поразява сърцето на поета и той умира малко след като е навършил четирийсет и пет години. След смъртта му Дора Габе не крие мъката си и пише: *„Боян беше изключителен човек. Такъв не съм срещала. И вече няма да се роди такова съчетание на способности, ум и характер...“*. Покрусената Багряна пък сътворява „Реквием“, в който казва: *„Преди да чуя сватбени, надгробни чух слова“*.

55. Безгрижният

Поетът Кирил Христов е сред най-колоритните мъже на старата София. Висок цели 193 см, писателят разкрепостява не само българската литература със своята любовна лирика, но и българския светски живот от началото на ХХ век. Роден в Стара Загора и останал кръгъл сирак на едва тригодишна възраст, Кирил Христов е отгледан от двамата си вуйчовци - генерала от българската армия Георги Абаджиев и професора от Софийския университет Стефан Киров. Иначе майка му е потомка на най-богатия род в Стара Загора и му оставя завидно наследство, което поетът харчи с пълни сили през целия си живот.

Когато поотраства, Христов е изпратен от двамата си вуйчовци да учи в Морското училище в Триест. Вместо да изучава военноморските науки обаче, поетът се увлича по жените, виното и творчеството на италианските литературни класици. Оттам започват и поетичните му занимания, които го връщат в България и прекъсват обучението му.

Той обаче отново заминава за Европа и през 1897-1898 година живее в Неапол и Лайпциг. После е назначен за преподавател по български език и литература в Пражкия университет. Буйният му характер обаче не го оставя на едно място и през 1900 година Христов започва работа като учител в Шумен.

Година по-късно начетеният литератор вече е любимец на Патриарха Иван Вазов и класика проф. Иван Шишманов. По тяхно искане е преместен в София и командирован в библиотеката на Софийския университет. Там се запознава с Антон Страшимиров, с когото редактира списанието „Наш живот“. Истинското му влизане в българския обществен живот се случва през 1904 година, когато Кирил Христов е сред малцината българи, които се обявяват в защита на автора на „Върви, народе възродени“ Стоян Михайловски, който получава условна присъда заради поредица от статии срещу цар Фердинанд.

През годините сложният и невъздържан характер на Христов му носи серия от конфликти с Елин Пелин, Дора Габе, Антон Страшимиров, д-р Кръстев, Пейо Яворов, Пенчо Славейков и много други български литератори. Заради високата си ерудиция и пребиваването си в Европа той разполага с изключително високо самочувствие. Доказателство за това е, че едва на трийсет години изисква да му бъде предоставена персонална писателска пенсия от Народното събрание. Аргументира екстравагантното си искане, като дава за пример норвежкия парламент, който дал народна пенсия на трийсет и една годишния класик Ибсен. Указ за отпускане на пожизнена народна пенсия Кирил Христов получава двацетина години след първото

си искане. На 16 май 1923 година правителството на Александър Стамболийски удостоява поета с народната пенсия. По-малко от месец по-късно обаче кабинетът е свален с военен преврат, а указът, макар и с царски подпис, е забравен и неизпълнен от новите управляващи.

През първите години на ХХ век Кирил Христов не спира да пътува в Европа и да скандализира както българския, така и европейския елит. Въпреки силното си влечение към нежния пол той успява да се ожени и да създаде семейство. Единствената му законна жена е красивата кюстендилка Невена Палашева. Двамата се женят въпреки нежеланието на родителите на булката през 1901 година. Малко след това на бял свят се появява синът им Владимир. През 1904 година се ражда и дъщеря им Ана. Въпреки че се жени, Кирил Христов не се отказва от ергенските си навици. Заради това няколко години след сватбата, без да обявяват официален развод, той и Невена се разделят. По това време писателят разказва на приятелите си, че след бурен скандал съобщил на тъща си да прибере дъщеря си в Кюстендил. Жена му обаче има по-различна версия. Според нея поетесата Санда Йовчева почнала всяка сутрин да посещава Кирил Христов в дома на семейството. Двамата се затваряли в кабинета му с мотива, че той ще редактира стиховете на младата поетеса. В един такъв ден Невена събрала багажа си, взела двете си деца и си отишла. На излизане казала на мъжа си, че ако започне да я търси, ще застреля и себе си, и децата. Така Кирил Христов никога повече не вижда жена си, която се прибира в Кюстендил и няколко години по-късно умира, едва навършила дваисет и осем години. Въпреки раздялата писмата между двамата не спират. В тях поетът силно ревнува жена си и я предупреждава и за миг да не си помисля да поглежда чужди мъже.

Другата голяма любов на своенравния писател е чехкинята Ноemi. Среща я при един от престоите си в Прага. Ноemi е най-малката дъщеря на пастор Молна, който приютява в дома си българския писател. По това време поетът е на петдесет и пет години, а възлюбената му - на дваисет и девет. Нищо обаче не може да спре любовта между двамата и те се женят, а бащата на булката е принуден да се примири със сватбата. Ноemi остава с Кирил Христов до края на живота му, въпреки че до последно той не се отказва от старите си навици. Големият български интелектуалец умира на шейсет и девет години, през 1944 година, от рак на белия дроб. Творчеството му остава забравено в продължение на няколко десетилетия, защото комунистическата власт го обявява за буржоазно.

56. Авторът на химна

Едва ли има българин, който да не може да запее песента „Мила родино“, която е химн на страната вече близо петдесет години. По ирония на съдбата обаче за автора на музиката и текста на тази най-популярна българска песен едва ли може да се каже, че е сред най-известните ни културни дейци. Това е учителят и доктор по философия от Лайпцигския университет Цветан Радославов. Поради дълбоката си скромност и стеснителност д-р Радославов не успява да се впише в шумните творчески среди от началото на миналия век, въпреки че има всички качества, за да се нареди сред най-значимите и образовани български интелектуалци. Роденият през 1863 година в Свищов Цветан Радославов пише стиховете на настоящия български химн, докато учи история и славистика във Виена. Според легендата поетът е писал химна на път към България, за да се включи в Сръбско-българската война от 1885 година. Истината е, че в този драматичен момент Радославов съчинява само музиката. В тези бурни времена песента става изключително популярна сред българските войници, които я предават от уста на уста. След края на войната именно те я разпространяват из цяла България и дълго време хората, които си я тананикат, я смятат за народна с неизвестен автор. Сред тези, които не знаят за авторството ѝ, са дори близките и приятелите на Цветан Радославов. Притеснителният студент дълго време се срамува да се похвали, че е автор на една от най-популярните песни за времето си. Той „признал“ авторството на песента едва няколко години след написването ѝ. През 1905 година композиторът Добри Христов обработва песента в сегашния ѝ вид.

Цветан Радославов е потомък на стар възрожденски род, за който образованието стои над всичко. Майка му е дъщеря на възрожденския книгоиздател и просветен деец Христаки Павлович и сестра на първия български художник с академично образование Николай Павлович. След ранната смърт на Христаки Павлович е осиновена от семейството на влиятелния търговец Цвятко Радославов. Финансовите възможности на Цвятко Радославов осигуряват високо образование на осиновения му внук. Той има най-добрите домашни учители, от които възприема с лекота и най-сухата учебна материя. От ранна възраст Цветан Радославов смайва съгражданите си, като чете и пише на църковнославянски и знае всички текстове на църковното богослужение. След това талантливият ученик завършва елитната Априловска гимназия в Габрово, която е най-доброто българско училище за времето си. Веднага след завършването на гимназията заминава за Виена, за да учи история и славистика. Именно там го заварва Сръбско-българската война. Тя е добър повод за носталгичния Радославов

да се върне в родината. Без да мисли много, той се записва доброволец. Когато се връща в България обаче, военната комисия го отхвърля заради късогледство. След кратък престой в родния Свищов Радославов се връща във Виена, за да завърши образованието си през 1888 година.

Получил диплома, започва работа като учител и библиотекар в любимата си Априловска гимназия. По-късно преподава в Русе. През 1897 година защитава философския си докторат в Германия. Той е един от тримата българи (заедно с д-р Кръстьо Кръстев и Никола Алексиев), които защитават доктората си при бащата на съвременната научна психология - Вилхелм Вунт. След блестящата защита Радославов получава покани за работа като преподавател във Виена, Лайпциг и Прага, но ги отхвърля, за да се върне в любимата България. С поредното си завръщане в родината докторът по философия се установява в София, където е назначен за учител в Трета мъжка гимназия. Там преподава западни и древни езици, психология, етика и логика. Същевременно с това рисува живопис, прави опити в дърворезбата и иконописта, пише поезия и обогатява сбирките си от нумизматични, археологически и етнографски предмети. Цветан Радославов умира в скромния си софийски дом, който се намира в мансарда на столичната улица „Ангел Кънчев“, през 1931 година. През 1964 година песента му „Мила родино“ е обявена за химн на Народна република България. През повратната 1990 година Великото народно събрание приема песента на Радославов за химн и на Република България.

57. Първият комунист

„Аз не съм българин, а македонски славянин!“ С тези думи се обръща към своите опоненти от трибуната на Народното събрание създателят на социалистическото движение в България Димитър Благоев. Повод за думите му е дебатът от 1914 година, след който трябва да се реши дали България да влезе в Първата световна война и на чия страна. Дядото, както е наричан Благоев от привържениците си, е категоричен, че България не бива да влиза във войната, нито да се бие отново срещу своите съседи. Отявлен интернационалист, той изригва срещу националистическата пропаганда на управляващите, които използват патриотичните чувства на голяма част от българите, за да получат обществена подкрепа в полза на войната.

Изказването на Димитър Благоев обаче не е само изблик на гняв и протест срещу правителството на Васил Радославов, което управлява по това време. Още от младостта си Дядото има мечта да бъде създадена Балканска федеративна република, в която да влязат всички славянски народи, населяващи полуострова, включително и българският. Благоев не спира да

пропагандира тази си идея, въпреки че активният му живот преминава в зенита на национализма, който е в основата на Първата и Втората световна война. Заради интернационалните си възгледи Дядото влиза в сблъсък дори с могъщия Стефан Стамболов, докато последният е премиер на България. Интернационалните възжеления на младия Благоев са възнаградени с арест и интерниране от София в Бяла Слатина през 1893 година. Това обаче не сломява твърдия му характер и не го отказва от мечтата му за победа на социализма. Едва ли Благоев си е представял какво ще представлява прокламираната от него Балканска федеративна република. В края на живота си, след края на Първата световна война, той вижда създаването на Кралството на сърби, словенци и хървати, което предшества създаването на Югославия. Седем десетилетия по-късно този балкански експеримент на Великите сили ще приключи с кръвопролитна война и разпад. Дали България би имала полза от подобно участие в мечтаната от Благоев балканска федерация, днес можем само да гадаем.

Дядото посвещава целия си живот на своята социалистическа идея и на българския политически живот. Успява да се нареди сред малкото български политици, които през цялата си политическа дейност стоят в опозиция. Роден през 1856 година в македонското село Загоричани, което днес се намира в Гърция, през 1871 година Благоев заминава за Цариград, за да учи общуващия занаят. Две години по-късно обаче се записва в българско училище в османската столица.

Веднага след Освобождението на България заминава да учи в гимназията в Одеса, а от 1881 година е студент в университета в Санкт Петербург. Именно там бъдещият социалист за пръв път се запознава с идеите на марксизма и се запалва по тях. Малко след това българският социалист основава една от първите социалдемократически организации в Русия, която носи името Благоевата група. Социалистическата дейност на Благоев в Русия приключва през 1885 година с арест за революционна дейност и изгонване от страната.

Когато се завръща в България, Дядото започва да издава социалистическото списание „Съвременний показател“, но и да мисли за създаването на българска партия, която да защитава интересите на работниците.

През лятото на 1891 година тази негова идея се осъществява. На поляната на връх Бузлуджа е проведен първият конгрес на Българската социалдемократическа работническа партия. Това обаче не носи успокоение на Дядото. Напротив, вкарва го в още по-големи колизии. След като е преследван през цялото време на режима на Стамболов, той се сблъсква с разделението в социалистическото движение. Още в самото начало социалистите се разделят на две - марксисти, водени от Димитър Благоев, и реформисти, чиито лидери са Кръстьо Раковски и Янко Сакъзов. Малко след

избухването на първите идеологически противоречия двете крила се разделят на тесни социалисти, които следват праволинейно комунистическата идеология, и широки социалисти, които са по-скоро социалдемократи. Димитър Благоев се превръща в естествен лидер на тесните социалисти. През 1899 година е избран за пръв път за депутат в Народното събрание, но изборът му е касиран от властите. Три години по-късно обаче нищо не може да го спре в похода му към парламента и така за пръв път в българското Народно събрание сядат и социалисти. След този мандат Благоев отново е избран за депутат чак през 1913 година.

Бащата на социалистическото движение в България си отива разочарован от този свят. В последните дни от живота си той се противопоставя на идеята на младите по това време комунистически лидери Георги Димитров и Васил Коларов да организират Септемврийското въстание от 1923 година. Чужд на насието и с подход на реалист, Дядото е на мнение, че въстанието е нецелесъобразно и зле подготвено. Когато вижда с очите си как хиляди последователи на социалистическата идея биват убивани, хвърляни по затворите, а в това време водачите Георги Димитров и Васил Коларов бягат в чужбина, Дядото се отрича от тях. Умира през май 1924 година. Въпреки строгото отношение на властите към социалистите по това време на погребението му идват няколко хиляди негови последователи. Така смъртта му се превръща в манифестация на социалистическата идея.

58. Социалдемократът

В ранната есен на 1912 година българският парламент отново е отдаден на страсти и емоции. Въодушевлението е предизвикано от предстоящото подписване на Балканския съюз между България, Гърция и Сърбия, които се готвят да нападнат изпадналата в криза Османска империя. Според грандоманските планове на цар Фердинанд съюзът трябва да донесе на България дългоочакваното национално обединение на териториите, населени с българи. В този емоционален за повечето депутати момент се чува един-единствен глас, който предрича трагичния изход на съюза. Това е гласът на депутата социалдемократ Янко Сакъзов, който предупреждава колегите си, че дори и да бъде постигната победа над Османската империя, вероятността за сблъсък между България, Гърция и Сърбия след това не е никак малка. Изказването на опозиционния депутат както винаги е задълбочено и аргументирано. В отговор колегите му от мнозинството го освиркват, а в края на речта го свалят от трибуната и дори разкъсват сакото му. Година по-късно всички те безпомощно ще наблюдават как се сбъдва пророчеството на социалдемократа и как вече бившите ни съюзници Сърбия

и Гърция си поделят завоюваните от българската армия територии на Егейска и Вардарска Македония. През 1912 година Янко Сакъзов е сред опитните български депутати. Той е първият социалдемократ, който успява да спечели място в Народното събрание малко след създаването на Българската работническа социалдемократическа партия. През дългата си политическа кариера ще бъде избран за депутат цели единайсет пъти и дори ще участва като министър в правителството на Теодор Теодоров. Заради брилянтното си публицистично перо и ораторските си умения е наричан от съратниците си Майстора.

Роденият през 1860 година в Шумен политик не е типичният представител на социалистическото движение от началото на миналия век. Произхожда от заможно семейство и получава солидно образование в Русия, Германия, Англия и Франция. Именно в тези държави Сакъзов се запознава с левите идеи, но ги възприема в европейския им вариант. След завръщането си в България се запознава с основоположника на социалистическото движение Димитър Благоев и през 1893 година е сред учредителите на БРСДП. Десет години по-късно радикалните и революционни възгледи на Благоев и умереният европейски светоглед на Сакъзов ще се сблъскат и ще породят първото и най-голямо разцепление на българската левица. През 1903 година дълго трупаното напрежение между социалдемократите и комунистите се възпламенява и Сакъзов е изключен от БРСДП. Така той оглавява партията на широките социалисти, а Димитър Благоев остава начело на комунистите.

Въпреки че се обявява в защита на работническата класа, Янко Сакъзов никога не е практикувал работническа професия. Той е интелектуалец, който прекарва по-голямата част от деня в четене на вестници, списания и книги, които получава всеки ден от Европа. Присъствието му в международното социалистическо движение е почти толкова значимо, колкото присъствието му в българския политически живот. Въпреки че не е шумен колкото комунистите на Димитър Благоев, Янко Сакъзов успява да постигне доста повече от тях. Като депутат се обявява категорично против участието на България в Първата световна война, но гласът му отново не е чул. След националната катастрофа, предизвикана от войната, приема предложението да стане министър на търговията, промишлеността и труда в правителството на Теодор Теодоров. За краткото време, в което оглавява министерството, успява да прокара закон, в който за пръв път в българската история е регламентиран осемчасовият работен ден за работниците.

Личният живот на големия политик също е по европейски маниер. След като се жени за общественичката Анна Карима и става баща на три деца, Сакъзов се влюбва в съпругата на писателя Георги Стаматов - Вера. Следва цивилизован развод, след който любовта между Сакъзов и Вера започва да пламти още по-силно. Въпреки че цяла София говори за връзката им,

политикът и писателската съпруга не намират смелост да заявят чувствата си пред Георги Стаматов. Един ден самият писател хваща невярната си жена за ръка и я води при съперника си с думите: „Щом се обичате, ето ти я!“. За тогавашните български нрави и обичаи подобно джентълменско поведение е истинска революция. Бюрократичните тежести за обявяването на развода между Вера и Георги Стаматови са толкова дълги, че докато получи развод, изгората на Сакъзов му ражда дете. Заради това, че все още се води съпруга на Георги Стаматов, детето няколко години носи името на бившия съпруг на майка си.

Янко Сакъзов прекарва огромната част от политическата си кариера в опозиция. Остава в парламента до преврата от 1934 година, когато са забранени всички партии и обществени организации. След това остава в опозиция на личния режим на Борис III до 1941 година, когато умира на осемдесет и една години. След преврата от 9 септември 1944 година една от първите задачи на БКП е да се разправи със социалдемократите на Сакъзов и да ги изпрати в комунистическите концлагери. В продължение на десетилетия името на първия социалистически депутат не се споменава по никакъв повод от строителите на социализма. То е извадено от нафталина по време на демократичните промени, когато наследниците на БКП разбират, че Сакъзов отново е бил прав, когато за разлика от тях, е поел по пътя на социалдемократията вместо по пътя на комунизма.

59. За честта на един премиер

Често най-интелигентните и смислени български политици биват забравяни; остават в сянката на буйните и невъздържани, склонни към диктатура, свои съвременници. Такъв е случаят с проф. д-р Стоян Данев. Малцина днес знаят, че това е един от най-демократичните и достойни български министър-председатели. Освен това проф. Данев и до днес остава един от най-видните български юристи. Поема премиерския пост през 1901 година, а управлението му слага началото на първия мащабен икономически възход на България, останал с прозвището „тлъстото десетилетие“. Става въпрос за периода 1902-1912 година, когато България бележи постоянни икономически ръстове и дотолкова се главозамайва, че става основна движеща сила на двете балкански войни.

В годината, в която е избран за премиер, Стоян Данев е на път да загуби поста си заради една постъпка, която е показателна за чувството му за лично достойнство. Още в първите си дни на министър-председател той се явява в двореца за среща с цар Фердинанд. Когато монархът подава ръката си на премиера за целувка, какъвто е тогавашният протокол, проф. Данев отвърща

демонстративно лицето си. Постъпката на премиера предизвиква смут в двореца и кара царя с дни да обмисля дали да не го уволни. Това обаче никак не смуцава професора и той запазва желязното си спокойствие. В крайна сметка Фердинанд преценява, че ще бъде по-добре да си спести една политическа криза и показно забравя за случая. Проф. Данев обаче е наясно, че при следващата среща трябва да целува отново царската ръка, което пък ще го постави в унижително положение, след като веднъж е отказал. Затова министър-председателят решава не само да не се извинява за постъпката си, но и праща писмо до царя, в което иска протоколът да бъде променен и целуването на ръка да отпадне от него. Това в първия момент ядосва Фердинанд и е прието от него като истинска наглост. Когато вниква в аргументите на Данев обаче, царят изненадващо решава да изпълни желанието му. Премиерът обяснява, че ако искането му не бъде изпълнено, ще подаде оставка. Не защото е честолобив, а защото не може да получи необходимия авторитет, с който да управлява страната, ако веднъж е отказал да целуне царската ръка, а след това се пречупи и я целуне.

Управлението на проф. Данев е един от малкото периоди, в които България е истински демократична и свободна държава. Премиерът лично държи за спазването на свободата на словото и печата. Освен това е сред малкото български премиери, които стриктно държат за спазването на правата на малцинствата. Негова е идеята и за въвеждане на парламентарни питання към министрите. Дотогава тази практика не е приета в България. С риск да се лиши от комфорта си да не отговаря на опозицията, Данев я въвежда официално и слага началото на парламентарния контрол. Не по искане на опозицията, а по идея на министър-председателя. Днес българските премиери и министри често се крият от питанията на опозиционните депутати и затова е добре да помним примера на проф. Данев.

Премиерстването на видния юрист завършва така, както започва - със скандал между него и Фердинанд на тема достойнство. Стоян Данев подава оставка като министър-председател, след като царят през 1903 година обижда един от министрите му. С това той се превръща в първия и единствен български премиер на Царство България, който се оттегля, за да съхрани достойнството на свой министър.

Политическата кариера на професора обаче не е приключила. Водената от него Прогресивнолиберална партия остава в политическия живот на страната. Продължава да е депутат и през 1911 година е избран за председател на 5-ото Велико народно събрание, а след това оглавява и 25-ото Обикновено народно събрание. На този пост остава до 1913 година, когато отново е избран за министър-председател.

На младини роденият в Шумен политик и юрист е склонен към бунт. Преди Освобождението, през 1876 година, той е доброволец в Сръбско-турската

война като четник в четата на Филип Тотю. След Освобождението учи право в Цюрих и Лайпциг. През 1881 година бъдещият премиер завършва юридическия факултет в Хайделберг, а през 1883 година - политически науки в Париж.

След завръщането си в България Стоян Данев става активен деятел на Прогресивнолибералната партия на Драган Цанков. След оттеглянето на стария политик през 1897 година Данев е избран за лидер на партията. Политическата му кариера продължила до 1924 година. След Първата световна война участва в коалиционните правителства на Теодор Теодоров и Александър Стамболийски. Диктатурата на земеделците обаче го изважда в опозиция. Старият политик, който преди двайсет години отказва да целува ръката на Фердинанд, отказва да се подчинява и на селския водач Стамболийски. Заради това през 1922 година е арестуван заедно с други водачи на опозицията. Престоят му в ареста без съд и присъда продължава една година. След падането на Стамболийски през 1924 година уважаваният професор е избран за председател на Българския червен кръст. На тази позиция остава до 1939 година. Като през това време става и първият българин, член на Арбитражния съд в Хага. Стоян Данев доживява дълбока старост и дори надживява Третото българско царство. Умира на деветдесет и една години през 1949 година.

60. Джентълменът на българската политика

Достолепен, интелигентен и спокоен, той дълги години внася европейски дух в дивата политическа джунгла на следосвобожденска България. В политиката трикратният български премиер Александър Малинов успява да преживее всичко - от светлия миг на обявяването на българската независимост през 1908 година, когато оглавява за пръв път правителството, до несправедливия си престой в затвора през 1922-1923 година.

Зад решетките попада по заповед на земеделския лидер Александър Стамболийски, който по това време е министър-председател. Така един от най-компетентните за времето си юристи Александър Малинов е лишен от свобода без съд и присъда.

По-интересното в случая е, че като юрист, само няколко години преди да бъде хвърлен в затвора, Малинов защитава самия Стамболийски в политически процес срещу него. Земеделският лидер е съден и лежи в ареста, защото заплашва цар Фердинанд, че ако продължава политическата си линия за подкрепа на Германия в Първата световна война, ще загуби трона си. Процесът срещу Стамболийски е несправедлив и се базира само на политическите му изказвания. Това възмущава демократа Малинов и той не

само се обявява срещу подхода на тогавашните власти, но и лично поема защитата на Стамболийски. За благодарност през 1922 година е вкаран в затвора от бившия си клиент, заедно с още дванайсет бивши министри. Там престоява до лятото на 1923 година, като през това време не получава нито право на защита, нито обвинителен акт, нито справедлив процес. „Вината“ на Малинов е, че се обявява за опозиция на samozабравилия се Стамболийски и отказва да подкрепя репресиите срещу политическите противници на режима.

Интересен факт около Александър Малинов е, че той е бесарабски българин. Роден в днешна Украйна, бъдещият министър-председател завършва право в Киев и веднага след това пристига в родината на дедите си България, за да ѝ служи до края на живота си. Първоначално работи като съдия, прокурор и адвокат. В политиката влиза в края на XIX век. Тогава става член на създадената и оглавявана от Петко Каравелов Демократическа партия. Когато Каравелов заболява, посочва Малинов за свой наследник. След смъртта на първия лидер на демократите авторитетният юрист Малинов е избран за председател на партията. Заради желанието си да се посвети изцяло на изграждането на силна партия, през 1903 година Малинов отказва на цар Фердинанд да поеме премиерския пост. За него е важно да има силна подкрепа зад себе си. Така през 1908 година Демократическата партия печели изборите, а Малинов оглавява 30-ото българско правителство. Като премиер, на 22 септември 1908 година, заедно с Фердинанд, обявява независимостта на България. Това е последната крачка, която следосвобожденска България прави, за да се превърне в пълноправна и свободна държава. Първото управление на Малинов е съпътствано и с бурно икономическо и обществено развитие на страната. Въпреки възхода на държавата по време на управлението му лидерът на демократите подава оставка като министър-председател през 1911 година, защото губи парламентарната си подкрепа и не отговаря на грандоманските изисквания на цар Фердинанд. След падането на правителството на Малинов България влиза в двете Балкански войни, които изтриват постигнатите успехи и страната преживява първата си национална катастрофа.

Преди началото на Първата световна война Малинов се обявява срещу съюза с Германия и открито заявява, че България трябва да бъде на страната на Англия и Франция. Гласът му обаче остава нечул. Това струва на България втора национална катастрофа.

Достолепният политик оглавява второто си правителство малко преди Първата световна война да приключи с пълен неуспех за България. През 1918 година поема една разорена и измъчена от войни страна. За краткия си втори мандат като премиер Малинов успява да потуши Войнишкото въстание и да сключи Солунското примирие. След това подава оставка и

отново излиза в опозиция, този път на бившия си клиент Стамболийски.

Управлението на земеделците и диктаторските методи на лидера им не успяват да пречупят лидера на демократите. Той поддържа опозиционната линия и продължава да развива партията си. Като неин лидер, Малинов е сред хората, които успяват да обединят разпокъсаната опозиция срещу управлението на земеделците. Това е първата крачка към свалянето на Стамболийски от власт. Малко преди да бъде пратен в затвора, през 1922 година Малинов е малтретиран публично във Велико Търново от лумпенизирани привърженици на земеделското управление.

След преврата от 1923 година бившият премиер е освободен от затвора и се връща в политиката. Първоначално той подкрепя управлението на Александър Цанков, но много бързо разбира, че методите на новия премиер не се отличават много от тези на стария и отново излиза в опозиция. През това време успява да възстанови Демократическата партия от щетите, които тя понася по време на земеделското управление.

Мигът, в който Малинов оглавява за трети път правителството на България, идва през 1931 година. Тогава за кратко става премиер, но отстъпва поста на по-младия си съратник Андрей Ляпчев и заема председателското място в Народното събрание. Като такъв е поканен от цар Борис III да стане кръстник на дъщеря му княгиня Мария Луиза.

И за да не остане никакво съмнение, че целият живот на Малинов е свързан с политиката, авторитетният държавник и общественик умира по време на предизборно събрание в София през 1938 година. Така той отдава и последните си мигове на политиката и любимата си Демократическа партия.

61. Най-богатият премиер

Иван Евстратиев Гешов управлява страната в бурните години на първата Балканска война. Премиерстването му е връхът на политическата му кариера, която преминава през два велики и единайсет обикновени парламента, няколко министерски кресла в различни правителства и много възходи и падения. Гешов е един от най-изтъкнатите български финансисти и е в основата на редица закони, които в началото на XX век карат европейските медии да заговорят за „българско икономическо чудо“. Икономическият възход на България в първите години на миналия век е обстоятелството, което дава сила на младата държава да обяви независимостта си през 1908 година и малко по-късно да катастрофира в Балканската война. Вината за първата национална катастрофа от 1913 година не е само на Гешов. Основният виновник е самонадеяният цар Фердинанд, но името на министър-председателя, който създава Балканския съюз между

България, Гърция и Сърбия срещу изпадналата в тежка криза Османска империя, остава в историята като име на виновник за първата национална катастрофа.

Роденият през 1849 година водач на влиятелната Народна партия е потомствен banker и финансист. Баща му Евстрати Гешов е сред най-богатите българи още преди Освобождението. След като получава солидно образование в България, едва четиринайсетгодишен, бъдещият премиер знае перфектно гръцки, турски и френски език. На шестнайсет години започва да учи и английски в американското протестантско училище, което се намира близо до дома му в Пловдив. През 1864 година семейството му се мести в английския град Манчестър, където баща му отваря клон на семейната търговско-финансова къща. През годините, в които живее в Англия, Гешов учи в Оуенс колидж и в университета „Виктория“. Макар и чужденец, той печели общобританския конкурс по английски правопис, за което е удостоен с честта да пие чай с легендарната кралица Виктория. При пребиваването си в Манчестър младият Гешов е член на градското литературно дружество и на манчестърския дискуссионен клуб. След това няколко години работи в кантората на баща си в града. Престоят в Англия прави от Гешов горещ привърженик на демокрацията. До края на живота си е убеден, че важноста на общественото мнение при определянето на политиката на една страна е от изключителна важност. Другото му верую от този период е, че най-добрата гаранция за доброто управление е един просветен народ. Затова, когато се връща в България през 1872 година, той не жали сили и средства за просветителска дейност. Не взима директно участие в Априлското въстание, но приносът му е безценен. Седем негови публикации, посветени на априлските кланета, излизат в най-влиятелния английски вестник „Таймс“. Това му донася смъртна присъда от османските власти. Животът му е спасен от британското посолство в Цариград и лично от външния министър на Великобритания, който се застъпва за него. Усилията на посланика успяват да спасят българина от смърт и присъдата му е заменена със заточение в Сирия.

След Освобождението Гешов се връща в България и веднага е назначен за председател на Окръжния съд в Пловдив. През първите години на българската държава е директор на Българската народна банка, депутат в няколко парламента и министър на финансите в правителствата на Васил Радославов и Петко Каравелов. По време на режима на Стефан Стамболов Гешов се оттегля от политиката. Завръща се в нея през 1894 година, когато е избран за министър в правителството на Константин Стоилов и остава на този пост в продължение на три години. След смъртта на Стоилов през 1901 година Гешов заема мястото му като председател на Народната партия.

През 1897 година Иван Гешов се превръща в най-богатия български

гражданин. Наследява една четвърт от състоянието на най-богатите българи - братята Евлоги и Христо Георгиеви, които са близки роднини на жена му. Освен това на Гешов е възложено да изпълни завещанието на братята, което включва построяването на Софийския университет и още редица благотворителни инициативи. Самият той е сред основните дарители на Българската академия на науките, която оглавява от 1898 година до смъртта си през 1924 година. Докато е министър-председател, от 1911 до 1913 година, Гешов успява да прокара Закона за Българската академия на науките. Наред с широката си обществена дейност той оглавява в продължение на двайсет и пет години и Българския червен кръст.

След Първата световна война бившият премиер е избран за лидер на Обединената народно-прогресивна партия, която излиза в опозиция на режима на Александър Стамболийски. Предусещайки репресиите срещу противниците на земеделския премиер, през 1922 година Гешов заминава за Франция. Там го заварва и превратът срещу Стамболийски от 1923 година. След падането на земеделците от власт Гешов се връща в България, а партията му става част от управляващия Демократически сговор. През март 1924 година бившият премиер умира на седемдесет и пет години.

62. Политическият поход на семейство Петкови

Историята на семейство Петкови е поучителен разказ за политическите нрави, оставили следите си в новата история на България. Две поколения от този род дават живота си, за да преминат през епохата на Третото българско царство и да спрат политическия си поход в първите години на комунизма. Става въпрос за съдбата на убития като министър-председател Димитър Петков - опълченец и кмет на София, чиито синове Петко Д. Петков и Никола Петков губят живота си в размирните политически борби на ХХ век.

Димитър Петков е една от най-интересните фигури в следосвобожденска България. Като опълченец в Руско-турската освободителна война той губи лявата си ръка. Заради храбростта си е награден с Георгиевски кръст, който му е връчен лично от руския император Александър II. Интересен факт около личността на Димитър Петков е, че той никога не е ходил на училище. Въпреки това след 1878 година се превръща в един от най-активните и популярни журналисти. Самоук, но изключително интелигентен и решителен, Петков често осмива властта и пише яростни статии срещу политическите си противници. Три години след Освобождението поборникът влиза в затвора за две години. Причината е, че не е съгласен с режима на пълномощията, наложен от княз Александър Батенберг. След освобождаването си се сближава с бъдещия премиер Стефан Стамболов и

през 1886 година е приет за член на неговата Народнолиберална партия. Като стамболовист, Димитър Петков участва в потушаването на преврата срещу Батенберг - същия, който четири години по-рано го е пратил в затвора.

След като Стамболов поема управлението страната, Димитър Петков е назначен за кмет на София. Като градоначалник, той европеизира и модернизира с бързи темпове столицата на младата държава. Освен улици по европейски модел опълченецът започва и строителството на софийската канализация. Кметуването на Димитър Петков продължава от 1888 до 1893 година. Докато управлява столицата, се раждат четирите му деца - две момичета и две момчета. В края на Стамболовото управление Димитър Петков е за кратко министър и председател на Народното събрание. След падането на Стефан Стамболов от власт Димитър остава верен на приятелството им. За разлика от повечето „приятели“ на сваления премиер, той не го отбягва и се вижда с него почти всеки ден. Така в един от тези дни бившият кмет става пряк свидетел на показното убийство на приятеля си.

След смъртта на втория лидер на Народно-либералната партия Димитър Греков през 1901 година Димитър Петков оглавява формацията на стамболовистите. През 1903 година е избран за министър в правителството на близкия до княз Фердинанд ген. Рачо Петров. Министерстването на Петков обаче оставя петно върху репутацията му. През 1910 година, три години след смъртта му, комисия установява, че в качеството си на вътрешен министър Петков е внасял парите от Фонда за подпомагане на бежанците от Македония и Одринска Тракия в лична лихвена сметка в БНБ.

В края на 1906 година Димитър Петков оглавява българското правителство. Още в първите дни на управлението си, с помощта на армията, той потушава голяма железничарска стачка. Това се отразява на популярността му. Няколко месеца по-късно, през януари 1907 година, група студенти освиркват княз Фердинанд при откриването на Народния театър. След бурни дебати в парламента правителството решава да затвори висшето училище за шест месеца и уволнява професорите, които работят в него. Тази репресия е последвана от нови - гласуван е закон, който забранява всяка критика срещу княза, а за вестниците и журналистите, които нарушават забраната, се предвижда конфискация на имущество, глоба и затвор.

Всички тези събития и конфликти предизвикват силно напрежение в обществото. Само няколко месеца след като поема управлението, на 11 март 1907 година Димитър Петков е прострелян в центъра на София и умира на място. Нападението е извършено от уволнения чиновник Александър Петров. Убиецът, който е член на опозиционната Народна партия, получава смъртна присъда и през лятото на същата година е обесен.

Десетина години след смъртта на Димитър Петков по-големият му син Петко също се включва в политиката. Близък със земеделския лидер

Александър Стамболийски, през 1920 година Петко Д. Петков поема дипломатическа служба в Париж, а през 1922 година оглавява политическия отдел на външното министерство. Той е важна част от политиката на земеделците, но официално подава заявление за членство в БЗНС чак след преврата срещу Александър Стамболийски. По този начин Петко Д. Петков иска да покаже, че няма да се откаже от приятеля си въпреки репресиите на властите. Заради политическите си убеждения Петков е арестуван за няколко месеца, а след освобождаването си веднага се заема с възстановяването на структурите на БЗНС. През ноември 1923 година е избран за депутат и се превръща в естествен лидер на опозицията. Половин година по-късно обаче, подобно на баща си, той е застрелян в центъра на София. Убиецът е член на ВМРО.

Докато Петко Д. Петков изживява последните си дни, брат му Никола Петков е в Париж. Завършилият право в Сорбоната Никола работи в българското посолство във френската столица, но веднага след преврата срещу Стамболийски подава оставка. Когато куршумът застига Петко, Никола вече работи като журналист. Той се връща в България чак през 1929 година и веднага се включва в политиката. През 1932 година Никола Петков е избран за член на ръководството на БЗНС. След преврата от 1934 година той и партията му излизат в опозиция. Заради противопоставянето си на режима на цар Борис III мандатът му като депутат е прекъснат, а Петков е интерниран в Ивайловград. След началото на Втората световна война репресиите срещу Никола Петков се увеличават. През 1941 година попада в лагера „Гонда вода“, а в края на 1943 година е интерниран в Свищов. Въпреки преследването Никола Петков не спира заниманията си с политика и участва активно в създаването на Отечествения фронт, който обединява цялата опозиция срещу едноличния режим на царя.

След дълги борби и преследване Никола Петков дочаква да влезе в управлението. След 9 септември 1944 година вкарва земеделците в правителството на Отечествения фронт и е избран за министър без портфейл. Година по-късно обаче Петков отново е в опозиция. Избран е за депутат през 1946 година, но борбата му за запазване на парламентарната демокрация е обявена от комунистите за контрареволуционна дейност. През 1947 година Никола Петков е арестуван в сградата на Народното събрание, а малко по-късно изборът му за депутат е касиран. В бърз и скалъпен от комунистите процес земеделският лидер получава смъртна присъда за шпионаж. На 23 септември 1947 година, въпреки протестите на западната общественост, смъртната присъда срещу последния представител на семейство Петкови в българската политика е изпълнена. Гробът му и до днес остава неизвестен.

63. Феминистката

Няма да сбъркаме, ако наречем писателката Анна Карима първата българска жена политик. Въпреки че няма политическа кариера в истинския смисъл на думата, Карима е сред първите българки, осмелили се да заявят публично политическа позиция и да участват наравно с мъжете в обществения дебат на новата българска държава. Агресивна по характер, разведена, което е скандално за времето си, и с остър език, тя кара мъжкия свят около нея да отстъпи и да се предаде пред устрема ѝ за равенство между половете. Политическите убеждения на Карима са социалистически. Няма как да бъдат други в патриархалните времена, в които само социалистическата идеология отрежда важно място на жените в публичния живот. Родената в Русия през 1871 година под името Анна Велкова писателка публикува първия си разказ на двайсет години. Три години по-рано тя вече се е омъжила за общественика Янко Сакъзов, който след време ще се превърне в един от най-важните лидери на българските социалдемократи. Двамата имат три деца, но неуспешен брак. Феминистките възгледи на Карима идват в повече дори на ширококроения марксист Сакъзов и двамата се разделят.

Формалният повод за развода е любовната връзка на политика със съпругата на писателя Г. П. Стаматов и отказът на Карима да се направи, че не вижда какво прави мъжът ѝ. В свое интервю в края на живота си Анна споделя, че съпругът ѝ е бил интелigent с турско възпитание, с което намеква за ревнивия му характер. В същото интервю писателката заявява, че благодарение на „лошата си свекърва“ е получила мотив и подтик да се бори за женската свобода и независимост. Уникалността на Анна се състои в това, че през целия си живот тя се държи, сякаш живее в ХХI век, а не в началото на ХХ век и дотолкова не се интересува от общественото мнение за семейния ѝ живот, че всички започват да приемат раздялата със съпруга ѝ и екстравагантните ѝ възгледи за равнопоставеност между половете като нещо съвсем нормално. Паралелно с обществената дейност, която развива, тя не спира да публикува разкази. В същото време нейни пиеси се играят на сцената на Народния театър и дори в тогавашната руска столица Санкт Петербург. През 1897 година Анна Карима основава първата женска организация в България. Това е женското образователно дружество „Съзнание“. Веднага след учредяването си дружеството изпраща петиция до Народното събрание, в която иска допускане на жените до университетско образование. През 1901 година дружеството прераства в Български женски съюз. С годините Анна Карима успява да привлече все повече жени към каузата на феминизма, а с това и дейността ѝ дава видими резултати. През 1916 година открива първото девическо търговско училище в София. Година

по-късно създава вестник „Българка“.

Заради дейността си Карима се превръща в любим образ за подигравки сред мъжете писатели. Ст. Л. Костов я увековечава, като я взима за прототип на главната героиня от пиесата „Мъжемразка“. Тя е сред малкото жени - членове на Съюза на българските писатели, но това не ѝ пречи на заседанията да спори и дори да подвиква от залата на колегите си мъже изрази като: „*Стига, бе!*“, „*Чакай, бе!*“, „*Млъкни, бе!*“. В онези времена от жената се изисква и на улицата, и въщи да говори тихо и любезно и да не употребява жаргонни думи, което прави поведението на Карима истински скандално. Феминистката дейност на писателката влиза в унисон със социалистическото движение в България. Тя се сближава с левите сили. Това ѝ струва няколко години политическа емиграция. След атентата в църквата „Света Неделя“ от 1925 година Карима усеща, че може да се превърне в обект на разправа от страна на правителството на Александър Цанков, което подлага на терор редица леви интелектуалци. Затова малко след атентата емигрира във Франция, откъдето пише „Апел за мира - за България“ и го изпраща в Женева до всички членове на Обществото на народите. Заради задграничната си дейност е подведена под отговорност по фашисткия Закон за защита на държавата. По-късно е помилвана и през 1928 година се връща в България, за да продължи с обществената дейност и скандалните изяви. В средата на 30-те години на миналия век Анна Карима сътворява един от най-значимите литературни скандали, като повежда истинска война с колежката си Евгения Марс. В публикация за вестник „Дневник“ Карима обвинява Марс в това, че не може да бъде добра писателка, защото не е завършила гимназия, и най-важното - че е обсебила и продала сребърния венец на Иван Вазов, подарен му по повод двайсет и пет годишния творчески юбилей. Веднага Евгения Марс завежда дело за клевета и Анна Карима е осъдена на един месец тъмничен затвор и 250 лева глоба. Най-неочаквано този, който спасява Карима от позорната присъда, е цар Борис Трети. Монархът се намесва лично и отменя присъдата, въпреки че една от каузите на Карима е заменянето на монархията с република. Присъдата не успява да уплаши феминистката и малко след като отървава на косъм затвора, тя издава брошурата „Чудесата на Евгения Марс“, в която повтаря основните обвинения срещу колежката си.

Анна Карима доживява победата на комунизма и официализирането на социалистическото равноправие между половете. Дали е била радостна от победата, днес не е ясно. Известно е само, че непримиримата писателка умира забравена и в бедност в хотел „Славянска беседа“ в София през 1949 година.

64. Бедният художник от банкнотата

Върху лицевата страна на петлевова банкнота стои портретът на млад мъж. За разлика от образите на останалите банкноти, ликът на петлевова банкнота не е много известен. Той не може да се сравнява по слава нито с Паисий от двулевката, нито с Петър Берон от десетолевката, нито със Стефан Стамболов от двадесетолевката, нито с Пенчо Славейков от петдесетолевката, нито с Алеко Константинов от столевката. Това е художникът Иван Милев. По ирония на съдбата един от най-талантливите български майстори прекарва живота си в тежка бедност и едва ли си е представял, че някога портретът му ще украси банкнота. Иван Милев е самороден талант, който се превръща в най-ярката фигура на българското изобразителното изкуство от 20-те години на миналия век. Той никога не се поддава на изкушението да печели лесни пари чрез рисунки по поръчка и ревностно пази творбите си, като предпочита да гладува, отколкото да се раздели с някоя от тях. И в този случай съдбата му изиграва лош номер. Над трийсет картини, рисувани от него в края на живота му, изчезват безследно. През 1941 година съпругата му Екатерина и дъщеря му Мария ги предават на съхранение в трезора на Търговската банка. Когато през 1956 година решават да ги изтеглят, за да направят изложба по повод шейсетгодишнината от рождението на художника, разбират, че картините са изчезнали. Официалната версия на властите за изчезването е, че картините са случайно изгорени от огън, който ги е намерил. След време някои от тях са виждани в САЩ, а други - в европейски държави.

Роденият в Казанлък през 1897 година художник съвсем млад се сблъсква с живота. Едва деветнайсетгодишен вижда с очите си ужасите на Първата световна война, след като е мобилизиран. През 1920 година е приет да учи в Художествената академия в София. След време съквартирантът му от това време Илия Бешков ще напише в спомените си, че Милев е бил толкова беден, че нямал пари дори за обувки и е бил принуден да ходи по нальми. Въпреки бедността, в която живее, Иван Милев не остава неочетен от съвременниците си. Още като студент успява да направи три изложби в София, но заради привързаността към своите картини рядко ги продава. Вместо да търгува с творчеството си, предпочита да продава зарзават и мляко в крайните квартали на София. С изкараните пари от дейността си успява да се храни само с хляб и чай. Този живот продължава през цялото му следване.

След като завършва Академията, Иван Милев се връща в родния Казанлък. От тогава датира една интересна случка. Местен търговец на розово масло, чието състояние по това време се оценява на милиони, предлага на художника да нарисова портрет на жена му срещу доста солидна сума. На

няколко пъти Милев отказва поръчката, а милионерът не може да проумее каква е причината за отказа. Накрая изнервен от постоянното притискане, художникът заявява: *„Няма да нарисувам жена ти, защото е дебела, грозна и с мустаци!“*.

От престоя в Казанлък датира още една интересна история. Иван Милев се влюбва в съпругата на друг местен заможен търговец на розово масло. Красавицата се казва Анна и е ухажвана от най-елитните мъже на България. Сред тях е дори самият banker Атанас Буров, който често се отбива до Казанлък само за да погледа красивата Анна. Иван Милев също се влюбва в нея. Той няма финансовите възможности нито на съпруга ѝ, нито на нейните ухажори. Тя обаче е силно заинтригувана от талантливия художник. Скоро цял Казанлък започва да говори за тяхната връзка. Мъжът на Анна ѝ има доверие и вярва, че тя посещава често ателието на художника, защото се интересува от изобразително изкуство. За да прекрати слуховете за любовната връзка на жена си, той поръчва на Милев да нарисува неин портрет. Целта е по този начин да се оправдаят посещенията ѝ в ателието. Така се ражда една от най-красивите картини на Иван Милев. Той използва Анна като модел за картината *„Ахинора - жената на хан Аспарух“*. И до днес Ахинора остава един от най-загадъчните женски образи в българската живопис. Любовта между Иван Милев и Анна приключва по негово желание. Художникът си дава сметка, че тя не е в състояние да понесе живота, който би ѝ предложил. Затова ѝ казва, че отношенията им трябва да бъдат прекратени. След това заминава за София и не отговаря на нито едно от писмата ѝ. В столицата Иван Милев се запознава с оперната певица Екатерина Наумова. Дватама се срещат в една художествена галерия ден преди терористи да взривят църквата „Света Неделя“ през април 1925 година. Уговарят си среща именно пред църквата в деня и часа, когато избухва бомбата. След това обаче преместват срещата на друго място, защото разбират, че в църквата ще се проведе опелото на убития от комунисти генерал Константин Георгиев. Това ги спасява от почти сигурна смърт. Скоро след това Иван Милев се жени за Екатерина Наумова, която е дъщеря на известен столичен лекар. Бракът им продължава само година и половина, в която се ражда дъщеря им Мария. В началото на 1927 година Иван Милев умира от инфлуенца, ненавършил трийсет години. Причината за смъртта му е мизерията, в която живее през целия си живот, и липсата на средства да се лекува. Малко преди да умре, той пише: *„Аз се озверявам при мисълта, че умирам, че толкова много исках да направя, че толкова много можех да направя!“*.

65. Трагичните любви на Димчо Дебелянов

Един от най-лиричните и нежни български поети Димчо Дебелянов никога не успява да бъде щастлив в любовта и губи живота си като доброволец по време на Първата световна война. Според негови близки приятели, притиснат от бедност и разочарования, Дебелянов напълно съзнателно отива на фронта, където бяга от тежкия живот, за да намери смъртта. Ръката на съдбата също се намесва. На 2 октомври 1916 година, когато загива от вражески куршум, поетът е определен за отпуск. Негов главнокомандващ обаче вади името му от списъка с отпускарите, за да постави на негова място името на свой близък. Така, едва на двацет и девет години, Дебелянов напуска този свят, но оставя на българската литература едни от най-красивите стихове.

Въпреки че е влюблива натура, Димчо Дебелянов никога не успява да изживее пълноценно любовта. Първата му и най-голяма любов е софийската красавица Мария Василева, която е и най-голямото му любовно разочарование. Всички наричат Мария Звънчето заради хубавия ѝ глас. Дебелянов се влюбва в нея още докато тя е ученичка. Веселата девойка покорява бързо сърцето на поета. Когато завършва гимназия, трябва да замине за Козлодуй, за да започне работа като учителка. В продължение на три години лирикът и Мария споделят любовта си в писма. Романтичната им връзка приключва по доста нелеп начин. Паралелно с Димчо Мария поддържа връзка от разстояние и с друг свой ухажор. Един ден тя неволно разменя писмата в пликовете и предназначенията за другия е получено от поета. В писмото си кокетката е приложила и своя фотография. Сърцето на Дебелянов е разбито и той изгаря всички писма, които е получил през годините.

Това обаче не е най-големият удар, който преживява заради любовта си към Мария. Малко след раздялата Дебелянов научава, че любимата му е болна от туберкулоза и състоянието ѝ се влошава прогресивно. Покошен от лошата новина, той забравя за изневярата на Звънчето и с бързи крачки се устремява към болничното ѝ легло. Остава до своята любима до смъртта ѝ, като стиска ръката ѝ и съжалявайки, че не е прекарал повече време с нея. След смъртта на Мария Дебелянов ѝ посвещава стихотворението „*Аз искам да те помня все така*“, което и до днес стои в златния фонд на българската литературна класика.

Загубил своята Мария, поетът дълго не може да се съвземе. Все пак открива за втори път любовта в лицето на красивата ученичка Елена Петрунова. За кратко тя успява да го извади от мъчителното състояние, в което се намира. Връзката му с Елена обаче също приключва с трагичен край. Дебелянов е квартирант на родителите на Елена. Една лятна вечер през 1911 година чува

изстрел. Когато влиза в стаята, вижда изгората си да лежи мъртва. Тя е застреляна от баща си, който е бивш военен. Докато поетът обезумял търси помощ, бащата на Елена се самоубива. След трагедията злите езици в София говорят, че причина за убийството е непозволената страст, която родителят изпитвал към дъщеря си. На Елена Дебелянов посвещава сонета „*Ела и дай ми своята радост ясна*“, в който началните букви на всеки стих образуват акростих „Елена Петрунова“. На нея той посвещава и превода си на еротичния роман „Афродита“ от Пиер Луис.

Въпреки поредната си любовна трагедия през 1912 година Димчо отново открива любовта. Този път в лицето на красивата учителка от Ихтиман Иванка Дерменджийска. Връзката му с нея продължава до смъртта му през 1916 година. Любовта му с Иванка не е толкова силна и изгаряща, както с Мария и Елена, тя е по-скоро интелектуална. Учителката обича музиката и опитва да пише стихове. Дебелянов често ѝ праща книги, които са го впечатлили, и ги обсъжда с нея. Докато Иванка е в Ихтиман, поетът води беден, но бохемски живот и често осъмва в софийските кръчми. Заради патриархалните нрави от онова време младата учителка пази доброто си име и се среща с Дебелянов дискретно. Заради това предпочита да си пишат писма, а някои от срещите, които си уреждат, поне за да се зърнат за малко отдалеч, така и не се състоят. Това поражда безсмислени конфликти между тях и усещане за недостатъчно разбиране.

От друга страна, родителите на Иванка са против връзката ѝ с поета. За да я отдалечат от него, те я пращат да следва в Швейцария. След първата година парите им свършват и тя се връща в България, като продължава да се вижда тайно с Дебелянов. Въпреки препятствията Иванка остава вярна на поета до края на живота му. След смъртта му отказва да се омъжи в продължение на четири години. Доживява дълбоки старини и през есента на 1958 година присъства на откриването на къщата-музей, Димчо Дебелянов“ в Копривщица. Тогава в книгата за впечатления Иванка пише: „*След сетната среща аз жадно те търсих*“.

Въпреки огромния си талант Димчо Дебелянов остава неоценен и неразбран приживе. Отчаян от бедност и нищета, той избира войната пред софийските кръчми, в които все по-често намира утеха. Един неизвестен днес редактор на литературно издание, на когото поетът праща първите си стихове, му казва: „*С тоя просташки псевдоним Вие никога няма да станете поет*“. Редакторът не могъл да допусне, че Дебелянов е истинското фамилно име на поета. След смъртта му малцината негови верни почитатели преписват и разпространяват стихотворенията му от ръка на ръка. Благодарение на това те стигат до критиците и литературните издателства, а по-късно влизат и в учебниците по литература.

66. Прекъснатият талант на Адриана Будевска

През 1921 година Народният театър едновременно скандализира и очарова своята публика. На сцената се играе представлението „Далила“. В главната роля е четирийсет и три годишната прима на театъра Адриана Будевска. По време на този спектакъл Будевска излиза почти гола на сцената, с което се превръща в първата разсъблечена българска актриса. През 1921 година Адриана е звезда в истинския смисъл на думата - има над сто роли в театъра и хиляди почитатели, които я преследват по улиците на София. След премиерата на спектакъла критиците пишат, че Адриана Будевска прилича на двайсетгодишна девойка и я обсипват с похвали. В същото време по-консервативно настроените зрители са шокирани от разголването. В личния си живот актрисата е далеч от образите на фатални жени, които играе на сцената. Когато „Далила“ се играе в Народния театър, тя все още не е преживяла смъртта на съпруга си Христо Ганчев, който осем години по-рано загива като участник в Балканската война. Въпреки множеството ухажори след смъртта му Адриана се затваря в себе си и му остава вярна. Тя никога повече не се влюбва.

Будевска има безкрайно щастлив брак. Любовта със съпруга ѝ започва през 1903 година, когато тя току-що се е върнала от Москва, където учи актьорско майсторство. Съпругът ѝ също е актьор. След като се влюбват от пръв поглед, двамата се женят. Въпреки че бракът им е щастлив, животът им никак не е лесен. Имат три деца - момиченце и двама синове. Дъщерята Галя умира само няколко месеца след раждането. Така за майката остават утеха двамата ѝ синове.

Будевска успява едновременно да носи репертоара на Народния театър и да се грижи за синовете си. Когато по-големият от тях, Гани, завършва гимназия, е приет да учи химия в Торино. Там се увлича по левите идеи, участва в демонстрации и влиза в комунистическа организация. Италианската полиция преследва комунистите и Гани попада в полезрението ѝ. В един тъжен ден, малко преди да излезе на сцената за поредното си представление, Адриана Будевска научава трагичната вест, че синът ѝ е загинал при престрелка с полицията.

По-малкият ѝ син Вили също тръгва по стъпките на брат си и става част от комунистическото движение. След падането на Александър Стамболийски през 1923 година е арестуван заради политическите си убеждения и срещу него са повдигнати обвинения, че нарушава държавния ред. За разлика от брат си, Вили има късмет и успява да избяга в аржентинската столица Буенос Айрес още преди да е чул присъдата си. Там учи и започва работа като пилот.

След бягството на сина си Будевска изпада в изолация, а управляващите търсят всякакви начини да сринат статута ѝ на звезда. Останала сама, тя е принудена да устоява в конфликти и интриги, които бушуват в трупата на Народния театър. Често критиката обявява несправедливо ролята ѝ за провал. Въпреки това актрисата не се отказва. Неуспели да пречупят характера ѝ, управляващите взимат административни мерки срещу нея. През 1926 година, едва на четирийсет и осем години, със заповед на министъра на народното просвещение, Будевска е пенсионирана, а публиката на Народния театър е лишена от една от най-големите си звезди. Официалното обяснение за пенсионирането на актрисата е, че трупата има нужда от млада актриса, която да заеме мястото ѝ.

Това срива Будевска. Тя общува само с брат си и децата му. Хората често я виждат в покрайнините на София да седи на земята и да плаче. Този тежък период продължава цели девет години. През 1937 година Адриана напуска България и отлита при сина си в Аржентина. Там той я чака с нейните внуци, които никога не е виждала. Заобиколена от обич и детски глъч, тя започва да се съвзема. Единственото, което ѝ липсва, е България. Връща се през 1948 година, за да чества своя седемдесетгодишен юбилей и след дълго прекъсване отново да стъпи на любимата си сцена на Народния театър. Пред бурните аплодисменти на публиката, която все още я помни, Будевска се покланя след повече от двайсет години отсъствие. Голямата актриса никога повече не си тръгва от България. Тя остава в родината до смъртта си през 1955 година, когато напуска този свят на седемдесет и седем годишна възраст.

67. Кинаджията

Основоположникът на българското кино Васил Гендов е отдавна забравен от публиката. През 1915 година неговият филм „Българан е галант“ слага началото на българската кинематография. Днес първият български филм не може да бъде гледан, защото лентата е унищожена. За времето си обаче той се превръща в истинско събитие. Авторът на тази наивна от днешна гледна точка история извършва културен подвиг със заснемането на лентата, а в годините след това приносът му към българското кино е неоценим, защото въпреки трудностите, до 1937 година Васил Гендов успява да представи пред публиката цели единайсет филма, като голяма част от тях са осъществени с частно финансирани заеми и продажба на билети.

Роденият през 1891 година актьор, режисьор и сценарист олицетворява всичко онова, което днес наричаме предприемачески дух. Влюбва се в киното от мига, в който за пръв път посещава кинопрожекция през 1905

година, и изнася на гърба си цялата българска киноиндустрия в продължение на повече от двайсет години. Преди да се осмели да заснеме първата си продукция, Васил Гендов изучава актьорско майсторство във Висшата театрална школа във Виена. След това специализира киноизкуство във филмовата къща АИКО в Берлин. Там гледа най-добрите световни филми и крои планове да заснеме свой.

След като „Българан е галант“ излиза на бял свят, авторът му се впуска в създаването на първата българска филмопроизводствена кооперация „Янтра филм“, която функционира по модела на западните филмови къщи. От 1920 година неуморният кинаджия е и директор, режисьор и актьор в Софийския пътуващ театър. По модела на Чарли Чаплин, през 20-те и началото на 30-те години на миналия век, Васил Гендов играе главната роля във всеки свой филм. През 1931 година създава Съюза на кинодейците в България; заедно с това е автор на първата екранизация на Алековия „Бай Ганьо“ и е първият български актьор, изиграл пред камерите ролята на Васил Левски.

Около филма „Бунтът на робите“, посветен на Апостола на свободата, има и една малко известна, но впечатляваща история: продукцията, която влиза в историята с това, че създава първия български говорещ и музикален филм, се снима в родния град на Дякона - Карлово, през 1932 година. По това време родната къща на Левски е в окаяно състояние и е оставена от местните власти на произвола на съдбата. Снимките започват след бърз ремонт на постройката. Докато тече, Гендов се уговаря с командира на местния полк част от неговите войници да участват в масовите сцени. Командир на полка е офицерът Петър Димков, който днес е известен като най-видния български народен лечител. Димков с охота изпълнява молбата на кинаджията, но малко преди да започнат снимките, двамата са уведомени, че къщата на Левски ще бъде съборена. Причината е, че общинската управа е взела решение след време през мястото, на което се намира домът на Апостола, да мине шосе. Според слуховете от онова време обаче истинската причина за събарянето на зданието е желанието на тогавашния карловски кмет да отвори изглед към своята кръчма, която се намира близо до къщата. Петър Димков и Васил Гендов влизат в съюз и успяват да спрат намеренията на общината. Димков нарежда на войниците си незабавно да обградят къщата и дори издава заповед „да се стреля на месо“, ако някой направи опит да се доближи до нея. През това време Васил Гендов успява да активизира връзките си в София и да спре намеренията на карловските общинари. Това е причината днес да има музей на Васил Левски в Карлово. След края на снимките на „Бунтът на робите“ филмът е озвучен в малко киностудио във Виена. Първата прожекция на лентата се радва на небивал интерес. През времето, в което се прожектира, тя се превръща в истински хит сред жителите на тогавашна София. Дълго време софиянци си спомнят за филма

на Гендов и превъплъщението му в образа на легендарния Левски.

Творческата кариера на Васил Гендов спира внезапно през 1937 година. Тогава се появява последният му филм „Земята гори“. Следват смутни години по време на Втората световна война, в които творчеството на кинаджията е само в рамките на Пътуващия театър. През 1948 година Васил Гендов успява да създаде Музея на българската кинематография. Заради мащабната си филмова дейност отпреди 9 септември 1944 година по време на социализма той не успява да заснеме нито един филм. Васил Гендов умира в София през 1970 година; по това време името му е познато само на познавачите на киното.

68. Толерантният Теодоров

Ако в България някога е имало аристократи, то един от тях е министър-председателят Теодор Теодоров. Роденият във възрожденския град Елена през 1859 година политик играе важна роля на обществената сцена на България в продължение на трийсет години. През това време е избран за депутат, бил е министър на финансите, на правосъдието, председател и подпредседател на Народното събрание и министър-председател. Името му остава в историята като премиера, който води българската делегация при преговорите след Първата световна война, и човека, който отказва да подпише злокобния за България Ньойски договор.

Теодор Теодоров е типичен представител на българското чорбаджийство отпреди Освобождението. Баща му е един от най-богатите и образовани хора в Елена, а негови първи братовчеди са писателят П. Ю. Тодоров и сестра му Мина, която се превръща в един от символите на българската литература като първата трагична любов на поета Пейо Яворов.

Завършил елитната Априловска гимназия, Теодоров е изпратен от баща си да учи право в Одеса. Учението му продължава в Париж, където бъдещият премиер през 1886 година защитава докторат по юридически науки. През Сръбско-българската война от 1885 година Теодоров отказва да бъде мобилизиран и не взема участие в боевете. За времето си тази постъпка е скандална и той получава обявление от военното министерство, с което е обявен за дезертър. По-късно самият Алеко Константинов ще напише цял фейлетон по темата, който е озаглавен „Ами мен защо закачаш бе, Тодоре?“. Фейлетонът е публикуван през 1896 година, когато Теодоров е избран за председател на Народното събрание. Преди това бъдещият премиер е един от най-острите опозиционери на управлението на Стефан Стамболов. Като юрист се застъпва за митрополит Климент, който е осъден заради русофилските си възгледи. Демократ по убеждения и с толерантен характер,

Теодоров не може да приеме грубите методи на Стамболовото управление. След падането на Стамболов наследникът му Константин Стоилов основава Народната партия. За неин подпредседател в продължение на двацет години е избран Теодор Теодоров.

В правителството на Стоилов Теодоров оглавява правосъдното министерство от 1897 до 1899 година. Връща се в изпълнителната власт отново през 1911 година, когато оглавява финансовото министерство в правителството на Иван Евстратиев Гешов. Като част от управлението на Гешов Теодоров е един от бащите на Балканския съюз със Сърбия и Гърция, който полага основите на първата национална катастрофа. След краха на Съюза Теодоров е сред малкото български политици, които признават публично грешката си и искат извинение от народа. В тези времена той възкликва публично: „Ама могат ли българи и със здрав разум да започнат едно дело, явно гибелно за българското Отечество? Като блудни синове в разстояние на три дни пропиляхме онова, което спечелихме с такива жертви и мъки“.

Почил се от опита на Балканската война, в навечерието на Първата световна война Теодоров остро се противопоставя на българското участие в нея. Той е и един от най-големите критици на съюза с Германия. По ирония на съдбата именно на Теодоров се пада нелеката задача да води преговорите след новия български крах. През 1918 година е избран за министър-председател и министър на външните работи и като такъв трябва да оглави българската делегация за подписването на Ньойския договор. Като премиер Теодоров обявява амнистия за участниците във водените от Александър Стамболийски и Райко Даскалов земеделски и войнишки бунтове по време на войната. След това кани в правителството си популярния по това време Стамболийски, за да получи още по-силна обществена подкрепа. След съставянето на правителството пред свои близки приятели Теодоров заявява по адрес на Стамболийски: „Зная гнусните му дела и престъпния му характер. Но не се боя от него, понеже ще го направя безопасен и безвреден. Аз ще го направя министър и в течение на само един месец, с лудите си дела, той дотолкова ще се компрометира пред масите, пред които сега има обаяние, щото те ще го разберат какъв е, ще го намразят и изоставят“.

Теодоров бърка в този свой анализ. Масите не намразват Стамболийски, а екстремните му искания за мъст и реванш го правят още по-популярен. Когато вижда условията на Ньойския договор, Теодоров е съкрушен. Отказва да подпише този документ и подава оставка. Наследява го Стамболийски, който подписва договора. Преди това земеделците печелят съкрушителна победа на изборите през 1919 година.

По време на земеделското управление Теодоров излиза в опозиция. През 1922 година е арестуван и престоява в затвора без съд и присъда повече от

половин година. Здравето на възрастния политик се влошава рязко. След преврата през 1923 година е избран за депутат за последен път. През 1924 година умира от инфаркт на шейсет и пет години. Малко преди смъртта да го застигне, изнася последната си брилянтна реч пред парламента, в която пледира за освобождаването от затвора на бившите министри - либерали, които по това време са негови политически противници.

69. Народният учител

През 1926 година в София е открито едно от първите български кина, което е наречено „народно“. Събитието е специално, също както и историята около изграждането на Народното кино, което малко след откриването си ще бъде наречено „Влайкова“.

Всичко започва, когато една жена ипотекира почти цялата си покъщнина и влага кредита в изграждане на зала за прожекции. Тази жена е Мария Влайкова, съпруга на писателя Тодор Влайков, който освен това е и дългогодишен депутат, основател и пръв лидер на Радикалдемократическата партия и популярен общественик. Малко след като киното е отворено за публиката, Мария Влайкова дарява сградата и всичко в нея на Министерството на народното просвещение. След това заедно със съпруга си продължават да изплащат изтегления кредит в продължение на дълги години.

След дарението малцина се учудват на благородната постъпка на семейство Влайкови. В началото на миналия век Тодор е сред най-известните и обичани хора в София - той не е богат, но винаги е готов да помогне на всеки. Често в дома му влизат дори непознати хора, главно учители, които го молят за финансова и всякаква друга помощ, която Влайков почти никога не отказва. Известността му е толкова голяма, че повечето от писмата до него се адресират с лаконичния текст: „гр. София, за Тодор Г. Влайков, писател“. Това е достатъчно за всеки софийски пощальон от началото на XX век, за да достави пратката в дома на получателя.

Тодор Влайков е роден в Пирдоп през 1865 година. След като завършва средно образование в България, учи в Историко-филологическия факултет на елитния Московски университет. През 1888 година се завръща в родината с диплома по история и веднага става учител в родния си град. Малко по-късно се установява в София, където е част от авангардните писателски среди. В същото време през 1895 година е сред основателите на Българския учителски съюз. Три години по-късно вече е негов председател. През 1900 година е избран за действителен член на Българската академия на науките.

Влиза в политиката през редовете на водената от Петко Каравелов

Демократическа партия. След смъртта на големия държавник партията се разклаща. През 1902 година група интелектуалци от средите на Демократическата партия започват да издават вестник „Демократически преглед“, който се списва в дома на главния му редактор - Тодор Влайков. Година по-късно основават своя политическа формация, която наричат Радикалдемократическа партия. За лидер на новото формирование единодушно е избран Влайков. Сред лидерите на радикалдемократите са хора като уважавания политик Найчо Цанов, журналиста Илия Георгов и писателите Антон Страшимиров и Петко Тодоров. През цялото си съществуване Радикалдемократическата партия си остава сравнително малка елитарна формация, която обаче неколнократно участва в управлението на страната заради качествата на своите политически дейци. Тодор и съратниците му са далеч от политическата емоция на бурните времена, в които живеят. Те застъпват непопулярната и до днес теза, че за да живее добре един народ, той трябва да е просветен и образован. Заради това примитивните политически опоненти на Влайков често го наричат с презрение „читанкаджията“. Самият той пък често се подписва с псевдонима Веселин, защото сам за себе си казва, че е с весел характер и нищо не е в състояние да развали доброто му настроение. Като депутат в парламента е сред вносителите на подписка в Народното събрание за даване под съд на всички министри от кабинетите на Тодор Иванчов и Васил Радославов, които извършват тежки финансови злоупотреби. През 1903 година бившият премиер Иванчов е осъден за тях, но е помилван няколко месеца по-късно.

През 1900 година големият интелектуалец и общественик започва да губи зрението си. Диагнозата глаукома на едното око е поставена твърде късно от българските лекари и операцията става невъзможна. След Балканската война Влайков започва да губи зрението и на другото си око заради същата болест. Този път заминава за Виена и успява да задържи остатъците от зрението си. Малко по-късно обаче пред единственото му око се образува перде, което така и не узрява, за да бъде оперирано. Заради тези проблеми в продължение на дълги години писателят се движи с неизменната си тояжка и почти винаги е придружаван от близките си. Въпреки загубата на зрението обаче той не се отказва нито от четенето, нито от писането, нито от политиката. Чете и пише чрез очите и ръката на дъщеря си Радка, а политическите му съратници всеки ден изпълват къщата му със споровете и беседите си.

Тодор Влайков си отива от този свят навръх Великден през 1943 година. Близките му разказват, че сякаш да оправдае творческия псевдоним Веселин, в мига на смъртта на лицето на писателя застинала усмивка.

70. Първият премиер на Украйна

Един от най-забележителните българи, раждали се някога, е авантюристът Кръстьо Раковски. Малко познат днес, през 20-те години на миналия век Раковски е сред най-влиятелните фигури в едва родилия се от кървавата Октомврийска революция Съветски съюз. И според правилото, че революцията изядва децата си, Раковски ще загуби живота си по личната заповед на Сталин, който преди това ще го изпрати на заточение в Сибир.

Роденият през 1873 година в град Котел Кръстьо Раковски е потомък на бореца за национално освобождение Георги Сава Раковски. Това обаче е най-маловажната част от биографията му. Докато учи медицина в Швейцария, ненавършил осемнайсет години, той се включва активно в европейското социалистическо движение. На двайсет и една години участва в учредяването на Българската работническа социалдемократическа партия, като дори успява да влезе в идеен конфликт със самия Димитър Благоев и замалко не разцепва българската социалдемократия още в нейния зародиш. От конфликта между Благоев и младия Раковски се ражда решението в името на новата партия да бъде прибавена и думата „работническа“. Това било условието на младия интелектуалец да прекрати конфликта си с Дядото. В името на единството Благоев приема.

Българското социалистическо движение обаче е твърде тясно за размаха на Раковски. Той активно участва в социалистическия интернационал и заема различни водещи позиции в него. В края на XIX век заминава за Русия, откъдето е изгонен през 1900 година заради революционна дейност. Това го принуждава да се засели в Букурещ, където не стои със скръстени ръце, а се захваща да възстанови претърпялото пълен крах румънско социалистическо движение. Пет години след пристигането си в Букурещ българинът учредява Румънската социалистическа партия, която слага началото на истинското социалистическо движение в страната. Преди това успява да създаде масов профсъюз като нейна основа и издава в. „Работническа Румъния“.

След като основава социалистическата партия в Румъния, Раковски се захваща да организира революция в северната ни съседка. Това кара властите да са нащрек и на няколко пъти българинът лежи в затвора заради подривната си дейност. От румънския затвор го освобождават руски войници през 1917 година и той отново се връща в Русия, където революцията вече е в разгара си. Въпреки че Първоначално има колебания относно личността на Ленин, по време на революцията Раковски застава плътно до него и се сближава силно с дясната ръка на „вожда и учителя“ Лев Троцки. Така през 1919 година българинът стига до поста министър-председател на Украйна и оглавява първото правителство в украинската история чак до 1923 година. По време на премиерстването си Раковски

успява да си организира официално посещение в България и да се срещне с българския си колега Александър Стамболийски.

След като предава властта в Украйна, българският социалист за кратко заема поста заместник външен министър на СССР. През 1923 година става първият съветски посланик в Лондон, като дипломатическата му мисия в столицата на Великобритания продължава до 1925 година. От 1925 до 1927 година пък е посланик на СССР в Париж. Докато е в Европа, името на Раковски редовно присъства в най-големите европейски вестници. С неизменната си пура и галантното си поведение по отношение на жените Раковски се превръща в един от най-изявените светски львови на Стария континент.

Хубавите години за българския социалист свършват през 1928 година, когато се завръща в СССР, а там властта вече е в ръцете на Сталин. Заради близостта си с Троцки, който е основният враг на Сталин, Раковски е изпратен от съветския диктатор на заточение в Сибир, където прекарва цели шест години.

През 1934 година се връща в Москва и дори е възстановен като член на комунистическата партия. Спокойствието на Раковски обаче продължава твърде кратко. През 1937 година отново сяда на подсъдимата скамейка. Този път за последно. Съпроцесници са му комунистическите лидери Бухарин, Алексей Риков и Генрих Ягода, а обвинител по време на процеса е легендарният съветски главен прокурор Андрей Вишински. Първоначално съдът осъжда Раковски на двайсет години престой в трудов лагер. През 1941 година обаче съветското правосъдие му дава смъртна присъда.

Докато е в затвора, българинът пише своите спомени върху хартия от цигари. Напълно запознат с методите на съветската власт, той не таи надежда, че ще се спаси. Още повече след пледоарията на Вишински, в която главният прокурор на СССР казва по адрес на Раковски следното: „Вижте как изглежда този благообразен старик, който стои пред вас на скамейката на подсъдимите. Нашият народ иска едно - да се смаже проклетата гадина. Гробовете на ненавистните изменници ще обраснат с бурени и тръни, а ние ще крачим по изчистения от последната мръсотия и мерзост на миналото път, начело с нашия любим вожд и учител - великия Сталин“.

Така на 11 септември 1941 година Кръстьо Раковски се изправя пред пушките на войниците, охраняващи затвора в град Орел, и приключва невероятния си житейски път като жертва на идеята, в името на която посвещава живота си.

71. Българинът Джордж

В знаменитата си книга „Моята автобиография“ великият Чарли Чаплин отделя място, за да разкаже за срещата си с човек, когото нарича „българина Джордж“. В книгата си гениалният актьор описва мистериозния българин като темпераментен и обаятелен човек и разказва, че се е срещнал с него при странни обстоятелства в Ню Йорк и Берлин скоро след края на Първата световна война. Впечатлението, което е оставил в Чаплин „българинът Джордж“, явно е било голямо, защото актьорът описва срещата си с него след повече от четирийсет години. Освен в мемоарите на Чаплин загадъчният българин се появява и в спомените на американския президент Франклин Рузвелт и на руския революционер Лев Троцки.

Кой е „българинът Джордж“? Истинското име на този човек с уникална съдба е Георги Андрейчин. Роден през 1894 година в разложкото село Белица, което тогава е в пределите на Османската империя, в невръстна възраст Андрейчин става свидетел на Илинденското въстание от 1903 година. Вследствие на бойните действия селото му е опожарено и по неведоми пътища попада в София. Там като сирак е взет под закрилата на цивилната листа на двореца и учи в пансион до завършване на гимназиалното си образование в Самоков. По време на Балканската война, едва на осемнайсет години, се записва доброволец в Македоно-одринското опълчение. Остава на фронта и по време на Междусъюзническата война. В нея оцелява по чудо, след като е ранен край град Кукуш. Веднага след войната младият българин емигрира в САЩ. Когато през 1915 година получава повиквателна да се яви на наборна комисия в България и отказва да се върне, е обявен за дезертьор.

В Страната на неограничените възможности Андрейчин започва от най-ниското стъпало. Първоначално работи като миньор в железодобивните мини на компанията „Оливър“ в град Хибинг, Минесота. Тогава става член на профсъюзната организация „Индустриални работници на света“. Това е повратен момент в живота му, който ще го свърже завинаги с идеите на социализма и профсъюзното движение в САЩ. За кратък период от време се издига в профсъюзната йерархия и е назначен за редактор в печатния орган на синдиката. Бойното му кръщение в синдикатите е през 1916 година, когато участва активно в организацията на серия от стачки. Заради тази дейност е интерниран и заплашен от екстрадиция. Санкциите не го спират и той се установява в Ню Йорк, където веднага се свързва с дейци на Американската социалистическа партия, която стои твърдо на антивоенни позиции. В този период Георги Андрейчин се запознава с Чарли Чаплин,

който е възхитен от идеализма и интелигентността на българина.

Малко след срещата си с големия актьор, по силата на Закона за шпионажа, Андрейчин е обвинен в прогерманска саботажна дейност и е осъден на двацет години затвор. В американския затвор социалистът престоюва по-малко от година. Освободен е под гаранция след намесата на американски работнически организации. След излизането си на свобода се захваща с журналистическа дейност и негови текстове се отпечатват в редица леви американски издания. През 20-те години на миналия век Американската социалистическа партия се разпада на три крила и никога не се възстановява. Андрейчин става член на най-крайното крило, което носи името Американска комунистическа партия на труда.

Този период от живота му обаче трае кратко, защото българинът емигрира от САЩ в новосъздадения СССР. В младата комунистическа държава се сближава с Лев Троцки, който по това време е в първите редици на революцията, но малко след това ще се превърне в една от нейните първи жертви. В Москва Андрейчин участва в Учредителния конгрес на Профинтерна като американски делегат и влиза в Изпълнителното му бюро. Малко по-късно е приет за член на болшевишката партия и получава съветско гражданство. Съветският период на Георги Андрейчин е сложен и непредвидим. Първоначално работи в няколко съветски завода, а след това се издига до специален съветски емисар във Великобритания и Австрия. Първият му раздор със съветските комунисти идва през 1927 година, когато се обявява срещу гоненията срещу троцкистите и е изключен от болшевишката партия; следва заточение в Казахстан. През 1930 година съветската власт се смилява над него. Освободен е и започва работа в Народния комисариат на търговията, където остава до 1935 година. Следва нов арест, заточение в Сибир и поредно предсрочно освобождаване. Този път причината за свободата на Андрейчин е започналата Втора световна война, в която българинът участва като помощник-началник на отдела за англосаксонските страни в Совинформбюро.

След комунистическия преврат от 1944 година Георги Андрейчин се завръща в България след двацетгодишно отсъствие. Веднага е назначен за началник на канцеларията на Временното председателство на републиката. В периода 1948-1949 година е пълномощен министър на външните работи. През пролетта на 1949 година Георги Андрейчин е изненадващо арестуван и изчезва безследно. Десетилетия по-късно е установено, че „българинът Джордж“ е разстрелян от съветските тайни служби през 1950 година.

Причината все още е неизвестна.

72. Убийството на Стамболийски

През ноември 1922 година, в интервю за сръбския печат при посещението си в Белград, българският министър-председател Ал. Стамболийски коментира македонския въпрос така: „Що се отнася до македонстващите, те са в по-голяма тежест на нас, отколкото на вас... Ние се борим енергично против тях, но нищо особено не можем да им направим, защото техният щаб е във вашата страна. Само вземете македонците, които са ни дошли до гуша, и направете, ако можете, от тях почтени и мирни граждани“. Подобни думи по отношение на Македония не си е позволявал нито един български държавник и политик до този момент. По време на цялото си управление Стамболийски води целенасочена политика на сближаване със Сърбия и в същото време се опитва да унищожи ВМРО. Последното води до серия от атентати срещу земеделски политици, някои от които губят живота си.

Няколко месеца след като лидерът на БЗНС призовава сърбите да вземат македонците, ВМРО му издава смъртна присъда. Следват нови атентати и хаос по софийските улици. През пролетта на 1923 година се провеждат парламентарни избори, които остават в историята с тоталната фалшификация, извършена от земеделците. В резултат на манипулациите Стамболийски печели над 80 процента от гласовете на избирателите, но победата му е пирова. Изстъпленията на БЗНС по време на изборите нагнетяват още повече напрежението в обществото. Най-радикалните врагове на премиера не виждат друг начин той да бъде свален от поста си освен с преврат.

На 9 юни 1923 година бивши военни и политически противници на земеделското управление, с помощта на армията и с мълчаливото съгласие на цар Борис III, извършват държавен преврат. Превратът заварва премиера да почива близо до Пазарджик в родното си село Славовица. Далеч от София и лишен от цялата информация, сваленият министър-председател предприема панически действия: организира няколкостотин селяни и прави опит да обсади Пазарджик. Сигнал близо до града, прави опит да се свърже с местния гарнизон и дава заповед войниците да се присъединят към него. Заповедта му не е изпълнена и земеделският лидер разбира, че с премиерстването му е свършено и разпорежда на селяните да се пръснат, за да не се стигне до кръвопролития. В същото време хиляди земеделци от цялата страна се вдигат на бунтове, които ще останат в историята като Юнското въстание. Бунтовете са потушени с желязна ръка от военните. В пристъп на последна надежда да спаси живота си, Стамболийски тръгва към двореца в Кричим, за да потърси убежище при царя. По пътя е заловен от

група войници, предвождани от полковник Славейко Василев. Към войниците се присъединява и група членове на ВМРО, които са ръководени от скопския войвода Величко Велянов. Те са тръгнали към Пазарджишко, за да изпълнят смъртната присъда, която е издала организацията им.

След като е заловен край село Голак, Стамболийски е отведен в Пазарджик и предаден на групата на капитан Харлаков със заповед да бъде убит. Следва кратко пътуване до Славовица, където премиерът е убит по особено мъчителен начин в родната си къща. В центъра на зверствата стоят македонците от ВМРО. След убийството бившият премиер е погребан близо до лобното си място. Малко по-късно тялото му е изровено, главата отрязана, забита на кол и разнасяна из околните села. Тази жестокост отеква в цяла Европа, а новите българските управници са принудени да се оправдават и да твърдят, че нямат нищо общо с тези варварски изстъпления. Стоварват цялата вина за зверствата върху военния министър Иван Вълков, който е и в основата на потушаването на Юнското, а след това и на Септемврийското въстание от 1923 година.

Пред вестник „Таймс“ лидерът на ВМРО Тодор Александров заявява, че организацията му не е участвала в преврата на 9 юни и няма никаква вина за смъртта на Стамболийски. Той обаче не изключва възможността убийството да е извършено „от един или повече македонци, които са имали лични оплаквания от Стамболийски...“.

Александър Стамболийски е третият убит министър-председател в българската история. Преди него живота си губят Стефан Стамболов и Димитър Петков. След военния преврат следват политически репресии срещу активисти на БЗНС и спорадични земеделски и комунистически бунтове, които довеждат страната до ръба на гражданската война. Сблъсъците продължават до 1926 година, когато на власт идва правителството на демократа Андрей Ляпчев - българин от Македония и бивш активист на ВМРО. По ирония на съдбата именно той ще прекрати репресиите срещу земеделците и ще успокои напрежението в страната.

73. „Бяла книга“ за земеделското управление

След като премиерът Александър Стамболийски е свален, новата власт, начело с министър-председателя Александър Цанков, започва мащабна проверка на управлението му. Това в България се случва често. Шест месеца по-късно правителството издава „Бяла книга“ за земеделското управление, от която стават видни редица злоупотреби на редица министри и партийни функционери на БЗНС, които са ощетили преживялата втората си национална катастрофа българска държава с милиони левове. От

разследванията става ясно, че дошлите да възмездят народа земеделски лидери и най-вече премиерът Стамболийски за четири години са придобили огромно богатство.

Според „Бялата книга“ между 2 февруари 1920 и 16 март 1923 година Александър Стамболийски изтегля от държавното съкровище 147 186 460 лева, които са употребени за лични и партийни нужди и потъват в джобовете на елита на земеделското движение. В същото време от 1920 до 1921 година сватът на Стамболийски Григор Бояджиев, който е и депутат от БЗНС, получава 1 529 000 лева. Веднага след като Стамболийски е свален от премиерския пост, властите правят обиски на резиденциите и кабинетите на бившия премиер. В тях са намерени безотчетни милиони левове, швейцарски и френски франкове, английски лири, германски марки, австрийски шилинги, щатски долари, румънски леи, чешки крони, унгарски форинти и полски злоти. По това време журналистът Данаил Крапчев пише във в. „Зора“: „В няколкото му резиденции се открия несметни количества чужди пари“.

Стамболийски поема управлението на загубилата Първата световна война България през 1919 година. Заради войната страната е изпаднала в тежка икономическа криза, а новите управляващи обещават да накажат предшествениците си за неразумно водената политика. Още от първите дни на управлението си Стамболийски започва да преследва компрометираните си политически опоненти. Този подход Първоначално му носи симпатиите на народа. С течение на времето обаче премиерът се самозабравя и не след дълго до хората започва да достига мълвата за многобройните злоупотреби, в които той участва лично.

Само две години след като идва на власт, вдига бляскава сватба на дъщеря си Надежда. Тържеството е в пълен контраст с ширещата се бедност в българските села и градове. То се състои в плевенското село Български Карагач. В чест на премиерската дъщеря парламентът официално излиза в няколкодневна почивка. От своя страна, Стамболийски праща в селото военни команди, държавни камиони и автомобили, бенгалски огънове, илюминации и три състава военна музика. Освен че цялото пиршество е за сметка на държавата, премиерът задължава военните музиканти да се накичат със земеделски партийни оранжеви ленти.

При управлението си Стамболийски се разпорежда с държавното съкровище както намери за добре, без да се съобразява със законите и институциите. Така например той нарежда на Министерския съвет да му отпусне 4 милиона швейцарски франка за разход по изпълнение на Ньойския договор. Вместо да употреби тези пари по предназначение, премиерът присвоява голяма част от тях, а друга разпределя по свое усмотрение между партийните си другари. От тези пари той дава 3,9 милиона лева на

съпартиец на Стефанов. Съпартиецът му Калчев пък придобива 4 339 280 лева, а друг земеделски лидер - Спас Дупаринов, взима 915 171 лева. Присвоените от държавата пари са превъртени по следната схема - в Швейцария те са обърнати в левове и разпределени между тримата земеделски функционери. От своя страна, те купуват за себе си огромни здания в центъра на София, автомобили и стоки за бита. Освен това основават книгоиздателско дружество „Победа“. Докато схемата се превърта, цялата държавна машина е в ръцете на министър-председателя и никоя от институциите не смее да реагира на злоупотребата, която се извършва пред очите ѝ.

В края на своето управление мнозинството на БЗНС приема Закон за отнемане в полза на държавата на незаконно придобитите имоти. С него земеделците целят да се разправят напълно с опозицията, като отнемат на лидерите и функционерите ѝ дори личното имущество. По ирония на съдбата обаче по този закон са осъдени не опозиционните водачи, а редица земеделци, между които и споменатите по-горе Стефанов, Калчев и Дупаринов.

През февруари 1927 година бившите министри Марко Турлаков и Александър Ботев получават окончателни тригодишни ефективни осъдителни присъди. Турлаков е осъден, защото като финансов министър умишлено е ощетил държавата с 4 милиона лева. Според съда той е фаворизирал свои близки и приятели, за да им се продаде от хазната на ниска цена голямо количество спирт. Ботев, който е бивш министър на транспорта, пък е взел 100 хиляди лева рушвет от дружеството „Нафта“, за да му възложи доставката на минерални масла. Така управлението на онеправданите селяни, които обещава да въздадат справедливост, приключва с преврат, политическа и икономическа криза и осъдителни присъди за финансови злоупотреби.

74. Българско убийство в Прага

Убийството на вътрешния министър в правителството на Александър Стамболийски - Райко Даскалов, в Прага през 1923 година се превръща в един от най-големите европейски скандали за времето си. Даскалов, който играе ролята на дясна ръка на сваления премиер, е убит от двама и две годишния активист на ВМРО Йордан Цицонков няколко месеца след преврата срещу Стамболийски. Само по себе си убийството на Даскалов е очаквано дори от самия него.

Сензационната идва от подозренията и обвиненията на западната преса, че покушението е организирано от българското правителство. Управлението на

Александър Цанков, който е назначен за премиер веднага след преврата, започва чистка срещу изпадналите в немилост земеделци в България. В дните след преврата хиляди земеделци са арестувани, а стотици са убити. Сред тях е и самият премиер Александър Стамболийски, който е измъчван и убит от военен отряд в родното си село Славовица, а след това главата му е забита на кол и разнасяна из съседните села. Подобни изстъпления са сред основните причините западните журналисти и близките на Даскалов да се съмняват, че ВМРО не е действала самостоятелно, а е била активно подпомагана от новия български кабинет. В същото време обаче Райко Даскалов има издадена смъртна присъда от ВМРО още във времената, в които е земеделски министър и министър на вътрешните работи. За килъра на Даскалов е жизненоважно да докаже, че убийството е извършено по поръчение на ВМРО. Защитната теза на адвокатите на младия българин Цицонков е, че той е действал по заповед на ВМРО и ако не е изпълнил мократа поръчка, самият той е щял да бъде убит. В този смисъл според адвокатите на Цицонков клиентът им не е имал друг избор, освен да убие Даскалов.

Делото за убийството на българския политик се гледа в Прага през ноември 1923 година. За обща изненада с осем срещу четири гласа съдебните заседатели оправдават убиеца и го осъждат на четирийсет и осем часа затвор за незаконно притежаване на оръжие. Присъдата идва, след като обвиняемият е заловен на местопрестъплението и след това по никакъв начин не се опитва да отрече, че е извършил престъплението. Един от интересните факти около делото е този, че седем от дванайсетте съдебни заседатели са жени. Всички те гласуват за освобождаването на Цицонков. Оправдателната присъда обаче предизвиква буря от негодувание в Чехия и в цяла Европа. Югославия, която поддържа прекрасни отношения с правителството на Стамболийски и отказва да признае правителството на Цанков, упражнява силен дипломатически натиск върху своя съюзник Чехословакия. В същото време в Белград е отслужена панихида за Райко Даскалов и Александър Стамболийски, на която освен български емигранти - земеделци, присъстват и югославски министри.

След силния дипломатически и обществен натиск е насрочено ново дело, което се гледа година по-късно. Този път сред съдебните заседатели има само една жена. Присъдата е безпощадна - новото жури единодушно осъжда Йордан Цицонков на двамайсет години затвор, като всеки 26 август, деня на престъплението, той трябва да прекарва в тъмна килия.

Атентаторът е изпратен да излежава присъдата си в затвора в град Табор. След време е преместен в затвор в град Картаузи, където на 23 януари 1926 година се обесва.

Убийството на Райко Даскалов е донякъде закономерен завършек на

спорната му политическа кариера, която през цялото време се движи на ръба на закона, а доста често — и отвъд него. Роденият през 1886 година в Бяла черква политик завършва Търговската гимназия в Свищов, а след това се дипломира като финансист в Берлин. Веднага щом се връща в България, участва в Балканската война като доброволец. През 1913 година е приет за член на БЗНС и се обявява категорично срещу участието на България в Първата световна война на страната на Германия. Въпреки това през 1915 година е мобилизиран. Година по-късно обаче е арестуван и осъден за саботаж на армията. През 1918 година Райко Даскалов е освободен от затвора заедно с лидера си Александър Стамболийски. Сделката между тях и властите е срещу свободата си те да поемат ангажимент да успокоят войнишките бунтове, които бушуват в края на катастрофалната за България война. Вместо да успокоят войниците обаче, Стамболийски и най-вече Даскалов оглавяват бунтовете им. През тези дни Даскалов обявява създаването на Радомирската република и се отправя с голяма група разбунтували се войници към София. Още преди да влязат в столицата, бунтовниците са разбити от редовната армия, а предводителят им - ранен. Все пак властите не успяват да заловят земеделеца и той се предава на настъпващите от юг френски войски. Изпращат го в Солун, където няколко месеца по-късно Даскалов дочаква амнистията си.

Веднага след като е амнистиран, земеделецът се оказва една от основните фигури в държавата. Първо е избран за депутат, а след това - за вътрешен министър в правителството на Стамболийски. Паралелно с това Даскалов изгражда и „оранжевата гвардия“, в която участват хиляди въоръжени партийни активисти на БЗНС. „Гвардията“ е нещо средно между партийна структура и паравоенна организация и често пъти действа паралелно с държавата и над закона. Поведението на Даскалов като вътрешен министър е арогантно към политическите му опоненти. Той ги преследва с всички средства, което му навлича немалко омраза. Това е една от причините през февруари 1923 година Даскалов да бъде освободен като вътрешен министър и да бъде изпратен като посланик в Чехословакия. Там го застига и куршумът на студента Цицонков, който е само един от многото политически активисти в България, готови да убият един от най-свирепите вътрешни министри на страната.

75. Кървавия професор

Останал в историята като Кървавия професор, икономистът Александър Цанков е един от първите фашистки лидери на ХХ век. Завършил право в СУ „Свети Климент Охридски“ и икономика в Берлин, той започва пътя си в политиката още в младите си години, когато се увлича от социалистическите идеи. До края на живота си Цанков продължава да изповядва социалистическия принцип, че държавата трябва да се намесва силно в икономиката и живота на хората и дори е непримирим привърженик на национализацията.

Пътят на Цанков в политиката силно наподобява пътя на италианския диктатор Бенито Мусолини, който също започва политическия си път като социалист. За разлика от Цанков обаче, Мусолини наистина успява да изгради тоталитарна държава и да национализира големите италиански компании.

В Социалдемократическата партия Александър Цанков членува само няколко години и през 1907 година я напуска. Същата година заминава да учи икономика в Берлин. След завръщането си от Германия бъдещият премиер получава чиновническо назначение в БНБ, а след това - в Министерството на търговията и земеделието. През 1911 година Цанков е назначен за преподавател по икономика в Софийския университет, където няколко години по-късно защитава професура. Още като преподавател Цанков твърди, че пазарната икономика е изживяла времето си. Според него тя трябва да бъде заместена от планова икономика. По ирония на съдбата подкрепяната от професора идея ще бъде осъществена от най-големите му врагове - комунистите, след 9 септември 1944 година.

Още през 1919 година в своя научна публикация професорът призовава за засилена държавна намеса в икономиката и определя привържениците на възстановяването на довоенната свобода на пазара като „идеолози на отживелите вече времето си стопански системи“. Същата година ученият предлага да бъде създаден „върховен стопански комитет“, който да изготвя стопански планове през следващите години.

Проф. Цанков влиза в голямата политика през 1921 година. По това време властта е в ръцете на правителството на земеделския лидер Александър Стамболийски. Опозицията е поставена на колене от управляващите, а цялата власт е съсредоточена в ръцете на селския водач. За да противодействат на едноличния режим на Стамболийски, опозиционни политици и общественици с различни възгледи основават Народния сговор, който има за цел да противодейства ефективно на натиска на

правителството. Сред учредителите на опозиционния съюз е и авторитетният професор. Заради добрата си подготовка и високото си образование той се превръща в един от естествените лидери на Сговора. През пролетта на 1923 година в България се провеждат избори, които са грубо фалшифицирани от партийните активисти на БЗНС. Фалшификациите пораждаат силно обществено напрежение. В същото време редица офицери в армията, които през годините са унижавани от управлението на премиера Стамболийски, започват да действат тайно срещу правителството. Така започва подготовката на военния преврат от 9 юни 1923 година, който слага край на управлението на БЗНС. Проф. Александър Цанков участва активно в преврата, а след него генералите са единодушни, че той е най-подходящата кандидатура за премиер. Причината за това се крие в експертния му профил и мнението на сговористите, че заради надпартийността си ще бъде добре приет от мнозинството от хората.

Още в първите дни на управлението си Александър Цанков е принуден да потушава бунтове. Първо потопява в кръв Юнското въстание, което е организирано от активисти на БЗНС. Няколко месеца по-късно му се налага да се справя и с организираното от комунистите Септемврийско въстание. По време на Септемврийското въстание военни, полицейски и паравоенни части (т.нар. шпицкоманди) извършват стотици зверства срещу пленени въстаници и мирно население от въстаналите райони. В двата бунта хиляди хора губят живота си, а още повече попадат в затвори без съд и присъда. В същото време България е изправена на ръба на гражданска война.

Заради твърдата си ръка и безцеремонността си още в първите дни на своето управление Цанков получава прякорите Кървавия професор и Кръволок. В началото на 1924 година прокарва фашисткия Закон за защита на държавата, с който обявява за незаконни всички организации, които си поставят за цел насилствено вземане на властта. Малко по-късно с решение на Върховния касационен съд са разтурени БКП и свързаните с нея Партия на труда, Общ работнически синдикален съюз и Български комунистически младежки съюз.

Битката между Цанков и комунистите ескалира всеки ден, но нейната кулминация идва с атентата в църквата „Света Неделя“ през 1925 година. Тогава заложена от комунистите бомба в купола на храма убива десетки представители на военния и политическия елит на страната. Ответната реакция на правителството е подобаваща. Заедно с виновниците за атентата в затвори попадат и много негови политически противници, които нямат нищо общо с атентаторите. През тези бурни дни, заедно със стотици неудобни за властта, живота си загубват поетите Гео Милев, Сергей Румянцев, Христо Ясенов, Йосиф Хербст.

Тежките репресии водят до конфликти в управляващата коалиция и през

1926 година тя се разпада, а Цанков подава оставка като премиер. Веднага след това е избран за председател на Народното събрание. На този пост остава до 1930 година, след което в продължение на две години е министър в правителството на Андрей Ляпчев. През същата година Александър Цанков основава и Народното социално движение, което не крие симпатиите си към фашистката партия на Мусолини в Италия и нацистката партия на Хитлер в Германия. След преврата от 1934 година партията на Цанков, заедно с всички останали партии, е забранена. Самият професор замразява политическите си занимания за цели десет години. Въпреки това той подкрепя твърдо участието на България в съюза с Германия и Италия. В началото на септември 1944 година, след съставянето на правителството на Константин Муравиев, което дава да се разбере, че ще води категоричен курс срещу Германия и нацистите, Александър Цанков и семейството му емигрират от страната. Това спасява животите им.

Семейство Цанкови посрещат 9 септември във Виена. Веднага след комунистическия преврат професорът сформира Българско национално правителство в изгнание, което се ползва с подкрепата на нацистка Германия. След разгрома на Хитлер Цанков, който вече има задочна смъртна присъда в България, е принуден да напусне и Европа. Подобно на други фашистки и нацистки водачи той бяга в Аржентина, където умира на осемдесет години през 1959 година.

76. Железният генерал

Днес името Иван Вълков не е много известно, но през 20-те години на миналия век то е сред най-споменаваните. По това време той е сред най-влиятелните хора в България. Генерал от българската армия, военен министър и председател на Военния съюз, който налага тотална политическа хегемония след преврата срещу Александър Стамболийски, Иван Вълков е човекът, който ръководи репресиите срещу комунистите и земеделците и стои зад арестите и убийствата на редица интелектуалци след атентата в църквата „Света Неделя“.

Роденият в Казанлък през 1875 година генерал завършва Военното училище в София. По-късно получава диплома по геодезия в Санкт Петербург. Звездата му изгрява по време на Балканската война, когато като майор от българската армия участва в обсадата на Одрин и разработва инструкциите за използването на артилерийските огньовете. Брилянтната операция приключва успешно и считаната за непревземаема крепост пада само два дни след като българската войска я атакува. Малко след войната Вълков подробно описва действията в Източния сектор по време на

Одринската епопея в издадената от него книга. След Балканските войни е назначен за преподавател във Военното училище. Изпълнява тази функция за съвсем кратък период от време, защото след началото на Първата световна война е призван да служи в щаба на Втора българска армия.

След края на войната е назначен за директор на Картографския институт, но по-важната част от биографията му е създаването на могъщия Военен съюз. Вълков е в основата на организацията, в която членуват бивши военни, засегнати от принудителните съкращения в армията по силата на капитулацията на България. Участници в двете Балкански войни и в Първата световна война, бившите военни са оставени на произвола на съдбата от правителството на Александър Стамболийски и някои от тях буквално гладуват. Влиянието им лесно се разпростира и в редиците на редовната армия, където те имат много поддръжници. Благодарение на авторитета си Иван Вълков оглавява Военния съюз през 1920 година и изпълнява тази функция в продължение на осем години.

През 1923 година около Военния съюз се оформя и политическо крило, водено от Кимон Георгиев и подкрепяно от професора по икономика Александър Цанков. По това време Цанков е запален искрено от фашистката идеология на Мусолини, според която държавата трябва да управлява икономиката. След като получават и политическа подкрепа, предвожданиите от Иван Вълков военни се решават на изключително рискована стъпка. През пролетта на 1923 година започват да замислят извършването на военен преврат, който става факт на 9 юни същата година. Веднага след преврата Иван Вълков оглавява военното министерство и е произведен в чин генерал-майор. От тези позиции бързо установява пълен контрол върху армията и смазва последвалите земеделски и комунистически бунтове. Това засилва още повече влиянието му в правителството и на моменти неговата фигура изглежда по-силна дори от фигурата на министър-председателя Александър Цанков.

Генерал Вълков присъства в църквата „Света Неделя“, когато през 1925 година в нея избухва бомба, поставена от активисти на комунистическата партия. Той се спасява по чудо, но е тежко ранен в главата. Въпреки травмата се възстановява бързо и поема лично ръководството на наказателната операция срещу БКП. В тази връзка издава тайна заповед, която гласи: „Всички гарнизони и военни единици да влязат във връзка с местните комитети на правителствената партия, за да съгласуват средствата за борба срещу синдикатите на селяните и срещу комунистите. Преди всичко трябва да се ликвидират най-способните и най-смелите носители на тези идеи - интелигенцията...“. Сред жертвите на репресиите са интелектуалците Гео Милев, Сергей Румянцев и Йосиф Хербст, които нямат нищо общо с атентата.

През 1926 година правителството на Александър Цанков подава оставка и оставя страната в хаос и кръвопролития. Новият премиер Андрей Ляпчев поема нов политически курс, който цели да успокои обстановката. Влиянието на Иван Вълков е толкова голямо, че дори новият министър-председател не е в състояние да го отстрани от поста му на военен министър. Така генералът остава министър и в правителството на Ляпчев.

През 1928 година воденият от Вълков могъщ Военен съюз е напълно компрометиран и се раздира от скандали. Положението е неудържимо и неговият председател обявява разпускането му. Междувременно външният натиск за отстраняването на генерала от управлението се засилва и по време на преговорите за сключване на Стабилизационен заем премиерът Андрей Ляпчев се съгласява да го извади от правителството. През януари 1929 година Иван Вълков е назначен за посланик в Италия и остава на този пост до 1934 година, когато се уволнява от армията и се оттегля от обществения живот.

След преврата от 9 септември 1944 година генерал Вълков се укрива в продължение на две години. Въпреки че превратът е извършен от бившите му приятели Кимон Георгиев и Дамян Велчев, които участват и в преврата през 1923 година, генералът знае, че ще бъде една от основните мишени на комунистите. През лятото на 1946 година е арестуван в Пловдив. Въдворяван е последователно в различни лагери, включително в Белене. В края на 1953 година е преведен в ареста на Софийския затвор в очакване на присъда. Няколко месеца по-късно е осъден на смърт, но присъдата му е заменена с двайсет години затвор. Генерал Вълков умира в затвора в Стара Загора през 1962 година на осемдесет и шест години - възраст, която малцина от приятелите и съратниците му успяват да доживеят.

77. Изстрели в Бургтеатър

На 8 май 1925 година във виенския Бургтеатър, по време на представлението „Пер Гинт“ от Ибсен, проехтят изстрели. Произведени са в една от ложите точно когато на сцената се разиграва корабокрушение и малко преди актьорът, играещ ролята на смъртта, да изкрещи репликата си: „*Не може да се мре по средата на нето действие*“. Изстрелите се сливат със сценичното действие и в първия момент никой не разбира, че в салона е извършено убийство. Докато публиката продължава да гледа зрелищното представление, млада жена става от мястото си в салона и с пистолет в ръка се отправя към изхода на театъра, за да се предаде доброволно на полицията. Това е двайсет и пет годишната българка от Македония Менча Кърничева, която току-що е убила един от водачите на лявото крило на ВМРО Тодор

Паница. Първите думи на Кърничева след ареста ѝ са: „Той беше един лош македонец“.

Простреляният, който по това време е на четирийсет и пет години, до този момент е познат с разностранните си политически възгледи, както и с факта, че осемнайсет години по-рано, през 1907 година, организира убийството на активистите на ВМРО Борис Сарафов и Иван Гарванов.

В младежките си години Тодор е привърженик на ВМРО. После се отцепва в т.нар. Серска група и започва да сътрудничи на Коминтерна и БКП. През годините създадената от него Македонска федеративна организация постепенно започва да се противопоставя на ВМРО. Според непотвърдени слухове Паница е уличаван в сътрудничество със сръбските тайни служби, които са замесени в немалко престъпни действия и шантажи на българска територия. Заради това той е осъден на смърт от ВМРО, а присъдата е изпълнена във виенския Бургтеатър.

Докато Кърничева се предава на австрийската полиция, представлението е прекъснато. След запалването на осветлението смаяната публика вижда потъналия в кръв и безжизнен Тодор Паница, тежко ранената му съпруга Екатерина Измирлиева и пострадалия му телохранител Яне Богатинов. Присъстващите изпадат в ужас при вида на кръвта, прокапала в залата. Злокобното настроение се задълбочава от потреса на две млади момичета, седящи под ложата на жертвата, по чиито светли тоалети капе кръв.

След години Менча ще напише, че по време на убийството е била много спокойна, както всеки човек, който е взел едно безвъзвратно решение.

След показното убийство на водача на лявото крило на ВМРО става ясно, че през последните месеци от живота си той почти всеки ден се е виждал с Кърничева. През 1918 година Менча се запознава със сестрата на съпругата на Паница - Магдалена. Двете са състудентки в Германия, където учат търговия. По-късно пътищата им се разделят, но се събират отново през януари 1925 година, когато Менча пристига във Виена под претекст, че трябва да се лекува. Тя е радушно приета в къщата на Паница и става близка с цялото семейство. Действително Кърничева е прекарала туберкулоза и е с крехко здраве, но виенският ѝ престой е свързан с далеч по-важна за нея задача. Година по-рано тя се запознава с лидера на дясното крило на ВМРО Ванче Михайлов и се влюбва в него. По това време той води ожесточена битка за надмощие с хората на Паница. Омагьосана от чара на Михайлов, само няколко дни след запознанството си с него, Менча Кърничева полага клетва, че ще служи на македонското дело. След това между нея и лидера на ВМРО пламва страстна любов. В разговор между двамата Кърничева споделя, че познава балдъзата на Тодор Паница и двете са много близки приятелки. Ванче Михайлов веднага разбира, че това е прекрасна възможност да се разправи с врага си. Благодарение на Менча узнава, че

Паница се крие във Виена, а след това я моли отново да се свърже с приятелката си Магдалена, чрез която да се сдобие с адреса му. Нещо повече, Ванче Михайлов обещава на Менча, че ако му помогне да ликвидира Паница, ще се ожени за нея. Тогава младата жена му казва: „Ако го открия, аз ще му платя. Отдавна съм схванала, че той заслужава най-тежко наказание“.

Няколко месеца след този разговор Менча Кърничева вече е в дома на Тодор Паница и се ползва с пълното доверие на неговото семейство. Съпругата му Екатерина толкова се привързва към нея, че докато Менча „боледува“, е непрекъснато край леглото ѝ. Това дава възможност на убийцата да разбере достатъчно подробности за семейството и да подготви покушението. Когато здравословното състояние на Менча се подобрява, като израз на своята благодарност за грижите по време на болестта ѝ тя подарява на семейство Паница билети за представлението на Бургтеатър. Тодор, който подозира всички и не вярва, че има безкористно приятелство, отказва да приеме подаръка. Съпругата му обаче го убеждава да отиде на представлението. След това идват куршумите и суматохата в салона на елитния австрийски театър.

Убийството на Паница предизвиква огромен отзвук в Европа. Европейските медии коментират нашироко случилото се и редовно информират читателите си за бурния процес, след който Менча Кърничева е осъдена на осем години затвор. Това е най-лекото наказание за убийство в Австрия. Решението е взето предвид тежкото здравословно състояние на подсъдимата, която по никакъв начин не се разкайва за извършеното от нея престъпление. Според съдебните лекари Кърничева страда от туберкулоза, камъни в бъбреците и ревматизъм. По време на целия процес подсъдимата стои в инвалидна количка, а вдовицата на Паница, която само няколко месеца по-рано се грижи всеотдайно за нея, е ням свидетел по делото. Причината е, че докато стреля в Бургтеатър, Менча я ранява в гърлото и куршумът засяга говорния ѝ апарат.

В края на 1925 година, още преди да е изминала и година от убийството на Тодор Паница, Върховният съд на Австрия обявява осъдената за неспособна да излежи наказанието. Тя посреща новата 1926 година в България до Иван Михайлов. Преди това той е впрегнал целия си финансов и властови ресурс, за да спаси любимата си от австрийското правосъдие. Двамата се венчават на 25 декември 1926 година и остават верни един на друг до смъртта си.

След серия от убийства, извършени в България и Европа, Иван Михайлов се утвърждава като единствен лидер на ВМРО. През 1934 година е в основата на заговора за убийството на сръбския крал Александър Караджорджевич в Марсилия. От тогава македонският лидер, неотлъчно следван от съпругата си, живее извън България. Седем години двамата

прекарват в Турция, Полша и Унгария. През 1941 година се установяват в столицата на тогавашната Независима хърватска държава Загреб, където управляват близките до нацисткия режим в Германия усташи. *(Усташите (на хърватски: Ustaša) е хърватско крайнодясно, освободително движение. Създадено е през 1929 г. от Анте Павелич. До вземането на властта в Хърватско и други територии, се занимава с атентати и политически убийства. Името „усташи“ означава „въставам“, и от там бунтовник, въстаник. – бел. <http://4eti.me>).* Те са добре разположени към двамата емигранти. След 1945 година Кърничева и Михайлов пристигат в Рим, където остават до смъртта си.

Въпреки болестите, заради които е освободена от австрийския затвор през 1925 година, Менча Кърничева умира на шейсет и четири годишна възраст през 1964 година. Четвърт век по-късно, през 1990 година, в гроба ѝ е положен и съпругът ѝ Иван Михайлов, който за разлика от повечето си противници, умира от старост на деветдесет и четири годишна възраст.

78. Възлюбеният на царската дъщеря

През 1915 година двацет и три годишният участник в двете Балкански войни Иван Багрянов е назначен за адютант на цар Фердинанд. Младежът впечатлява царя не само с представителния вид и осанката си, но и с интелигентността и бързия си ум. След като заживява в двореца, адютантът, който е с няколко години по-голям от царските деца Борис, Кирил, Евдокия и Надежда, се сприятелява бързо с тях. На него Фердинанд поверява обучението по артилерийска подготовка на князете Борис и Кирил.

Най-впечатлена от новия адютант на баща си обаче е княгиня Евдокия. Когато Багрянов влиза в двореца, седемнайсетгодишната по това време княгиня се влюбва в него. Той отговаря на чувствата ѝ и любовта между тях пламва. Евдокия не е първа красавица, но е изключително интелигентна и интересуваша се от политика. Това е и любимата тема на Багрянов, чиято съдба ще се свърже с българската политика в следващите трийсет години.

Чувствата на двамата млади са подложени на изпитание за пръв път малко след като те се влюбват. През 1916 година Багрянов е изпратен на фронта на Първата световна война. Заради смелостта и военния си талант се връща от там с осем български и чужди ордена и медала. Любимата му обаче не го чака. Тя е заминала в изгнание заедно с баща си, който през 1918 година е принуден да абдикира и да заживее в Германия. В София вече царува приятелят на Багрянов - Борис III.

Щом вижда Багрянов, младият цар веднага му предлага да продължи да служи в двореца като негов адютант. Той приема и в следващите години ще бъде един от най-близките хора на царското семейство. Багрянов е много повече от царски адютант. Той е едновременно приятел и политически

съветник на Борис. В нестабилната ситуация на двореца след абдикацията на Фердинанд новият монарх е в политическа и лична изолация. Премиерът Стамболийски е в разцвета на влиянието си и във всеки един момент може да смени българската монархия с република. В същото време двайсет и пет годишният Борис е далеч както от баща си, така и от любимите си сестри и брат си Кирил. В тези тежки години приятелството между Борис и Багрянов е калено в редица заплетени политически ситуации и житейски изпитания.

С течение на времето Борис започва да придобива влияние в политиката и да печели симпатиите дори на буйния и невъздържан Стамболийски, който няколко години по-рано се е заканвал публично да освободи България от управлението на Кобургите. Самият Багрянов пък започва да симпатизира на управляващата партия БЗНС. През 1921 година Стамболийски лично настоява княгините Евдокия и Надежда, както и княз Кирил да се завърнат в България. Това е приятелски жест от негова страна към Борис III, който тъгува за сестрите и брат си. Завръщането на Евдокия в двореца подпалва отново любовта ѝ с Багрянов. Двамата са щастливи, защото времето, в което не са били заедно, е затвърдило чувствата им и ги е направило още по-силни. Малко след завръщането на Евдокия двамата решават да встъпят в брак.

Разказват за намеренията си на Борис, който е въодушевен от идеята. Багрянов е син на земеделец от Разград, но царят, за разлика от баща си, няма предразсъдъците на старата европейска аристокрация.

Пречка за брака между Багрянов и Евдокия е Фердинанд. Щом разбира за намеренията на дъщеря си, той не може да се побере в кожата си. Пред нея абдикиралият монарх заявява, че няма да даде дъщеря си на „един български цървулан“ и че няма как една правнучка на френския крал Луи-Филип да се омъжи за простосмъртен. В края на тирадата си Фердинанд казва на Евдокия, че ако за нея няма кандидати от царско потекло, по-добре да си остане стара мома.

Раздвоена между любовта и гнева на деспотичния си баща, Евдокия е поставена пред най-важния избор в живота си. Все пак избира да послуша баща си, а не сърцето си. Раздялата на Евдокия с Багрянов съвпада с Деветоюнския преврат срещу Александър Стамболийски. След преврата премиерът губи главата си, а Багрянов, за когото превратаджиите знаят, че симпатизира на БЗНС, е помолен да напусне двореца.

Нещастен от развоя на събитията, той заминава за Виена. Там обаче не се задържа за дълго и се прибира в семейния чифлик. За да преодолее любовната мъка, той се жени. Малко след това обаче се развежда. След няколко години се връща в София и се включва в политиката. Заедно с това сключва втори брак, от който има син. С времето отношенията на Евдокия с бившия ѝ възлюбен се възстановяват, но се ограничават само до приятелство.

През 30-те години на миналия век Иван Багрянов е министър на земеделието и държавните имоти в правителството на Георги Кьосеиванов. След това от 1938 до 1941 година заема същия пост в правителството на Богдан Филов. Заради твърдото си убеждение, че България не бива да влиза във Втората световна война на страната на Германия, бившият царски съветник подава оставка като министър. След като приятелят му цар Борис III подписва Тристранния пакт, той се оттегля от политиката. Въпреки критичното си мнение за политиката на България от този период Багрянов запазва добрите си отношения с царя. С Евдокия, която също като него ненавижда Хитлер и нацистите, пък се вижда често, за да обсъжда актуалната политическа ситуация. След смъртта на царя през 1943 година и тежките загуби на германците се завръща в политиката. През 1944 година става министър-председател, като основната му задача е да извади България от войната. Като премиер Багрянов започва преговори за сключване на примирие с Великобритания и САЩ. Преговорите обаче вървят трудно. За да даде още един шанс те да бъдат успешни, на 2 септември 1944 година Иван Багрянов подава оставка. Целта на този негов ход е да бъде съставено ново правителство, което да предотврати настъплението на Съветския съюз срещу България.

След 9 септември 1944 година Багрянов е арестуван и съден от т.нар. Народния съд. В началото на 1945 година получава смъртна присъда като виновник за участието на България във войната. Заедно с други бивши министри и политици е разстрелян на 1 февруари 1945 година. Преди да бъде убит, Багрянов признава, че най-голямата грешка в живота му е това, че не се е оженил за любимата си Евдокия.

79. Тази нощ сънувах Кемал...

Когато през ноември 1938 година легендарният турски лидер Кемал Ататюрк умира, сред вещите му неговите близки откриват една-единствена снимка. Тя е на българката Димитрина Ковачева, за която Ататюрк решава да се ожени преди цели двайсет и три години. През този безкрайно дълъг за една любов период българската красавица и турският политик не са се виждали нито веднъж. Димитрина Ковачева, или Мити, както я наричат близките ѝ, се влюбва в Ататюрк, докато той е военен аташе на Турция в посолството в София. Двамата се запознават в софийско казино, където младият турски офицер често се среща с баща ѝ. Бащата на Мити е авторитетният ген. Стилиян Ковачев. Генералът има дълга биография като участник в балканските отношения от края на XIX и началото на XX век. Съвсем млад той участва в Априлското въстание. След Освобождението е

сред първите българи, които завършват военно образование в Русия. Участва в Съединението на Княжество България и Източна Румелия, в Сръбско-българската война и в двете Балкански войни. Въпреки десетките битки с турската армия, в които участва, ген. Ковачев уважава и почита достойнствата на противника. Той е един от любимите събеседници на Кемал Ататюрк, който често се учи от по-възрастния си български колега.

Приятелството между двамата военни става още по-дълбоко, когато генералът запознава Ататюрк с по-малката си дъщеря Димитрина. Генерал Ковачев не крие, че тя му е слабост. Завършила музикално образование и литература в Швейцария и отказала няколко предложения за брак в чужбина, Мити се влюбва в турския приятел на баща си. Заради близките си отношения с Ататюрк генералът разрешава на любимата си дъщеря да излиза с него, като не подозира за чувствата им. Връзката между военния аташе и генералската дъщеря продължава близо две години. В края на дипломатическата мисия на Ататюрк той и любимата му са една от най-обсъжданите двойки в София. Чак в този период генерал Ковачев започва да подозира какво се случва с Мити. Той по никакъв начин не желае да нарани дъщеря си, но и не иска да я даде на друговец. Успокоението му е, че скоро мисията на Ататюрк в София ще свърши и когато замине за Турция, любовта на дъщеря му ще затихне. Само че плановете му не се сбъдват. Решен да бъде с Димитрина, Кемал Ататюрк отива при баща ѝ и иска благословията му. Генералът отказва учтиво. Бъдещият турски лидер не се отказва лесно от любовта си и още няколко пъти иска ръката на любимата си, но генералът е все така твърд. Обяснява на младите, че любовта им рано или късно ще се пречупи заради различните религии, които изповядват.

През 1915 година Ататюрк е отзован от турското посолство в София и се връща в родината си, за да участва в Първата световна война. За него следват военни и политически успехи, които полагат основите на модерна Турция. В личния си живот обаче политикът е нещастен. След един несполучлив брак с годините той става все по-зависим от алкохола. Никога не забравя за българската си любов, която се прехвърля и върху отношенията между България и управляваната от него Турция. Ататюрк не крие симпатиите си към българската държава и често казва, че който е враг на България, е враг и на Турция. Междувременно по негова заповед Турция купува къщата на ген. Ковачев и там се настанява посолството в София. И до днес тази къща е резиденция на турския посланик в България.

Животът на Димитрина Ковачева не е така ярък като този на любимия ѝ Кемал. След принудителната раздяла между двамата тя отказва брак на известен софийски инженер. След това, и под натиск на баща си, се жени за заможния адвокат и депутат в няколко парламента Деян Деянов. Димитрина никога не проговаря за отношенията си с Ататюрк и никога не споменава

името му пред близките си. Тя се отдава изцяло на семейството си и ражда три деца.

Драматичните моменти за семейството ѝ идват след 9 септември 1944 година. Мъжът ѝ е осъден на смърт от Народния съд, а имуществото му е конфискувано. Смъртната му присъдата обаче е отменена и заменена с петнайсет години затвор. Заедно с децата си Димитрина е изселена от София в Разградско, където елитната софийска дама е принудена да работи селскостопанска работа, за да изхранва трите си деца. В този тежък за нея период е подпомагана от нейните съседи български турци, които дори не подозират за любовта ѝ с Ататюрк. След смекчаването на комунистическите репресии Димитрина и децата ѝ се връщат в София. Любимата жена на Ататюрк умира в София през 1966 година на осемдесет и четири години. За пръв и последен път тя споменава името на първата си любов пред децата си няколко часа преди да почине. Последните ѝ думи са: „Тази нощ сънувах Кемал“.

80. Войната между Йордан Йовков и Елин Пелин

През 1932 година интелектуалните среди в София са разтърсени от шумен скандал. Класиците на българската литература Елин Пелин и Йордан Йовков се изправят един срещу друг. Поводът е току-що представената пиеса „Боряна“ от Йовков в Народния театър. Дни след представлението във в. „Литературен глас“ е публикувана статия на Димитър Митов, който обвинява Йовков, че е откраднал сюжета на драматургичното си произведение от повестта „Гераците“ на Елин Пелин. В тогавашна София не е тайна за никого, че Митов е много близък до Елин Пелин и всички предусещат зрелищния скандал между двамата големи писатели. В статията, която официално слага началото на войната между Елин Пелин и Йордан Йовков, Димитър Митов пише: „Йордан Йовков навярно е искал да предаде една чисто човешка драма, но не се е помъчил да измисли един свой сюжет, а е заел почти изцяло сюжета на „Гераците“ от Елин Пелин“.

Йорков отговаря на предизвикателството във в. „Зора“, който е идеен, политически и художествен противник на в. „Литературен глас“. В отговора си авторът на „Боряна“ нито веднъж не споменава името на Митов, но за сметка на това атакува директно Елин Пелин, който до този момент не е заел официално позиция по въпроса. В отговора си Йовков категорично отхвърля обвиненията, че е откраднал сюжета на „Боряна“ и разказва как е стигнал до него. Йовков пише, че изходната му точка за драмата е взел от собствения си разказ „Имане“. Сюжетът добил известни промени, след като авторът чул разказа на свой приятел за действителна история, която се случила в

Хасковско. Тази история дала окончателния вариант на „Боряна“. В отговора си Йовков пише, че приятелят, разказал историята, е жив, като е жив и дори прототипът на основния образ в драмата - скъперникът Златил. В заключение Йордан Йовков пише: „Никога не съм изпитвал липса от сюжети. Колкото ги имам, би трябвало да живея още един живот, за да ги обработя. От тях аз бих отстъпил на драго сърце и на ония, които от двайсет години напразно ги търсят. Срещу господин Елин Пелин не стои „някой си“. В дългогодишната си литературна дейност аз съм дал доста нещо, та няма нужда да посягам на чуждо достойние. В моите произведения живеят цяла галерия от най-разнообразни типове, от които за една моя пиеса мога да си взема колкото и които ща. Не искам да се хваля с голямо изобилие, но нямам причини да се оплаквам и от немотия. Впрочем, постъпката на господин Елин Пелин има друго обяснение. „Боряна“ има успех. Това е, което не може да ми се прости. Преди време същият господин Елин Пелин беше казал, че ако някога в България се роди гений, той ще бъде геният на завистта. Изглежда, че преди да бъдат казани тия думи, тоя „гений“ не само че е бил роден, но е бил вече и доста остарял“.

Последните думи в отговора на Йовков истински вбесяват Елин Пелин и той не му остава дължен. От страниците на в. „Литературен глас“ шопският класик пише, че дядо Златил прилича на стария Герак, като и двамата имат по трима синове. Елин Пелин подчертава, че повестта „Гераците“ е писана трийсет години преди „Боряна“ и изключва възможността Йовков да не е бил запознат с произведението му. В литературната война, която е оприличена на борба с бикове, се включва и изтъкнатият критик Александър Балабанов. Отново от страниците на в. „Литературен глас“ той остро напада Йовков и дори оспорва художествените качества на творбата му. Нещата стават необратими, когато в крайна сметка Йордан Йовков и Елин Пелин стигат до съд. Като свидетели там са призовани редица техни приятели, които застават от двете страни на барикадата.

В спомените си писателят Змей Горянин разказва, че самият Елин Пелин няма желание да води война с Йовков, но приятелите му Димитър Митов и Александър Балабанов го въвличат в битката.

Все пак Елин Пелин не таи добри чувства към пиесата на Йовков. Лично отива да я гледа, след което споделя на Змей Горянин, че е лоша, немотивирана, куха психологически, със съвсем излишни неща, нямащи никаква връзка с развитието на интригата.

След като скандалът се разгаря, Елин Пелин казва на приятелите си: *„Не биваше Митов да го пише това! Можеше да разкритикува драмата като лоша, без да изтъква връзката ѝ с моя разказ. Не ги обичам тия вестникарски разправии. Те увреждат само на писателите. Аз няма какво да защитавам, защото „Гераците“ са познати на всеки грамотен българин*

отпреди - кажи-речи - трийсет години. Но не мога да търпя кафеджийските клюки и злодумства. Затова направих сравнението. Нека Йовков да излезе с обяснения, да каже какви му са били съображенията, като без позволение, па и без извинение е земал толкова нещо от моя разказ - и туйто. Ще се сложи точка на клюкарстванията и интригантстванията“. Самият Змей Горянин, който не крие възхищението си от Елин Пелин, пише подигравателен фейлетон за Йовков. Шопският писател обаче не остава доволен и скастрия по-младия си колега, като му казва: „Защо си го написал този фейлетон? Кому е нужен? На мен никак не ми е приятно, а на Йовков ще му стане много неприятно. И защо се намесваш ти в тази вестникарска история, в която съжбялявам, че сам съм се намесил?“.

Още преди да отшуми скандалът, Елин Пелин вече съжбялява, че се е стигнало до него. Знае, че Йовков е чувствителен човек и понася тежко публичните атаки срещу него. По-младите писатели, които симпатизират на Елин Пелин, за да спечелят благоволениято му, често говорят пред него срещу Йовков. На един от тях той казва: „Йовков е писател с такива качества, че преди да го съдиш, добре трябва да си премериш своята дарба“.

Заради скандала извън полезрението на публиката остава влошеното здравословно състояние на Йордан Йовков. Докато в пресата поддръжниците му воюват с тези на Елин Пелин, Йовков става все по-слаб и немощен. Това е и основната причина Елин Пелин да се опитва да озапти приятелите си и да смекчи атаките им. Още преди да е приключил скандалът, става ясно, че Йовков е болен от рак. С това кавгата между двамата литературни класици спира, а съдебният им спор остава нерешен.

Йовков се бори с коварната болест три години и умира през 1937 година на петдесет и седем години. От своя страна, Елин Пелин бързо забравя, че е наречен от съперника си „гений на завистта“ и често усмирява по-младите си приятели с думите: „Той е добър писател.

Има негови разкази, които биха правили чест на коя и да е напреднала европейска литература“. Въпреки това двамата класици никога не се помиряват. След смъртта на Йовков приятелите му твърдят, че писателят на Добруджа се е разболял заради преживения стрес от скандала. По ирония на съдбата и въпреки скандала днес имената на големите Елин Пелин и Йордан Йовков вървят заедно и често са споменават едно след друго.

81. Социалният индустриалец

„Аз се явих беден и цял живот творих, борих се и победих. Моето дело е налице. Аз бях учител, без да съм педагог. Богат съм, без да съм егоист. Аз съм социален, без да съм социалист. Работих вдъхновено, без да съм поет“. Така в края на дните си един от най-крупните български индустриалци Пенчо Семов описва живота си. Приживе, не без основания, той е наричан „българския Рокфелер“. След като умира през 1945 година, богатството му е оценено на 1 милиард и 82 милиона златни лева. Тази сума е невъобразима за времето си. Пенчо Семов обаче остава в спомените на хората не с огромния си капитал, а с мащабната си благотворителна дейност и с модерното отношение към служителите си, в които не спира да инвестира през целия си живот.

Роден през 1873 година в габровското село Цвятковски, Пенчо Семов започва да се занимава с бизнес, когато е едва на дванайсет години. Баща му е пътуващ търговец, който обикаля обширната Османска империя, за да продава кожи, вълнени платове и занаятчийски произведения. Образованието на Семов е скромно - завършва едва пето отделение, но това по никакъв начин не се отразява на предприемаческия дух и таланта му да печели пари. Когато навършва двайсет години, вече има собствен капитал 6000 златни лева, което не е никак малка сума за времето си. По това време се жени за Аница Гъдева и бързо става баща на син и дъщеря. Съдбата обаче не е благосклонна към него и щастливият семеен живот е почернен от истинска трагедия. През 1901 година в рамките на няколко месеца жената и двете деца на Пенчо Семов умират от туберкулоза. Според съвременници на едрият капиталист това е най-съществената причина след време той да се превърне в един от най-крупните благотворители и никога да не поставя печалбите на по-предно място от човешкия живот. Когато преживява тежката загуба, индустриалецът вече е собственик на неголяма фабрика за сапун. Това дава началото на мащабните му инвестиции в производството. В следващите години в града никнат като гъби фабрики за платове, собственост на Семов. Печалбите от тях се инвестират в нови производства - кожарска индустрия, производство на барут, тютюнопроизводство, производство на розово масло, банково и застрахователно дело. Фабриките на Пенчо Семов винаги са оборудвани с най-модерните за времето си машини. По-важното обаче е, че едрият капиталист прави огромни инвестиции в своите служители. Неговите текстилни инженери се обучават в големите центрове на Европа на разноски на предприятието, в което работят. За работниците пък са построени почивни бази, в които те

възстановяват силите си, за да бъдат ефективни, когато са на работа. Поема и издръжката по образованието на децата на всички свои служители. Според изследователи средствата, които инвестира в обучението на служителите и техните деца, надхвърлят 3 милиона лева.

Наред с това през 30-те години на миналия век Семов не пести пари, за да променя към добро недоразвитото българско общество. Само за няколко години фондацията, кръстена на негово име, дарява 300 хиляди долара за сградите на Аграрния факултет към Софийския университет и за Института по заразни и паразитни болести в България. В същото време с лични средства той основава фонд за борба с туберкулозата, която, предизвикана от бедността на българите, достига огромни размери. С лични дарения купува и дарява сградите на женското благотворително дружество „Майчина грижа“ и на Стопанското училище в Габрово. В София пък построява и поддържа първия в България приют за бездомни. Заедно с това осигурява безплатни трапезарии за ученици в Габрово, Варна и Казанлък. Редовно дарява средства за католическия колеж „Свети Августин“ в Пловдив, за Априловската гимназия в Габрово и за няколко училища във Варна. През 1936 година дарява две сгради близо до Варна за почивна база на Съюза на журналистите, които са оценени на около 450 хиляди лева. Според изследователи на живота на едрия индустриалец личните дарения, направени от него през целия му живот, възлизат на около 50 милиона лева, а даренията, направени от фондацията му, са на стойност повече от 200 милиона лева. Тези суми са огромни както тогава, така и днес. В тях влизат и 300 хиляди златни лева, които Пенчо Семов инвестира за лобиране в полза на България при сключването на трагичния за страната Ньойски договор след националната катастрофа от Първата световна война.

В края на живота си Пенчо Семов е уважаван и достолепен човек. Неговият образ е напълно безспорен и никой не се съмнява в огромния му принос за развитието на обществото в следосвобожденска България. Въпреки че на няколко пъти е канен да се включи в политиката, той категорично отказва с аргумента, че тази работа не е за него. Когато умира в началото на 1945 година, индустриалецът притежава дващест и осем акционерни дружества, в които работят над 15 хиляди души. Всички те са национализирани от комунистическия режим.

82. Социологът

Днес науката социология е превърната в синоним на политическо търгашество, което цели да внуши една или друга политическа линия на избирателите. Тази иначе важна и модерна наука навлиза в България като на шега през 30-те години на миналия век благодарение на един от най-талантливите и самородни учени, които са обитавали българските земи. Името на този уникален човек е Иван Хаджийски. В продължение на години професионалният адвокат обикаля България на колело, за да записва и анализира навиците, обичаите и мислите на българите и по този начин да документира по неповторим начин българската народопсихология. Именно Хаджийски е автор на дефиницията за „българска работа“, която гласи: *„Това е работа необмислена или недомислена, зле започната, без ръководство или нескопосано ръководена, която сякаш по задължение свършва със скандал, за да послужи само за позорна регистрация на печалните си герои“*.

Роденият през 1907 година Иван Хаджийски завършва прогимназия в родния Троян, а през 1925 година взима диплома от Търговската гимназия в Свищов. Израснал в бедно семейство на занаятчийци, той се увлича по идеите на социализма още в юношеска възраст. Докато учи в Свищов, е арестуван и обвинен в извършване на убийство. Малко след това обаче се оказва, че разследващите случая са направили грешка и гимназистът е освободен. Не така протичат нещата през 1925 година, когато първият български социолог получава условна присъда от една година по фашисткия Закон за защита на държавата. Причината за присъдата е, че Хаджийски е заловен да предава пари на човек, преследван от властите за комунистическа дейност. Въпреки тези политически перипетии през 1927 година даровитият младеж е приет да учи право в Софийския университет. През 1929 година официално става член на БКП, което му струва няколко престоя в ареста. Въпреки че симпатизира на марксистката идея, Иван Хаджийски не е типичният партиец и борец за социална справедливост; той по-скоро е човек, отдаден на науката и негоден за въоръжена борба.

През 1931 година Хаджийски провежда първото социологическо проучване в България, като за негов обект са избрани троянските занаятчийци. Година по-късно завършва университета и става професионален адвокат, но работи и като журналист. През 1933 година на свои разноски издава първата си книга, която е озаглавена „Авторитет, достойнство и маска“. Научните му занимания го отвеждат и под венчилото - през 1935 година се жени за сестрата на психолога марксист Крум Ахчийски - Петрана. От нея има две

дъщери, които се раждат през 1938 и 1943 година.

Делото на живота си Иван Хаджийски започва през 1936 година. Тогава с пълното усещане за мисия започва да обикаля България пеша и на колело, за да събира мислите и думите на тогавашните българи. Четири години по-късно издава първия том на най-великия си научен труд, който е озаглавен „Бит и душевност на нашия народ“. След време тази книга ще се превърне в основа на българската народопсихология и истински ориентир за следващите поколения български социолози. След издаването на труда си Иван Хаджийски заявява: *„Изпълних дълга си към литературата с написването на това изследване. Мога да не пиша нищо повече. Това е моят живот“*. Думите му сякаш се оказват пророчески, въпреки че до 1942 година публикува студии в списание „Философски преглед“. По-късно те ще бъдат издадени в отделна книга, озаглавена „Оптимистична теория за нашия народ“. През 1943 година Иван Хаджийски е мобилизиран и заминава да служи в село Ливадово, което се намира в днешна Гърция. Там довършва в ръкопис третия том на „Бит и душевност“. В размирните години след 9 септември ръкописът ще изчезне и ще бъде възстановен частично от останените 200 страници стенографски записи. Вторият том на труда е издаден през 1945 година.

След като България скъсва съюза с нацистка Германия през 1944 година, воден от идеята за справедливост, Иван Хаджийски се записва доброволец и заминава на фронта като военен кореспондент при щаба на Втора българска армия. Дните му като войник обаче не продължават дълго. На 8 октомври 1944 година първият български социолог загива на връх Висока чука в Сърбия при сражение с елитната хитлеристка СС дивизия „Принц Ойген“. По това време е едва на трийсет и седем години. За краткия си живот Иван Хаджийски оставя на поколенията четири безценни книги и над двайсет студии и статии, които го превръщат в основоположник на българската социология.

83. Со кротце, со благо...

„Со кротце, со благо и со малко кютек“ - с тази формула за управление остава в съзнанието на съвременниците си един от най-демократичните и интелигентни български премиери Андрей Ляпчев. Всъщност роденият в македонския град Ресен политик обичал да казва: „Со кротце, со благо надалеч се стига“. Думата „кютек“, която означава „бой“, е добавена от политическите му опоненти. Чрез нея искали да го уязвят и по този начин да оспорят демократичния характер на управлението му. Въпреки тази закачка и до днес Ляпчев остава в историята като убеден демократ, който поема

управлението на страната, когато тя стига на ръба на гражданската война и успява да успокои буйните балкански страсти на българския политически живот.

Роденият през 1866 година Андрей Ляпчев има забележителна над трийсетгодишна политическа кариера. След като започва средното си образование в Битолската гимназия, продължава обучението си в легендарната Солунска българска мъжка гимназия, в която учи елитът на българското население в Македония. Там младежът учи заедно с част от бъдещите лидери на македонското освободително движение. Заради революционната дейност напуска училището и се мести в Пловдив, където участва в Съединението. В тези времена Ляпчев се сближава със Захарий Стоянов. Демократичните убеждения на Ляпчев не могат да приемат много от средствата, с които си служи режимът на Стефан Стамболов. В началото роденият в Македония младеж е привърженик на стамболовистите, но малко по-късно се оказва с издадена заповед за арест. Това го кара да напусне страната. Годишите до падането на Стефан Стамболов от власт Ляпчев прекарва в слушане на лекции по икономика и история в Цюрих, Берлин и Париж. Въпреки качествата и познанията си бъдещият премиер така и не намира време да се дипломира.

В края на XIX век Андрей Ляпчев се включва активно в създаването на Демократическата партия. Неин лидер е политическият ветеран Петко Каравелов. Младият Ляпчев бързо успява да спечели доверието на стария политик и се превръща в един от неговите най-близките хора в последните години на живота му. Именно Каравелов вкарва Ляпчев в голямата политика, като го предлага за финансов министър в последното си правителство. За краткото време, в което управлява финансовото министерство, Андрей Ляпчев успява да премахне немалко данъци, които са наложени от предишни кабинети. Когато Петко Каравелов умира през 1903 година, е наследен като лидер на партията от Александър Малинов. За заместник на Малинов е избран Ляпчев.

През 1908 година цар Фердинанд дава мандат за съставяне на правителство на демократите, начело с Александър Малинов. Ляпчев е избран за министър на земеделието и търговията. От тази позиция играе активна роля в обявяването на независимостта на България. През 1910 година, когато Малинов съставя второто си правителство, Ляпчев заема поста министър на финансите. Тогава се влюбва и в бъдещата си съпруга, която е с двайсет и една години по-млада от него.

През 1911 година четирийсет и пет годишният Ляпчев сключва официален брак с двайсет и четири годишната Констанца, която е дъщеря на тревненския чорбаджия Георги Петрович Чохаджията. Младоженците се венчават на скромна церемония в Руската църква във Виена. На сватбата

присъстват само четирима техни приятели. След това заминават на сватбено пътешествие в Европа. По време на пътешествието предвидливият и запознат с политическите нрави в България Ляпчев събира всички разписки, квитанции и бележки за харчовете на младото семейство. През цялото време младата му съпруга се учудва на тези действия, но политикът, без да дава много обяснения, продължава да осчетоводява разходите си. Малко след като се връщат в България, политическите противници на Ляпчев заливат вестниците с публикации, в които го обвиняват в разточителство около сватбеното пътешествие. Тогава идва часът, в който грижливо събраните разписки влизат в сила и затварят устата на опозиционните лидери. Оказва се, че семейство Ляпчеви е спало в съвсем обикновени и дори евтини хотели, че основните им разходи са за храна и че поведението им не се различава по нищо от поведението на всеки българин, който е имал възможност да посети Европа по онова време. Опозицията обаче не спира с обвиненията. Нейните лидери заявяват, че финансовият министър е придобил голям дял в търговията със строителни материали и благодарение на това е натрупал богатство, което надминава над 1 милион златни лева. Ляпчев отрича, но още преди да има възможността да докаже невинността си, опозицията го обвинява, че е поискал и получил комисиона от 2 милиона лева за един от външните заеми взет от френската банка „Париба“. Истината за тези компромати излиза наяве чак през 1922 година след друга политическа атака срещу Ляпчев. Тогава е арестуван по политически причини по заповед на тогавашния премиер Александър Стамболийски. След ареста се оказва, че семейство Ляпчеви дори нямат свой дом, а спестяванията им не са никак големи. Авторитетният политик успява да купи собствено жилище чак през 1923 година.

През 1912 година демократите губят изборите и правителството е сменено. Новото правителство дава началото на Балканската война, а бившият министър Ляпчев се записва за доброволец. Следва дълъг престой в опозиция за демократите, две национални катастрофи и неспокойни времена. След капитулацията на България в края на Първата световна война Ляпчев отново поема финансовото министерство. Във времената на втората национална катастрофа за кратко той оглавява и военното министерство, като е първият цивилен, заемал този пост.

Когато земеделецът Александър Стамболийски поема управлението на страната през 1919 година, Ляпчев и партията му отново излизат в опозиция. Бившият министър остро критикува некомпетентната финансова политика на кабинета, която води до висока инфлация и намалена събираемост на данъците. В края на земеделското управление Ляпчев е поставен под домашен арест.

След преврата срещу Александър Стамболийски идват времената на

реваншисткото правителство на Александър Цанков, което изправя страната на ръба на гражданска война и разпад. През 1924 година Ляпчев е избран за лидер на дясното обединение Демократически сговор. В началото на 1926 година правителството на Цанков е принудено да подаде оставка заради растящото с бърза скорост народно недоволство. В този момент е необходим дипломатичен премиер, който да овладее радикалните настроения в обществото. Точно такъв е Ляпчев, който през януари 1926 година оглавява първото правителство на Демократическия сговор. Още с избирането си той обявява амнистия на политическите затворници и поема курс на политика на бюджетни икономии, целяща стабилизация на финансите. Успешната политика на правителството носи изборна победа на Демократическия сговор в средата на 1927 година. Тогава Сговорът печели 173 от 273 места в парламента. Ляпчев управлява страната в продължение на пет години, в които демократичните порядки създават условия за икономическо развитие. На проведените през 1931 година избори водената от Ляпчев коалиция губи. Загубата на управляващите е приета като добър знак за демокрацията от международната общност, а и от хората в страната. За пръв път от много време българските управляващи губят властта след честни избори. Седмица след вота Ляпчев предава мирно и в цивилизован дух властта на приемника си Александър Малинов, с когото вече са в обтегнати отношения. Малко след падането си от власт се разболява тежко. Оказва се, че е болен от рак на белите дробове. Въпреки лечението в чужбина не успява да пребори болестта си. В края на 1933 година бившият премиер умира, като преди това завещава дома си на Софийския университет.

84. Владо Шофьора

На 9 октомври 1934 година, около 16,20 часа, сръбският крал Александър Караджорджевич, който е на официално посещение във Франция, преминава с кортеж през центъра на Марсилия заедно с френския външен министър Луи Барту. В автомобила, който се движи с бавна скорост, освен кралят и първият френски дипломат пътува и ветеранът от Първата световна война генерал Жорж. От двете страни на колата върви ескорт от офицери на коне. В този момент по улиците на Марсилия са излезли хиляди граждани, които приветстват кортежа. Изненадващо, от дясната страна на автомобила от тълпата изскача мъж, който вика на френски: „Да живее кралят!“. Мъжът успява да мине между двама полицаи, скача на стъпалото на автомобила за секунди и стреля в сърцето и черния дроб на крал Александър. Простреляни са и френският външен министър, и генерал Жорж. Конник от

охраната на кортежа успява да овладее подплашения си кон и с два саблени удара събаря атентатора. Той пада на улицата, но продължава да стреля. Докато бъде обезвреден, са ранени около десет души, а един е убит. В края на стрелбата мъжът се опитва да налапа дулото на пистолета си и да се самоубие, но е възпрян и арестуван. Няколко часа по-късно умира от раните си.

В дрехите на загадъчния мъж е намерен чехословашки паспорт на името на Петер Келемен. От самото начало разследващите органи са на мнение, че паспортът е фалшив и се оказват прави. На рамото на убиеца има татуировка, която представлява череп с кръстосани кости и надпис „1924 година ВМРО - свобода или смърт“. В продължение на няколко месеца френската полиция не успява да установи самоличността на атентатора. Налага се ексхумация на трупа. След нея шокираната от дръзкия атентат Европа научава името на килъра. Това е един от най-подготвените терористи на ВМРО и е известен под името Владо Черноземски, наричан още Шофьора.

Истинското име на родения през 1897 година в родопското село Каменица Черноземски е Величко Керин. Той има богат опит в политическите убийства, но след последното му деяние единодушно е обявен от европейската преса за терорист номер 1 в Европа. Почти неграмотен, но изключително решителен, като млад Черноземски има склонност към алкохола. След влизането си във ВМРО се променя коренно и става пълен въздържател и вегетарианец. Това обаче не смекчава характера и дързостта му. След като участва в Първата световна война, буйният младеж се жени и работи като шофьор и часовникар. Влиза в редиците на ВМРО през 1922 година, а през 1923 година се ражда дъщеря му. През 1925 година Черноземски се развежда, а по-късно се жени отново и живее в София до 1932 година, когато изчезва от България и следите му се губят.

Причината за краха на първия брак на Черноземски е работата му за ВМРО. От 1922 до 1924 година той обикаля Македония с различни чети. В този период става известен като един от най-добрите стрелци в организацията и никой не се съмнява в смелостта, хладнокръвието и дисциплината му. През 1924 година се връща в София и минава на пряко подчинение на лидера на ВМРО Тодор Александров. Няколко месеца по-късно Александров е убит. Убийството на лидера на македонското освободително движение предизвиква поредица от убийства в цялата страна и разчистване на сметки сред македонската емиграция в София. Новото ръководство на ВМРО, начело с Иван Михайлов, възлага на Черноземски убийството на народния представител от БКП и бивш деец на ВМРО Димо Хаджидимов. Атентатът е успешен и показен. За това убийство Черноземски получава смъртна присъда, която не е изпълнена заради силните позиции на Иван Михайлов в държавата. През 1927 година Черноземски изявява готовност да организира

атентат в заседателната зала на Обществото на народите, като се самовзриви, за да обърне внимание на Световната организация върху съдбата на македонските българи. Предложението му не е прието. До 1932 година извършва още няколко убийства, за които получава бърза доживотна присъда и бърза амнистия. През 1932 година изчезва; отпътува тайно за Италия, където е назначен за инструктор терорист в специалния лагер на хърватската националистическа терористична организация „Усташа“. След това обучава хърватски терористи и в Унгария.

Атентатът срещу сръбския крал е съвместна операция между ВМРО и усташите. Според първоначалния замисъл Черноземски трябва да бъде инструктор на бойната група. Той обаче преценява, че хърватските килъри нямат достатъчна психологическа подготовка, за да осъществят акцията. По този начин тя е застрашена от провал, затова самият Черноземски поема инициативата да убие лично краля. Това го оставя завинаги в историята на тероризма и го превръща в един от първите камикадзета в света.

85. Демократът страдалец

„Мое то положение е наистина дурашко. Имам къща, но нямам къща, защото държавата я завзе и аз не живея в нея. Но имам къща. И тъй бивши министър-председател и жена му, които подариха къща в Русе, две къщи в Дряново, а една в София заема държавата, остават без подслон и са подолу от всеки циганин, който може да има свой коптор! В никой режим не би трябвало да се създава такова положение, при това на честни и почтени люде, които са работили за държавата и са проявили обществено чувство“. Това пише в мемоарите си в края на 40-те години трикратният премиер и депутат в единайсет парламента Никола Мушанов. Дългата и ползотворна политическа кариера на един от най-уважаваните лидери на Демократическата партия приключва след комунистическия преврат от 9 септември 1944 година с редица унижения и изселване от София.

Завършилият право във Франция политик е обявен за фашист и реакционер от „народната власт“, която бързо успява да изтрие от неговата биография активното му участие в подетата от Димитър Пешев кампания за спасяването на българските евреи. По време на Втората световна война, в която България застава на страната на нацистка Германия, Мушанов е сред малцината български политици, които открито застават на антинацистки позиции. Още през 1941 година се обявява категорично срещу влизането на България във войната на страната на Хитлер. През 1943 година Мушанов не просто подписва протестното писмо на Димитър Пешев до цар Борис III, в което монархът е призован да спре депортацията на българските евреи, но и влиза

в остър конфликт с официалните власти в името на каузата, зад която е застанал.

В тези сложни времена големият демократ казва на своите по-млади съратници: „Не се плашете, политиката е както футболната игра. Понякога завали, играчите се поокалят на терена, после напече слънце, поотъркат се и се поизчистят. Ще дойдат и други времена“. Мушанов знае това от опит; той говори от позицията на бивш премиер и министър в правителствата на Александър Малинов, управлявали страната от 1908 до 1911 година, но в същото време има опита и на политически затворник от времената на Александър Стамболийски. Заради нежеланието си да приеме диктаторските похвати на земеделския водач през 1922 година Мушанов прекарва няколко месеца в затвора. След това Стамболийски е свален с военен преврат и вместо да поиска политически реванш, Мушанов отказва да влезе в управлението на Александър Цанков, защото бързо разбира, че правителството на новия премиер ще бъде още по-диктаторско от това на земеделците. Така продължава да бъде опозиция и да се противопоставя на насието на държавата над хората.

През 1931 година Мушанов отново се връща във властта. Този път като министър на вътрешните работи и народното здраве. Този пост заема кратко, защото няколко месеца по-късно самият той оглавява правителството и остава на премиерското кресло до 1934 година, когато военните отново организират преврат. След това достолепният политик отново остава в опозиция.

През август 1944 година той, заедно с още дванайсет общественици, подписва декларация до регентството и правителството за коренно изменение на външната политика, за излизане от войната, за сближаване с Русия и за образуване на народно конституционно правителство. Месец по-късно влиза в правителството на земеделеца Константин Муравиев, което само за няколко дни възстановява гражданските права и оттегля подкрепата на България за Хитлер. Това не осигурява на Мушанов добро политическо бъдеще в първите дни на комунизма. Още през 1945 година Народният съд го осъжда на една година затвор. Веднага след като излиза от затвора, възстановява любимата си Демократическа партия и това му причинява нови неприятности. През 1947 година е принуден от Държавна сигурност да напусне дома си в София и е интерниран във Велико Търново. Малко по-късно комунистите изгонват съпругата му от семейната им къща. След това домът им е национализиран.

В тези тежки времена, вместо да падне духом, Мушанов пише мемоарите си. В тях той казва: „Високите служби не ме направиха да се забравя. Аз смятах, че не високите служби издигат човека, а човекът дава значение и блясък на службата, която изпълнява. На високи служби достигах почтено,

честно, без подмилкване, унижение, молби“.

През лятото на 1949 година бившият премиер е изселен и от Велико Търново. Без обяснения е арестуван, натоварен на влак и с още сто и двама души отведен в с. Заград. Там седемдесет и осем годишният по това време Мушанов е принуден да спи на голи дъски, да жъне и да работи като свинегледач. В тъжния край на своя живот един от най-достоините български министър-председатели пише: *„Все така на 78-годишна възраст бях изпратен в трудово обществено. Тъжен край на една 50-годишна политическа дейност. Извратиха се и факти и се правеха изнасилени тълкувания само да се достигне до виновност. Историята ще съди и аз съм убеден, че когато страстите утихнат и безпристрастието в преценката на фактите и обстоятелствата вземе връх, ще бъда зачислен не между престъпниците, а сред страдащите“*. Тези думи са сред последните, които пише бившият премиер. Малко след това, през май 1951 година, той е убит от служители на Държавна сигурност, а вълнуващият му живот изчезва за дълго от българската история.

86. Тихият премиер на шумните времена

„Бъди разумен. Не се опитвай да се награбиш с пари и имоти. Колкото по-малко, толкова по-сладко!“ Това казвала често на съпруга си, министър-председателя Георги Кьосеиванов, Екатерина Кьосеиванова. Тя остава в история като една от най-скромните и интелигентни премиерши, които някога е имала България. Петгодишното управление на съпруга ѝ пък се слави със знаковата за българската икономика 1939 година, когато страната се нарежда сред най-бързо развиващите се държави в Европа.

Георги Кьосеиванов не е сред най-атраktivните български политици. Роден в Пещера и завършил право в Париж, дипломат, той се отличава със спокойствието и прагматизма си. В продължение на двама години представлява успешно България като дипломатически представител и пълномощен министър. Богатата му дипломатическа кариера преминава през назначения в Рим, Цариград, Берн, Берлин, Париж, Букурещ, Атина и Белград. По време на посланическите си назначения в нестабилните балкански държави Кьосеиванов неизменно се стреми да стопли хладните им отношения с България и въпреки трудностите често успява да постигне тази нелека задача. Професионализмът му не остава незабелязан от цар Борис III. В края на бурната 1934 година, в която Кимон Георгиев и кръгът „Звено“ извършват втория си преврат, той го назначава за шеф на кабинета си. В тези бурни времена монархът замалко не губи трона, а и главата си, но благодарение на хитрия си политически нрав и силния си инстинкт успява

да обърне нещата в своя полза и само няколко месеца след преврата да изпрати неговия организатор Кимон Георгиев от премиерското кресло в затвора.

Тогава идва и политическият връх на Кьосеиванов. Борис III се нуждае от министър-председател, който да бъде лоялен, компетентен и спокоен човек. Въпреки че успява да отстрани Кимон Георгиев, царят не променя наложената от него политическа система, в която партиите и обществените организации са забранени. По този начин монархът си осигурява еднолична власт върху политиката, а премиерът и министрите му по-скоро играят ролята на експерти. Като министър-председател, Кьосеиванов съсредоточава по-голямата част от вниманието си към външната политика на страната. Веднага прави стъпки за затопляне на отношенията с Гърция и Югославия. През това време във вътрешен план едноличният режим на царя се засилва и репресиите срещу неговите политически съперници се превръщат в често срещано явление.

В романа си „Тютюн“ от 1954 година писателят Димитър Димов ще напише за Кьосеиванов следното: *„Той беше всеизвестен ленивец на лакейска служба в двореца. Имаше подпухнало лице и сънливи, уморени от бридж очи. Някой му беше внушил, че е незаменим държавник, и това го караше да смайва страната и чуждите правителства с непрекъснати дипломатически актове, които приличаха на поклони във всички посоки. Останалото той предоставяше на чиновниците си“*. Неласкавата оценка на Димитър Димов обаче не отменя заслугите на Кьосеиванов. По време на петгодишното си управление успява да модернизира доколкото е възможно България и чувствително да повиши жизнения стандарт. Въпреки репресиите и полицейските мерки срещу политическите опоненти премиерът е един от най-меките възможни варианти за епохата си. Той често успява да повлияе на върхушката около царя и да спаси един или друг изпаднал в немилост политик.

Именно това слага край на премиерстването му. Реваншистки настроените прогермански кръгове около царя, които се увличат силно от политиката на нацистка Германия, успяват да надделеят в края на 1939 година. Така, в началото на 1940 година, Кьосеиванов сдава премиерското кресло на археолога Богдан Филев, който, от своя страна, вкарва България във Втората световна война на страната на Германия. В разговор с тайния си съветник Любомир Лулчев цар Борис III пита: *„Как да процедурираме с Кьосето?“*, и получава следния отговор: *„Ще му кажете да си почине, защото той пак може да потрябва“*. Благодарение на тази „почивка“ няколко години по-късно Кьосеиванов ще спаси живота си; за разлика от наследника си Богдан Филев, който ще е сред първите осъдени на смърт от Народния съд политици.

Заради съвета на Лулчев веднага след като подава оставка, Кьосеиванов е върнат към дипломатическата си кариера и е изпратен лично от царя да оглави посолството в Берн, Швейцария. Там установява силни връзки с американското разузнаване и по точно с Алън Дълес, който след войната ще създаде и оглави митичното ЦРУ. По тази линия бившият премиер участва активно в спасяването на български-те евреи и използва всичките си контакти в България и чужбина в името на благородната кауза. През 1943 година името на Кьосеиванов отново се завърта в българския политически живот. След смъртта на царя той е сред спряганите за регенти. На предвиденото за него място обаче отново се настанява Богдан Филев. Това е последната му политическа грешка. Археологът използва всичките си връзки с Германия, за да оглави регентството. В тези дни германският посланик в София Адолф Бекерле пише по адрес на Кьосеиванов: *„За нас той е неподходящ за регент. Той е демократ, който има англофилски тенденции“*. Едва ли днес би могло да бъде дадена по-добра оценка за един политик. През 1943 година обаче това е отрицателна оценка. Заради нея Кьосеиванов остава в Швейцария, където дочаква комунистическия преврат от 9 септември 1944 година. Четири дни след преврата оглавяваното от Кимон Георгиев правителство на Отечествения фронт подава нота за отзоваване на посланика. Знаейки какво го чака в България, Кьосеиванов отказва да се върне в родината и приема съдбата на политически емигрант. Заради авторитета, с който се ползва, до смъртта си той е безспорен център на българската емигрантска общност в Европа. Когато в средата на 1960 година Георги Кьосеиванов умира на седемдесет и шест годишна възраст, никой в родината му не чува новината, че един от българските министър-председатели е починал. По това време името му вече е изтрито от българската история.

87. Непоклатимият

През 1956 година висшият комунистически функционер Добри Терпешев посещава плевенския затвор. Целта на високопоставената визита е политическа — поел е ангажимент към комунистическата партия да й осигури земеделския лидер Димитър Гичев, който излежава доживотна присъда. За да е успешна мисията, Димитър Гичев трябва да подпише декларация, в която да обяви, че подкрепя комунистическото управление и е готов на сътрудничество с него.

Срещата между Гичев и Терпешев се състои малко след като Тодор Живков успява да сваля от власт сталиниста Вълко Червенков. Моментът е удобен, защото Гичев може да бъде представен от официалната пропаганда като

жертва на сталинизма. Той е важна фигура, защото е последният високопоставен земеделски лидер, чието привличане на страната на комунистите би разколебало стотиците хиляди земеделци - врагове на режима.

В замяна на подписа на Гичев е обещано да бъде амнистиран и дори да получи политическа позиция в комунистическата държава. Практически му се предлага коалиция с комунистите заедно с всички произтичащи от това привилегии. От решението му пък зависи съдбата на земеделското движение. През 1956 година хиляди земеделци все още са подложени на мъчения в лагери и затвори. Техният неформален лидер е именно позабравеният днес Димитър Гичев. В момента, в който получава предложението на Терпешев, Гичев знае, че ако приеме, ще пречупи окончателно земеделското движение в България. И отказва. Малцина са българските политици, поставяни пред подобен избор. Още по-малко са тези, които са предпочели да жертват себе си вместо идеята, за която са се борили през целия си политически път.

Когато получава предложението на Терпешев, Гичев излежава осмата година от присъдата си. През тези първи осем години той е поставен в пълна изолация, в единична килия и подложен на мъчения. Присъдата му е издадена през 1948 година. Формално Гичев е осъден за „съдействие за организиране на въоръжени чети за борба срещу властта, даване на нареждания за организиране на саботажи и разпространяване на слухове“. В издадената срещу него присъда влиза и конфискация на цялото му имущество. По време на процеса той не се признава за виновен. Истинската причина за присъдата срещу Гичев е подкрепата му за друг земеделски лидер - Никола Петков, и отказът му да се присъедини към комунистите. Гичев не застава срещу Никола Петков, въпреки че през дългите си политически биографии двамата невинаги са били на едно и също мнение.

Фигурата на Димитър Гичев е важна за комунистите, защото влиянието му в селските райони на страната е огромно. Това е човекът, създал и ръководел една от най-големите и устойчиви партии в края на 20-те, 30-те и 40-те години на миналия век. Ръководеният от Гичев БЗНС „Врабча 1“ успява да възстанови земеделското движение след преврата срещу Александър Стамболийски и през 1931 година да спечели редовните парламентарни избори. В периода 1926-1934 година, когато в България има наченки на демократичен парламентарен живот, лидерът на земеделците е незаобиколим фактор в политиката. Убеден демократ и привърженик на парламентаризма, през дългата си политическа кариера Димитър Гичев нито веднъж не прави компромис с принципите си. Проблемите с правосъдието на родения през 1893 година български политик започват още по време на Първата световна война. Тогава той се обявява срещу влизането на България

във военните действия и е съден заради тази си позиция. След победата на БЗНС през 1919 година Гичев става окръжен управител на Пловдив. Превратът срещу Стамболийски го заварва като депутат. Веднага след събитията от 1923 година излиза в нелегалност, но малко след това е заловен и подложен на изтезания. Преследванията срещу земеделския лидер продължават до падането на режима на Александър Цанков през 1926 година. Същата година Гичев успява да обедини голяма част от земеделските лидери и основава свой БЗНС „Врабча 1“. С него той печели демократичните избори през 1931 година, но партията му няма пълно мнозинство и прави коалиция. В новото правителство Гичев получава министерски пост. Легалният му политически възход продължава до 1934 година, когато след нов военен преврат партиите са забранени. Следват нови репресии срещу него и съратниците му. Въпреки това земеделското движение запазва силното си влияние.

Гичев се връща в официалната политика през септември 1944 година като министър в правителството на Константин Муравиев. Въпреки опозиционната си дейност в годините преди 9 септември 1944 година той е съден от Народния съд. Все пак присъдата му е „само“ една година. След излизането си от затвора земеделецът обединява усилията си с Никола Петков, който Първоначално работи с комунистите. По време на кампанията за изборите за Велико народно събрание през 1947 година Димитър Гичев е пребит от комунисти; въпреки това е избран за депутат. След разправата на властта с Никола Петков Гичев също попада под ударите на репресивния апарат. В края на 1947 година е арестуван, а в началото на 1948 година получава доживотна присъда. След обнародването на присъдата му швейцарският вестник „Ное Цюрихер Цайтунг“ пише: *„Комунистическите управници в София образуваха процес срещу човек, чийто политически живот бе толкова чист, че до днес нито един редовен съд не е представил обвинения за неговото осъждане“*.

Димитър Гичев престоява в затвора цели тринайсет години. През 1960 година властите го амнистират като знак за либерализация на режима след годините на сталинизъм. Болен и изтощен, земеделският лидер прекарва последните години от живота си в бедност и забвение. Умира през 1964 година. След него обаче остават думите му пред комунистическия съд, казани след произнасянето на доживотната му присъда: *„Не са малцина онези, които са имали Голгота в живота - малцина са онези, за които има Възкресение“*.

88. Превратаджията

Политиците в българската история, които доживяват до дълбоки старини и биват изпратени с почести и без да бъдат охулени от сънародниците си, са малко. По ирония на съдбата един от тях е един от най-спорните - Кимон Георгиев - участник в три преврата - един комунистически и два наречени от самите комунисти фашистки. Преживял и лично участвал в най-драматичните събития от новата българска история, двукратният министър-председател умира в леглото си на преклонната осемдесет и седем годишна възраст.

Кимон Георгиев е роден в бедно семейство през 1882 година. Баща му умира, когато е едва на три месеца. След като завършва четирикласното училище в Пазарджик през 1897 година, иска да учи в Пловдивската гимназия и да следва инженерство, но поради липса на средства постъпва в подготвителния клас на 28-и юнкерски випуск. Това предопределя съдбата му на военен и ще му даде шанса да направи завидна политическа кариера. През 1902 година Кимон Георгиев завършва Военното училище в София, а по-късно участва в двете Балкански войни и в Първата световна война. По време на последната, през 1916 година, губи едното си око. Това му носи орден „За храброст“ и прякора Къоркимон, с който по-късно политическите му противници ще се опитват да го уязвяват.

През 1920 година Георгиев се уволнява от армията с чин подполковник. Тогава започва и политическата му кариера. През 1923 година, заедно с група военни, участва в силовото сваляне на министър-председателя Александър Стамболийски от власт. След преврата Стамболийски е убит, а на негово място се възцарява диктаторският режим на Александър Цанков, чиито методи на управление ще го оставят в историята с прякора Кървавия професор. Кимон Георгиев пък за пръв път в дългата си политическа кариера е избран за народен представител. Тази позиция заема в общо осем парламента.

През 20-те години на ХХ век бившият военен трупа политически опит и като министър в правителството на Андрей Ляпчев. Така през 1927 година основава и оглавява политическия кръг „Звено“, съставен основно от влиятелни бивши военни. През следващите две десетилетия кръгът ще играе решаваща роля в българската история и на два пъти ще обръща хода ѝ. За Кимон Георгиев писателят Стефан Груев пише: „Той винаги владееше себе си и чувствата си, беше строг и взискателен с подчинените си, а кривогледният поглед иззад очилата, причинен от бялото на сляпото му око, никак не улесняваше контакта с него. Амбициозен човек и обигран политик,

той вдъхваше известен респект и неговите студени неемоционални анализи имаха голяма тежест пред последователите му“.

На 19 май 1934 година Кимон Георгиев организира военен преврат и оглавява правителството. Задържа се на този пост само няколко месеца, но успява да положи основите на авторитарно управление, което ще се задържи чак до 9 септември 1944 година. За краткото време, в което заема премиерския пост, Георгиев разтурва 23-тото Народно събрание, забранява партиите, управлява с наредби-законали, които сам издава, ликвидира ВМРО и дори опитва да отстрани монарха цар Борис III. В държавата е наложена тежка цензура, а комунистите и земеделците, чието правителство десет години по-късно ще бъде оглавно именно от Кимон Георгиев, са жестоко преследвани. По време на първото си управление превратаджията открито се стреми да наложи управление, наподобяващо това на Мусолини в Италия. Освен че е министър-председател, през 1934 година той оглавява и външното, правосъдното, а в началото на 1935 година - и военното министерство.

Управлението на Кимон Георгиев е прекратено с нов военен преврат, в който участва и Борис III. Сваленият министър-председател е изпратен на заточение на черноморския остров Света Анастасия, където престоява няколко месеца заедно с други политически затворници. Някои от тях - комунисти, са пратени на острова от самия него. След завръщането си от остров Света Анастасия Георгиев сменя радикално политическите си възгледи и започва да си сътрудничи тясно с нелегалната комунистическа партия и с някои от земеделските партии.

От новата си позиция през 1940 година се обявява открито срещу нацисткия Закон за защита на нацията, приет от правителството на Богдан Филов. През 1942 година участва в създаването на Отечествения фронт, а година по-късно влиза в ръководството му. Така на 9 септември 1944 година Кимон Георгиев участва в третия преврат в живота си и оглавява за втори път правителството. По време на второто му управление партийният живот и идеята за демокрация в България са напълно унищожени, извършени са хиляди убийства на невинни хора, а десетки хиляди попадат в лагери и затвори или са изселени от родните си места.

През 1946 година Георгиев отстъпва премиерския пост на лидера на комунистите Георги Димитров, но остава негов заместник в правителството. В същото време е произведен в чин генерал-майор. След смъртта на Димитров Кимон Георгиев е външен министър, министър на електрификацията, мелиорацията и водното стопанство, председател на Комитета по строителство и архитектура с ранг на министър. Едновременно с това е депутат без прекъсване от 1945 до 1969 година и заместник-председател на Народното събрание от 1962 до смъртта си през 1969 година.

В залеза на живота и близо петдесетгодишната си политическа кариера Кимон Георгиев става два пъти „Герой на социалистическия труд“. Ордена му е даден за пръв път през 1962 година от току-що установилия едноличен режим Тодор Живков като компенсация за това, че го е извадил от правителството и го е поставил в по-задните редици на политиката.

89. Душата на преврата

Дамян Велчев е една от най-загадъчните фигури в новата българска история. Организатор и главно действащо лице в три държавни преврата, герой от Балканските войни и Първата световна война, Велчев остава в историята като дясна ръка на двукратния министър-председател Кимон Георгиев. Политическото им приятелство продължава четвърт век и приключва през 1946 година, когато Георгиев успява да спаси Велчев от комунистическите репресии, като го изпраща за пълномощен посланик в Швейцария.

Дамян Велчев е роден през 1883 година. През 1903 година завършва Военното училище в София и започва дългогодишната си кариера на военен. Като такъв взема участие в двете Балкански войни. По това време е командир на рота, а заради смелостта си е награден с орден „За храброст“. През Първата световна война Велчев е командир на пехотна дружина и също получава признанието на войниците и държавата. След като България губи катастрофално Първата световна война, в изпълнение на Ньойския договор правителството на Александър Стамболийски е принудено да направи драстични съкращения в армията. Заради това огромен брой офицери са принудени да напуснат войската. Между тях е и Дамян Велчев. Уволняването на офицерите създава огромно напрежение в обществото. Това са хора, обучавани да водят войни, преминали са през три такива и в един миг са останали без работа, а много от тях - и без препитание. Съкращенията в армията създават предпоставки за създаване на нова политическа сила, която по-късно ще помете правителството на Стамболийски. През 1919 година уволнените офицери основават Военния съюз. Сред създателите му е и Дамян Велчев, а сред идеолозите му - бившият офицер Кимон Георгиев. През следващите двадесет години Военният съюз, или поне част от представителите му, ще играе решаваща роля в историята на България. През 1922 година, когато напрежението между премиера Стамболийски и бившите офицери расте с пълна сила, Дамян Велчев влиза в ръководството на Съюза. По това време замисълът за осъществяването на военен преврат срещу правителството вече е в ход. Предпоставките за това са много - България е в тежко икономическо положение, Стамболийски се

опитва да установи едноличен режим и предприема репресии срещу политическите си противници, което му създава много врагове. Не на последно място — на върха на държавата стои младият и неопитен цар Борис III, който след провала на баща си Фердинанд преждевременно се е възкачил на трона. Идеологът на преврата Кимон Георгиев има подкрепата на армията, която стои зад уволнените офицери. В същото време голяма част от обществото започва да недоволства от режима на Стамболийски, а царят дава знаци, че ще подкрепи превратаджиите. По това време той също е в конфликт с премиера.

Така на 9 юни 1923 година Военният съюз, начело с Кимон Георгиев и Дамян Велчев, осъществява първия си преврат. Стамболийски е свален, докато е в родното си село. Малко след това е заловен и убит от рота войници, а главата му е отрязана, забита на кол и разнасяна из съседните села. Веднага след преврата министрите на Стамболийски са арестувани и на тяхно място са назначени представители на Военния съюз и на някои от останалите опозиционни сили. Министър-председател става професорът по икономика Александър Цанков.

Превратът е успешен. Ако негов идеолог е Кимон Георгиев, то техническият му организатор е Дамян Велчев. Той е човекът, който поддържа връзката с действащите офицери и генерали от армията, които са основната движеща сила по време на преврата. След смяната на властта Дамян Велчев е върнат в армията. Малко по-късно е назначен за помощник-началник на Военното училище. През 1927 година оглавява училището, но година по-късно влиза в остър конфликт с военния министър Иван Вълков и заради това губи не само поста си, но и за втори път е уволнен от армията. В немилост изпада и приятелят му Кимон Георгиев. През 1928 година двамата възстановяват Военния съюз и основават кръга „Звено“, в който влизат влиятелни бивши военни и хора с висок материален статус. Скритата цел на възстановения Военен съюз е да върне влиянието си от 1923 година. Това, разбира се, минава през нов преврат.

Моментът за него идва през 1934 година. Този път превратът не е насочен само срещу действащото правителство, но и срещу самия Борис III и всички големи политически партии, които веднага са забранени. Преди осъществяването на преврата в някои среди на Военния съюз дори се обмисля царското семейство да бъде избито и да бъде установена република. Това не се случва, защото Борис III подписва без никаква съпротива указа за назначаване на новото правителство и дава вид на човек, който е съгласен да изпълнява всички заповеди на военните. Така Кимон Георгиев оглавява новото правителство, а Дамян Велчев възвръща влиянието си в армията и държавата. Тази ситуация обаче не трае дълго. В началото на 1935 година хитрият и вече придобил сериозно влияние Борис III успява да установи

контрол върху армията и сваля от власт Кимон Георгиев. Веднага след това бившият премиер е арестуван и изпратен на заточение на черноморския остров Света Анастасия, а дясната му ръка Дамян Велчев е отстранен от ръководството на Военния съюз и в средата на годината бяга в Югославия. В края на 1935 година се връща в страната, за да започне подготовката на нов преврат, но е арестуван и осъден на смърт. По-късно обаче царят заменя присъдата му с доживотен затвор, а през 1940 година го амнистира; амнистията получава и Кимон Георгиев. Малко след нея той и приятелят му Дамян Велчев започват организацията на третия си преврат. Двата са сред основателите на нелегалния Отечествен фронт, включващ в себе си всички противници на прогерманската политика на държавата. На 9 септември 1944 година, с помощта на съветската армия, Кимон Георгиев става министър-председател за втори път, а Дамян Велчев оглавява военното министерство. Малко след преврата Велчев е повишен в генералско звание. Напрежението между него и доминиращите във властта комунисти ескалира през 1946 година, когато той се опитва да спре репресиите срещу бившите царски офицери. Повечето от тях са негови възпитаници от Военното училище. Кимон Георгиев успява да омекоти ударите срещу приятеля си и буквално спасява живота му. Премиерът го уволнява като министър и го назначава за посланик в Швейцария. Няколко месеца по-късно Велчев е уволнен и от този пост, но животът му е въвн от опасност, защото той отказва да се върне в България. Държавата отговаря, като му отнема българското гражданство. Велчев доживява старините си сам и в изгнание. Умира във Франция през 1954 година далеч от политическите интриги на комунистическата държава, в която приятелят му Кимон Георгиев по това време все още е министър.

90. Лицето на преврата

Журналист и синдикалист, участващ в три държавни преврата, едновременно участник в пронацистката партия на Александър Цанков и радетел за спасяването на българските евреи, министър преди и след 9 септември 1944 година и последователен във възгледите си, че държавата трябва да контролира хората - така накратко може да се опише противоречивата, но изключително богата политическа и обществена биография на Димо Казасов. Непредвидимият в политическата си ориентация общественик е роден в Трявна през 1886 година. След като учителства в различни градове в началото на миналия век, Казасов започва журналистическата си кариера в комунистическия вестник „Работническа борба“. Междувременно през 1918 година завършва право в Софийския университет. Казасов се увлича по комунистическата идея още като ученик.

Приет е за член на Българската работническа социалдемократическа партия няколко години след основаването ѝ. Идеята на комунизма ще бъде обвързана с целия му живот, но той невинаги ще бъде на нейна страна. През 1919 година Казасов е избран за член на ръководството на широките социалисти, които изповядват по-скоро идеите на социалдемократията, отколкото на комунизма. В това си качество през 1919 година е избран за народен представител.

Първите му стъпки в голямата политика са в началото на управлението на земеделеца Александър Стамболийски. Управлението на земеделците започва трудно. Страната е в тежка икономическа и обществена криза след българския крах по време на Първата световна война. Казасов влиза в конфликт с управляващата партия още в началото на депутатския си мандат. През 1919 година той оглавява стачния комитет по време на голямата Транспортна стачка. И до днес тази стачка остава едно от най-мащабните протестни събития в българската история. В продължение на няколко месеца транспортните работници отказват да работят, а Казасов е човекът, който поема целия контрол върху техния протест. Стачката е прекратена, след като премиерът Стамболийски изпраща военни и полицейски части, за да се справят с работниците. Казасов не забравя това. След предсрочните избори през 1920 година не успява да влезе в парламента, но оглавява партийния орган на широките социалисти в „Народ“. В този период започва сближаването му с бившите военни Кимон Георгиев и Дамян Велчев, които също са се обявили за опозиция на Стамболийски. Три години след като Транспортната стачка е потушена с насилие, Казасов отмъщава на земеделците. Той е една от основните фигури при осъществяването на преврата от 9 юни 1923 година, който слага край на живота и управлението на Стамболийски. Веднага след насилствената смяна на властта Димо Казасов е назначен за министър на железниците, пощите и телеграфите в правителството на Александър Цанков. Малко по-късно е избран отново за депутат, но остава на министерския пост до 1924 година. От тогава до 1928 година Казасов е и председател на Съюза на българските журналисти.

През 1926 година отношенията между Казасов и останалите членове на БРСДП се обтягат заради близостта на партийния активист с кръга около Кимон Георгиев. След серия от конфликти Казасов е изключен от партията, в която е членувал в продължение на двайсет и четири години. Веднага след това той създава своя партия, която носи името Социалдемократическа федерация. Партийното строителство обаче не е сред най-силните му политически качества. Новата партия така и не успява да се конструира стабилно и нейният създател я напуска година и половина след създаването ѝ, за да се включи в учредяването на кръга „Звено“ през пролетта на 1927 година.

Въпреки че „Звено“ не се състои от много хора, конфликтите в организацията не са малко. Предизвикани са от различните политически убеждения на членовете. В него има военни, социалдемократи, радикали, демократи. През януари 1934 година отношенията между Казасов и Кимон Георгиев се обтягат сериозно и журналистът напуска организацията. Веднага се записва в пронацистката партия на Александър Цанков „Народно социално движение“. Четири месеца по-късно обаче звенарите организират втория си военен преврат. Взимането на властта кара Казасов да се сдобри с Кимон Георгиев и да се върне в „Звено“. После е изпратен от новото правителство на поста пълномощен министър в Белград, където престоява близо две години.

В началото на Втората световна война Казасов отново се връща към комунистическите си възгледи и се обявява срещу прогерманската политика на българската държава. През тези години той взема дейно участие в акцията за защита на евреите, а през 1943 година е сред създателите на нелегалния Отечествен фронт. Година по-късно участва активно в третия преврат на Кимон Георгиев, който възвестява налагането на комунистическия режим в България. Още на 9 септември Казасов става министър за трети път в живота си. В правителството на Кимон Георгиев той оглавява Министерството на пропагандата. През 1946 година запазва министерския си пост и в правителството на Георги Димитров. В него освен за пропагандата Казасов отговаря и за изкуството. Докато е министър, бившият журналист полага основите на тежката комунистическа цензура и изгражда зловеща машина, която да предпазва властта от каквато и да било свобода на словото. Талантът му на цензор е оценен подобаващо и през 1950 година е назначен за главен директор на издателствата, полиграфията и търговията с печатни произведения. Това е възлова длъжност, която следи за цялата цензура в комунистическата държава. През 1952 година в изпълнение на функциите си Казасов съставя Списък на забранената и вредна литература. Няколко месеца по-късно сам се оттегля от поста си и от обществената дейност. До края на живота си Димо Казасов пише спомени. Той доживява спокойни и дълбоки старини и си отива от този свят през 1980 година на деветдесет и четири години.

91. Жертвата на преврата

Една от най-куриозните и трагични съдби в българската история е тази на последния министър-председател преди 9 септември 1944 година Константин Муравиев. Най-известната част от биографията на Муравиев е едноседмичното му премиерстване от 2 до 9 септември 1944 година, което

завършва с преврат и му струва петнайсет години престой по лагери и затвори. Малцина обаче знаят, че Муравиев е министър в три правителства, като и трите са свалени с преврат от един и същ човек - Кимон Георгиев. Друга интересна подробност около Муравиев е това, че е племенник на земеделския водач и министър-председател от 1919 до 1923 година Александър Стамболийски.

Роден през 1893 година в Пазарджик, Муравиев е потомък по майчина линия на стар еленски род. Баща му е руски офицер - интендант, останал в България след Руско-турската война. Малко след брака си с майката на бъдещия премиер баща му изоставя семейството и Муравиев намира опора в лицето на чичо си Александър Стамболийски. Той е женен за сестрата на майката на Муравиев.

Благодарение на чичо си през 1912 година бъдещият премиер завършва елитния цариградски „Робърт колеж“. После участва в двете Балкански войни и в Първата световна война. Докато служи, завършва Военното училище в София и стига до чин капитан.

Началото на политическия път на Муравиев отново е свързано със Стамболийски. Първо става личен секретар на чичо си, а след идването на власт на БЗНС през 1919 година оглавява службата „Обществена безопасност“, която е предшественик на настоящото контраразузнаване. В този период службата често се използва за разчистване на политически сметки с опонентите на управляващите. Престоят му начело на политическата полиция е кратък. През 1920 година е изпратен като консул в Ротердам. Следват краткотрайни посланически назначения в Холандия и Турция, докато през 1923 година, едва на трийсетгодишна възраст, Муравиев оглавява ключовото по това време военно министерство. Заемането на този пост предизвиква скандал в земеделските среди, след като високопоставените фигури в БЗНС Цанко Бакалов и Райко Даскалов оспорват публично назначението на племенника на премиера. Влиятелният депутат от това време Александър Оббов пък директно казва по адрес на Муравиев: *„Да му бере греха този, който го е направил министър“*.

Първото министерстване на Константин Муравиев трае едва три месеца и му струва три години затвор. След организирания от Кимон Георгиев и група военни преврат на 9 юни 1923 година младият министър е арестуван и съден, а чичо му Александър Стамболийски е убит. Така Муравиев за пръв път попада в затвора, откъдето е освободен през 1926 година, когато превратаджийското правителство на Александър Цанков е свалено от власт и на негово място идва демократичното управление на Андрей Ляпчев.

Веднага след излизането си от затвора Муравиев е избран за депутат и прекарва на тази позиция два мандата. Вторият мандат в Народното събрание е прекъснат през 1931 година, когато за втори път е избран за

министър. В правителството на Ляпчев той отговаря за народното просвещение. Година по-късно вече е министър на земеделието и държавните имоти. На този пост го заварва вторият преврат на Кимон Георгиев, който за втори път го изпраща в немилост. След преврата партията на Муравиев БЗНС е забранена, а в страната настъпва почти десетгодишно авторитарно управление.

Фигурата на Константин Муравиев се появява на политическата сцена за трети път през август 1944 година. Тогава обвързалите България с Германия по време на Втората световна война политици разбират, че Хитлер ще загуби войната. Нуждаят се от човек от опозицията, който да оглави правителството и да смени радикално курса на българската външна политика. Муравиев приема да бъде този човек. На 2 септември 1944 година е избран за министър-председател. За една седмица начело на държавата прекъсва дипломатическите отношения с Германия, иска примирие от САЩ и Великобритания и започва изтеглянето на българските войски от Югославия. Веднага възстановява конституционните права и свободи на гражданите, забранява нацистките организации, разпуска 25-ото Народно събрание и дава пълна амнистия на политическите затворници. На 5 септември правителството на Муравиев обсъжда решение за обявяване война на Германия. Обнародването му е отложено за 72 часа от военния министър генерал Иван Маринов под претекста, че има технически проблеми при изпълнението. В действителност генерал Маринов вече е съгласувал своите действия с Отечествения фронт за отлагане обявяването на войната, за да се даде възможност на СССР да обвини правителството в неискреност и да обяви война на България. Така на 8 септември България обявява война на Германия, но същевременно е в състояние на война със САЩ, Великобритания и СССР.

В нощта на 8 срещу 9 септември правителството на Муравиев е свалено с преврат и историята за трети път сблъсква този български политик с Кимон Георгиев. След преврата Георгиев заема премиерския пост и се захваща с организацията на Народния съд, който ще изпрати на смърт и затвор хиляди невинни политици и общественици. По ирония на съдбата между тях е и опозиционерът на съюза с нацистка Германия Константин Муравиев. Първоначално той получава доживотна присъда, но се „разминава“ с петнайсет години затвор. През 1955 година е освободен, но година по-късно, заради антикомунистическите протести в Унгария, без вина и немощен, е изпратен в концлагера в Белене. Там престоява до 1961 година. Оцелял физически от политическите бури и комунистическите затвори, Муравиев е сломен и доизживява старините си в бедност. Преживелият три преврата политик умира на 31 януари 1965 година в забрава и отчаяние.

92. Премиер по случайност

Генерал Пенчо Златев е един от най-кратко управлявалите български министър-председатели. Въпреки това ролята му се оказва с решаващо значение за политическия живот на България. Сякаш без да иска и по стечение на обстоятелствата, той се оказва в основата на унищожаването на крехката българска демокрация, настъпила след края на управлението на Александър Цанков през 1926 година и продължила до организирания от Кимон Георгиев военен преврат през 1934 година.

Роденият през 1883 година генерал се докосва до политиката през 1919 година, когато става част от създателите и ръководителите на Военния съюз. През 1923 година, когато Съюзът сваля земеделското управление на Стамболийски, генерал Златев не е на първата линия в организацията на преврата; тогава той е по-скоро помагач. По време на втория преврат на военните от 1934 година обаче генерал Златев е основна фигура. Нещо повече, той е сред главните мотори на заговора, който според организаторите трябва да сложи край на партийния начин на управление и да върне държавата в икономиката. В нощта на 18 срещу 19 май 1934 година под ръководството на генерал Златев група офицери завземат ръководството на армията и я поставят на страната на превратаджиите. Акцията е проведена с математическа точност и при осъществяването ѝ не е пролята нито капка кръв. Към 6 часа сутринта на 19 май превратът е официално приключил и няколко часа по-късно Кимон Георгиев и Пенчо Златев са в кабинета на цар Борис III с два проектоуказа. Първият е за назначаване на правителство на превратаджиите с министър-председател Кимон Георгиев, а вторият - за абдикация на монарха и обявяване на република. Вторият указ е по-скоро блъф, който цели да сплаши царя и да го подчини на волята на военните. В първия указ, с който трябва да бъде назначено новото правителство, не е записано името на новия военен министър. В бързината Кимон Георгиев не е успял да договори този изключително важен по това време пост с генерал Златев. Георгиев иска военното министерство да се поеме от дългогодишния му сподвижник и приятел Дамян Велчев. Когато вижда празното място в указа, хитрият монарх използва възможността, за да вбие клин сред превратаджиите. Той заявява, че ще подпише указа и ще назначи Кимон Георгиев за премиер. След това, без много да чака, заявява: „Впрочем военният министър е между нас - генерал Златев. Вярвам, че няма да имате нищо против, той е ваш другар“. Кимон Георгиев няма изход и е принуден да даде военното министерство в ръцете на генерал Златев. Именно това ще изиграе решаваща роля при контрапреврата, който ще сваля Георгиев от

власт и ще даде цялата власт в ръцете на Борис III. По-късно царят споделя пред бившия премиер Александър Цанков следното: „Кимон Георгиев се поизкашля малко, мекото на ушите му се зачерви, но не възрази ни дума — смути се, поизпоти се малко, но нищо... Казах си: „Сдадох се!“ ...

Пенчо Златев е военен министър малко повече от половин година. От самото си създаване правителството на Кимон Георгиев не се ползва с висока обществена подкрепа. Във Военния съюз започват да се зараждат конфликти заради назначения на държавни служби. Съюзът се разделя и на републиканци и монархисти. Първите са предвождани от Дамян Велчев и се ползват с подкрепата на Кимон Георгиев, а вторите стоят зад генерал Златев. Кулминацията на тези конфликти идва през януари 1935 година, когато царят уволнява Кимон Георгиев като премиер и на негово място назначава генерал Пенчо Златев, който е поставил армията под свой контрол. С това Борис III слага началото на едноличното си и авторитарно управление.

Като премиер генерал Златев работи при разпуснат парламент, а основната му задача е да се справи с кръга около Кимон Георгиев и Дамян Велчев. През пролетта на 1935 година по заповед на генерала Георгиев и Велчев са арестувани заедно с други политически и военни дейци, играли роля при осъществяването на преврата през 1934 година. Ден по-късно всички са изпратени на заточение на остров Света Анастасия. Царят използва това действие на генерал Златев и с брилянтна политическа маневра окончателно слага край на преврата, който само година по-рано го е заплашвал с принудителна абдикация. След арестите на политическите си противници Борис III се обявява против репресията. На неговата позиция застават и половината от министрите на генерал Златев. Така заточението на Кимон Георгиев продължава само осем дни, а генерал Златев е принуден да подаде оставка като министър-председател. Генерал Пенчо Златев така и не успява да се превърне в политик. След като правителството му е свалено от самия цар, той, обиден и огорчен, се оттегля от политическия и обществения живот на страната. Пенчо Златев надживява комунистическия преврат от 9 септември 1944 година. Като по чудо и заради дългото си отсъствие от политиката той не е изпратен в лагер и не е съден от комунистите. Четири години след третия преврат на бившия си приятел Кимон Георгиев, през лятото на 1948 година, генералът умира в дома си на шейсет и пет години.

93. Първият футболен трансфер

Днес футболните трансфери са неизменна част от най-обичаната игра в света и понякога дори надминават по интрига самите мачове. Поради скромността на българското първенство българската публика обикновено очаква наш футболист да бъде продаден в голям европейски отбор и да повтори успехите на Стоичков и Бербагов. Малцина от днешните фенове обаче са чували за първия голям трансфер на български футболист в голям европейски отбор. Пионерът на българските футболни трансфери в чужбина се нарича Михаил Лозанов-Танка. Той е един от най-обичаните футболисти на „Левски“ и националния отбор през 30-те години на миналия век и в края на своето десетилетие стига до капитанската лента на баварския колос „Байерн“ - Мюнхен. Централният нападател на „сините“ получава внушителния си прякор заради физическата си мощ и топовния си шут.

Роденият в Перник през 1911 година футболист започва кариерата си в „Левски“ едва на деветнайсет години и е в основата на първата шампионска титла на „сините“, извоювана през 1933 година. Четири години по-късно, вече като капитан на „Левски“, Танка става за втори път шампион на България. Със синия екип той отбелязва 43 гола в 79 мача.

Първият трансфер на Лозанов е в чехословашкия отбор „Моравска Славия“, където играе за кратко през 1935 година. По това време футболните трансфери не се изразяват в прехвърляне на огромни суми пари от един отбор в друг, а се осъществяват по желание на футболиста. Днес не е ясно как Танка е стигнал до чехословашкото първенство, но е факт, че той е първият български футболист, играл в чужд шампионат. След кратък гурбет в „Моравска Славия“ Михаил Лозанов се връща в „Левски“.

Вторият му трансфер е далеч по-успешен от първия. През 1937 година за пръв път облича фланелката на германския „Байерн“ - Мюнхен. За кратко се превръща в любимец на мюнхенската публика. В Германия за него се говори като за перлата в нападението на баварците. Добрите му физически данни напълно пасват на немския футболен стил и само няколко месеца след пристигането си в Мюнхен се окичва и с капитанската лента на отбора. Добре е да подчертаем, че Танка става капитан на баварския отбор във времена, в които германският нацизъм е в апогея си и всичко, което не е германско, се счита за второ качество. Как българин успява да стигне до капитанската лента в сърцето на нацисткия режим, каквато е областта Бавария по това време, днес е загадка. Политическата конюнктура прекъсва славния престой на Танка в Бавария. През 1939 година Хитлер започва Втората световна война и последното нещо, за което се мисли в Германия, е

футболът. В първата година на войната Михаил Лозанов е принуден да се върне в България и отново заиграва в любимия „Левски“.

През 30-те години на миналия век с фланелката на националния отбор Танка изиграва 38 мача, в които отбелязва 10 гола. През 1932 и 1935 година с националния отбор печели Балканската купа, която е най-елитният футболен трофей за времето си. По това време световните първенства все още прохождат, а за европейски никой не се е сетил. В напрегнатата политическа обстановка на 30-те години футболните срещи между националните отбори на различните балкански държави са и начин за натриване на носове на съседите. Затова най-забележително е спечелването на Балканската купа през 1932 година. Турнирът се провежда в Югославия, с която България е в традиционно обтегнати отношения. Дали заради загубените от Сърбия войни през годините или просто заради спортния си хъс, българите успяват да спечелят турнира, и то с драматична победа срещу домакините наред Белград. В този мач „плавите“ бързо повеждат с 2:0 срещу нашите. Българите обаче не се предават и успяват да изравнят. В края на мача Михаил Лозанов успява да пробие югославската защита и да забие победния гол за България. Посрещането на победителите в София е едно от най-тържествените събития в годините преди Втората световна война, а Танка се превръща в истински герой за публиката.

Кариерата на Лозанов в националния отбор обаче не е изпъстрена само с велики победи. Той усеща и вкуса на тежките загуби. Като част от представителния ни тим в първите световни квалификации, в които участваме през 1934 година, Лозанов заедно с останалите момчета отнася загуба от Австрия с 6:1. Утехата за него е, че е автор на първия български гол в квалификации за световно първенство. Той е и сред тези, които претърпяват най-съкрушителното поражение в цялата история на националния отбор - 0:13 срещу Испания през 1933 година в Мадрид.

Последния си мач за националния отбор Танка изиграва срещу любимата си Германия. В него българите губят с достойното 2:1. През следващите две години играе за „Левски“ и приключва славната си футболна кариера на трийсетгодишна възраст през 1941 година.

В края на славния за „Левски“ сезон - 1993-1994 година, когато „сините“ печелят шампионската титла, при връчването на купата тогавашният капитан на отбора Наско Сираков я взима и се затичва към ложата на „Герена“. Публиката с любопитство очаква да види на кого капитанът ще връчи трофея и се учудва, когато Сираков връчва купата на възрастен човек, който е непознат за повечето от феновете. Възрастният човек е Михаил Лозанов, който шест десетилетия по-рано е триумфирал с първата шампионска титла за „синия“ отбор. Няколко месеца по-късно Танка умира на осемдесет и три годишна възраст.

94. Първият милион на премиера Гудев

Изборите от пролетта на 1908 година довеждат на власт правителството на демократа Александър Малинов. Една от първите задачи на новите управляващи, по стар български обичай, е да се заемат с разкриването на злоупотребите на предшествениците си. Отново по стар български обичай злоупотребите на предишните управляващи не са никак малки и голяма част от тях стават обществено достояние в следващите години.

За да покажат волята си за борба с лошите практики, новите управляващи от Демократическата партия започват мащабно разследване на трите правителства на Народнолибералната партия, управлявали страната от 1903 до 1908 година. Това са кабинетите на стамболовистите Рачо Петров, Димитър Петков, който е убит по време на мандата си, и Петър Гудев, който е загубил изборите като премиер. В продължение на няколко години пресата, Народното събрание и разследващите органи се занимават със злоупотребите на бившата власт, но крайният резултат от упражнението както винаги е много по-незначителен от заканите и патетичните речи, които го съпровождат.

Най-широко обсъждан е случаят с последния премиер на стамболовистите Петър Гудев, който освен министър-председател е дългогодишен депутат и вътрешен министър. След щателна проверка на имотното му състояние, направена от анкетна комисия в Народното събрание, се оказва, че в рамките на едногодишното си пребиваване на премиерския пост Гудев е забогатял с около 500 хиляди лева, които за времето си се равняват на няколко милиона сегашни лева. С 28 хиляди лева от тези пари той си е построил просторна къща в центъра на София, която въпреки скандалите и съдебните процеси остава негова собственост.

Начинът, по който Гудев става богат, е впечатляващо прост: освен премиер той е и вътрешен министър. От втората позиция има право да използва различни държавни фондове, които са безотчетни, а функцията на много от тях е покрита в мъгла. Още от първите следосвобожденски години се е превърнало в традиция парите от тези фондове да се използват за лични нужди на управляващите. По време на разследването срещу Гудев се оказва, че е изтеглил средствата от няколко такива фонда. Единият е предназначен за организиране на полицията за обществената безопасност. С част от парите плаща на майсторите, които строят къщата му. Други 125 хиляди лева, които изтегля с аргумента „държавни нужди“, внася веднага в БНБ в своя частна текуща лихвена сметка. До края на управлението му тези пари набъбват до 293 102 лева. С голяма част от парите Гудев купува държавни ценни книжа

на свое име, от които печели от лихви. След като пада от власт, веднага прехвърля ценните книжа на името на зет си Христо Вавов. След това оперира с тях, като не само ползва подписа на зет си, но и дори си позволява да го фалшифицира.

Пред следствието бившият премиер съвсем спокойно заявява: „От тези пари съм употребявал суми и за свои частни нужди. Други обяснения не мога да дам“. Спокойствието му е продиктувано от факта, че редица негови предшественици са правили същото безнаказано и използването на средствата от фондовете за лични нужди се е превърнало в истинска традиция и нещо съвсем нормално.

Разследването се проточва близо шест години, като в него участват над шестстотин свидетели. Обвинението гласи, че като премиер и вътрешен министър Петър Гудев е нанесъл вреда на държавата, като е харчил обществени средства за лична полза, присвоявал е противозаконно различни суми от безотчетния фонд за 1906 и 1907 година, от кредита на полицията и от фонда за поддържане на македонските бежанци.

В началото на 1914 година дългоочакваното дело срещу бившия премиер започва. След възражения, отводи на адвокати и процедурни хватки то завършва без произнасяне на присъда. Прекратено е поради неизброяване едно по едно на всички обвинения от страна на прокуратурата. Малко след това Народното събрание решава, че предложението за възбуждане на съдебно преследване и за свикване на Държавен съд срещу Гудев е противоконституционно, поради което прекратява углавното преследване. Същото се случва и с разследваните министри от кабинетите на Рачо Петров, Димитър Петков и Петър Гудев. С това цялото съдебно производство се унищожава. По време на ожесточените дебати в емоционална реч депутатът Никола Кръстанов заявява: „*Бъдете независими и гласувайте за хвърлянето на този процес в архивата на забвението!*“. Така през август 1914 година Петър Гудев се оказва напълно реабилитиран и оправдан. След като излиза чист от сложната ситуация, бившият министър-председател се оттегля от политиката и до края на живота си се отдава на публицистична дейност.

95. Съпругата на археолога

Д-р Евдокия Филова е една от най-интелигентните български премиерски съпруги, но и една от сериозните причини големият български археолог проф. Богдан Филев да остане в историята като провален политик и верен съюзник на Адолф Хитлер и Бенито Мусолини. Защитила докторат по история на изкуството и философия в Германия, родената през 1901 година Евдокия още през 20-те години на миналия век се утвърждава като един от

най-талантливите български критици в областта на модерното изкуство. В тогавашната преса са публикувани редица нейни статии и рецензии, посветени на творчеството на български художници. Освен това младата авторка е и уредник в Народния етнографски музей, където пише десетина труда и няколко монографии по българско народно изкуство и занаяти. Докато работи в музея, произхождащата от заможен род интелектуалка дълги години дарява заплатата си за благотворителни цели. През 1932 година е избрана за дописен член на Българския археологически институт. В тези години любовта я среща с утвърдения и с двацет години по-възрастен от нея професор по археология Богдан Филов.

Евдокия Филова боготвори съпруга си от началото на брака си с него до смъртта му през 1945 година, когато той е осъден и убит от Народния съд. След като минава под венчилото с младата интелектуалка и под нейно въздействие, Филов влиза в политиката, което учудва и най-добрите му приятели. Евдокия подтиква мъжа си към управлението на страната, защото смята, че той е винаги точен и безпогрешен в оценките си за хората и историческите събития и може да бъде полезен на България. Това е и една от причините да го подкрепя фанатично в безусловното му сътрудничество с нацисткия режим в България.

Евдокия се запознава с четирийсет и девет годишния по това време учен и заклет стар ерген Богдан Филов в елитния Юнион клуб, където той редовно играе бридж с приятели. Професорът е впечатлен от красотата ѝ. Когато се заговарят, е смяян от познанията ѝ в областта на изкуството. Любовта между тях пламва веднага и заживяват заедно. Заради съпруга си младата Евдокия изоставя научната си кариера и се отдава на семейството. Тя неистово иска да има дете от съпруга си, но след няколко спонтанни аборта се отказва от тази мечта и се отдава изцяло на любимия мъж.

Интелигентността и пълната апатичност към политическите и дворцовите интриги правят Евдокия Филова една от най-близките приятелки на царица Йоанна. Именно съпругата на цар Борис III му подсказва, че може да назначи изтъкнатия археолог за министър-председател.

Докато е премиерска съпруга, Евдокия често казва на ламтящите за пари, имоти и постове дами от тогавашния хайлайф: „*Да оставим политиката на мъжете!*“. Тя обича да се занимава с благотворителност и е първата премиерша, която придружава мъжа си по време на всички важни посещения в други държави. На баловете и вечерите, давани от германския фюрер Адолф Хитлер и неговия външен министър Рибентроп, семейство Филови са обграждани със специално внимание. Двамата разговарят с домакините на перфектен немски и блестят с познания в най-различни области, с каквито малцина други важни семейства могат да се похвалят. В началото на 40-те години двойката е на върха на държавата, но това продължава кратко. През

1943 година обратът във Втората световна война е факт и немските войски губят битка след битка.

Превратът от 9 септември 1944 година заварва Богдан Филов като регент на малолетния цар Симеон II. Дошло е време археологът да изпие горчивия хап на грешната си политическа преценка за съюза с Германия. Веднага след преврата той е отведен в СССР, където е разпитван. Моли съветските власти да бъде съден от съветски съд, защото се страхува от реваншизма на българските си политически противници. Молбата му не е изпълнена и бившият премиер е върнат в България, където е обвиняем в зрелищен, но бърз процес на Народния съд. Когато на 1 февруари 1945 година съобщават на Евдокия Филова, че съпругът ѝ е осъден на смърт чрез разстрел, тя извиква: „*Не, това е невъзможно! Не може един световноизвестен учен да бъде обвиняван и ликвидиран от собствения си народ!*“. След като ѝ повтарят жестоката новина, тя започва да моли: „*Искам да го последвам и в смъртта му. Разстреляйте ме заедно с него!*“. Отговарят ѝ, че съдът я е преценил за „безобидна“ и затова се е смилил над нея. Наказанието за нея е изселване в Добруджа и лишаване от право на труд. Още същата нощ Филов и други шейсет и шест политици са екзекутирани, а цялото имущество на семействата им е конфискувано.

Бившата първа дама е изпратена първо в Дулово, а после в Ловеч и в Самоков. Оставена е без дом, без ток, без течаща вода, без средства за препитание, без право да се занимава с наука. Десетки години е задължена всяка сутрин да се разписва в милицията и до края на живота си не получава право да се върне в София. След лекото смекчаване на режима получава право да дава уроци по френски и немски език. Въпреки тежкия живот, в продължение на десет години, работи върху книга за възрожденския художник Никола Образописов. Монографията ѝ излиза чак през 1994 година.

Заради политическата кариера на мъжа си тя напълно остава в неговата сянка. Книгите и статиите, които е написала преди брака си, са първо забранени, а след това забравени, макар че нямат нищо общо с политиката. Въпреки тежката си съдба Евдокия Филова доживява до 1980 година, когато умира в бедност, самота и в спомени за обичания си съпруг, който ще остане в историята като човека, вкарал България в съюз с Хитлер.

96. Непризната спасителка

През десетилетията след Втората световна война „спасителите“ на българските евреи се множат. Познаваме и истински спасители като Димитър Пешев и митрополитите Кирил и Стефан, и спорни като цар Борис III, и бутафорни като Тодор Живков и неколцина комунистически функционери, които през годините на тоталитарния режим се самообявяват за герои по този въпрос. В сянката на споровете по въпроса кой е спасил българските евреи остава фигурата на младата Лиляна Паница. Благодарение на нея еврейската общност, българската общественост и всички, които се включват в акцията по спасяването на евреите, разбират за готвещата се депортация.

Родената във Варна през 1914 година Лиляна Паница попада в центъра на събитията случайно. Подготовката за депортацията на евреите я заварва като секретарка на комисаря по еврейските въпроси Александър Белев. Тя е един от най-доверените му хора и цялата информация за работата на неговата комисия минава през нея. Белев е откровен нацист, който още при назначаването си за комисар си поставя за цел да прочисти изцяло България от евреи. Лиляна Паница започва работа в комисията по негова лична покана, след като и двамата са работили в Министерството на вътрешните работи. По ирония на съдбата едни от най-добрите приятели на младата секретарка на нациста са евреи. С течение на времето тя трябва да прави важни избори, които ще променят не само нейния живот, но и ще бъдат решаващи за животите на десетки хиляди хора.

Когато в края на 1942 и началото на 1943 година Александър Белев, заедно с германските нацисти, подготвя документите по депортацията на българските евреи, Лиляна Паница прави своя избор - да остане в комисията, за да помогне на евреите. Започва последователно да изнася информацията от комисията и да я предоставя на еврейската консистория. Прави това с пълното съзнание, че рискува живота си. Благодарение на смелостта ѝ еврейската консистория в България успява да вземе навременни мерки срещу депортацията и да привлече на своя страна видни общественици и политици. Ако не беше Лиляна Паница, по всяка вероятност акцията по спасяването на евреите нямаше да се осъществи или щеше да бъде прекалено закъсняла. Неоспорим е фактът, че до момента, в който Паница не съобщава за намеренията на българските власти, еврейските ръководни среди и българската общественост не знаят нищо за готвената широкомащабна акция. Благодарение на съобразителността си Лиляна Паница успява да остане неразкрита от властите.

След разгрома на нацизма вместо награда тя получава жестокост и забрава. В началото на 1945 година е изправена пред Народния съд и е обвинена, че като чиновник в Комисарството по еврейските въпроси е съдействала „при провеждане на взетите мерки за гонение на евреите и е използвала служебното си положение за добиване на лична облага“. По време на процеса лежи няколко месеца в Софийския централен затвор при много тежки условия. Въпреки това запазва самообладание и благодарение на хладнокръвното си поведение по време на процеса получава оправдателна присъда. С това обаче мъките ѝ не свършват. Няколко дни след като е оправдана, е арестувана отново по неясни причини. В едно от мазетата на милицията е пребита зверски и умира от раните си едва на трийсет години.

След смъртта ѝ споменът за нея потъва в забрава; комунизмът пада и името ѝ сякаш неволно изпада от списъка с имената на спасителите. Според някои една от причините Паница да не бъде споменавана е, че освен за депортацията на българските евреи тя изнася информация и за депортацията на евреите от Македония и Тракия. Тази информация и до днес не е много удобна за българската държава, защото документите за депортацията са подписани именно от българския комисар по еврейските въпроси Александър Белев. Едва през 2008 година група евреи предлагат на института „Яд Вашем“ в Израел кандидатурата на Лиляна Паница за титлата „Праведник на света“. Номинацията е подкрепена със свидетелски показания и документи, предоставени от Йоханан Лав и Бети Алфаса, чиито родители лично са получавали сведения от Лиляна Паница по време на събитията през 1943 година. От комисията към института, която оценява заслугите, обаче пристига отказ. При това трикратен. На кандидатурата е отнет завинаги шансът за по-нататъшно разглеждане. Стотици протестни писма от българи, запознати със случая, пристигат в посолството на Израел в София. „Яд Вашем“ обаче е независима институция и рядко се влияе от обществен натиск. Случаят е представен и пред омбудсмана в Израел, но въпреки това и до днес делото на Лиляна Паница остава неоценено.

97. Забравеният спасител

В началото на март 1943 година един кюстендилски учител трескаво организира делегация от граждани, която да замине за София и да ходатайства пред властите да отменят планираната депортация на българските евреи към нацистките лагери на смъртта. Дни след като учителят започва да организира делегацията, към нея се присъединява и тогавашният заместник-председател на Народното събрание Димитър Пешев, който по-късно ще бъде наречен „спасител на българските евреи“.

Действията на скромния кюстендилски учител слагат началото на акцията по спасяването на 50 хиляди български евреи, с която днес държавата и народът ни обичат да се хвалят. Въпреки това в продължение на десетилетия името му е изтрито от историята, а по ирония на съдбата дълго време не е забелязано дори от тези, чието спасение се дължи на неговите усилия.

Той се нарича Владимир Куртев. Роден в Плевен през 1888 година, този смел човек успява да съчетае в себе си дълбокия патриотизъм и жертвоготовността в името на толерантността към различия.

Куртев е роден в семейството на бесарабски българи, които дълги години са мечтали да се върнат в родината си, и това го прави патриот по рождение. Още от младите си години е приет за член на ВМРО и взема активно участие в борбите за освобождение на Македония. Участва в Първата световна война, а след нея започва работа като учител в Кюстендил, като малко по-късно е назначен за директор на Кюстендилската мъжка гимназия. След преврата от 1934 година е арестуван заради членството си в македонската организация и лежи в затвора. Завръща се в Кюстендил чак след амнистията през 1940 година. След това е възстановен като учител. През 30-те и началото на 40-те години на миналия век е един от най-авторитетните хора в Кюстендил и е истински лидер на общественото мнение в града. Именно тази му обществена позиция е в основата на мащабната подкрепа, която Куртев успява да организира за спасяването на евреите през 1943 година.

Когато в началото на март 1943 година мълвата за депортацията на евреите започва да обикаля Кюстендил, учителят организира делегация, в която влизат самият той и авторитетните му съграждани Петър Михаелев, Асен Сючмезов и Иван Момчилов. Четиримата заминават за София, за да се срещнат със заместник-председателя на парламента Димитър Пешев, който по това време е депутат от Кюстендил и също техен съгражданин. Пешев мигновено дава подкрепата си за акцията и я пренася на политическо ниво. Следват дълги и изтощителни разговори с вътрешния министър Петър Габровски, събиране на подписи от четирийсет и трима депутати, привличане на Православната църква и голяма част от българите в подкрепа на евреите. Всички тези инициативи струват на Димитър Пешев раздяла с поста му на заместник-председател на Народното събрание, а на четиримата му съграждани - много усилия и рискове в сложните времена на хитлеристката инвазия.

Най-трудните моменти в живота на Владимир Куртев обаче идват след комунистическия преврат от 9 септември 1944 година. Веднага след промените, вместо признание за смелостта си, той получава репресии. Малко след преврата, като член на ВМРО, Куртев открито се обявява срещу линията на БКП за македонизиране на Пиринска Македония. Поради тази причина е преследван от властите, но за кратко успява да се укрие.

Първоначално намира убежище в дома на еврейско семейство в Кюстендил, където се крие в продължение на няколко месеца. След това заминава тайно за София и продължава да води нелегалния си живот. В началото на юни 1946 година, при акция на Народната милиция срещу дейци на ВМРО, Владимир Куртев е заловен заедно с още двеста свои съидейници. След това следите му се губят. Официалната версия за съдбата му е „безследно изчезнал“. Неофициалната е, че е убит без съд и присъда, а гробът му е неизвестен и до днес.

С това историята за Владимир Куртев обаче не свършва. Комунистите изтриват името му от епопеята по спасяването на българските евреи до такава степен, че в продължение на десетилетия то е забравено дори от тези, които той е спасил. През 1973 година Димитър Пешев, Петър Михаелев и Асен Сучмезов са удостоени посмъртно с титлата „Праведник“ от еврейската организация „Яд Вашем“, която пази паметта за холокоста. През 1991 година организацията обявява за „Праведник“ и Иван Момчилов от кюстендилската делегация. Така единственият, който не е удостоен с тази почетна титла, е този, който пръв започва да организира акцията по спасяването на евреите. Несправедливостта е поправена близо шейсет и седем години след събитията от 1943 година. Куртев е изваден от забравата от родения в България израелски общественик Самуел Ардити, който през 2006 година предлага на „Яд Вашем“ да провъзгласи за „Праведник“ българина. Следват няколко години, в които Ардити се опитва да докаже огромния принос на Куртев за спасяването на българските евреи. Усилията му се увенчават с успех през 2010 година, когато Владимир Куртев става 20-ият българин, провъзгласен за „Праведник“ от „Яд Вашем“.

98. Спасителят на българските евреи

Ако България има международно известни и признати политици, то един от тях със сигурност е Димитър Пешев. За съжаление тази видна фигура от българската история и до днес не получава популярността, която заслужава. По света Димитър Пешев е известен като „спасителя на българските евреи“, а бюстът му е поставен на видно място в сградата на Съвета на Европа в Страсбург наред с бюстовете на бащите на Европейския съюз. Посмъртно е обявен за почетен гражданин на Израел, а делото му е почетено с дърво на негово име в Гората на праведниците в Йерусалим. Останал в историята на Европа като човека, спрял влаковете с български евреи, приготвени да пътуват за концентрационен лагер „Треблинка“ в окупираната от нацистите Полша, Димитър Пешев завършва живота си в бедност, като осъден от Народния съд. Парадоксално, но петнайсетгодишната присъда, която му

издават комунистическите функционери през 1944 година, е за „фашистка дейност и антисемитизъм“.

Димитър Пешев е роден през 1894 година в Кюстендил. Учи право в Софийския университет, но прекъсва образованието си, за да участва в Първата световна война. След войната завършва университета и работи като съдия в Пловдив и София. По-късно е прокурор, а от 1932 година е адвокат. Влиза в българската политика през 30-те години на XX век като министър на правосъдието в първия кабинет на премиера Георги Къосеиванов. През 1938 година е избран за заместник-председател на 24-тото Народно събрание, като запазва поста си и в следващия парламент. Именно от тази позиция през 1943 година успява да предотврати изпращането на българските евреи в лагерите на смъртта и да спаси десетки хиляди животи.

В една студена мартенска утрин на 1943 година из София плъзва слух, че Комисарството по еврейските въпроси е изпратило на общинските власти в Кюстендил списък с евреи, които следва да бъдат депортирани извън пределите на България. На 2 март 1943 година на закрито заседание правителството на Богдан Филов дава съгласието си да бъдат депортирани исканите от германците евреи. След по-малко от седмица десетки евреи са натоварени на влакови композиции, които чакат нареждане за отпътуване към лагера „Треблинка“. Въпреки строго пазената тайна новината достига до Софийския митрополит Стефан, Пловдивския митрополит Кирил и заместник-председателя на Народното събрание Димитър Пешев. Според информацията евреите ще отпътуват за лагера на смъртта в полунощ на 9 март 1943 година.

Съзнавайки, че имат буквално часове, за да спасят сънародниците си от еврейски произход, Пешев и двамата владици предприемат незабавни действия.

В Пловдив дядо Кирил научава, че в двора на едно от училищата в града са затворени евреи, които очакват депортацията. Веднага отива там и заповядва на охраняващите да го пуснат. Когато му отказват, той прескача оградата на училището и успокоява евреите, като им казва: *„Където отивате вие, там съм и аз!“*. Същия ден пуска телеграма до цар Борис III със следния кратък текст: *„Ваше Величество, В име Божие, усърдно моля за милост към евреите!“*.

В същото време Димитър Пешев и още четирийсет и един депутати, които споделят неговата позиция, заплашват тогавашния вътрешен министър Петър Габровски, че ако не бъде прекратено депортирането, ще предизвикат политическа криза, като се обявят за сваляне на правителството. Два часа след разговора си с депутатите Габровски им съобщава, че ще стори необходимото за отмяна на депортирането. Димитър Пешев и митрополитите обаче не се успокояват. Подкрепяни от голяма част от

обществото те продължават да следят събитията и да действат. Няколко дни след предотвратяването на първия опит за депортация Светият синод излиза с изявление, в което изразява възмущението си от намерението на правителството да депортира евреите и осъжда расисткия принцип на нацисткия Закон за защита на нацията. Висшите духовници заявяват, че Българската православна църква не може да измени на повелите на Свещеното писание и да откаже помощ на гонените и онеправданите. Ден след като излиза острата позиция на Църквата, четирийсет и двама депутати подписват апела на Димитър Пешев към министър-председателя, който остро осъжда политиката на правителството по т.нар. еврейски въпрос. Това струва на политика сваляне от поста заместник-председател на Народното събрание.

Заради активните действия на Пешев, съратниците му депутати и Църквата, до края на участието на България в съюза с Германия, страната не изпраща на смърт нито един свой гражданин от еврейски произход.

Краят на Втората световна война и на Третия райх обаче не носят много радости на изтъкнатия политик. През 1946 година Народният съд го осъжда на петнайсет години затвор „за фашистка дейност и антисемитизъм“. Лежи в Софийския затвор повече от година, но заради застъпничеството на евреи, имащи влияние в правителството, доминирано от БКП, е освободен предсрочно. В спомените си Пешев разказва, че цял живот остава белязан от преживяванията в килията и по време на процеса.

Когато излиза от затвора, спасителят на 50 хиляди български евреи се оказва пенсионер без пенсия. До края на живота си не получава разрешение от комунистическата държава да практикува адвокатската си професия и не получава нито лев пенсия. Докато е бил в затвора, властите са му отнели жилището заедно с мебелите и той е принуден да живее в дома на брат си. Много от приятелите му са разстреляни, други са успели да емигрират, а трети са принудени да се отрекат от него.

Издаден в немилост и бедност, Димитър Пешев не е забравен от своите еврейски приятели. През 1965 година те издействат Израел да започне да му изплаща пенсия Първоначално по 40, а след това по 50 долара на месец. Въпреки трудностите бившият политик никога не се оплаква и никога не си позволява да се отрече от своите идеали. Всяка година на 1 февруари ходи в софийската черква „Свети Седмочисленици“, за да почете паметта на разстреляните от Народния съд.

Димитър Пешев умира в пълно забвение след три инфаркта през 1973 година. Паметта за него е възстановена след излизането на книгата на Габриеле Нисим „Човекът, който спря Хитлер“. В нея авторът нарича постигнатото от Пешев и неговите сънародници през 1943 година звезден миг и добавя, че хора като него са необходими, за да не се отчае човек от

99. Нацистът

Александър Белев не е сред най-известните български политици, но през 30-те и началото на 40-те години на миналия век играе решаваща роля в българската политика. Формално не заема политически позиции като депутат или министър, но благодарение на връзките с нацистката върхушка в Германия влиянието му върху българския политически живот е огромно и с него се съобразява дори самият монарх цар Борис III. Официалната позиция на Белев от 1942 до 1943 година е комисар по еврейските въпроси. Роденият в Лом нацист завършва право в Софийския университет. Баща му е българин, а майка му - италианка, родена в областта Далмация, която днес се намира в Хърватия. Още в младежките си години Белев възприема зараждащите се в Западна Европа нацистки идеи, а през 20-те години започва да симпатизира на водените от Хитлер националсоциалисти в Германия. През 30-те години, когато влиянието на нацизма нахлува и в България, е сред основателите на младежката националсоциалистическа организация „Ратник“. Паралелно с това заема ключови позиции в Министерството на вътрешните работи.

През декември 1941 година вътрешното министерство изпраща интелigentния си и целенасочен кадър на стаж в Германия. Целта е да се запознае в дълбочина с антиеврейското законодателство на Третия райх. Заедно с обучението Белев установява тесни връзки с едни от най-силните фигури в нацистката политическа полиция Гестапо. Веднага след завръщането си в България, благодарение на тези контакти, създава и оглавява Комитета по еврейските въпроси, който има за задача да подготви и наложи антиеврейски закони в българското законодателство. Като комисар по еврейските въпроси си сътрудничи активно с личния представител на Адолф Айхман, шефа на Гестапо - Теодор Данекер.

Белев и Данекер подготвят и осъществяват депортацията на евреите от Беломорска Тракия, Македония и Поморавието. Благодарение на усилията им близо 12 хиляди евреи от тези области са изпратени в нацистките концентрационни лагери, като голяма част от тях губят живота си. Белев написва и нацисткия Закон за защита на нацията, който практически отнема всички права на евреите в България, като им забранява да се занимават с политика и стопанска дейност и ги задължава да носят еврейски звезди. В рамките на своята компетентност той има неограничени пълномощия, което му спечелва прякора Еврейския цар.

През 1943 година Белев и Данекер подготвят ново престъпление, като

подписват споразумение, според което 20 хиляди евреи, живеещи на територията на България, трябва да заминат за нацисткия концентрационен лагер „Треблинка“ в окупираната от Германия Полша. Идеята на Белев е това да бъде първата стъпка към пълното „решаване“ на еврейския въпрос в България. Неговата главна задача е в България да не остане нито един евреин. Намерението за депортацията предизвиква силна обществена реакция и практически се проваля. Белев обаче не се отказва от намеренията си и издава заповед, с която нарежда евреите да бъдат изселени от София, и създава концентрационен лагер в България, в който са настанени немалко от тях. Мерките, последвали провала на депортацията, не са достатъчни, за да спасят поста на Белев. Представителите на Гестапо настояват той да бъде сменен и в края на 1943 година комисарят по еврейските въпроси губи официалната си позиция, но не и голяма част от влиянието си.

Веднага след комунистическия преврат през 1944 година Александър Белев изчезва. Новата власт хвърля всичките си усилия, за да го открие. В продължение на една година Белев се крие в Кюстендилско и се опитва да премине българо-югославската граница. През това време е осъден задочно на смърт от Народния съд. През 1945 година Белев е разпознат и арестуван на гара Кюстендил. Знае какво го очаква, затова веднага след ареста моли милиционерите да го пуснат да отиде до тоалетната. Там се забавя повече от нормалното. Милиционерите решават, че по някакъв начин нацистът отново им се е изплъзнал, разбиват вратата и намират Белев да лежи мъртъв. По-късно разбират, че е погълнал бързодействаща отрова, която е носел в себе си.

100. Процесът срещу Вапцаров

На 23 юли 1942 година е изпълнена смъртната присъда срещу поета Никола Вапцаров в гарнизонното стрелбище в София. С това убийство българската литература губи един от най-талантливите си представители. Процесът срещу Вапцаров става повод за създаване на редица легенди, които в годините на комунизма обслужват пропагандната машина на БКП. Събитията се героизират от партийни апаратчици и велможи, от което губят най-вече почитателите на поета. Заради гъстата пропагандна мъгла се забравят най-важните и човешки моменти от последните дни на Вапцаров. Той не е камикадзе, което в името на БКП се изправя срещу държавната машина, без да помисли за живота и близките си. Малко известен е фактът, че той дори не е член на БКП. Пред съда поетът признава, че е членувал само в антифашистката съпротива. През годините на комунизма тези показания са скрити и на тяхно място се появяват легендите.

Никола Вапцаров е арестуван като участник в минноподривна група, която действа срещу немските войски в България. Организирането на съпротивата с оръжие, документи и квартири. За разлика от тези, които след 9 септември ще стигнат до върховете на властта, Никола Вапцаров не произхожда от бедно работническо семейство. Син е на известния по това време банскалия Йонко Вапцаров, в чийто дом често отседат и Фердинанд, и Борис III. Бащата на Вапцаров е част от най-високопоставените кръгове на ВМРО, която по това време практически управлява Пиринска Македония. Майката на поета Елена пък получава образованието си в Американския колеж и е сред най-образованите българки.

Заради високия си обществен статус Елена Вапцарова има директен достъп до двореца в София и използва връзките си, докато се гледа делото срещу Вапцаров. Като истинска майка, тя впряга всичките си сили, за да спаси сина си от смърт. Благодарение на близките си отношения със сестрата на цар Борис III Евдокия, Елена успява да си издейства среща с монарха. Когато влиза при него, тя коленичи с думите: „Милост, милост, Ваше Величество! Животът на моя син Никола е във вашите ръце... Съжалете една нещастна клетка майка...“. Борис III е непреклонен и отвърща: „*На Борис (Борис Вапцаров, брат на Никола - бел. авт.)* косъм няма да падне от главата, но за Никола имаме всички доказателства и веществени улики - той се е борил срещу мене и държавата. Той е мой враг!...“.

Веднага след произнасянето на смъртната присъда Вапцаров също пише писмо до царя, в което го моли тя да бъде заменена с доживотна. Докато писмото стигне до двореца, смъртната присъда е изпълнена.

По време на процеса семейството на Вапцаров призовава за свидетел в защита на Никола поетесата Елисавета Багряна. Появата ѝ като свидетел по делото през 60-те години ще се превърне в повод за грозна и несправедлива кампания срещу нея. В партийни официози тя ще бъде посочена едва ли не като убиец на Вапцаров, а сянката на съмнението ще тегне дълго върху аристократичния ѝ образ.

Всъщност Багряна е една от малкото осмелили се да защитят Вапцаров, доколкото диктаторският режим по това време позволява. Въпреки че познава лично само майката и бащата на поета, Багряна се явява на делото, за разлика от много „близки“ приятели на поета. В нощта преди да се яви на делото, тя за пръв път прочита единствената стихосбирка на Вапцаров „Моторни песни“ и открива, че подсъдимият е един от най-бляскавите таланти на българската литература. Преди да влезе в съдебната зала, достолепната поетеса е предупредена от прокурора да отговаря на въпросите кратко. Това е психологически натиск и начин да се покаже, че не е желателно да свидетелства в защита на подсъдимия. Разпитът на Багряна е кратък и се състои от три въпроса, на които тя отговаря с „да“. Ето какво

казва Багряна пред съда:

- *Познавате ли лично Никола Вапцаров?*

- *Не го познавам!*

- *Познавате ли неговата поезия?*

- *Да, познавам я!*

- *Има ли родолюбие в неговата поезия?*

- *Да, има!*

Последният от трите въпроса е много важен, защото Вапцаров е съден за антидържавна дейност. Разбира се, Багряна не прави чудеса, за да спаси младия поет, но и едва ли е имала такава възможност, след като самата Елена Вапцарова, с всичките си познанства и връзки в двореца, не успява да предотврати трагичната съдба на сина си.

В спомените си аристократичната поетеса разказва: *„Трябва да кажа, че самия Вапцаров аз лично не познавах. Когато през лятото на 1927 година ходих с Щъркелов в Банско, Вапцаров го нямаше. Преди процеса не съм следила поетическите му прояви. И никой от приятелите му по време на процеса не дойде при мен да ме подготви, да ми разкаже за живота и поезията му. Вечерта преди да се явя като негова свидетелка, при мен дойде Матвей Вълев и ми донесе стихосбирката „Моторни песни“, екземпляра на Б. Ангелушев. И аз цяла нощ ги четох. На сутринта отидох в съда и ме държаха на едно слънце, което печеше толкова силно, че едва не ми прилоша. Когато влязох вътре, председателят ме предупреди да не гледам в залата и да му отговоря на три въпроса с „да“ или „не“. Това са фактите около моето явяване и свидетелстване по време на процеса. Останалото е само безотговорно разпространение на клюки. Още повече, че съдебните протоколи са налице и един ден ще бъдат публикувани“.*

През комунизма съдебните протоколи и всичко около процеса срещу Вапцаров е скрито. Това е и основната причина да се породят слухове и интриги, които през годините да бъдат използвани за разчистване на лични сметки между писатели.

101. Черния ангел

„В името на народа сте осъден на смърт“. Едва ли има човек от поколенията, живели през социализма, който да не свързва тези думи с култовия социалистически филм „Черните ангели“. Действието се развива в последните години на Третото българско царство и малко преди властта да бъде завзета от комунистите. Група млади комунисти, които са преследвани от властите, организират терористична група, която успява да ликвидира някои от влиятелните фигури, поддържащи царския режим. Всъщност голяма част от сюжета на филма е съвсем истински и включва в себе си действителни лица и събития. Едно от тези лица е Митка Гръбчева.

Родената през 1916 година партизанка израства в крайно бедно семейство на бежанци от Македония. Поради липса на пари успява да посещава училище само няколко години. В невръстна възраст започва работа в текстилна фабрика в София. Там бъдещата участничка в терористична бойна група за пръв път се сблъсква с идеите на комунизма, които са пренасяни от млади работници. Между пропагандаторите е и бъдещият съпруг на Митка и бъдещ генерал от Държавна сигурност Димитър Гръбчев.

В началото на 40-те години на миналия век гоненията на царската власт срещу комунистите се засилват и ескалират. В тези опасни времена Митка Гръбчева участва в организирането на бойни групи, които имат за задача да провеждат самостоятелни диверсионни и саботажни акции, да наказват „народни врагове“, предатели и провокатори. В края на 1942 година тя става член на бойна група със специално предназначение под командването на Славчо Радомирски. Именно акциите на бойната група на Радомирски ще послужат за сюжет на филма „Черните ангели“.

Операциите на бойната група, в която участва Гръбчева, започват с подпалване на купчини слама и склад с кожухчета, предназначени за германските войници. С времето те стават далеч по-сериозни и опасни. Първата голяма задача, която изпълнява групата, е да убие полицейския агент Никола Христов-Кутуза. С ликвидирването на Кутуза се заемат Станю Василев и двайсетгодишната Виолета Якова. Пистолетът на Виолета обаче засича и екзекуцията е извършена от Василев. През февруари 1943 година Якова успява да убие с един куршум бившия вътрешен министър и водач на Съюза на българските национални легиони генерал Христо Луков. Той е сред най-отявлените привърженици на нацисткия режим в Германия и на практика ръководи и организира българското нацистко движение. Заради това убийство главата на Виолета Якова е оценена на колосалните за времето си 300 хиляди лева. Няколко месеца след убийството на генерал Луков Якова

е убита при престрелка с жандармеристи край село Кондофрей. Преди това успява да убие трима от тях.

След смъртта ѝ акциите на Черните ангели продължават. Сред мишените на терористите са депутатът и бивш социалдемократ Сотир Янев и бившият началник на софийската полиция полк. Пантев. Второто покушение, което се случва близо до Орлов мост, е дело на Митка Гръбчева. В спомените си тя пише следното: „Нашият командир бърза с изпълнението на смъртната присъда, но аз бързам повече от него“.

Бойната група на Славчо Радомирски е разгромена от полицията след двата опита за убийството на инж. Кулчо Янакиев. Работата на Янакиев е да заглушава комунистическото радио „Христо Ботев“ и съветските радиостанции. Това е и причината да се превърне в мишена на комунистите. След разгрома на бойната група Митка Гръбчева се присъединява към партизанското движение и става част от отрядите „Георги Бенковски“ и „Чавдар“.

Комунистическият преврат от 9 септември 1944 година я заварва като партизанка. След промените тя веднага става част от органите на МВР и Държавна сигурност, където работи до 1960 година. Във времената на сталинизма съпругът ѝ Димитър Гръбчев е обявен за английски шпионин и по чудо не е убит от бившите си бойни другари. С идването на Тодор Живков на власт Гръбчева и семейството ѝ получават спокойствие и уважение. Това обаче по никакъв начин не променя твърдия и понякога страховит характер на Митка Гръбчева. В социалистическа София се носят легенди, че бившата партизанка никога не се разделя с любимия си пистолет и че под леглото в дома си държи леген, пълен с куршуми. Появата на фигурата ѝ по високите етажи на властта предизвиква едновременно страх и уважение сред целия комунистически елит. Близостта на Гръбчева с Тодор Живков също допринася за страхопочитанието към нея.

Митка изживява болезнено краха на комунистическия режим; не може да преглътне факта, че Живков е свален от собствената си партия. По тази причина приключва завинаги отношенията си с част от бойните си другари, които участват в заговора срещу сваления генерален секретар. През 1993 година Митка Гръбчева е приета в болница заради отравяне. Погълнала е над 100 психотропни таблетки и е намерена в безпомощно състояние от близките си. Борбата за живота ѝ продължава цял месец, но накрая бившата партизанка успява сама да изключи животоспасяващите системи.

102. Смърт в Ястребино

На 20 декември 1943 година в търговищкото село Ястребино прогерманският авторитарен режим на Третото българско царство извършва едно от най-жестоките си престъпления. В 1 часа на обяд в близката до селото гора са разстреляни осемнайсет души, шест от които деца. Вината на разстреляните е, че имат родствена връзка с партизани и властта ги подозира, че са техни помагачи. Екзекуцията е осъществена без съд и присъда по време на съвместна операция „Омуртаг“, която се провежда от войската, полицията и жандармерията. Целта на операцията е да разгроми партизанския отряд, който действа в околността. Затова военните, полицаите и жандармеристите решават да прекъснат връзката на партизаните със селото. Изпълняват тази задача с ненужна жестокост и напълно безсмислена безкомпромисност.

Официално операцията се ръководи от генерал Ковачев. Той заповядва помагачите на партизаните да бъдат избити, без да подозира, че подчинените му ще покосят с изстрелите си жени и деца, които нямат никакво участие в подпомагането на партизанския отряд. Генералът възлага задачата за елиминирането на помагачите на командира на полк полковник Атанасов, който, от своя страна, я свежда до подпоручик Константин Йорданов. По ирония на съдбата подпоручикът в цивилния живот работи като учител. През зимата на 1943 година обаче командва картечна рота, разположена в селото. Когато няколко часа след екзекуцията полковник Атанасов научава, че са разстреляни жени и деца, е потресен, но това не може да върне живота на невинните жертви.

Самият Константин Йорданов, който заповядва всички заловени да бъдат екзекутирани, не присъства на разстрела и възлага ръководството от своя подчинен фелдфебел Никола Маринов. По това време Маринов тайно членува в нелегалния Работнически младежки съюз, но изпълнява заповедта, за да не бъде заподозрян за политическите си възгледи. Под неговата команда живота си губят Стойне Станков и съпругата му Наета, Рангел Дончев и съпругата му Мара, Петър Калайджийски, съпругата му Стоянка и децата им Надежда - на дванайсет години, Иван - на девет години и Стойне - на седем години, Иван Янков, съпругата му Марийка и дъщерите им близначки Ценка и Цветанка - по на тринайсет години, Петко Стоичков, съпругата му Лазарка и дъщеря им Димитринка - на единайсет години, Димитър Богословов и съпругата му Станка. При ареста тези хора дори не предполагат, че ще бъдат застреляни и се предават напълно доброволно, без да оказват никаква съпротива. Сред убитите има хора с различни политически убеждения; някои като кроткия Димитър Богословов нямат

такива, а други като Рангел Дончев са заклетни комунисти.

Ден преди разстрела Ястребино е блокирано от военните и полицията. Още сутринта на 20 декември децата и техните родители са арестувани по заповед на подпоручик Йорданов. В заповедта арестът на децата е изрично споменат. Въпреки че не подозира за фаталния си край, Лазарка Стоичкова изпраща малките си дъщери Веска и Станка при съседите и така им спасява живота. Другата ѝ дъщеря Димитринка също е пратена при комшии, но преди да я отведат, войниците карат майката да извика децата си. Като чува гласа на майка си, Димитринка идва. Близначките Ценка и Цветанка пък са отведени, защото майка им Марийка не желае да се раздели с тях и смята, че може да им се случи нещо лошо, докато я няма. По този начин, без да иска, ги обрича на смърт.

Екзекуцията е извършена в близката до Ястребино гора. Въпреки залпа на войниците някои от жертвите не умират на място, а са ранени. Минути след като е дадена командата за стрелба, на мястото пристига подпоручик Йорданов, който доубива ранените. След това се връща в селото и обяснява на потресените му жители, че арестуваните са разстреляни, защото са се опитали да избягат. После се оказва, че това не е вярно. Малко след като екзекуцията е извършена, в селото пристига заповед от генерал Ковачев, според която разстрелът се отменя. Въпреки това подпоручикът не спира с терора и заповядва къщите на разстреляните да бъдат запалени. В една от тях се крият двете оцелели дъщери на Лазарка Стоичкова. Щом чуват заповедта за палежа, двете деца се показват. Пощадени са от войниците, но на съседите е забранено да се грижат за тях. Все пак чичо им проявява смелост и ги приютява тайно през студената зима на 1944 година.

По-малко от година след това престъпление българската политика се обръща рязко. На мястото на прогерманския режим се настанява просъветското правителство на Отечествения фронт. Още в първите си дни организира разправа с политическите си опоненти и поддръжниците на предишния режим. В тези дни в ареста попада и подпоручик Йорданов. В килията му успява да влезе Марийка Богослова, която е дъщеря на убития Димитър Богослов и в продължение на няколко години е преследвана заради комунистическите си убеждения. Пред нея подпоручикът се разплаква и обяснява, че е бил заблуден и е считал убийството на хората от Ястребино за свой дълг. Това обаче не му помага да избегне възмездието. Константин Йорданов получава смъртна присъда от Народния съд и е разстрелян през 1945 година. Още в първите години на комунистическия режим убитите деца са превърнати в икони на партийната пропаганда и образите им се употребяват до 1989 година. След това са незаслужено забравени.

103. Нелепата смърт на първия български партизанин

Първият български партизанин Иван Козарев загива нелепо от приятелски огън. Загадъчната му смърт и до днес дава поводи за различни спекулации и версии. Най-разпространената конспиративна теория е, че е удушен от свои другари по поръчка на командира на Разложкия партизански отряд Крум Радонов. Според тази версия Радонов се страхувал, че харизматичният Козарев ще го измести от лидерското място. Тази теория за смъртта на първия български партизанин обаче е многократно отричана и е доказано невярна. Истинската история е далеч по-прозаична и нелепа.

Когато намира смъртта си на 1 април 1944 година, Козарев е добре познат на полицейските власти. В периода 1923-1935 година многократно е арестуван заради противодържавна дейност, а от 1935 до 1938 година излежава ефективна присъда. В началото на 1941 година, усетил, че се готви нов негов арест, фанатичният комунист минава в нелегалност. Няколко месеца по-късно в местността Струго над Добринище, при опит да бъде заловен от група полицаи, Козарев убива двама от тях и успява да избяга. Екшънът се разиграва четири дни след нападението на Германия срещу СССР и два дни след като комунистическата партия в България обявява курс на въоръжена борба срещу официалните власти. Тази престрелка превръща Козарев в легенда в Пиринския край и от този момент нататък той е считан за първия български партизанин. Дни след нея, в околностите на Разлог, заедно с приятеля си Никола Парапунов създава и първата партизанска чета.

В продължение на близо три години Козарев и бойните му другари организират атаки срещу официалните власти и винаги успяват да се измъкнат невредими от престрелките. На 2 април 1944 година в Разлог е получена телеграма, която е изпратена от кмета на Добринище. В нея се казва: „Доносям, че днес, 2 април 1944 година, към 16,30 часа източно от Добринище, Разложко, на един километър от пътя за Неврокоп, вдясно от същия път е намерен трупът на нелегалния Иван Йорданов Козарев от Добринище, облечен в горска униформа, въоръжен с парабелум, една английска бомба, един нож, един патрондаш с 32 патрона. Трупът е прибран в общината“.

Краткото съобщение изненадва органите на полицията, защото в този ден не са влизали в престрелка с партизаните. Когато кметът на Добринище изпраща телеграмата, мълвата за смъртта на Козарев вече се разнася из Пиринския край. Всички се питат какво се е случило. В партизанския отряд на Козарев цари весело настроение, защото партизаните Александър Пицин и Иван Калинов са успели да убият полицаи, а след това да се измъкнат

невредими. Часове след като разказват историята за престрелката, разбират, че „полицаят“, когото са убили, е техният другар Иван Козарев. По ирония на съдбата Пицин е един от най-близките приятели на първия партизанин. До края на живота си той няма да може да си прости тази грешка.

Два дни преди тялото на Козарев да бъде намерено, той, заедно с още един свой другар, се отделя от своята чета и заминава за Добринище, за да се срещне с командира на отряда Крум Радонов. Да го посрещнат, излизат четирима партизани, между които Пицин и Калинков. Времето в този ден е дъждовно и мрачно. Козарев стига в района на Добринище, когато се свечерява и мракът става още по-гъст. Групата, която го чака, вижда на пътя да вървят двама души, като единият е с шинел, с пушка на рамо и с раница. Човекът с шинела е Козарев, но неговите другари стигат до извода, че са се засекли с полицай, който проучва района. Партизаните започват да следят двамата „полицаи“ и ги виждат да се отбиват в тухларница, която се намира на 2 километра от Добринище. От тухларницата Козарев излиза без пушка и раница. Той ги е оставил, за да не прави впечатление. Докато върви по пътя, забелязва силуетите на тези, които го следят, и се насочва към тях. В този момент Пицин извиква: „Стой там!“ и насочва пушката си към приближаващия Козарев. Козарев мигновено вади пистолета си и стреля. Куршумът почти охлузва ухото на Пицин, който веднага изпраща един куршум в гърдите на Козарев. В този момент стреля и Иван Калинков. Следват още няколко изстрела от двете страни, след които Козарев пада на земята, а Калинков и Пицин побягват в гората заедно с другите двама партизани. Недоразумението е предизвикано от това, че Козарев носи горски шинел, който наподобява зимната полицейска униформа от онова време.

Веднага след като тялото на първия български партизанин е открито, тръгва и версията, че той е удушен, защото от тялото му не тече кръв. Причината за това обаче е ниската температура, при която е престоял трупът. След като тялото е откарано в общинската сграда на Добринище и е разпознато, полицаите го хващат за краката и започват да го влачат по пода към изхода на общината. При завоя от коридора към стълбите са оставени размазани следи от кръв. Кръвта започва да се стича заради затоплянето на трупа.

Тялото на убития партизанин няколко дни е изложено на площада в Разлог, след което е закопано в едно дърво близо до военните погребни. Няколко месеца по-късно каузата, за която се бори Козарев, побеждава и „народната власт“ поема нещата в свои ръце. Малко след комунистическия преврат от 9 септември 1944 година трупът на партизанина е изровен и препогребан на лобното му място.

104. Правозащитникът

Ролята на правозащитниците в страна като България винаги е била тежка и необикновена; постоянно са принудени да се сблъскват едновременно с непредвидимите исторически събития и с общественото мнение, което неизменно застава на страната на победителите, които и да са те. А победителите в българската история често си служат с диктаторски методи и признават повече правото на силата, отколкото силата на правото. Именно в такива времена прекарва голяма част от живота си първият български правозащитник Венелин Ганев. Той е един от основоположниците на българската юридическа наука и се ползва с безспорен авторитет сред академичните среди. Заради убежденията си, че правата на човека са над всичко останало, проф. Ганев се отказва от редица възможности, които му предоставя политическата конюнктура, и предпочита да рискува удобството на престижната си професия, отколкото да се откаже от принципите си. Във времето, в което живее професорът, не съществуват нито международни тръстове, нито фондации, нито проекти, които да обезпечават правозащитниците. Затова неговият обществен принос е несъизмерим с днешната представа за правозащитна дейност.

Роденият през 1880 година юрист получава солидно образование в чужбина. Учи в Лайпциг и Женева, където през 1908 година завършва философия, право и музика. В тези времена негов състудент е авторът на „Строителите на съвременна България“ Симеон Радев. След като се сдобива с престижните дипломи, Ганев се връща в родината и веднага е избран за доцент в Катедрата по енциклопедия и философия на правото в Софийския университет. Там започва да преподава теория на правото, а десет години по-късно поема и курсовете по търговско право. Венелин Ганев е един от любимите преподаватели на студентите в продължение на четирийсет години. В определени периоди от време той преподава и гражданско съдопроизводство, международно право и конституционно право. Това говори достатъчно за богатата му ерудиция и безспорния му авторитет.

Заедно с преподавателската дейност, след завръщането си в България, професор Ганев се занимава и с политика. Приет е за член на новоучредената Радикалдемократическа партия. По това време формацията е притегателна сила за градската интелигенция и представлява елитен клуб на интелектуалци. Тя не е голяма като електорална тежест, но притежава силно влияние в политиката заради качествата на своите лидери. Първите изпитания за Венелин Ганев в политиката идват след българския крах по време на Първата световна война. През 1919 година е избран за депутат, а малко по-късно - и за министър на правосъдието във второто правителство на демократа Теодор Теодоров. Позицията, която заема професор Ганев, не

е просто министерска. Тя е от особена важност, защото точно по това време се водят преговорите за сключването на Ньойския договор. Великите сили са решени да накажат сурово България, а българската делегация, в която активно участва и правосъдният министър, прави всичко възможно, за да минимизира щетите от безразсъдната и грандоманска политика на абдикиралия цар Фердинанд и бившия премиер Васил Радославов.

След края на преговорите и падането на правителството на Теодоров Венелин Ганев е назначен за посланик в Париж. Авторитарният модел на управление, който налага земеделското правителство на Стамболийски, е далеч от представите за упражняване на власт, които споделя професорът. Затова посланичеството му трае само две години - от 1920 до 1922 година. След като се оттегля от посланическия пост, той се връща в България и продължава с политическите и научните си занимания. Междувременно е избран за дописен член на Българската академия на науките.

Заедно със съпартийците си от Радикалдемократическата партия професор Ганев е опозиция на управлението на Стамболийски. След падането на земеделския режим той и партията му се включват в новообразувания Демократически сговор. Това е коалиция между по-старите десни партии, които споделят отговорността на управлението заедно с извършителите на Деветоюнския преврат. Свляянето на земеделското управление е последвано от реваншизъм и репресии. Пикът на политическите гонения е достигнат през 1925 година, когато комунисти взривяват църквата „Света Неделя“. Следват жестоки репресии срещу голяма част от българското население. В този момент професор Ганев отново излиза в опозиция и напуска Демократическия сговор. Няколко месеца по-късно той основава първото правозащитно дружество в България, което се нарича Лига за защита на правата на човека. Сдружението развива дейността си през 30-те и началото на 40-те години на миналия век. Тогава са осъществени два преврата, а България влиза във Втората световна война на страната на нацистка Германия. Като противник на прогерманската политика на правителството в годините на войната Венелин Ганев се включва като независим участник в ръководството на Отечествения фронт.

След преврата от 9 септември 1944 година отново се връща по върховете на политиката и е назначен за регент на малолетния цар Симеон Втори. В първите месеци след преврата, заедно с другите двама регенти Тодор Павлов и Цвятко Бобошевски, професор Ганев подписва указите за конституирането на Народния съд и първообразите на комунистическите концлагери. Това негово залитане обаче трае за кратко. Още в края на регентския си период професорът започва да се държи опозиционно спрямо комунистите. През 1947 година, след премахването на монархията и узурпирането на властта от комунистите, открито се обявява в защита на лидера на опозицията Никола

Петков и дори започва да събира подписка в негова подкрепа. Това му струва принудително интерниране в Дряново, изключване от БАН и прекратяване на преподавателската му дейност. В тежките години на комунизма професор Ганев няма много възможности за обществена изява. Въпреки сложния исторически период, в който живее, правозащитникът доживява дълбока старост и умира на осемдесет и шест години през 1966 година.

105. Великият фалшификатор

Българинът Тодор Кривналиев е фалшификатор на долари от световна величина. Остава трайна следа в икономическата история на САЩ като един от хората със сериозен принос за избухването на една от най-големите финансови кризи, която остава в спомените на хората с името Голямата депресия. Роденият през 1907 година в русенското село Вятово измамник започва да учи занаят още в юношеска възраст като ученик в Инкографското училище, което така и не успява да завърши. Причината да не довърши образованието си е, че е заловен да фалшифицира ценни книжа и облигации. Следва арест, но заради крехката си възраст заловеният младеж е освободен. Веднага след това, едва шестнайсетгодишен, Кривналиев успява да емигрира в САЩ. След кратък престой в Ню Йорк талантливият фалшификатор се установява в Чикаго и започва работа като мияч на чинии в бар, който е собственост на легендарния Ал Капоне. По това време мафиотът е на върха на кариерата си, а талантът на Кривналиев не остава незабелязан. За кратко време комбинативният българин се издига до основен доставчик на контрабанден алкохол от Мексико. Това му осигурява пряка връзка с Ал Капоне, който е вдъхновен от идеята на младежа да започне бизнес с фалшиви пари. Идеята е гениална - вместо да произвежда банкноти, Кривналиев предлага на Капоне да фалшифицира едодоларови банкноти в стодоларови. По този начин се спестяват огромни разходи за доларова хартия. Методът за фалшификация, изобретен от Кривналиев, не е разгадан и до момента. Известно е само, че за кратко време българинът успява да залее американския финансов пазар с фалшиви пари, а Ал Капоне му осигурява всички условия за работа и живот. Самият Кривналиев живее в най-люксовия хотел на американския мафиот и често споделя масата му в чикагските барове.

Доларите на Кривналиев се превръщат в едни от най-съвършените фалшификати за всички времена. Хубавите времена за българина обаче свършват, след като американските власти разбиват организацията на Ал Капоне. Малко след ареста на мафиота следва и арест за българина. През 1933 година той е осъден на петнайсет години затвор и е екстрадиран в

България, за да излежи присъдата си, но в български затвор прекарва само четири години. През 1937 година е амнистиран заедно с още стотици затворници по повод раждането на престолонаследника Симеон. След като излиза от затвора, се установява в Пловдив и веднага се захваща за работа. Този път благодарение на гениалната си технология фалшифицира двайсетдоларови банкноти. Пловдивският период на измамника продължава цели две години, в които властите не успяват да различат фалшивите от истинските пари. Веднага щом става ясно, че на финансовия пазар са пуснати фалшиви банкноти, Кривналиев е арестуван. Полицията не се двоуми дълго кога да преследва, защото по това време фалшификаторите на пари в България се броят на пръсти, а стилът на Кривналиев е разпознаваем отдалеч. Съдът решава да осъди фалшификатора на дванайсет години затвор. И този път обаче той не излежава цялата си присъда, защото след комунистическия преврат от 9 септември 1944 година отново е амнистиран, тъй като новата власт по необяснима причина го обявява за политически затворник. В началото на управлението на „народната власт“ изкусният измамник е назначен на длъжност експерт в Монетния двор на БНБ. Идеята е уменията на Кривналиев да бъдат използвани в полза на комунистическата държава. Заобиколен от пари и облигации обаче, мошеникът се изкушава. За около една година фалшификаторът успява да фалшифицира и пласира на черно хиляди държавни ценни книжа. Престъплението му е разкрито през 1946 година и той отново се озовава в затвора. Това е последната спирка на знаменитата му кариера.

При нито един от арестите на фалшификатора - нито в САЩ, нито в България, властите не успяват да установят финансовото му състояние. По груби изчисления Кривналиев би трябвало да е направил първия милион още докато е работил за Ал Капоне. Въпреки това той никога не демонстрира богатството си. За разлика от повечето си колеги, до последния си дъх остава мълчалив и скромен. Около него никога не могат да бъдат забелязани жени, алкохол и луксозни покупки. Подобно на приятеля си Ал Капоне, Кривналиев умира в затвора. Смъртта го застига през 1955 година, малко след четирийсет и осмия му рожден ден.

106. Икономистът

Малцина днес са чували името на Стоян Бочев. Това е незаслужено. Едва ли в своята история България може да се похвали с прекалено много истински учени в сферата на икономиката. Той не само е един от тях, но е и един от бащите на българската икономическа мисъл. Грижливо игнориран и забравян по време на комунистическия режим, Стоян Бочев все пак оставя на поколенията няколко фундаментални икономически труда, от които можем да разберем, че страната ни никога не е била нито чак толкова развита, нито чак толкова модерна. Една от причините името на този голям учен днес да е познато основно сред експертните среди е неговият трезв поглед и липсата на митологизация на който и да било период от предкомунистическата история на България. Другата причина е комунистическият режим, който се стреми с всички средства името на Стоян Бочев да потъне в забрава.

За разлика от повечето икономически фактори в следосвобожденската история на България, Бочев израства в йерархията на българския стопански живот съвсем сам. Не е наследник на богата фамилия и образованието на родения в протестантско семейство през 1881 година Бочев е българско. Завършва с отличие Търговската гимназия в Свищов и веднага след това постъпва на работа като книжководител в севлиевския клон на Земеделските каси. По-късно Касите са преименувани на Българска земеделска банка. Това е възможно най-ниската позиция, от която може да започне един банков служител. В продължение на години младият икономист работи усърдно и коректно, като същевременно с това анализира българските икономически порядки и народопсихология. По-късно това ще му помогне да напише едни от най-задълбочените трудове, посветени на българския стопански живот. С течение на времето икономическият талант на Бочев е забелязан от шефовете на банката, в която работи, и той е преместен в централното управление в София. Шефовете са най-влиятелните за времето си банкери - Иван Буров и Георги Губиделников. Двамата са очаровани от наскоро навършилия трийсет години чиновник и му дават възможност да се изяви. Първоначално Бочев попада в отдела за търговия с чуждестранна валута и акции. Малко по-късно получава ключа от касата и правото единствен да съставя банковия шифър. Стоян Бочев е сред малкото фактори в българската икономика, чието шеметно израстване се случва без роднински или политически протекции. До последно той е известен преди всичко със своята порядъчност и честност. Нещо също доста рядко срещано както в следосвобожденска, така и в днешна България.

За кратко време научните интереси и статиите на икономиста, които излизат в периодичните икономически списания, му изграждат името на задълбочен познавач на банковото дело. През 1914 година е избран единодушно за секретар на новосъздадената Софийска фондова борса. След Първата световна война работи в Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост. Този орган на практика отговаря за развитието на българската икономика през войната. По време на работата си Бочев се сближава с професора по икономика Александър Цанков, който няколко години по-късно ще оглави българското правителство. През 1925 година, когато Цанков вече е премиер, издава заедно с по-младия си колега изследване върху акционерните дружества у нас. През 1924 година Бочев оглавява застрахователното дружество „България“, което е най-голямата застрахователна компания до 9 септември 1944 година. Остава на директорския пост до 1946 година, когато дружеството е национализирано. През двете бурни десетилетия, в които оглавява компанията, чиито собственици са отново Буров и Губиделников, Стоян Бочев успява да я модернизира и да я управлява по европейски образец.

След 9 септември 1944 година животът на големия икономист се преобръща. Подложен е на незаслужени репресии от новия режим. В края на 1948 година е арестуван във връзка с процеса срещу евангелистите заради дългогодишните си връзки с Младежкото християнско дружество. След разпитите на Бочев следователят от Държавна сигурност пише: *„При досегашното следствие Бочев се показал извънредно корав човек въпреки възрастта си и не е направил никакви съществени признания по обвинението“*. По време на комунизма книгите и изследванията му са забранени, а синът му Стефан, който е писател и дипломат, прекарва дълги години в лагери и затвори. Стоян Бочев умира в бедност през 1968 година.

107. Журналистът

В продължение на двацет и пет години един български вестник опитва да работи по всички стандарти на световните стожери на журналистиката „Таймс“ и „Тан“. Това е вестник „Зора“, който просъществува от 1919 до 1944 година. През цялото време на издаването си вестникът се самоиздържа единствено и само от продажби, а според вътрешните му правила спонсорството от фирми или партии е строго забранено. Създателят и единствен главен редактор на в. „Зора“ Данаил Крапчев е „възнаграден“ за таланта и упоритостта си да служи на свободното слово с „народен линч“, организиран от комунистите ден след преврата от 9 септември 1944 година.

Роденият през 1880 година в македонския град Прилеп журналист

завършва легендарната Солунска гимназия. Още като гимназист Крапчев се включва в редиците на ВМРО и до края на живота си остава верен на македонската кауза. Журналистическата му кариера започва в началото на миналия век. През 1907 година заедно с Пейо Яворов редактира вестник „Илинден“. От 1909 до 1912 година сам издава вестник „Вардар“. През 1912 година, заедно с приятеля си Яворов, Данаил Крапчев става четник в Македония, а по време на Балканските войни участва във военните действия като редник. След войната е назначен за редактор на органа на Демократическата партия „Пряпорец“.

След националния крах, предизвикан от загубата на Първата световна война, през 1919 година Данаил Крапчев създава делото на живота си - вестник „Зора“. В годините на най-дълбока икономическа и обществена криза влага цялата си енергия в налагането на вестника си, пести от залька си и трепери за всеки къс хартия. В първите месеци денонощно стои в сградата на изданието, за да контролира лично качеството и разпространението на вестника. Само за броени месеци изданието се превръща в един от най-авторитетните и четени български вестници и остава такъв до забраната му през 1944 година. В бурните времена на авторитаризъм и нестабилност, в които съществува, вестник „Зора“ не се отклонява нито за миг от принципите на демокрацията, парламентаризма и свободата на изразяване. Въпреки нескритата си неприязън към управлението на Стамболийски Крапчев остро критикува диктаторските методи на наследника му Александър Цанков. Заради демократичните си убеждения след преврата от 1934 година Данаил Крапчев е интерниран в Карлово. Въпреки това вестник „Зора“ не е затворен, защото новите управляващи се страхуват, че с подобен ход биха обърнали общественото мнение срещу себе си.

Още през 20-те години на миналия век, с разрастването на вестника, Крапчев се превръща в директор - собственик на влиятелните акционерни дружества „Български печат“ и „Преса“. В същото време вестник „Зора“ започва да налага на страниците си европейски стил, който до този момент не е бил познат за българските медии. Изданието е единственото, което има свои кореспонденти в Лондон, Париж, Рим, Берлин и Женева. В него се публикуват коментари и научни статии, репортажи и хроники. Негови автори са едни от най-авторитетните журналисти и писатели. Има и специално място за култура, забавление и книжовност.

Броени месеци преди комунистическия преврат от 9 септември, през лятото на 1944 година терористи от забранената по това време комунистическа партия нападат Данаил Крапчев в центъра на София и правят опит да го убият, като го съсичат с ятаган. Актът е извършен посред бял ден и се случва пред очите на стотици свидетели. Крапчев е ранен в главата и се

спасява по чудо. Въпреки това последно предупреждение и предчувствието си за настъпването на комунистическата власт, Данаил остава на поста си. По това време има швейцарска виза за цялото си семейство, както и достатъчно средства, за да се установи и продължи живота си в Швейцария. Това, което го спира да замине, е любовта му към вестник „Зора“ и нежеланието му да остави делото на живота си на произвола на съдбата.

Превратът от 9 септември заварва Данаил Крапчев в Горна Джумая, днес Благоевград. Ден след преврата журналистът е линчуван на главната улица в града от озверели комунисти. Докато го убиват, големият журналист и издател успява само да каже: *„Народе, български народе, осъзнай се!“*. Убийството на Крапчев не е достатъчно, за да удовлетвори новите управляващи. Името на журналиста фигурира в обвинителния акт на VI състав на т.нар. Народен съд, който съди български писатели, журналисти и издатели като виновници за световната война. Крапчев е осъден на смърт, след като е убит. В присъдата се постановява конфискация на имуществото му и семейството на уважавания издател остава без дом. Малко след това жена му и децата му са интернирани в Разградско, където са принудени да живеят в землянка. Вестник „Зора“ е забранен веднага след 9 септември 1944 година, а почти всички негови сътрудници са избити. Така приключва една от най-достойните и смислени епохи в българската журналистика - епохата на Данаил Крапчев.

108. Кметът на София

Иван Иванов е най-успешният и дългогодишен кмет на София. Той остава в спомените на хората като човека, докарал водата в столицата. По време на над десетгодишното си управление, от 24 май 1934 година до 9 септември 1944 година, Иванов успява да изкорени корупцията от Столичната община и да изгради съвременния облик на българската столица. Като награда след комунистическия преврат кметът е осъден на доживотен затвор и изтезаван в Софийския централен затвор. Въпреки това заради безспорните му качества „народната власт“ го помилва и използва докрай таланта му на хидроинженер, без дори да го удостои с елементарна благодарност.

Иван Иванов е роден в Сливен през 1891 година. Баща му, полк. Никола Иванов, е дал живота си за родината по време на Балканската война. Първоначално бъдещият инженер поема по пътя на родителя си и се записва да учи във Военното училище в София. Офицерството обаче не е неговото призвание и той заминава за Германия, където завършва хидроинженерно строителство в Техническия университет в Мюнхен. Там среща и любовта на живота си - германката Матилда, която му ражда три дъщери.

„Водната“ кариера на Иван Иванов в България започва през 1920 година, когато е назначен за заместник-началник на водоснабдяването в София. По това време градът страда от недостиг на питейна вода, което води със себе си болести и епидемии. Малко преди инж. Иванов да се захване със столичното водоснабдяване, се ражда идеята столицата да бъде захранвана с вода от Рила. За целта е нужно да бъде прокаран водопровод до Бистрица. Тази задача през 1924 година се заема именно хидроинженерът Иван Иванов. Тогава започва мащабното строителство, което съпровожда изграждането на водопровода. Само за девет години съоръжението, което се разполага на трасе дълго 82 км, е готово за ползване. Най-високата точка на водопровода е на 920 метра над равнището на София, което позволява на столицата не само да има редовно вода, но и да пие най-евтината такава в света.

Размахът на Иван Иванов, който освен като експерт се изявява и като административен ръководител на строителството на водопровода, не остава незабелязан. През 1934 година с указ е назначен за кмет на София. По това време общината е потънала в корупция и непрестанното даване на рушвети и злоупотребите с обществени средства е един от най-сериозните ѝ проблеми. Друг основополагащ проблем е видът на града, който все още няма облик на истинска столица. Именно с тези два недъга на младата българска столица се захваща инженерът, чийто авторитет е безспорен сред тогавашните граждани на София.

Веднага след встъпването си в длъжност кметът налага желязна финансова дисциплина и прилага драконовски мерки срещу бюрокрацията и корупцията. За да няма никакво съмнение в почтеността на общинската управа, той всеки месец публикува разходите на кметството в списание „Сердика“. Паралелно с това Иванов обикаля всеки ден улиците и кварталите на София. Именно по време на тези обиколки се раждат и голяма част от идеите му за облика на града. Още през 1934 година е изготвена Наредба-закон за застрояване на столицата София, която допринася за подобряване на градоустройствената дейност. Благодарение на тази наредба през 1938 година е изготвен и градоустройствен план, който обаче не е реализиран заради започналата малко по-късно Втора световна война. По време на управлението на Иванов към София са присъединени близките до града села и е създадена Столичната голяма община. В същото време всички централни улици са павирани, открити са дванайсет нови училища, две нови болници и бани във всички квартали. Паралелно с това започва масово озеленяване на града. Само за няколко години изникват Съдебната палата, Министерството на вътрешните работи, зала „България“, Столичната библиотека, Държавният музикален театър, Народната библиотека, военното министерство... Докато е кмет, Иван Иванов е и председател на Строителния комитет на водопровода „Рила-София“, председател на

Дружеството на българските инженери по водопроводно и канализационно дело, председател на Българския национален комитет по енергията, председател на Съюза на общинските служители, а от края на 1942 година, когато се открива Висшето техническо училище, е назначен за хоноруван доцент.

Докато в центъра на София кипи бурно строителство, Иван Иванов вече подготвя строителството на язовир „Бели Искър“. Времето обаче не му стига, за да завърши този проект в качеството си на кмет. След преврата на 9 септември 1944 година е арестуван и обвинен във фашистка дейност. Скалъпеният обвинителен акт му е връчен в нощта на 31 март 1945 година, а делото срещу него се гледа на 1 април. Присъдата е доживотен затвор. Това е възможно най-добрият изход за инженера, защото в качеството си на кмет той е с ранг на министър, а всички министри в последните правителства преди преврата са осъдени на смърт.

Докато е в затвора, новите управници на София се обръщат към другарите си от СССР с молба да им изпратят специалисти по строежи на язовири за построяването на язовир „Искър“. От Москва обаче им препоръчват не кого да е, а именно инж. Иван Иванов. В съветския отговор той е наречен „световен хидроинженер“. Така, Първоначално от затвора, бившият кмет се връща към професията си и започва да проектира новия язовир в компанията на двама милиционери, които неотлъчно го пазят. Заради безспорния си професионализъм през 1946 година инж. Иванов е помилван и веднага започва работа в новосъздаденото предприятие „Енергохидропроект“. Като служител там той реализира проекта за изграждане на язовир „Искър“, който е тържествено открит през 1956 година под името „Сталин“. По време на откриването инж. Иванов не е допуснат и дори не получава устна благодарност за труда си. Малко след това бившият кмет е пенсиониран тихо и без почести. Въпреки това той продължава да дава съвети на младите инженери в предприятието. Не след дълго Иван Иванов заболява от амиотрофична латерална склероза. Коварното заболяване атрофира мускулите му и уврежда говора му. Така през 1965 година най-успешният кмет на София умира на седемдесет и четири годишна възраст.

109. Пожарникарят

Най-видният български пожарникар на ХХ век не е българин. Казва се Юрий Захарчук. Той е руснак, който бяга от болшевишката революция в Русия, за да превърне България в своя втора родина и да посвети живота си на гражданите на София. Макар и малко позабравена, фигурата на Захарчук е уникална за най-новата българска история. Току-що пристигнал в България, руският емигрант става свидетел на един от най-драматичните пожари в българската история. През 1923 година, по време на представлението „Многострадална Геновева“, Народният театър пламва и изгаря до основи, а тогавашните български пожарникари не могат да направят почти нищо. Столичната общественост е скандализирана от състоянието на българската пожарна и неспособността ѝ да бъде в полза на гражданите. Началникът на пожарната Спиро Костов е подложен на унищожителни критики от пресата. Няколко дни след пожара е уволнен и на негово място е назначен неизвестният дотогава Юрий Захарчук, който ще се превърне в звезда и въпреки превратностите на историята и честите смени на правителствата ще остане начело на столичната пожарна в продължение на двайсет и една години.

Руският дворянин белогвардеец завършва право и първоразрядно военно училище в Русия и има зад гърба си солидна пожарникарска подготовка и опит. Когато оглавява столичната пожарна, заварва в сградата ѝ бурета на двуколки и няколко помпи. Липсват подготвени кадри и съвременна техника. Захарчук се захваща лично да обучава българските пожарникари, въвежда желязна дисциплина и паралелно с това създава обществен фонд „Пожарно дело“, чрез който са закупени първите пожарни автомобили в България. По време на пожарите лично ръководи гасенето, а за да е винаги на разположение, заедно със семейството си се пренася да живее в сградата на пожарната. Заради своята всеотдайност още приживе Захарчук е наречен от столичани „рицаря на огнеборската чест“, а името му се превръща в легенда.

Веднага след пристигането на пожарните автомобили в България Захарчук организира изучаването и ползването на новата техника. По-късно лично създава клонове на пожарната в отдалечени от центъра места, за да могат пожарникарите да стигат по-бързо до бедствията. В подготовката на подчинените си руснакът включва и помощ при наводнения, земетресения и други бедствия. Освен подчинените си Захарчук обучава активно и гражданите на София. Изнася обаятелни лекции пред доброволци и води свое предаване на противопожарна тематика по Българското национално

радио. През 1926 година основава свой Съюз на доброволните пожароспасителни дружини, който помага при по-сериозни пожари. През 1931 година, със съдействието на Българския червен кръст, създава „Спасителна станция“. Това е първообразът на Бърза помощ. Службата има няколко линейки, в които дежурят лекари - доброволци.

Само за десетина години Захарчук успява да преобрази столичната пожарна до неузнаваемост и тя е класирана на първо място по бързина и дееспособност в Европа. Заради всенародната любов, на която се радват по това време пожарната и пожарникарите, службата е включена от цар Борис III в дипломатическия протокол. Чести гости в дома на Захарчук в сградата на пожарната са престолонаследникът Симеон II и сестра му Мария Луиза. Баща им ги праща там, за да се научат отрано на ред и дисциплина. За тях столичните пожарникари измайсторяват работещ прототип на мотопомпа и умалени тренировъчни гимнастически уреди.

За да придобие пожарникарската професия елитен статус, през година Захарчук успява да издейства за пожарникарите правото на пенсия при петнайсет години трудов стаж и обезщетение в случай на смърт или злополука при изпълнение на служебните им задължения. Две години по-късно, отново по негова идея, пожарната е централизирана за цялата страна и започва цялостна модернизация на службата. Само за няколко години се извършва замяна на съществуващите ръчни помпи и бърчонки с автоцистерни във всички големи градове. Създават се нови клонове и подклонове на службите, включително разположени в отдалечени райони на населените места. Ефектът е впечатляващ. В сравнение с мъчително дългото чакане на конните впрягове противопожарните автомобили вече пристигат за броени минути. Паралелно с това в столицата и в големите градове започва монтирането на градската водопроводна мрежа на пожарни кранове.

В началото на 40-те години Захарчук пише Закон за противопожарната защита, с който се създават фонд „Противопожарна защита“ и Държавно противопожарно училище. Приемането на този закон е мечтата на живота му. За него училището ще е пълният завършек на модернизацията на службата. Законът е внесен в Народното събрание през 1942 година, но в бурните години на Втората световна война депутатите все не намират време за него.

Ден след преврата на 9 септември лостовият пред сградата на пожарната докладва на началника Захарчук, че го търсят хора от Отечествения фронт. Пратениците на новата власт са дошли, за да го арестуват. Началникът на пожарната нарежда спокойно на подчинения си да ги пусне да се качат при него. Докато той слиза по стълбите, от втория етаж на сградата се чува изстрел. Когато влизат в стаята му, представителите на новата власт намират Юрий Захарчук мъртъв и с пистолет в ръка. На бюрото му е оставена торба

и кратко писмо, което гласи: „*В торбата има 20 хиляди лева. Това е цялото ми богатство. Предайте го на моите другари пожарникари*“.

Законът, за който мечтае Захарчук през последните години от живота си, е приет през 1946 година, но най-верните му помощници, които участват в модернизацията на пожарната, са арестувани и съдени. През 50-те години комунистите осъзнават грешката си, реабилитират ги и ги връщат на работа в пожарната. След падането на комунизма и в навечерието на ХХІ век, през 2000 година, Юрий Захарчук е обявен за Пожарникар на века. Така този харизматичен руснак все пак получава заслуженото признание на България.

110. Буржоазният архитект на комунистическия мавзолей

През 1999 година сградата на бившия мавзолей на Георги Димитров рухна след заповед на тогавашния строителен министър от СДС Евгений Бакърджиев. По-голямата част от избирателите на синята партия обявиха, че с този акт са победили комунизма и дълго обясняваха колко грозна е била масивната сграда. Повечето от тях обаче не знаеха, че тази постройка в центъра на София, превърнала се в символ на комунизма, е проектирана от един от най-буржоазните архитекти на България отпреди 9 септември 1944 година. Това е архитект Георги Овчаров - проектирал редица знакови сгради в центъра на столицата, личен приятел на царското семейство, член на Клуба на интелектуалеца, а след комунистическия преврат - арестуван и съден.

Едва ли радващите се седесари от онова горещо лято на 1999 година са знаели, че бутат сграда, проектирана от най-добрия български архитект, който няма нищо общо с комунизма.

Георги Овчаров е роден през 1889 година. Като ученик мечтае да стане художник, но баща му го изпраща в Мюнхен, за да следва архитектура. Бъдещият архитект обаче решава да надхитри родителя си и вместо в Политехниката се записва в Художествената академия. Малко след това баща му разкрива измамата и го заплашва, че ще го върне в България, ако не запише архитектура. Така Овчаров се записва в тази специалност насила и в знак на протест се превръща в лош и безотговорен студент. Бяга от лекции и упражнения, взима изпитите по принуда и не спира да рисува. Овчаров се връща в България с повърхностни познания по специалността, която е изучавал, но постепенно започва да се влюбва в насила наложената му професия и рисуването минава на втори план. В продължение на десет години сам Овчаров преоткрива тайните на професията и наваксва пропуснатите знания със самообучение.

След като участва в Първата световна война, отваря собствено ателие и започва да работи. През 1924 година се сближава с царското семейство.

Тогава, като член на клуба на софийските интелектуалци, той е поканен на прием в двореца. Известен с чувството си за хумор и склонността да се забавлява, Георги Овчаров изпива набързо две-три чаши вино и без да предупреди, започва да пее една от любимите си арии на Вагнер. Хубавият му глас впечатлява цар Борис III и брат му принц Кирил и двамата се заговарят с архитекта. Така Георги Овчаров се превръща в един от най-близките приятели на принца, който също се слави с бохемския си характер. Кирил и Овчаров често прекарват заедно часове на чаша вино или в игра на хазарт. Именно хазартът е основната причина Георги Овчаров никога да не успее да натрупа състояние въпреки огромните поръчки, които изпълнява в качеството си на архитект.

През 20-те и 30-те години на миналия век архитект Георги Овчаров построява внушителните сгради на ИСУЛ, Агрономическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, Министерството на вътрешните работи, Военното издателство, Държавния музикален театър и още редица жилищни кооперации. И до днес те са едни от най-красивите постройки в центъра на София.

Веднага след 9 септември 1944 година радостният живот на архитекта приключва. Арестуван е и е пратен в комунистическия лагер в Белене. Някои от приятелите му, включително и принц Кирил, са убити в първите месеци след преврата. Престоят му в лагера не продължава много дълго, защото комунистите разбират, че със знанията си той ще им бъде по-полезен извън затвора. Така архитект Овчаров започва работа в новосъздаденото държавно предприятие „Главпроект“.

На 2 юли 1948 година в СССР умира тогавашният министър-председател и лидер на комунистическата партия Георги Димитров. Партийните велможи в София веднага взимат решение „вождът и учителят“ да бъде балсамиран и тялото му да бъде изложено в мавзолей, подобно на Ленин. След решението на партийната върхушка сградата на мавзолея трябва да бъде издигната буквално за една седмица. Въпреки че е неблагонадежден в политическо отношение, Георги Овчаров се оказва човекът, който трябва да проектира мавзолея. За сложната задача комунистите му дават само три дни. Докато архитектът проектира, милицията отцепва целия етаж и бди за спокойствието му. На третия ден Овчаров представя проекта си, но от Политбюро го връщат за поправки. Архитектът е сложил дорийски колони, които не се харесали на висшите комунисти, и те заповядват проектът да бъде опростен. Овчаров се връща бесен от представянето на проекта си. Пред приятели нарича Вълко Червенков и другарите му от Политбюро на БКП „тикви“. Въпреки това няма избор и опростява проекта си, който придобива окончателния си вид. След това с бесни темпове строителни работници изграждат гробницата за няколко дни. Петдесет години по-късно

на Евгений Бакърджиев бяха нужни отново няколко дни и мощни взривове, за да разруши мавзолея и да го изтрие от лицето на София. Дали той можеше да бъде използван като културна атракция? Вече няма как да разберем.

111. Създателят на „Златорог“

Списание „Златорог“ диктува модата в българската култура в продължение на четвърт век. То е арена на литературни спорове, открития и критическа мисъл и дава на българската литература истински европейски облик. С него се съобразяват всички значими автори от времената между двете световни войни. През годините честта да сътрудничат на елитното списание имат писатели като Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Богомил Райнов, Георги Райчев, Георги Стаматов, Елисавета Багряна, Емилиян Станев, Йордан Йовков, Никола Фурнаджиев, Петър Увалиев, Светослав Минков, Тодор Влайков. В него публикуват едни от най-добрите си материали легендарните критици Боян Пенев, Георги Константинов и Георги Цанев. И до днес българската литературна памет помни времената на „Златорог“. Името на основателя и главен редактор на списанието обаче тъне в забрава. Този уникален човек се нарича Владимир Василев. През 20-те, 30-те и 40-те години на миналия век той е сред най-уважаваните и уважавани фигури в българския културен живот.

Роден в Бургас през 1883 година, Владимир Василев завършва право в Софийския университет през 1904 година. След това работи като съдия в Радомир, Плевен и София. Върхът на юридическата му кариера е издигането му до подпредседател на Столичния апелативен съд. Далеч по-големи са обаче достиженията му в сферата на културата. Още докато съдийства, публикува свои рецензии на литературни произведения в списанията „Светлина“, „Българска сбирка“ и „Мисъл“. Покрай последното издание се сближава с кръга „Мисъл“, който в началото на миналия век модернизира и европеизира българската литература. В кръга влизат писателите Пейо Яворов, Петко Тодоров и Пенчо Славейков и техният духовен учител - критикът д-р Кръстев.

С годините Владимир Василев се утвърждава като един от най-силните лидери на мнение в сферата на културата. Натрупал опит и знания, през 1920 година той започва делото на живота си, като основава списание „Златорог“. Паралелно с това в периода 1924-1938 година четири пъти е директор на Народния театър „Иван Вазов“. Само за няколко години списанието на Василев се превръща в незаобиколим фактор в българската литература. Малцина са българските писатели, които не се съобразяват с тенденциите, прокарани от „Златорог“. Публикуването на материал там пък се превръща

в истински успех за всеки автор.

Златните години за Владимир Василев свършват на 9 септември 1944 година. Малко след идването на „народната власт“ списанието е закрито, а неговият основател и главен редактор е арестуван и изключен от Съюза на българските писатели. В протокола от заседанието на Управителния съвет на писателския съюз, на което Василев е изключен, той е описан като „политик, организатор и проводник на литературната реакция у нас“. По това време главният редактор на „Златорог“ е на шейсет и една години и му предстоят времена на унижения и бедност. За разлика от много други лидери на обществено мнение отпреди 1944 година, Василев успява да избегне насилствената смърт. Новата власт обаче му забранява да публикува каквото и да било. Принуден е да се изхранва като коректор в няколко издания, които се осмеляват да го вземат на работа.

Силата на името му е толкова голяма, че новите политически лидери не могат да го забравят в продължение на десетилетия. През 1955 година, на заседание на писателите членове на БКП, самият социалистически диктатор Вълко Червенков заявява: *„Докато такива като Владимир Василев не излязат с публична самокритика за пакостното дело, което в течение на десетилетия са вършили в нашата литература, те не могат да имат нашето доверие“*. Думите на Червенков идват в отговор на някои плахи писателски искания Владимир Василев да бъде реабилитиран. Самият Василев никога не си прави публична самокритика и избира униженията пред това да се откаже от смисъла на живота си.

Умира в бедност в края на 1963 година. Щом разбират за смъртта му, група писатели предлагат на ръководството на писателския съюз да публикува некролог на големия критик. Вместо това е получена забрана от Политбюро на БКП да се предприемат каквито и да било действия по повод смъртта на Василев. Нещо повече, хора от ръководството на комунистическата партия внушават на малцината осмелили се да изпратят критика в последния му път да не произнасят никакви надгробни слова. Затова главният редактор на „Златорог“ е изпратен мълчаливо в по-добрия свят. Тишината след него продължава още три десетилетия до 1992 година, когато за пръв път след 1944 година е издадена негова книга.

112. Предводителят на Бялото братство

През пролетта на 1936 година активисти на политическата формация Демократически сговор пребиват на улицата създателя и предводител на Бялото братство Петър Дънов. По това време учението на Дънов има около 40 хиляди последователи, които са шокирани от агресията. Заради побоя Учителя, както го наричат последователите му, получава мозъчен кръвоизлив и парализа. Никой не вярва, че той ще се възстанови; мнозина се съмняват, че с него ще си отиде и учението му. Само два месеца след инцидента Дънов изненадващо се появява на лагера край Седемте рилски езера, където неговите ученици се събират всяка година. Изглежда значително по-добре и престоюва до езерата цял месец. В края на този необикновен месец е напълно възстановен. Това е една от многото любопитни истории, които и до днес се разказват за предводителя на Бялото братство.

Роденият във варненското село Николаевка през 1864 година Дънов получава добро образование заради финансовите възможности на родителите си. Дядо му по майчина линия Атанас Георгиев е един от най-богатите хора в България. Баща му пък е православен свещеник и още от най-ранна детска възраст го възпитава в каноните на религията.

След като завършва петокласната мъжка гимназия във Барна, продължава образованието си в Американското методистко училище в Свищов. Всички учители и повечето ученици в елитния колеж са протестанти и това повлиява на младия Дънов да приеме протестантството. През 1888 година заминава за САЩ, където учи в Методистката теологическа семинария „Дрю“ в Ню Джърси. Продължава образованието си в Теологическия факултет на Бостънския университет, където се дипломира през 1893 година. Престоят му в Страната на неограничените възможности продължава още една година, в която посещава лекции в Медицинския факултет на Бостънския университет и получава сертификат, даващ му право да работи като лекар.

След завръщането си в България Петър Дънов учредява със съмишленици във Варна „Общество за повдигане религиозния дух на българския народ“. Това е прототипът на появилото се по-късно Бяло братство. Първоначално изнася проповедите си само във Варна, но от 1901 година започва да обикаля България. Тази обиколка продължава цели единайсет години. През 1912 година последователите му вече са няколко хиляди души. Първоначално никой не пречи на Дънов да изнася проповедите си. Първите проблеми на Учителя идват по време на Първата световна война. Тогава е интерниран от София във Варна. Причината е, че според властите учението на Дънов

разколебава духа на войниците на фронта, защото проповядва пацифистки идеи.

Последователите на Дънов приемат името Бяло братство в началото на 1922 година. Тогава той открива в София езотерична школа, която нарича Школа на Всемирното бяло братство. Няколко месеца по-късно Архиепископски събор на Българската православна църква обявява Дънов за самоотлъчил се от нея, а учението му - за еретическо и опасно за вътрешния мир и обществения морал. Някои от последователите на Учителя също са отлъчени от Църквата.

Докато проповядва учението си в началото на 20-те години на миналия век, Дънов живее в една и съща къща с бъдещия лидер на комунистическото движение в България Георги Димитров. На пръв поглед двамата са несъвместими. Докато единият проповядва мир и любов, другият се крие от властите и организира Септемврийското въстание. В този период обаче двамата се сближават и Георги Димитров често се крие от полицията в квартирата на Дънов. Общото между тях е, че и двамата в определен период от време са били протестанти. Димитров не забравя приятелството си с Дънов след 9 септември 1944 година. Заради личните му указания, за разлика от последователите на останалите религии и религиозни учения, последователите на Бялото братство не са преследвани от комунистите. Преследванията срещу тях се случват чак след като Георги Димитров умира през 1949 година.

В края на 20-те години Дънов създава край София селището Изгрева (днес елитния квартал „Изгрев“), в което събира свои слушатели, последователи и ученици. С годините районът става все по-голям и се превръща в квартал на дъновистите. Смъртта на Учителя също е мистериозно събитие. След комунистическия преврат той предусеща насието, което ще последва идването на новата власт. На 20 декември 1944 година изнася пред учениците си беседа, която нарича „Последно слово“. В края ѝ им съобщава, че скоро ще напусне света. Седмица по-късно умира в съня си.

113. Ясновидецът и властта

„Тайният съветник“ на цар Борис III - Любомир Лулчев, е една от най-загадъчните фигури на българския обществен живот през 20-те и 30-те години на миналия век. За отношенията между близкия до основателя на Бялото братство Петър Дънов ясновидец Лулчев и царя се говори упорито в продължение на двайсет години, но поради тайнствеността на срещите им трудно може да се каже колко голямо е било влиянието на съветника върху монарха. Мнозина твърдят, че много от странностите в поведението на Борис се дължат на общуването му с Лулчев.

Любомир Лулчев влиза в тясното обкръжение на царя след преврата срещу министър-председателя Александър Стамболийски през 1923 година. Преди това членът на Бялото братство често се вижда със земеделския водач и по тази причина веднага след преврата е арестуван. В ареста престоюва само няколко дни, защото съученикът му Димо Казасов, който е сред превратаджиите, се застъпва за него. Малко след това ясновидецът получава покана да се яви в двореца. От свои приятели царят е научил за способностите му и решава да ги изпробва. Още на първата им среща Лулчев впечатлява Борис с думите: „*За мен вие не сте цар*“. Монархът, който знае за религиозните възгледи на Лулчев, отговаря: „*Знам, за вас цар е само Господ*“.

Царят се доверява на Лулчев, защото той няма никакъв афинитет към властта и парите. Изцяло чужд на тези две страсти, съветникът е сред малцината в обкръжението на монарха, които не молят за лични услуги и по никакъв начин не се възползват от близостта си с него. Напротив, почти през цялото време, докато е в обкръжението на Борис, Лулчев живее в схлупена барака и строго спазва законите на дъновистите.

Роденият през 1886 година в Кнежа царски съветник завършва Русенската мъжка гимназия. След това в продължение на две години учи медицина в Букурещ, но в крайна сметка завършва Военното училище в София. Като военен през 1908 година Лулчев е изпратен от военното министерство да учи авиация в Англия и се превръща в един от първите български пилоти. Като такъв участва в двете Балкански войни и в Първата световна война. Военната му кариера приключва през 1915 година, когато е тежко ранен на фронта и прекарва дълго време в кома. Заради раняването Лулчев излиза от войната с 80 процента инвалидност. Няколко години по-късно се запознава с Петър Дънов и с времето става един от най-близките му хора. В обществото често го наричат говорителя на Бялото братство, защото в живота си след войната Лулчев пише над десет книги и стотици статии, посветени на учението на Дънов.

Животът му обаче е белязан с немалко трагедии. Ясновидецът предсказва насилствената смърт на собствената си съпруга, която е убита през 1930 година. Осемнайсет години по-рано, малко преди да се ожени за богатата наследничка на германски аристократи Ангелина, Лулчев ѝ казва: „*Скъпа, не се омъжвай за мен! Ще те убият!*“. Влюбената жена приема с чувство за хумор думите на бъдещия си съпруг и до фаталния ден двамата живеят щастливо в голяма къща в центъра на София. В деня, в който се случва нещастieto, ясновидецът е при Учителя Дънов. Изведнъж започва да усеща необяснима тревога, сбогува се набързо и тръгва към дома си. По-късно разказва, че още по пътя е знаел, че страшното му предсказание вече се е случило. Когато влиза в къщата, вижда жена си да лежи на пода, потънала в

локва кръв. В суматохата Лулчев е арестуван от полицията и се оказва в ареста. На следващия ден вестниците надълго и нашироко пишат за кървавата драма в столицата. В много от тях вината за убийството е стоварена върху Лулчев. По-късно обаче разследващите установяват, че Ангелина е убита от двете си прислужници, които искали да откраднат спестяванията ѝ. Двете жени бързо са осъдени на смърт, но заради сватбата на цар Борис III присъдите им са заменени с доживотен затвор.

Потънал в скръб, ясновидецът се отказва от всичко и връща наследството от три къщи в центъра на София, което получава от жена си, на нейните близки. От тогава заживява самотно в една барака в дъното на двора на едната от къщите. Именно в тази барака се провеждат голяма част от срещите му с царя.

Въпреки убийството на съпругата си Лулчев продължава да бъде един от най-яроствните противници на смъртното наказание. Заради тази позиция често се застъпва за осъдени на смърт и успява да издейства от царя замяна на наказанието им с доживотен затвор. Такъв е случаят с комунистическата активистка Цола Драгойчева. Когато тя получава смъртната си присъда, близките ѝ, които знаят за отношенията на Лулчев с царя, отиват при него, за да го молят да се застъпи за нея. По това време Драгойчева е бременна и това допълнително помага на Лулчев да спаси живота ѝ. След 9 септември 1944 година обаче Драгойчева не постъпва по същия начин с него. Като близък до царя, Любомир Лулчев е арестуван веднага след комунистическия преврат. Въпреки че е един от най-големите противници на войната, е обвинен за въвличането на България във Втората световна война заедно с министри, регенти и депутати. Преди Лулчев да получи обвинението си и да бъде изправен пред Народния съд, следователите заявяват, че не намират никаква вина у него и препоръчват той да бъде освободен. Тогава се намесва Цола Драгойчева, която отива при съветския посланик и иска лично той да отиде в съда и да поиска смъртна присъда за Лулчев. Посланикът изпълнява желанието на комунистката. Защо Драгойчева е действала по този начин, не се знае и до днес.

Малко преди произнасянето на смъртната присъда шестима видни комунисти, на които Лулчев в миналото е спасил живота, му предлагат да използват влиянието си, за да го спасят. Лулчев обаче отказва с думите: „*Моят Учител ми каза да си замина с тези хора и аз ще изпълня неговата воля*“. По време на процеса е сред малцината обвиняеми, които запазват спокойствие. Защитната му реч се превръща в проповед, в която ясновидецът призовава за мир, смирение и спокойствие. В края на речта си Лулчев единствен от всички обвиняеми не иска милост. През цялото време, докато тече процесът и до самия разстрел, тайният царски съветник повдига духа на омърлушените бивши министри, като им казва, че няма смърт и че

животът е вечен.

Заедно с тях е разстрелян в нощта на 1 февруари 1945 година, а тялото му е хвърлено в общ гроб заедно с тези на политиците.

114. Мистериозният Майстор

Мистериозната фигура на Владимир Димитров-Майстора все още остава неразгадана. Роденият през 1882 година в македонското село Фролош мълчаливец изумява съвременниците си със странния си характер, а няколко десетилетия след смъртта си е нареден сред най-безспорните български класици в изобразителното изкуство. Около Майстора има редица мистерии, най-голямата от които е бащинството на неговата племенница Емилия. И до днес злите езици твърдят, че великият художник, който през целия си живот мечтае да има собствено дете, е извършил кръвосмешение, като се сдобил с рожба от собствената си сестра Йордана. Сестрата на Майстора е женена за шизофреник, от когото има две деца. След второто дете лекарите забраняват на Йордана да има повече деца от мъжа си заради опасността болестта му да се предаде на тях. По-късно едното от двете й деца също заболява от шизофрения. След като ражда двете деца, Йордана остава сама, защото мъжът ѝ заминава за Франция. Именно в този период зачева за трети път. Кой е бащата на третото дете, официално не става ясно никога. Видимо е само едно - след раждането му Майстора поема изцяло издръжката на семейството на сестра си.

Йордана не се жени за съпруга си по любов, а по настояване на властната си баба. През 1910 година заедно с Майстора са заточени в Свищов по различни причини. Даровитият художник отказва двегодишна специализация на Запад по необясними причини, което разгневява преподавателите му и те му издействат наказание. Според присъдата, вместо да обикаля западните артсреди, Владимир Димитров трябва да преподава краснопис и физкултура в Свищовската търговска гимназия срещу символично възнаграждение. В годината, в която художникът заминава за Свищов, сестра му завършва двегодишна специализация в Стопанското училище в Париж. Според стипендията след завършването си Йордана трябва да се върне и да ръководи дворцовата шивалня. Тя обаче изненадващо отказва и по неизвестни причини, подобно на брат си, се озовава в Свищов. Следват месеци на тежка бедност за двамата. Именно в този момент властната баба се намесва в живота на Йордана. Старицата има събрани пари и буквално изхранва внуците си. В замяна на това обаче изисква от Йордана да се задоми. Така се стига до злополучния брак. Възрастната жена изпраща писмо на един бивш ухажор на Йордана, за да разбере дали той все още има

чувства към нея. Ухажорът откликва положително. Срещата между двамата младоженци се състои на гарата в Плевен. Още щом вижда бъдещия съпруг на сестра си, Майстора отсича, че не го харесва. По-късно обаче се примирява с брака.

Въпреки свищовското „заточение“ талантът на Владимир Димитров не остава скрит за публиката. Той придобива все по-голяма популярност заради нестандартния си и самобитен стил. Сякаш за да отмъсти на преподавателите си в Художествената академия, през 20-те години на миналия век Майстора подема война с академизма в изобразителното изкуство и отрича всичко, на което е учен от професорите си. По този начин успява да създаде свой уникален стил. В началото на 20-те години Владимир Димитров е повлиян и от движението на толстоистите. Това е популярна за времето си религиозна секта, която проповядва пацифизъм и отшелничество. В този период художникът заминава за Италия, но успява да издържи там само една година. След връщането си се заселва в кюстендилското село Шишковци, в което живее далеч от светската суета цели двацет и седем години. През 1943 година великият художник изненадващо подарява на Кюстендилската художествена галерия свои творби, които по онова време струват колосалните 10 милиона лева. Зашеметени от изненадващия дар, кюстендилските общинари веднага се заемат да организират тържество в чест на великия си благодетел. В деня на тържеството обаче той изобщо не се появява. Предпочита да си остане в Шишковци.

В края на живота си Майстора сключва законен брак. Това е причината да се премести в София през 1951 година, когато вече е утвърден класик. Отношенията с по-младата му съпруга и до днес остават неизяснени. Едни твърдят, че двамата са живели щастливо, а други, че младата жена е сключила брак по сметка. Според роднини на Майстора съпругата му дори е виновна за смъртта му. Версията гласи, че през последните месеци от живота му тя сипвала малки количества белина в ястията, които му приготвяла. Целта ѝ била час по-скоро да наследи картините му. Официалната версия за смъртта на Майстора обаче е рак. Умира през 1960 година на седемдесет и осем години.

Малко преди смъртта си заклева племенницата си, която мнозина считат за негова дъщеря, с думите: *„Да не си изнесла и една драска от родината“*.

115. Актьорът

„Кой сте, как се казвате?“, пита новият портиер на държавното радио в началото на 50-те години човек, който се е опитва да влезе в сградата. „Аз съм Трандафилов“, отговаря човекът. „Малкото ви име?“, продължава да пита портиерът. „Трандафилов няма малко име“, отговаря с апломб едрият мъж и влиза в радиото, без да дава повече обяснения. Това е една от многото истории за позабравения вече голям български театрален актьор Владимир Трандафилов. В много свои интервюта великият Георги Калоянчев го определя като свой учител. В средата на миналия век самият Трандафилов е актьор, чиято популярност е голяма, колкото популярността на Калоянчев днес. Професията на театралния актьор обаче е неблагодарна и често забравата обвива образите на нейните представители малко след като слязат от сцената. Освен с безкрайния си талант Трандафилов е известен и с чудноватия си нрав. Той няма никакво усещане за материалното и въпреки че получава добри пари като актьор в Народния театър и професор във ВИТИЗ, семейството му почти изнемогва. Негови близки разказват, че веднага щом получавал заплатата си, Трандафилов незабавно разпределял парите си в пликове и ги надписвал. После пред театъра го чакали поне десетина приятели, които той издържал. Самият актьор живеел скромно.

Докато играе на сцената на Народния театър, Трандафилов е обичан не само от публиката, но и от колегите си. Известен е случаят, в който той слиза от първата сцена в знак на протест срещу отношението на ръководството на театъра към колегите му Константин Кисимов и Иван Димов. Според Трандафилов двамата получават по-малко пари, отколкото заслужават, и това трябва да се поправи. Ръководството на театъра обаче отказва. Ядосан, Трандафилов подава молба за напускане и започва да играе в театър „П. К. Стойчев“. Този период продължава само няколко месеца, защото ръководството капитулира пред един от най-талантливите си актьори и изпълнява искането му. Когато телевизията започва да завладява българските домове през 60-те години на миналия век, Трандафилов се обявява за неин противник. Въпреки молбите на семейството му да допусне телевизионния приемник в дома си, актьорът категорично отказва и остава непреклонен до смъртта си.

Владимир Трандафилов е открит за голямата сцена от друг велик български актьор - Кръстьо Сарафов. Той гледа младия Трандафилов във Варненския театър, където играе в началото на 20-те години на миналия век. Пленен от таланта на младия талант, Сарафов започва преговори с него и с ръководството на Варненския театър за преминаването му в Народния

театър. Самият Трандафилов се дърпа, защото харесва Варна, а трупата на театъра му попада. Все пак склонява и през 1922 година за пръв път стъпва на голямата сцена с ролята на Георг Сабо в „Приказка за вълка“. По ирония на съдбата до този момент ролята е изпълнявана от самия Кръстьо Сарафов. Справя се блестящо и софийската публика е пленена от таланта му. Някои от зрителите дори се осмеляват да твърдят, че младият актьор е по-добър дори от всепризнатия Сарафов.

През 1924 година Трандафилов е изпратен на специализация в Париж, която продължава две години. В този период се запознава с много френски режисьори, които му предлагат да остане във Франция и да продължи кариерата си там. Отказва и се връща, за да радва българската публика. Отказва и на холивудския режисьор Рекс Инграм, който го кани да изиграе ролята на арабски принц в екзотичен филм. Офертата е свързана с четиригодишен ангажимент на актьора срещу доста примамлив хонорар.

От идването си в София Трандафилов изпитва необяснима ненавист към трамваите. Пътува до дома си само с такси и категорично отказва да използва трамвай. През 1960 година купува апартамент в непосредствена близост до Народния театър и ВИТИЗ и започва да ходи на работа пеш. В една януарска сутрин на 1972 година актьорът отново тръгва към театралната академия, където има часове. Върви по улица „Граф Игнатиев“. Замислен, пресича трамвайната линия, без да се огледа, и върху него връхлита идващият трамвай, който го влачи десетки метри, докато спре. Откарват го в „Пирогов“. Въпреки че тялото му е смазано, Трандафилов се бори със смъртта цели десет дни. В полусъзнание той рецитира стихове и монолози от свои роли.

116. В сянката на царя

В края на 1985 година една българска новина не стига до България. На осемдесет и седем годишна възраст умира последното от четирите деца на цар Фердинанд. Това е сестрата на цар Борис III - княгиня Евдокия. По това време княгинята в изгнание е забравена в родината си. Смъртта я застига в католически старчески дом на Боденското езеро, който се намира между Германия и Швейцария. Освен княгиня Евдокия Аугуста Филипина Клементина Мария, както е цялото ѝ име, е и първа дама на България до 1930 година, когато брат ѝ Борис се жени за царица Йоанна.

След абдикацията на баща си Фердинанд през 1918 година Евдокия, заедно със сестра си Надежда и брат си Кирил, заминава за германския град Кобург, където монархът живее след абдикацията. Двете царски дъщери и брат им прекарват в Германия четири години и се завръщат в България през 1922

година, когато тогавашният премиер Александър Стамболийски лично им позволява да се приберат в дома си. Стамболийски, който през четирите години, в които е премиер, се сближава с новия цар, преценява, че младият монарх се чувства много самотен без брат си и сестрите си и това пречи на работата му. Първоначално земеделският лидер е изявен републиканец и говори остро срещу монархията и династията на Кобургите. Постепенно обаче започва да симпатизира на царя и дори на едно събрание на земеделците заявява, че ако някой ден България стане република, то той би предложил за неин президент Борис.

Поради факта, че монархът не е женен, от 1922 година княгиня Евдокия, която по това време е най-близкият му човек, заема мястото на първа дама в протокола на държавата. Още от деца Борис и Евдокия са в много близки отношения и княгинята често съветва брат си както за лични неща, така и за решаването на политически въпроси. Евдокия се интересува живо от политика и често участва в разговорите между Борис III и съветниците му. Според градската легенда княгинята последователно се влюбва в двама от тях - Иван Багрянов, който няколко месеца преди 9 септември 1944 година ще стане министър-председател, и Първан Драганов, който през 30-те години ще бъде посланик на България в нацистка Германия, а по-късно - и в Испания. Една от причините княгинята да не стигне до брак с нито един от възлюбените си е именно ангажиментът ѝ към Борис III да изпълнява функциите на първа дама. Другата е дългото двоумение около произхода на Драганов и Багрянов, които, естествено, не са аристократи. Когато през 1930 година царят се жени за савойската принцеса Йоанна, Евдокия вече е прехвърлила трийсет години. За тогавашните разбирания това е доста внушителна възраст за сватба, когато става дума за жена. Така до края на живота си княгиня Евдокия не успява да се омъжи.

След като царят се жени за царица Йоанна, Евдокия постепенно губи влиянието си върху него. Тя заживява извън двореца. Построява си къща в местността Изгрева, която през 30-те години на миналия век е известна като квартала на воденото от Петър Дънов Бяло братство. Въпреки че симпатизира на дъновистите и се интересува от учението им, до края на живота си Евдокия остава ревностна католичка. След като напуска двореца, княгинята често води малки студени войни със снаха си. Царица Йоанна обаче твърдо показва коя е първата дама и дипломатично успява да постави княгинята на мястото ѝ. Въпреки това Евдокия не спира да се интересува от политика. През 30-те години на миналия век, когато Хитлер повежда похода си срещу Европа, тя не крие тежката си неприязън към нацистите. Когато България влиза в съюз с тях, Евдокия споделя пред свои близки, че това е краят. Нейната прогноза се оказва вярна що се отнася на присъствието на Кобургите в България. Уверена, че демократичните ѝ разбирания за

политиката са правилни, Евдокия участва активно в спасяването на българските евреи и използва цялото си влияние, за да помогне на много от тях да емигрират в Англия и САЩ.

Освен от политика княгинята се интересува и от изобразително изкуство. Тя е изтъкнат меценат и сама рисува картини. И до днес голяма част от картините в колекцията ѝ са собственост на Националната художествена галерия. Едно от заниманията ѝ е да проектира и изработва бойните знамена на дивизиите и полковете на българската царска армия. Евдокия се занимава активно и с благотворителност.

Комунистическият преврат през 1944 година я заварва в дома ѝ. Тя е арестувана, разпитвана, унижавана и поставена в пълна изолация. Обвиненията към нея са, че е била един от основните съветници на покойния Борис III. Докато е в ареста, княгинята научава новината за убийството на брат си Кирил от един уличен високоговорител; той е осъден на смърт от Народния съд заедно с множество изтъкнати политици и общественици. След неколкomesечен арест Евдокия е освободена, но е поставена под домашен арест. Година по-късно княгинята напуска България заедно с царица Йоанна и децата ѝ Симеон II и Мария Луиза. Евдокия обаче не продължава живота си с тях, а се връща в Кобург, където все още живее баща ѝ. След смъртта на Фердинанд през 1949 година тя заживява при сестра си Надежда и нейния съпруг. Надежда умира през 1958 година и тогава княгинята се установява в Католическия старчески дом във Фридрихсхафен на Боденското езеро. До края на живота си живее изключително скромно и никога не спира да тъгува за България. На прозореца ѝ винаги расте български здравец. Дълбоко религиозна, тя никога не се разделя със своя молитвеник, на страниците на който записва свои молитви от времето на арестуването си. Остава го на племенницата си с текст: *„На Мария Луиза, която единствена говори с Бога на български!“*.

117. Жените на вожда

Семейният живот на комунистическия вожд Георги Димитров е не по-малко интересен от сложната му политическа кариера. Поради бедност не успява дори да учи в гимназия и прекъсва образованието си едва дванайсетгодишен, за да започне работа като печатар в печатницата на Радикалдемократическата партия. Вродената интелигентност на бъдещия комунистически лидер е очевидна, но въпреки това се нуждае от шлифоване. Именно първата му съпруга, сръбската моделиерка и синдикалистка Любица Ивошевич, е тази, която систематизира интелигентността на Димитров и му дава маниер на интелектуалец.

Освен че е красива жена, Любица Ивошевич пише стихове и редактира вестника на шивашките работници. Веднага след идването си в България тя научава перфектно български и успява да се свърже еднакво добре както с работническата класа, така и със софийския елит. Получила модното си образование във Виена, Ивошевич за кратко време се превръща в една от най-известните шивачки на софийския хайлайф. Благодарение на богатите си клиенти тя е тази, която издържа семейството на младия комунистически лидер. Паралелно с това Любица буквално образова Димитров. Началото на този брак е обещаващо. Двамата млади се обичат и всички са убедени в искреността на чувствата им. След добрия брак политическата кариера на Димитров тръгва стремглаво нагоре. През 1913 година той получава призовка за участие в Балканската война. Вместо това обаче едва на трийсет и една години е избран за депутат. В парламента „вождът и учителят“ остава цели десет години.

По време на Първата световна война категорично отказва да отиде на фронта и използва политическата си позиция, за да демотивира армията. Това му донася проблеми. В този период въпреки депутатския имунитет Георги Димитров заменя парламентарната банка с наровете в Централния софийски затвор, където излежава присъда от четири месеца строг тъмничен затвор. След това започва да обикаля все по-често Европа и е далеч от съпругата си; това му дава възможност да завърже десетки интимни връзки в различни европейски държави. Любица усеща изневерите на мъжа си и прави опити да си го върне, но не успява.

През 1923 година Георги Димитров и Васил Коларов организират Септемврийското въстание. След неговия разгром бягат в Югославия. Любица Ивошевич напуска България заедно със съпруга си. Брачният неуспех се отразява непоправимо на психиката ѝ и тя все по-често изпада в пристъпи на ревност, които се редуват с пристъпи на депресия. Малко след като напуска България, Ивошевич е изпратена от съпруга си в СССР. Той пък е назначен за шеф на Западноевропейското бюро на Коминтерна. В Москва Любица живее тъжен и самотен живот. Прекарва няколко години в московския хотел „Люкс“. С всеки изминал ден психиката ѝ става все по-лабилна, а със съпруга си се вижда най-много веднъж в годината. През 1927 година Любица е настанена в специален санаториум за психично болни край съветската столица. Състоянието ѝ обаче не се подобрява. След като през 1933 година Георги Димитров е арестуван от нацистките власти в Германия и е обвинен, че е подпалил Райхстага, психичните проблеми на жена му се изострят още повече. Фаталният ден, който слага край на самотата и болезнената ѝ ревност, идва през май 1933 година. В един слънчев ден Любица Ивошевич успява да се добере до последния етаж на санаториума за душевно болни и скача.

Няколко месеца по-късно съпругът ѝ се превръща в легенда за комунистите от цяла Европа, след като успява да разгроми режима на Хитлер и да пропагандира комунистическите идеи от подсъдимата скамейка на нацисткия съд. С помощта на съветския диктатор Сталин Димитров успява да се измъкне невредим от процеса за запалването на Райхстага. След уговорка между Хитлер и Сталин българският комунист е изведен от Германия и се заселва в Съветския съюз, където се издига до председател на Коминтерна. Малко след като пристига в СССР, Георги Димитров сключва граждански брак с еврейката Роза Юлиевна, която е загърбила буржоазния си произход и е станала предана комунистка. Втората съпруга на Димитров му е избрана лично от Сталин. През 1936 година, на петдесет и четири години, Георги Димитров за първи път става баща. Синът му Митя обаче умира едва седемгодишен от дифтерит. Тази трагедия силно разклаща комунистическия вожд, който и без това по време на престоя си в СССР става силно зависим от алкохола.

След преврата от 9 септември 1944 година Георги Димитров се връща в България, а през 1947 година е избран за министър-председател. Куриозен факт е, че малко след като сядат на премиерското кресло, Димитров е принуден от майка си, която е вярваща протестантка, да сключи църковен брак с втората си съпруга. Така комунистът Димитров и еврейката Роза са венчани от протестантския пастор Васил Зяпков. Година по-късно пасторът е осъден на доживотен затвор в режисиран от комунистите процес срещу евангелските пастори.

118. Цената на достойнството в политиката

Д-р Атанас Москов е човекът, успял да победи на мажоритарни избори за Велико народно събрание през 1946 година самия лидер на БКП Георги Димитров. Тази победа му струва дълги години лагери и затвори, и насилствено изселване от София. Въпреки това д-р Москов доживява да види падането на комунизма и след 1990 година да възстанови любимата си Българска социалдемократическа партия.

Бъдещият социалдемократически лидер е роден през 1903 година. Той е деветото дете в скромно семейство, но въпреки това успява да получи солидно образование. През 1927 година завършва право в СУ „Свети Климент Охридски“. Веднага след това заминава за Белгия, където през 1936 година защитава докторат по международно право на тема „Международната гаранция в малцинственото право“. Същата година се жени за белгийката Рене Вилме, която го следва до края на живота си в нелекия му политически път. Междувременно Атанас Москов става член на

Младежкия социалистически съюз и е избран за негов секретар и главен редактор на органа му „Социалистическа младеж“. Младият и образован юрист бързо се превръща в един от лидерите на социалдемократите в България, а на международната сцена е един от най-авторитетните българи. От 1929 до 1937 година Атанас Москов е член на Изпълнителния комитет на Социалистическия интернационал, а веднага след като се връща в България, се включва активно в политическия живот на страната. По това време българската политика съществува в полулегално състояние, защото след преврата през 1934 година партиите, в това число и тази на д-р Москов, са забранени.

Въпреки това през 1938 година социалдемократът е избран за депутат и остава в опозиция на официалната власт до комунистическия преврат през 1944 година. Веднага след поредната генерална промяна в българската история е избран за член на Централния комитет на БРСДП и оглавява партийния орган - вестник „Свободен народ“. По време на изборите през 1946 година д-р Москов има смелостта да се яви в пряк двубой с лидера на комунистите Георги Димитров. Двамата се състезават за депутатско място в един избирателен район, а изборът е мажоритарен. Изненадващо, въпреки натиска на комунистите, социалдемократът печели двубоя. След това обаче изборът е касиран от властите, а заради победата си д-р Москов е отстранен освен от парламента и от преподавателското си място по международно право в Софийския университет. Това е само началото на дълги и изтощителни репресии срещу интелектуалеца.

През 1949 година Атанас Москов влиза в затвора без съд и присъда и прекарва там цели две години, в които офицери от ДС го подлагат на тежки физически мъчения. Веднага след като е освободен, през 1951 година е принудително изселен в Севлиево. С това репресиите срещу него обаче не спират. Само няколко месеца по-късно той отново е арестуван и този път е изпратен за четири години в концлагера в Белене. Цялото дългогодишно пребиваване на доктора по право по затворите е въпреки липсата и на обвинителен акт, и на съдебен процес.

Инквизициите срещу д-р Москов и другите определени за врагове на „народната власт“ арестанти са изключително жестоки. След падането на комунизма социалдемократът разказва, че когато случайно попаднал в една килия с главния секретар на БСДП Коста Лулчев, цял ден не могли да се познаят. Накрая двамата се познали само по гласовете.

Докато в продължение на четири години д-р Москов изпълнява нормите като всеки концлагерист в Белене, съпругата му Рене - доктор по социология, е принудена да изкарва прехраната си като обща работничка в ТКЗС. Със собствените си ръце белгийката успява да построи малък дом в покрайнините на Севлиево, където всеки ден чака съпруга си да се върне от

затвора. Мъченията и униженията не успяват да сломят духа на д-р Москов. Успял да оцелее от ада в Белене, той е покосен от още едно нещастие - едва два десетгодишен умира единственият му син.

След лагера докторът по право е назначен на дребна чиновническа длъжност в психиатрията в Севлиево. Извън затвора той е неотлъчно следен от ДС и останалите репресивни органи на комунистическата държава. Силният дух на социалдемократата му помага да доживее края на комунистическия режим. Вижда с очите си падането на Берлинската стена и рухването на тоталитарните режими в цяла Европа. Въпреки преклонната си възраст д-р Москов е обхванат от ентузиазъм. Броени дни след 10 ноември 1989 година той, заедно с шестима свои съратници - политически лагеристи и затворници, възстановява БСП. По време на Първия конгрес на партията Атанас Москов е избран за председател, а малко по-късно, заради преклонната си възраст, се оттегля и остава почетен председател. И по време на демокрацията остава да живее в Севлиево; сам, в малката къща сред нивята, построена от вярната му съпруга, заобиколен от книги и спомени той чака края на дните си. Краят на земния му път идва на 28 януари 1995 година, когато на деветдесет и две годишна възраст големият политик, юрист, общественик, журналист и затворник се преселва в по-добрия свят.

119. Аристократът и работническата класа

Наследник на богат род, следвал право в Екс ан Прованс, Франция, и завършил същата специалност в швейцарския град Женева, адвокат, който се увлича по свиренето на цигулка и рисуването... Едва ли тези характеристики подхождат на един водач на работническата класа, който трябва да защитава интересите на бедните и онеправданите. Само че се случва - човекът, който притежава всички тези характеристики, е дясната ръка на Георги Димитров - Васил Коларов. В продължение на десетилетия е сред най-важните хора на българското и международното комунистическо движение.

Роденият в Шумен през 1877 година комунист е истински елитен играч. Не познава отблизо болките на работниците и селяните, но заради блестящото си образование и класа успява да се добере до върховете на световното комунистическо движение и да определя посоката му. В продължение на цяло десетилетие, преди преврата от 9 септември 1944 година, Коларов е парламентарист от БКП, а след победата на комунизма се оказва първият български президент. Той е и първият българин, който е избран за шеф на Коминтерна, като по това време интернационалът директно диктува действията на различните комунистически партии в Европа.

Коларов се запалва по комунизма малко след като завършва гимназия във Варна и е назначен за учител в Никопол. Тогава става член на току-що създадената от Димитър Благоев Българска работническа социалдемократическа партия. Малко след това заминава да следва право във Франция и Швейцария, където установява контакти с европейското комунистическо движение. По-късно тези контакти ще го издигнат до най-високите нива на международната комунистическа йерархия. Първото му политическо изпитание идва през 1903 година, когато създадената от Благоев партия се разделя на социалдемократи и комунисти. По това време Коларов изгрява като един от лидерите на комунистическото крило. До 1912 година се изявява като партиен функционер, а по време на двете Балкански войни е запасен офицер. Големият му политически възход идва след тях. През 1913 година е избран за депутат и остава такъв чак до преврата срещу Александър Стамболийски през 1923 година. През 1919 година е избран за секретар на ЦК на БКП, като знаково заема мястото на заболелия любимец на партията Георги Кирков, който умира няколко месеца по-късно. Като такъв само за три години успява да се издигне до генерален секретар на Коминтерна. На този пост остава от 1922 до 1924 година и лично контактува с вожда на Октомврийската революция Ленин.

След преврата срещу Александър Стамболийски през 1923 година Васил Коларов, заедно с приятеля си Георги Димитров, изпълнява поръчка на съветските комунисти и организира Септемврийското въстание, което тласка България в състояние на необявена гражданска война. Докато властите потушават въстанието, с цената на хиляди убити, Коларов и Димитров бягат в Сърбия, а от там - в Австрия. Малко преди да вдигнат бунта, самият Димитър Благоев се опитва да ги разубеди да не правят тази рискована крачка, като ги предупреждава, че това ще нанесе тежки щети на българското комунистическо движение. Двамата обаче не се вслушват в съветите на доайена и последователно изпълняват задачите, които са им поставени от съветските комунисти. През 1924 година Благоев умира и след смъртта му Коларов е избран за генерален секретар на Задграничното бюро на ЦК на БКП. Това е истинското ръководство на забранената в България комунистическа партия. Именно от Задграничното бюро идват заповедите за атентата в църквата „Света Неделя“ през 1925 година и за серията от терористични акции на военното крило на излезлите в нелегалност комунисти.

Коларов доминира в БКП до 1933 година, когато благодарение на Лайпцигския процес Георги Димитров се превръща в политическа фигура от международно значение. Между двамата обаче няма битка за лидерство. Васил Коларов е склонен да се отдръпне на втора линия и да пусне напред по-харизматичния Димитров. Заедно с лидерството в БКП той му отстъпва и

лидерската позиция в Коминтерна. След като доброволно застава в сянката на Димитров, Коларов заема различни научни и политически постове в Съветския съюз и Коминтерна. По този начин той съхранява голяма част от влиянието си и продължава да бъде сред най-важните фигури в борбата за диктатура на пролетариата.

Тази борба приключва с успех през 1944 година и няколко месеца след това Коларов и Димитров се връщат в България след двайсетгодишно отсъствие, за да поемат цялото управление в ръцете си. И двамата обаче са болни и стари и са далеч от идеалистичните образи, които през годините са успели да им изградят партийните им другари. След референдума за отмяна на монархията през 1946 година Коларов е назначен за временен председател на народната република. Говори се, че той е сред основните фактори в БКП, които оказват влияние царското семейство да не бъде избито до крак, както се случва в СССР, а царица Йоана и малолетните Симеон и Мария Луиза да бъдат изведени невредими в чужбина. За кратко Коларов е и председател на Народното събрание. След смъртта на министър-председателя Георги Димитров през 1949 година той оглавява правителството, но само за шест месеца. Смъртта го застига на този пост през 1950 година. Коларов и Димитров остават един до друг още цели петдесет години, защото тялото на първия е погребано на гърба на мавзолея на втория. След падането на режима, чиито основи двамата полагат, телата им са погребани в Софийските централни гробища.

120. Едно приятелство и две неизпълнени смъртни присъди

Приятелството между доверения царски съветник Станислав Балан и висшия комунистически функционер Трайчо Костов започва още от детските им години. То се вплита по интересен начин в кървавата история на XX век и остава непокътнато въпреки драматичните събития, които двамата приятели преживяват. Животът им се стича така, че въпреки близостта си двамата застават от двете различни страни на барикадата. Трайчо Костов и Станислав Балан се запознават като съученици. Двамата стоят на един чин, докато учат в Софийската мъжка гимназия. В гимназията Костов и Балан идват от различни места и пътят им ще се раздели много скоро. Станислав Балан е син на известния учен, кръстник и пръв ректор на Софийския университет Александър Теодоров — Балан. Трайчо Костов пък произхожда от бедно семейство. Въпреки това двамата намират общ език и по време на цялото си обучение са неразделни. Една от общите им теми е политиката, за която двамата Първоначално имат общи възгледи.

Въпреки това пътищата им се разделят веднага след като завършват

училище. През 1916 година Костов е мобилизиран и участва в Първата световна война. Още тогава се увлича по социалистическата идея, но дълго мисли дали да започне активно да помага на комунистическата партия. След като се връща от фронта, започва работа като стенограф в Народното събрание. В същото време е приет да учи право в Софийския университет. Увлечението му по политиката няма как да бъде спряно и през 1920 година Трайчо Костов е приет за член на БКП. Някъде по това време Станислав Балан е назначен за преводач в кабинета на младия цар Борис III. Изключително интелигентен и разбиращ от дипломация, Балан бързо печели симпатиите на царя и се превръща в нещо много повече от преводач. За кратко време той става един от най-близките му съветници и приятели. С Балан царят споделя почти всичко, включително и лични неща, и често търси съвета му. Така, докато през 1924 година елегантният и галантен Станислав Балан съветва Борис III и е желан гост във всеки елитен дом на следвоенна София, Трайчо Костов е арестуван и осъден на осем години затвор за участие в издаването на „Работнически вестник“. Това е първият престой на Костов в затвора, който продължава до 1929 година, когато комунистът е амнистиран и заминава за Съветския съюз. В Москва Костов е приет за член на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики). Бързият му ум и познанията му по икономика впечатляват съветските комунисти и той започва работа по високите етажи на Коминтерна. През 1931 година Трайчо Костов е избран за член на ЦК на БКП. Същата година се връща за кратко в България, но през 1932 година отново заминава за СССР, където живее до 1938 година.

В годините, в които Трайчо Костов работи в Коминтерна, Станислав Балан обикаля заедно с царя и с български делегации европейските столици.

В продължение на години двамата приятели вървят в коренно различни посоки, докато не се срещат отново. През 1938 година Костов се връща за постоянно в България. Малко след това излиза в нелегалност и е сред ръководителите на терористичния отряд към БКП. Със започването на Втората световна война БКП извършва серия от терористични актове. В подготовянето на част от тях участва и самият Трайчо Костов. През 1942 година обаче царската полиция нанася тежък удар на комунистите, като разкрива и арестува голяма част от техните лидери. Сред арестуваните е и Костов. Наказанието, което го очаква, е смърт. Докато Трайчо е в ареста и очаква тежката присъда, съпругата му търси стария му съученик Станислав Балан. Тя се свързва с него и го моли да помогне. Балан няма нужда от много увещания. Въпреки че не е виждал приятеля си от повече от десетилетие, той впряга цялото си влияние и всичките си усилия да убеди царя, че Костов не бива да бъде убиван. Първоначално царят отказва да помогне. Причината е, че по време на терористичните актове, в които Костов участва, умират много

хора. Балан обяснява, че Костов е умен и би могъл да бъде много полезен. Освен това царският съветник изразява силно съмнение, че приятелят му е участвал пряко в извършените атентати. След серия от разговори между Борис III и Балан царят склонява. Така смъртната присъда на Трайчо Костов е заменена с доживотна.

Докато комунистът излежава присъдата си, царският съветник продължава да придружава монарха при посещенията му в чужбина. Той се оказва единственият придружител на цар Борис III при последното му посещение в Германия. Тогава царят излиза преbledнял и ядосан от срещата с Хитлер. Няколко дни по-късно умира при мистериозни обстоятелства в София.

„Доживотната“ присъда на Трайчо Костов продължава само две години. Всичко се обръща през 1944 година. След комунистическия преврат от 9 септември Трайчо Костов не само излиза от затвора, но и се утвърждава като една от най-влиятелните фигури в държавата. В първите месеци след преврата Костов замества Георги Димитров, който все още е в СССР. В тези месеци започват заседанията на Народния съд, паралелно с това без съд и присъда са извършени серия от убийства на близки до предишния режим хора. Трайчо Костов ръководи целия този процес на разчистване на сметки. В началото на 1945 година на заседание на Политбюро висшият партиен функционер настоява за максимално повече смъртни присъди. Предложението му е прието и убийствата се увеличават.

Докато Костов подписва смъртни присъди на „народни врагове“, „народният враг“ Станислав Балан също е изправен пред организиран от приятеля му Народен съд. В началото на 1945 година той, заедно с всички останали съветници на цар Борис III, получава смъртна присъда. И когато Балан вече се вижда езекутиран, невидима ръка го спасява. Намесата на Трайчо Костов идва от само себе си. Видял името на приятеля си в списъка с осъдените, комунистическият функционер впряга цялото си влияние, за да го спаси. Костов, който само няколко дни по-рано настоява за повече смъртни присъди, започва да настоява присъдата на Станислав Балан да бъде смекчена. Въпреки влиянието си Костов успява да издейства само доживотна присъда.

Докато Балан излежава доживотната си присъда, приятелят му Костов е на върха - депутат, вицепремиер и министър на икономиката. На практика той управлява България, защото алкохолизираният и болен Георги Димитров не е в състояние да взема адекватни решения. Върхът в кариерата на Костов обаче е краткотраен. През 1948 година Костов си навлича гнева на Сталин, след като се опитва да се държи като министър на независима държава. След скалъпен политически процес през 1949 година Трайчо Костов е осъден на смърт от партийните си другари. Този път няма кой да замени присъдата с доживотна и бившият вицепремиер е обесен в студената нощ на 16 срещу 17

декември 1949 година. Съученикът му Станислав Балан излежава само малка част от „доживотната“ си присъда. Благодарение на баща си Александър Балан, който продължава с научните си занимания и след 1944 година, бившият царски съветник успява постепенно да се включи в „новото“ общество. До края на живота си се занимава с наука, като Първоначално е научен секретар на баща си. За разлика от Трайчо, Станислав Балан доживява до дълбока старост. През 1980 година той отива в ЦУМ, за да пазарува. По нелепо стечение на обстоятелствата обаче в този момент самоубиец се хвърля от четвъртия етаж на магазина и пада точно върху Балан, който се намира на партера. От удара възрастният човек получава мозъчен кръвоизлив и след няколко дни умира.

121. Сталинистът

На 6 май 1924 година многолюдно шествие изпраща в последния му път идеолога и създателя на социалистическото движение в България Димитър Благоев. Дядото, както го наричат последователите му, си отива разочарован от агресивната политика на партията, прокарана от Георги Димитров. Сред множеството на погребението има четирима младежи, които са избрани да носят ковчега на стария социалист. Единият от тях няколко месеца по-късно ще влезе в състава на Специалната наказателна група към ЦК на БКП, която координира терористичната дейност на Военната организация на партията. Четвърт век по-късно същият ще оглави партията и държавата и в продължение на шест години ще управлява с желязна ръка от името на Сталин и далеч от заветите на Благоев. Младежът, който носи ковчега на Дядото, е двацет и четири годишният Вълко Червенков. По това време той е вече пета година член на комунистическата партия. Отскоро живее на семейни начала със сестрата на бъдещия лидер на Коминтерна Георги Димитров и е готов на всичко, за да доведе до успех борбата за установяване на диктатура на пролетариата. През 1925 година Червенков вече е в СССР. В родината си е осъден задочно на смърт за множеството планирани убийства. В смутните времена, в които Сталин овладява всички лостове на властта в СССР, Червенков се образова в Международната ленинска школа и в Комунистическия университет за национални малцинства в Москва. Престоят на бъдещия първи държавен и партиен ръководител в съветската столица продължава почти двацет години. През това време той живее под крилото на Коминтерна и Георги Димитров. Член е на Задграничното бюро на ЦК на БКП, а от 1941 до 1944 година е главен редактор на излъчваната от СССР и нелегална в България радиостанция „Христо Ботев“. По време на престоя си в Съветския съюз Червенков е вербуван от политическата

полиция НКВД и работи за нея под кодовото име „Спартак“.

Истинските върхове в политическата кариера на убедения сталинист идват веднага след комунистическия преврат от 1944 година. Две седмици след смяната на властта Червенков вече е в България, а няколко дни след завръщането си е избран за член на Политбюро на ЦК на БКП. Остава в този най-висок орган на партията цели осемнайсет години, като в част от тях е генерален секретар. През 1947 година бившият терорист е избран за председател на Комитета за наука и изкуство. Като член на Политбюро Червенков предлага да бъдат създадени комунистическите лагери на смъртта, в които губят живота си хиляди знайни и незнайни противници на новата власт.

След смъртта на „вожда и учителя“ Георги Димитров през 1949 година властта за кратко преминава в ръцете на дългогодишния му съратник Васил Коларов. Възрастният и болен Коларов обаче не е способен да управлява. Само няколко месеца след като наследява Димитров, той умира. В този момент започва истинският възход на Червенков, който освен че продължава да живее без брак със сестрата на Георги Димитров, е и в близки отношения със Сталин. За няколко месеца Червенков последователно оглавява правителството и партията и продължава сталинисткия курс, налаган от предшествениците му.

Властта на Вълко Червенков е абсолютна и безспорна до смъртта на Сталин. Още на погребението на съветския диктатор обаче той усеща, че нещата се променят, но не успява да улови вятъра на промяната и остава на сталинистките си позиции. През 1955 година Червенков и един от най-близките му хора в партията - Тодор Живков, заминават за СССР, за да получат инструкции за новия курс на комунистическото движение. В съветската столица те се срещат с новия съветски лидер Никита Хрущов, който настоява българският държавен и партиен ръководител да разобличи сталинизма и култа към личността, налаган от Сталин. Отговорът на българина е, че е прекалено малък, за да критикува вожда на цялото прогресивно човечество. В този момент Хрущов отписва Червенков от плановете си. Безличността и комформизмът на Живков са високо оценени от новия съветски диктатор. Още в Москва бъдещият диктатор предава лидера си и предлага на Хрущов лично да прекрати сталинисткия курс в България. Година след тази среща Живков вече е генерален секретар на ЦК на БКП, а Червенков е разжалван до министър на културата в правителството на Антон Югов. През 1957 година бившият партиен лидер губи всичките си позиции в държавата и е открито нападан от новите управляващи. В края на 1962 година е изключен от партията и е напълно изолиран от властта. През 1969 година, след като е напълно спокоен, че Червенков е безвъзвратно отстранен като заплаха за властта му, Живков предлага членството на

разжалвания диктатор да бъде възстановено.

От свалянето до смъртта си през 1980 година Червенков е неизменно следен от органите на ДС, които го изолират изцяло от света. Единственото му занимание през десетилетията на изолация е писането на мемоари. Те са публикувани двайсет години след смъртта му, без да предизвикат особен интерес.

122. Пролетарският художник

През 1950 година творческите среди на комунистическа България са скандализирани от едно писмо. Художникът Александър Жендов, който посвещава целия си живот на БКП и търпи репресии преди 9 септември 1944 година, се осмелява да разкритикува поведението на комунистическата върхушка по отношение на хората на изкуството. Жендов изпраща писмо до новоизбрания комунистически диктатор Вълко Червенков, в което се обявява срещу администрирането в изкуството, съобщава за разочарованието и отдръпването на интелигенцията от идеите на комунизма и констатира, че българската социалистическа критика задушава изкуството. Жендов е сред най-талантливите български художници, произлизащи от средите на партията. Ударът му е насочен право в сърцето на комунистическия елит, който в първите години на възцаряването си се стреми с всички средства да овладее средите на интелигенцията и да ги насочи в полза на своята пропаганда. Интересен и немаловажен детайл в този грандиозен за времето си скандал е дългогодишното познанство на Жендов с Вълко Червенков. Двамата са израснали в една и съща махала, били са съученици, а в младите си години бъдещият диктатор е бил комсомолски секретар на художника. Това обаче не значи, че Жендов и Червенков са приятели от деца. Напротив, тяхната непоносимост един към друг датира още от юношеските им години, когато талантливият Жендов, който е сред най-добрите приятели на Христо Смирненски, се отнася с тежко пренебрежение към комсомолския си секретар. Смирненски и Жендов, които за времето си са истински звезди в партийните редици на нелегалната БКП, се подиграват публично на безличния Червенков и го осмиват в шумните компании, в които се движат.

Издигането на Вълко Червенков до най-високите върхове на партията, при това в период, в който тя управлява живота на всеки българин, не променя отношението на праволинейния Жендов. Роденият през 1901 година художник е преживял прекалено много, за да се страхува от бившия си съсед. Още от шестнайсетгодишен сътрудничи на всички леви издания, като редактира вестниците „Жупел“, „Поглед“ и „Фронт“; пише и илюстрира

хумористични разкази и фейлетони; илюстрира и поетическия цикъл „Зимни вечери“ на Христо Смирненски. През 1921 година заминава за Виена, за да учи архитектура, но заради липсата на средства престоят му в австрийската столица е кратък. В София е приет да учи в Художествената академия. Официално става член на БКП през 1924 година и само година след това е принуден да емигрира заради убежденията си.

В периода 1927 година художникът се установява в СССР, където продължава да учи изобразително изкуство. Там се жени за латвийската си състудентка Цицилия Густав. През 1930 година по заповед на БКП прекратява следването си и се връща в България. Жена му, която по това време е бременна, отказва да тръгне с него и остава в Москва. Художникът никога повече не я вижда. Никога не вижда и сина си. Съдбата на Цицилия Густав е трагична. През 1938 година, заедно с други латвийски интелектуалци, тя е разстреляна по време на вътрешнопартийните чистки, които Сталин осъществява. Детето ѝ е отгледано в домове за деца на политически неблагонадеждни.

След завръщането си в България Жендов развива партийна дейност, като сътрудничи на левите издания и организира различни полулегални и нелегални творчески съюзи. Освен това изработва документи за комунисти, които са излезли в нелегалност. Заради тази си дейност е преследван от властите и често попада в ареста.

След победата на комунизма в България Жендов се втурва да строи новия строй. Разочарованието му не закъснява. Репресиите срещу „народните врагове“ са последвани от репресии срещу „врагове с партиен билет“. Сталинистките чистки в партията и в средите на интелигенцията го отвращават. Така се стига до писмото му от 1950 година, което Жендов пише с ясното съзнание за последствията. Те не закъсняват. Няколко дни след като писмото е изпратено, официозът “Работническо дело“ излиза с разгромяваща статия срещу пролетарския художник. Следва незабавно изключване от БКП, уволнение от всички длъжности и пълна творческа и житейска изолация.

Малко след като изпада в немилост, художникът заболява от рак. Бедността, в която живее, е чудовищна. И в този момент за него отново се появява сянката на стария му познат Червенков, който му позволява да се лекува в правителствена болница, но по никакъв начин не го изважда от изолацията. Твърди се, че по този начин диктаторът искал да покаже на комунистическия елит, който също се лекувал в правителствена болница, как свършват тези, които се обръщат срещу него и партията. Александър Жендов умира през есента на 1953 година. На погребението му се осмеляват да отидат само няколко негови приятели от махалата, в която е израснал. Десет години след смъртта си е реабилитиран, а сваленият вече Червенков е

поставен в същата изолация, в която умира художникът.

123. Унищожената писателка

Звездата на талантливата писателка Яна Язова изгрява през 30-те години на ХХ век, но творческият ѝ път е насилствено прекъснат след комунистическия преврат от 1944 година. Житетският път на Язова е не по-малко драматичен от творческият ѝ. Той започва в семейство на заможни интелектуалци в Лом през 1912 година, преминава през бурната и скандална за времето си любов между нея и трийсет и три години по-възрастния проф. Александър Балабанов, и завършва със смърт при неизяснени обстоятелства през 1974 година.

Люба Тодорова Ганчева, каквото е истинското име на Яна Язова, пристига в София в края на 20-те години. През 1930 година завършва гимназия. Малко преди това се запознава с литературното светило проф. Александър Балабанов, на когото носи своя тетрадка със стихове. Петдесет и една годишният по това време литературен критик, философ и преводач на класически произведения от гръцки, латински и немски се захласва по красивата и интелигентна ученичка и се хвърля в истински скандал, който разтърсва тогавашния български елит. Когато се влюбва в младата писателка, проф. Балабанов е женен, има две пораснали дъщери. По улиците на София видни интелектуалци подмятат, че Яна Язова е „единствената правописна грешка“ на професора. Изпепеляващата им любов продължава цели дванайсет години, но е обречена. Въпреки че се кълне в чувствата си, професорът не се осмелява да се разведе със законната си съпруга. За сметка на това проваля предстояща сватба на Язова с милионера Джон Табаков, който е лудо влюбен в нея. Отдаден на любовта си, проф. Балабанов се превръща в покровител и меценат на неутвърдената писателка. Измисля псевдонима ѝ и почти целият свободен период от творчеството ѝ преминава под напътствията му. В началото на 40-те години, осъзнали пълната обреченост на любовта си, двамата се разделят, но се заричат да се обичат вечно. През 1943 година Язова се омъжва за инженер Христо Йорданов, с когото живее до смъртта му през 1959 година. От 1931 година до преврата през 1944 година Яна Язова публикува три стихосбирки и два романа, които се превръщат в тотален хит на пазара.

Придобила известност и опит, в разцвета на силите си, Яна Язова напуска насилствено българския литературен живот, но не и литературата. След 1944 година отказва да се присъедини към младите писатели, които по това време са се отдали на бригади и писане на оди, посветени на народната власт. Дистанцираното ѝ поведение към „народните дела“ ѝ струва забрана да

публикува до края на живота си. От 1944 година тя спира да съществува за официалната българската литература. Не членува в Съюза на писателите, никой не я издава, а малцина знаят с какво се занимава. За нея се грижи съпругът ѝ. След смъртта му преживява бедно с неговата пенсия.

През 1960 година Яна Язова дава признаци на живот. Изненадващо представя ръкопис на романа „Левски“. Първоначално романът е одобрен и издателство „Народна култура“ го включва в плановете си за издаване. Малко след това е спрян. Така и не вижда бял свят.

Въпреки това до края на живота си Яна Язова написва още четири романа - „Бенковски“, „Шипка“, „Александър Македонски“ и „Соленият залив“. Всички те също тънат в забрава дълги години.

След смъртта на съпруга си, за да покрива скромните си разходи, Яна Язова е принудена да продаде половината от апартамента си, преграждайки го на две. Купувачът на име Алтънков е служител на ДС и е част от охраната на Тодор Живков. Продажбата слага началото на загадъчните обстоятелства, при които писателката умира. През лятото на 1974 година тя е открита в апартамента си мъртва. Тялото ѝ е почти разложено. Трупът е погребан набързо, а данните от аутопсията не се оповестяват. Официалната версия е инфаркт. Купувачът на половината от апартамента ѝ се възползва от смъртта и заграбва нейната половина. Години по-късно част от патологоанатомите, приели тялото на Яна Язова в моргата, споделят, че тя е била отровена, а след това удушена с колана на халата си. Не е имало никакво съмнение, че писателката е убита, но офицери от Държавна сигурност събират цялата преписка и заповядват на лекарите да мълчат.

Драмата на Яна Язова обаче не свършва със смъртта ѝ. Ръкописите на четирите ѝ неиздадени романа са откраднати още в деня, в който е открито тялото ѝ. Те и до днес са в неизвестност. Сред литературните среди в София тръгва упоритият слух, че ръкописите са откраднати от близкия до властта писател Николай Хайтов. Според очевидци часове след като тялото на Язова е изнесено, Хайтов нахлува в дома ѝ и изема ръкописите под претекст, че ще ги даде в Държавния архив. До края на живота си писателят отрича да е ходил в дома на Язова. След смъртта му обаче в интервю жена му споделя, че той е бил на местопрестъплението със задачата да опише литературните творби на Яна Язова и да ги предаде в архива. Ръкописите така и не стигат до там.

През 1982 година, в предаването „Всяка неделя“, Хайтов споделя, че е написал роман за Левски. Това отново предизвиква серия от слухове, като редица известни писатели, между които и Радой Ралин, открито обявяват, че Хайтов иска да припише романа на Язова на себе си. Факт е, че до края на живота си Николай Хайтов не публикува роман за Левски. След смъртта му подобен ръкопис също не е даден за печат. През 1985 година откъс от романа

„Левски“ на Яна Язова, подготвен на базата на запазени чернови, е публикуван в сп. „АБВ“. Това предизвиква сензация и писателката се връща на литературната сцена. В същото време тече скандал около Хайтов, който е обвинен от писателката Екатерина Томова, че е откраднал текста ѝ „Забравени от небето“. Скандалът, в който Радой Ралин отново се изправя срещу Хайтов, изненадващо приключва с поражение за близкия до властта писател, а Екатерина Томова успява да издаде текста си.

Романите на Яна Язова, събрани от нейни чернови, са издадени в края на 80-те години. И до днес обаче българската литература е лишена от последните им варианти. Въпреки издаването на романите ѝ сянката на забравата продължава да тегне над името на Яна Язова. Така една от най-интересните българки на ХХ век все още чака да бъде открита от своите сънародници.

124. Легендарният метач на Борисовата градина

Често забравяме най-големите си звезди. Такъв е случаят с един от най-успешите и популярни за времето си певци Аспарух Лешников. Мнозина от тези, които днес помнят името на позабравения тенор, го свързват с изпълнението на стари градски песни. Малцина обаче са чували, че през 30-те години на миналия век Лешников е сред най-популярните изпълнители в Европа. По това време той е част от германската джаз група „Комедиен Хармонистс“, която в зенита на славата си покорява дори САЩ, а на неин концерт присъства самият президент Франклин Делано Рузвелт.

Роденият в Хасково през 1897 година Лешников става известен на европейската музикална критика с псевдонима си Ари. Той е един от шестимата изпълнители на вокалната група „Комедиен Хармонистс“. В разцвета на групата всеки един от нейните певци печели средно по 40-60 хиляди златни марки годишно, което е съизмеримо с доходите на най-големите филмови звезди на Холивуд. Лешников попада в музикалния свят, след като е учил за царски офицер във Военното училище в София. Докато се готви за войник, съдбата го среща с големия български композитор Маестро Георги Атанасов. Именно маестро е човекът, който открива уникалния глас на Ари и го насочва към музиката. Любопитен факт е, че един от добрите приятели на Лешников, докато учи за военен, е поетът Христо Смирненски. Двамата са почти връстници, а от приятелството им се ражда песента по стихове на Смирненски „Горчиво кафе“, която през 20-те години на миналия век покорява софийската младеж.

През 1920 година Аспарух Лешников окончателно се отказва от военното дело и се отдава на музиката. Първоначално започва да учи пеене при проф.

Иван Вульпе, а две години по-късно заминава за Берлин, където продължава музикалното си образование. На изпита за стипендианти в „Щернише Консерваториум“ от над сто и осемдесет кандидати Лешников попада сред четиримата приети. С това стартира и европейската му певческа кариера. През 1928 година талантливият българин постъпва във „Фридрихщадпалас“. Това е най-големият ревю-театър в Берлин. Няколко месеца по-късно Ари вече е водещ тенор на новосформирания, а по-късно превърнал се в легендарен секстет „Комедиен Хармонистс“. Следват стотици концерти в цяла Европа. Гастролите на шестимата таланти оставят трайни следи в Германия, Англия, Франция, Белгия, Холандия, Италия, Швеция, а черешката на тортата е Америка. Докато групата гастролира, песните ѝ са издадени на плочи в невидан тираж за времето си.

Щастливите дни за шестимата певци свършват, след като Адолф Хитлер успява да се добере до властта в Германия. Трима от шестимата изпълнители са евреи и престоят им в Германия става все по-опасен. Именно в този момент идва поканата за турне в Америка. В Страната на неограничените възможности групата се разпада, защото тримата певци от еврейски произход отказват да се върнат в Германия. Там се връща Ари с двамата си колеги - германци. Те заедно с още трима изпълнители създават групата „Дас Майстер секстет“. Въпреки че успехът им е несравним с успеха на „Комедиен Хармонистс“, все пак певците са сред най-популярните в Германия. Заради все по-безкомпромисното отношение на нацистите към джаза и тази група трябва да прекрати преждевременно живота си. През 1941 година Лешников се връща в родината след двайсетгодишно отсъствие. Само за три години успява да запише и издаде над сто плочи и да се превърне в един от най-обичаните певци в България.

Истински тежките моменти за великия тенор идват след комунистическия преврат през 1944 година. Подобно на нацистите, и комунистите смятат джаза за упадъчна музика, а старите градски песни са заменени от социалистическата естрада. За Ари следва дълга творческа пауза. През 1951 година легендарният изпълнител е поканен за първи тенор от Георги Белчев, който опитва да създаване квинтет по подобие на „Комедиен Хармонистс“. Въпреки желанието и таланта на изпълнителите групата демонстративно не е забелязвана от социалистическата музикална критика. В началото на 60-те години на миналия век музикалната кариера на Аспарух Лешников секва завинаги. В страховитата Държавна сигурност е получен донос срещу него, според който той е бил любимец на Хитлер и Йозеф Гьобелс. Доносът е лъжлив, но въз основа на него Лешников се сдобива със забрана да пее. Въпреки това успява да упражнява таланта си като певец в цирка - нещо, което се възприема като унижение от новоизлюпените социалистически звезди. Този период също е кратък. За великия Ари следват няколко години

трудова стаж като метач в Борисовата градина. Докато мете алеите в София, в края на 60-те години на XX век в Западна Германия започва преиздаването на плочите на „Комедиен Хармонистс“ и групата отново се превръща в истински хит. Аспарух Лешников си отива от този свят в крайна бедност и останал само със спомените си за славните времена, на осемдесет и една години, през 1978 година.

125. Българинът от Македония

Един от най-обичаните български писатели Димитър Талев за малко не загубва живота си в комунистическите лагери в годините след 9 септември 1944 година. Голямото изпитание за Талев, който се спасява по чудо, се случва, преди да напише най-силните си романи „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“. Така българската литература за малко щяла да остане без едни от най-значимите си произведения. Талев попада в Софийския затвор без съд и присъда веднага след комунистическия преврат през 1944 година. Причината е сътрудничеството му с ВМРО и публицистичните му изяви в обявения за фашистки вестник „Зора“. Вестникът, чийто главен редактор е именитият публицист Данаил Крапчев, и до днес е считан за едно от най-интелектуалните издания, съществували някога в България.

След Софийския затвор Талев, заедно със стотици земеделци, социалдемократи, анархисти и други обявени за врагове на „народната власт“ хора се озовава в Трудововъзпитателното общежитие край Бобов дол. Там, въпреки влошеното си физическо състояние, работи тежката физическа работа в мината за въглища. Първият престой в комунистически лагер на големия писател продължава повече от година. Едва освободен, през 1947 година отново е арестуван. Този път изпитанието за него е още по-голямо. Попада в лагера „Куциян“, в който хиляди знайни и незнайни жертви на комунистическата система губят живота си. Състоянието на Талев се влошава още повече и заради системното недохранване той получава тежка язва. Въпреки това писателят е принуден да се храни с варени кочани зеле и без никаква мазнина.

Вторият лагерен престой на Талев се случва заради отказа му да приеме политиката на тогавашната българска държава по отношение на Македония. През 1947 година комунистическият лидер Георги Димитров се договаря със съветския диктатор Сталин и югославския му колега Тито България изцяло да отстъпи Македония на Югославия. По този повод голяма част от хората в днешния бляговградски регион са принудени, в повечето случаи насилствено, да се самоопределят като македонци. По ирония на съдбата

Георги Димитров, който провежда тази политика, също е македонски българин.

Талев, който е роден в Прилеп, днешна Република Македония, също попада под ударите на тази антибългарска линия на партията. Той отказва да приеме унижението да променя насилствено националната си идентичност и предпочита да рискува живота си.

Попаднал в лагера „Куциан“, класикът започва да работи в мината наравно с останалите лагерници. Слабата му физика обаче често го изправя пред тежки изпитания. В един от онези мрачни дни купчина въглища затрупват именития писател. И когато всички мислят, че той си е отишъл от този свят, анархистът Христо Йорданов-Големия, който е значително по-здрав физически, успява бързо да разхвърли въглищата и да извади Талев. Останалите лагерници поемат нормата му и успяват да го прикрият от зловещите надзиратели. Заради язвата и системния глад животът на Талев е в постоянна опасност. Писателят обаче не е изоставен от вярната си съпруга, която търси всяка възможност, за да прекара нелегално сладки храни зад стените на зловещия лагер. Това тя прави, като в тези бедни години лишава децата си.

През 1948 година Димитър Талев все пак е освободен от лагера. Веднага след това той и семейството му са изселени от София в Луковит. Там в изолация и мизерия писателят създава най-великите си произведения. Първо се захваща да доработи „Железният светилник“, който започва да пише, преди да влезе в затвора. След това само за няколко години създава „Преспанските камбани“ и „Илинден“.

Докато пише книгите си, Талев неусетно е реабилитиран. След разрива между Сталин и Тито българската партийна и държавна линия по отношение на Македония претърпява рязък обрат. На мястото на линията за македонизиране на Пиринска Македония се появява националистическа вълна и тези, които доскоро са принуждавани да се наричат македонци, бързо връщат българското си самоопределение. Така в края на 50-те и началото на 60-те години на ХХ век Талев получава официална реабилитация и разрешение да се върне в София, като отново е приет в редиците на Съюза на българските писатели.

Сякаш за да компенсира мъките и страданията, които причинява на писателя, комунистическата държава набързо го удостоява със званията „Заслужил деятел на културата“ и „Народен деятел на културата“. В началото на 60-те години на миналия век той дори е избран за народен представител. Това обаче са само подробности около бурния творчески живот на Талев. За него мисията на живота му е да довърши четирилогията, посветена на любимата му Македония и нейната най-нова история. Така през 1966 година, след „Железният светилник“, „Преспанските камбани“ и

„Илинден“, писателят успява да приключи и последната четвърта книга от поредицата - „Гласовете ви чувам“. Малко след това, на 20 октомври същата година, умира на шейсет и осем годишна възраст.

126. Семейните войни на Чудомир

Въпреки че има нещастен брак, големият български писател хуморист Чудомир успява да съхрани чувството си за хумор, което често използва като свое оръжие в неспиращите семейни войни срещу съпругата си Мара Нонова. Жената на Чудомир е с тежък характер. Семейният им живот, който продължава цели четирийсет и шест години до смъртта на писателя, започва със скандал. В сватбения им ден Чудомир подарява на жена си чанта. Щом поема в ръце подаръка, Мара го хвърля на земята с думите: „*На нищо не прилича*“.

Чудомир никога не забравя това и в следващите четирийсет и шест години не подарява нищо на жена си. По-късно съпругата му разказва на свои приятелки, че вместо подарък писателят ѝ дава пари и категорично отказва да ѝ купува каквото и да било. Преди да се ожени за Мара, Чудомир има две големи любви. В рисувалното училище в София, което завършва, той се влюбва в своята съученичка Олга. Тя му остава вярна, докато той е на фронта по време на Балканската война. След като се връща обаче, двамата се разделят. Причината е нелепа случайност. Докато е на фронта, Чудомир получава отпуск и веднага тръгва към Панагюрище, за да види любимата си. Точно в този момент обаче тя тръгва към Сопот. Когато разбира това, и Чудомир тръгва към Сопот. Само че докато пътува към подбалканския град, Олга се връща към Панагюрище. Така двамата не успяват да се видят. Чудомир остава с впечатлението, че Олга се крие, а Олга - че Чудомир не иска да я види. След това двамата влюбени се скарват и разтрогват годежа си.

Когато войната свършва, Чудомир отново се връща в рисувалното училище, за да довърши образованието си. Там среща новата си любов Невена и бъдещата си съпруга Мара. Бъдещият писател се влюбва в Невена, но Мара си поставя за цел да се ожени за него. Заради откритите флиртове на Мара с Чудомир Невена е принудена да се откаже от любимия и връзката им се разпада. Така Мара излиза победителка в любовното сражение и се жени за любимия си. Още в първите дни на брачния им живот тя забранява на мъжа си да се вижда с приятелите си, които са видни представители на столичната бохема. За да откъсне мъжа си от непрестанните гуляи, Мара го принуждава да напуснат София и да се установят в Стара Загора, където двамата започват работа като учители по рисуване. Малко по-късно се

установяват в родния Казанлък, където започват да строят къща. Въпреки че е далеч от София, забавният и харизматичен писател не успява да скъса връзките си със софийската бохема. Нейни представители често се отбиват до Казанлък, за да му гостуват и да се забавляват с него. Това вбесява Мара и тя никак не крие омразата към приятелите на мъжа си.

Освен тежък характер опърничавата съпруга има нескрити амбиции. Тя има страстно желание да се изявява като художничка и често принуждава мъжа си да ѝ организира изложби в различни градове. Това е едно от оръжията му срещу нея. Когато Мара прекалява със скандалите, Чудомир отказва да ѝ съдейства и това значително я омекотява. Често се подиграва и с творчеството ѝ; когато веднъж двамата съпрузи лежали в леглата си болни от тежък грип, Чудомир казва на жена си: *„Какво ще правим ние с теб след време, с посредствени таланти и без деца?“*. Това кара Мара въпреки болестта си да стане от леглото и да излезе от къщата.

Въпреки непрестанната вражда Чудомир и Мара не се развеждат и прекарват целия си живот в кавги. В края на живота си Чудомир се влюбва в значително по-младата от него и от жена му софийска актриса Мара Пенкова. Това е един от най-щастливите мигове в живота на писателя; той дори не си прави труда да крие извънбрачната си връзка и запознава музата си с всички свои софийски приятели. За да види любимата си, Чудомир често си измисля причини да ходи до столицата.

Когато разбира за похожденията, жена му не му прощава. В този момент лекарите откриват, че писателят е болен от рак и веднага е приет в болница. Страшната новина е съобщена на жена му от негови приятели. Вбесената съпруга обаче отказва да посети мъжа си в болницата. Така брачният живот на Чудомир и Мара завършва както започва - със скандал. В болницата Чудомир не губи чувството си хумор и е заобиколен от старите си приятели, които не го оставят сам дори и за миг. Пред тях той обобщава семейния си живот и извънбрачната си връзка така: *„Всичко можеш да върнеш. Но не можеш да направиш от една шейсетгодишна жена да изглежда на четирийсет и пет“*. Всички знаят, че жена му е на шейсет години, а любовницата му - на четирийсет и пет.

127. Вдовецът на легендата

В края на 50-те години на миналия век комунистическите власти в България трескаво сменят табелите на площади, заводи и улици, които носят името на загиналата малко преди 9 септември 1944 година ремсистка Йорданка Чанкова. Причината е тоталното разжалване на нейния съпруг Георги Чанков през 1957 година. По заповед на Тодор Живков Чанкова връща посмъртно моминското си име Николова и с него продължава да бъде ползвана от комунистическата пропаганда. Георги Чанков е сред видните комунистически функционери от времената, в които комунистическата партия е в нелегалност. След 9 септември заема редица важни постове в партията и държавата, а в апогея на кариерата си предлага самия Тодор Живков за първи секретар на партията. За благодарност малко по-късно последният го сваля от всичките му постове, опитва се да изтрие името му от историята на партията и да го изпрати в забвение.

Георги Чанков е роден през 1909 година. Става член на Работническия младежки съюз (РМС) през 1927 година. След това постепенно се издига в йерархията на младежката комунистическа организация. След участие в няколко стачки и сблъсъци с тогавашната полиция през 1930 година Чанков е приет за член на БРП (комунисти). По тази линия година по-късно Централният комитет на партията го изпраща да учи в Международната ленинска школа в Москва. Връща се в България в края на 1932 година и малко след това е избран за секретар на ЦК на Българския комунистически младежки съюз. В този период Чанков заживява на семейни начала с Йорданка Николова и получава първата си присъда. Осъден е задочно на десет години затвор заради участието си в стачка на текстилните работници в Сливен. По време на стачката е арестуван, но успява да избяга от полицейския участък. Получил първата си присъда, през септември 1934 година Чанков отново успява да замине за Москва. Там той е представител на БКМС в Комунистическия интернационал на младежта. По време на престоя си в съветската столица Чанков едва не попада под ударите на чистката, която провежда Сталин в редовете на партията. Младият комунист за кратко е обявен за враг с партиен билет, но бързата намеса на Георги Димитров успява да го спаси от престой в концлагер.

Веднага след спасяването си Чанков се връща в България и участва в сливането на дейността на Комсомола и РМС. Обединението на двете младежки комунистически организации приключва през 1938 година. Докато Чанков обединява младежките комунистически движения, съпругата му излежава двегодишна присъда за нелегална дейност. През април 1939

година е освободена от затвора. Три месеца по-късно обаче, докато двамата влюбени се снабдяват с документите, необходими за оформянето на официален брак, полицията блокира квартирата им и ги арестува. Двата съпрузи попадат в Софийския централен затвор. В църквата на затвора те се венчават и си дават клетва за вярност. Именно тогава Йорданка Николова приема името Чанкова, което две десетилетия по-късно ще ѝ бъде отнето от мечтания от нея комунистически режим. По време на процеса Йорданка Чанкова е оправдана, защото според тогавашния действащ нацистки Закон за защита на държавата, роднини имат право да укриват своите близки. Георги Чанков обаче получава допълнителна нова присъда от една година за ползване на чужди документи и е изпратен Първоначално в Сливенския затвор, после в Плевенския, а накрая - в затворническия лагер до хасковското село Динево.

По време на три и половина годишния си престой в затворите Чанков е избран в ръководството на затворническата партийна организация. Заедно с Райко Дамянов и Георги Михов ръководят импровизиран затворнически съд, който подготвя новоарестуваните политически затворници да се защитават пред военнополовите съдилища. Благодарение на тази подготовка много от обвинените получават по-леки присъди. През февруари 1943 година Чанков успява да избяга от лагера в Динево. Така той за втори път се измъква от репресиите на държавата.

Излязъл на свобода, комунистът е определен за секретар на Окръжния комитет на БРП (комунисти) в София, а през април 1944 година се включва в партизанската база на Трънския отряд. Като партизанин Чанков участва в редица бойни действия с полицията и армията, а по време на Деветосептемврийския преврат взема участие в завземането на военното министерство. Веднага след „революцията“ е избран за член на Политбюро на ЦК на БКП. Легендите разказват, че след преврата Чанков е спасен за втори път от приятеля си Георги Димитров. „Синът на работническата класа“ успява да го измъкне от лапите на съветските чекисти и Сталин, които го нарочват за съратник на изпадналия в немилост Трайчо Костов. След смъртта на Димитров през 1950 година Чанков е избран за заместник-председател на Министерския съвет.

През 1956 година, по време на Априлския пленум, на който сталинистът Вълко Червенков е свален и сменен с новия диктатор Тодор Живков, бившият партизанин подкрепя последния. Двата са близки приятели, но далеч по-възбуждащата преддеветосептемврийска биография на Чанков го превръща в естествен конкурент на Живков. Мнителният правчанин решава да не рискува с амбициозния си другар и по време на Юлския пленум на партията от 1957 година успява да се разправи с него. На пленума тогавашният министър-председател Антон Югов изнася доклад, в който

обвинява Чанков във фракционна дейност и провеждане на линия, насочена против партийната политика. От генерал Чанков е разжалван до редник, а от заместник-премиер пада до инвестиционен директор на Циментовия завод в Девня и директор на Държавното земеделско стопанство в Свищов. Поради влошеното си здравословно състояние от 1960 година ветеранът минава временно в пенсия.

В средата на 60-те години Живков смекчава отношението си към бившия си приятел и го изпраща посланик в Бразилия, а след това - и в Белгия. След отзоваването си Чанков се пенсионира и участва на доброволни начала в ниските нива на партията. Въпреки това той доживява края на комунизма и реабилитацията си в партията. Тя се случва на 8 януари 1990 година с решение на Политбюро. Въпреки драматичния си живот Георги Чанков достига завидно дълголетие. Умира през 2004 година на деветдесет и пет годишна възраст. Пет години по-рано е написал и публикувал мемоарите си, озаглавени „Равносметка“.

128. Елиминирането на Антон Югов

През 1956 година БКП развенчава „култа към личността“ на сталиниста Вълко Червенков. Развенчаването на диктатора не е порив към свободата от страна на висшата номенклатура на комунистическата партия, а следване на линията за развенчаване на сталинизма, наложена в СССР от Никита Хрущов. Българската комунистическа върхушка изпълнява стриктно заповедите на Кремъл и сваля диктатора Червенков, като го заменя с диктатора Живков. В началото безхарактерният Живков играе ролята на временно решение на „големия брат“. Подценяван от политическите си противници вътре в партията, „човекът от Правец“ използва невниманието им и още в първите години на управлението си ги отстранява от пътя си. Тези решителни и подмолни действия в началото на управлението ще му помогнат да стои на върха на партията и държавата в продължение на трийсет и три години.

Емблематична е политическата разправа на Живков с бившия вътрешен министър Антон Югов, който след отстраняването на Вълко Червенков заема поста министър-председател. Заради високото си положение в партията и държавата и партизанското си минало Югов е едно от основните препятствия пред намеренията на Живков да установи едноличен режим. В продължение на шест години Югов управлява съвместно с Живков, като оглавява правителството. В края на 1962 година обаче политическата му кариера е прекъсната силово и той е свален от всичките си ръководни постове заради „груби нарушения на социалистическата законност и

антипартийна дейност“.

Свалянето на Югов е извършено лично от Живков по време на драматично заседание на ЦК на БКП. На него генералният секретар завършва атаката си срещу премиера, като го обвинява в... прелюбодейство. След тези разкрития Югов е изхвърлен завинаги от политиката.

Фактите, изнесени от Живков, са събрани от Държавна сигурност, а зад разкритията стои сянката на Мирчо Спасов. По-голямата част от публиката, състояща се от членове и кандидат-членове на Политбюро и комунистически дейци от ЦК, е подготвена за зрелището. Някои от заседаващите са инструктирани предварително какво да кажат и как да се държат по време на заседанието. Живков започва разжалването на Югов, като го обвинява в прегрешения спрямо партията и стоварва върху него вината за сталинистките репресии след 9 септември 1944 година. Самият Живков лично е участвал в тези репресии, но това вече е „забравено“ от членовете на ЦК. Острата критика на първия секретар е изслушана спокойно от партийната върхушка. В края на словото си обаче ораторът изненадващо вади и размахва снимки на министър-председателя, който е заснет в неприлични пози с една от двете му секретарки. Залата онемява, а Живков съвсем спокойно продължава с думите: „*Искате ли да влезе другарят Мирчо Спасов и да каже още подробности?*“. В това време в залата влиза самият Мирчо Спасов, който с едната си ръка опипва самото си, за да покаже „неволно“ дръжката на пистолета си. За да е още по-ясен, Живков съобщава на сваления министър-председател, че има две възможности - или да подпише оставката си и да си направи самокритика, или да бъде изпратен в Правителствена болница. Югов разбира намека и приема първия вариант.

Малко след свалянето на Югов от постовете му за министър-председател е избран самият Живков. Изборът на диктатора е театрален и дори комичен. По време на конгреса на БКП, който се провежда дни след като предишният премиер е отстранен, един от делегатите взима думата и заявява, че генералният секретар е отказал горещите предложения на партията да оглави правителството. С твърд тон обаче делегатът на конгреса обявява, че партията отказва да приеме отказа на Живков и го задължава да поеме и премиерския пост.

С това Живков приключва разчистването на терена за налагането на едноличния си режим. Разправата му с Антон Югов е изненадваща дори за обкръжението му. Тя идва, след като двамата имат дълго общо минало. Не е тайна, че в качеството си на вътрешен министър Югов назначава Живков за главен инспектор към Дирекция на народната милиция, когато след Деветосептемврийския преврат новата власт разчиства сметките си със старата. В критиката, предшестваща разжалването на Югов, Живков заявява, че една от причините, заради които премиерът трябва да бъде свален, е

отговорността му за извращенията, извършени от „народната власт“, докато е бил вътрешен министър.

След Априлския пленум, на който е свален Вълко Червенков, Антон Югов остава с впечатлението, че е необходим на новата линия в партията. Като министър-председател той свършва черната работа около разчистването на опонентите на новия диктатор и си мисли, че това ще му помогне да запази водещата си позиция в БКП. Докато работи с Живков в качеството си на министър-председател, Югов изпълнява две знакови поръчки. Първата е, когато лично унищожава политически съратника си от партизанските години Георги Чанков. Чанков, за разлика от Живков, има забележително нелегално минало отпреди 9 септември 1944 година и това го прави неудобен за разжалване. Затова Югов, който преди комунистическия преврат е лежал в концлагер и е получил смъртна присъда, се оказва подходящ за изпълнение на поръчката. През 1957 година, по време на пленум на ЦК на БКП, бившият вътрешен министър лично изчита унищожителния доклад срещу Чанков и с това изхвърля ветерана от съпротивителното движение от върховете на партията.

Четири години по-късно, през 1961 година, Югов свършва черната работа и по окончателното отстраняване на бившия си началник Вълко Червенков от партийните върхове. Червенков се прощава с едноличната си власт още през 1956 година, но заради добрите си позиции в ЦК е труден за елиминиране от партийните дела. С помощта на Югов Тодор Живков успява да се справи окончателно с предшественика си и разправата приключва с изключване на Червенков от БКП. После идва ред на самия Югов.

След свалянето му бившият премиер е поставен в тотална изолация. Живков не се успокоява, докато не отнема всичките му лостове за влияние. През 1964 година Югов е отзован като депутат в Народното събрание, а през 1972 година направо е изключен от БКП.

Едноличният режим на Живков се смекчава към него чак през 1984 година, когато Югов изненадващо е награден със званието „Герой на социалистическия труд“. Няколко месеца преди краха на комунизма, през 1989 година, той се оказва един от последните носители на ордена „Герой на Народна република България“.

Страховитият вътрешен министър от първите години на комунизма доживява рухването на системата и падането на Живков от власт. Веднага след промените получава политическа реабилитация в рамките на все още непреименуваната БКП и през януари 1990 година членството му в партията е възстановено. Това е по-скоро символичен акт и опит на БКП да се отърси от всичко, което я свързва с Тодор Живков. Въпреки бурния си живот Антон Югов доживява до дълбоки старини. Умира в средата на 1991 година на деветдесет и една годишна възраст.

129. Бохемска рапсодия

Изиграл над триста роли и режисирал над двеста пиеси в театъра в средата на миналия век, актьорът Георги Стаматов е сред най-големите български театрални светила. Звезда на Народния театър, председател на Съюза на артистите в България в продължение на единайсет години и един от създателите на Висшето театрално училище в София, което по-късно ще прерасне в Театрална академия. Стаматов си отива от този свят обиден и изоставен както от повечето си приятели, така и от голяма част от студентите си. След смъртта му неговата трета съпруга Петя Герганова, която преди 1944 година също е не по-малка звезда от него, завещава семейното им жилище на Съюза на артистите в България.

Георги Стаматов е роден през 1893 година в Стара Загора. Като ученик взема участие в любителски представления, но след като завършва гимназия, е приет да учи право в Софийския университет. Правото обаче не му харесва и вместо да продължи образованието си, през 1912 година влиза в състава на популярния по това време Съвременен театър. Две години по-късно актьорската му кариера се развива шеметно и той дебютира на сцената на Народния театър. Паралелно с блестящите си изпълнения на сцената на Народния театър Стаматов режисира и стотици постановки в провинциални театри. Освен великолепен актьор и режисьор той е и сред най-известните плейбои на преддеветосептемврийска България. Като съвсем млад актьор се жени за колежката си Марта Попова, която по това време е една от най-обичаните и желани български актриси. Малко след сватбата Стаматов е мобилизиран като войник в Първата световна война. След края на войната се връща при любимата си с Кръст за храброст. Както много други актьори, Стаматов и Попова нямат собствено жилище, а в началото на 20-те години на миналия век намирането на квартира не е лесна работа. През 1926 година двамата взимат заем от 120 хиляди лева, за да започнат строежа на своя дом. С парите обаче Стаматов връща част от дълговете си и гуляе с приятели. Когато свършват, той е принуден да замине за Пловдив, където му предлагат добър режисьорски хонорар. В Пловдив бохемът остава няколко месеца. През това време в София тръгва слухът за любовните му подвизи в Града под тепетата. Това прелива чашата на търпението за Марта Попова и тя подава молба за развод. След развода следва втори бърз брак с богатата чехкиня. Първоначално очарована от чара на Стаматов чехкинята, подобно на бившата му съпруга, не може да понесе изневерите и гуляите му.

Голямата си любов Георги Стаматов открива в лицето на актрисата Петя Герганова. Двамата се влюбват през 30-те години на XX век и се женят през

1934 година. По това време дванайсет години по-младата Герганова е покорила публиката на Народния театър, а стотици софийски бонвивани я ухажват. За разлика от предишните две съпруги на Георги Стаматов, Петя Герганова успява да преглътне изневерите му и да ги прости. Със стоическо спокойствие през целия им дълъг брачен живот тя се прави, че не ги забелязва. Това е в основата на дългогодишното им съжителство. През 1940 година Народният театър заминава на турне в Америка. След връщането Стаматов е несправедливо обвинен, че е откраднал пари от касата на театъра и е уволнен. Несправедливостта е поправена две години по-късно, когато великият актьор е върнат в най-елитната ни трупа.

След комунистическия преврат от 9 септември 1944 година актьорът участва активно в създаването на Театралната академия, а през 1949 година получава и титлата професор. Студентите и колегите му го обичат заради спокойния му характер и чувството му за хумор. Мрачните дни за него обаче идват в средата на 50-те години, когато след серия от доноси той е уволнен от театъра и от театралното училище и му е забранено да играе и да режисира. На гости на изпадналия в немилост професор не смеят да отидат нито приятели, нито студенти. Единствен драматургът Лозан Стрелков се отбива почти всеки ден в дома му и двамата играят шах. Заради репресиите срещу съпруга си Петя Герганова не е свалена от сцената официално, но е свалена неофициално. В този тежък период тя не получава нито една роля. Обидена от отношението към нея, Герганова влиза в конфликт дори с кроткия поет Николай Лилиев, който по това време е артистичен секретар на Народния театър. Тя мисли, че той е виновникът за това, че не играе на сцената, без да подозира, че Лилиев няма избор, защото забраната за участието ѝ в постановки е спусната от най-високо ниво. Един ден примата влетява в кабинета на поета и почти извиква: „*Господин Лилиев, кога ще се явя на сцената? Моята публика ме чака*“. Без нотка на подигравка и ирония артистичният секретар вдига поглед към актрисата и спокойно ѝ казва: „*Г-жо Герганова, вашата публика е в Белене*“. След няколко години в изолация Стаматов е реабилитиран и му е позволено отново да упражнява любимата си професия, но отношението към него остава хладно. Годините, прекарани в изолация, го съсипват. Той се затваря в себе си и с дни не излиза от дома си. Георги Стаматов си отива от този свят на седемдесет и три години през 1965 година. Петя Герганова го надживява с почти две десетилетия, в които живее в общия им дом заедно с цяла дузина котки.

130. Митрополитът на народа

„Съвестта на българската църква“ - така приживе вярващи и духовници наричат Неврокопския митрополит Борис. Дори в най-мрачните дни след 9 септември 1944 година той продължава да проповядва словото Божие и да вдъхва кураж на своите миряни, които са подложени на различни унижения и мъчения от възцарилата се „народна власт“.

Роден през 1888 година в бедно семейство със светското име Вангел Разумов, митрополит Борис се превръща в един от най-почитаните и образовани български духовници. Владеещ църковнославянски, руски, гръцки, немски, френски, италиански, английски, турски, румънски и унгарски език, дядо Борис следи в оригинал световната богословска и философска мисъл. Въпреки горещото желание на духовенството и вярващите да оглави Неврокопската митрополия, той на няколко пъти отказва с думите, че единственото му лично желание е да остане незабелязан.

Все пак в началото на 1935 година Борис приема да бъде митрополит на Неврокопската епархия и е избран с пълно единодушие както от духовенството, така и от църковния народ. По пътя към престолния си град Неврокоп (днес град Гоце Делчев), новоизбраният митрополит е спиран от множество народ в Кочериново, Бараково, Горна Джумая (Благоевград), Симитли, Градево, Разлог, Банско и Добринище. Там го посрещат с хляб и сол и възгласи „Добре дошъл, Владико светий“.

Въпреки високия си църковен сан митрополитът продължава да живее така, както и преди. Той остава постоянен постник и молитвеник, строг и взискателен към себе си, а към другите - снизходителен. В цялата епархия се знае, че митрополитът не приема дори и най-невинни наглед подаръци. За сметка на това всеки път, щом види деца, владиката вади от джобовете на широкополата си дреха бонбонки и им ги дава с искрящи от радост очи.

Обноските на дядо Борис са фини и деликатни; грижливо се пази да не оскърби някого и често изтъква колко важно е свещенослужителят, макар и малообразован, да е духовно извисен и с личния си пример да въздейства на миряните.

През 1944 година времената, в които митрополитът изгражда храмове и обикаля епархията си, за да наставлява вярващите, свършват. Още в първите дни на комунистическия диктат новата власт показва, че една от основните ѝ задачи ще бъде да унищожи Църквата. В тези смутни времена стотици свещеници и миряни от епархията на дядо Борис намират смъртта си без съд и присъда. Вярващите все повече се страхуват да стъпят в храма.

Въпреки това митрополитът не губи кураж и продължава да служи. На 29

септември 1948 година изпраща писмо - протест до Светия синод срещу безчинствата на комунистическата управа в Неврокопската епархия. Същевременно навсякъде, където отива, говори, че най-голямата трагедия ще дойде от Съветския съюз. Разказва за сталинистките мерки срещу духовенството и вдъхва кураж на вярващите.

Заради действията и думите си е обявен публично за враг номер 1 на „народната власт“ от Окръжния комитет на БКП в Благоевград. През 1948 година в официоза „Работническо дело“ излиза статия срещу него, озаглавена „Един недостоен служител на Българската православна църква“.

Въпреки тези предупреждения Борис не се отказва от мисията си да брани християнството. Напротив - дейността му става все по-активна, за да се стигне до фаталния 8 ноември 1948 година. В този ден митрополитът отива при близките си и казва: „Дойдох да се сбогувам, защото това ще бъде последното ни виждане. Снощи аз получих знамение, че моят край идва. Сънувах, че падна огън от небето и този огън ме грабна и мене в небето. Аз отивам да осветя черквата „Св. Димитър“ в село Коларово, но вероятно това ще бъде моят край“. След тези думи митрополит Борис заминава за с. Коларово, за да отслужи празнична литургия. Там в последната си проповед казва на вярващите: *„Да помним и да се готвим винаги за смъртта. Помни своя край и никога не ще съгрешиш!“*. След приключването на проповедта благославя празничната трапеза, но още преди да е вкусил от нея, е повикан от Илия Стаменов от с. Хърсово. Години преди този фатален ден Стаменов е служил като свещеник, но е разпопен от Борис заради кражба на църковно имущество. След 9 септември 1944 година бившият свещеник става доносник на комунистическите служби и не крие това от съселаните си. Пред множеството, което се е събрало пред църквата в с. Коларово, Стаменов вади пистолет и стреля по обичания митрополит. Последните думи на Борис са: „Недей! Вършиш голям грях!“. След убийството бившият свещеник е осъден на седем години затвор, от които излежава само три на лек режим. Когато излиза от затвора, полудява. Свършва дните си в лудницата, където непрекъснато повтаря: „Аз го убих, аз го убих...“.

Въпреки страха стотици миряни се струпват, за да изпратят своя митрополит. През живота си той е живял толкова скромно и бедно, че за погребението сред личните му вещи неговите близки не намират дори риза, с която да го изпратят по християнски.

„Проясни, Господи, моята душа, за да стане достойна да бъде разпъната на Твоя кръст!“. С тези думи Борис приема да стане митрополит през 1934 година. Тъкмо те стоят и до днес като надгробен епитаф върху паметната плоча на гроба му.

След Борис Неврокопската епархия е овладяна от „народната власт“. През 1953 година, въпреки протестите на духовенството и миряните, но със

силата на тогавашния вътрешен министър Антон Югов, за Неврокопски митрополит е избран доносникът на ДС Пимен. Същият, който четирийсет години по-късно ще предизвика разкол в Църквата и ще се самообяви за патриарх.

131. Блаженият Евгений Босилков

В началото на 50-те години на миналия век комунистическата власт започва разправа с българската католическа общност. Подобно на изповядващите останалите основни религии, в продължение на няколко години вярващите католици са подложени на унижения от страна на атеистичния режим. През 1952 година властта предприема действия, които целят да обезглавят представителството на Ватикана в България. Аргументът е, че то прокарва западно влияние в Народната република. В тези бурни времена основният стожер на католицизма в България е мекият, но непоколебим във вярата си отец Евгений Босилков. През годините името му ще се превърне в опора за вярващите, а саможертвата му ще служи за пример на самия папа Йоан-Павел II.

Отец Босилков е роден в Белене в българско католическо семейство през 1900 година със светското име Викентий. Свързва се с религията още от детските си години и отдава целия си живот на Църквата. Едва на единайсет години е приет в пансиона на отците пасионисти в село Ореш, а две години по-късно постъпва в католическата Духовна семинария в Русе. Там негов духовен наставник става холандецът епископ Дамян Теелен, който ръководи Никополската епархия. По-късно Босилков ще наследи тази отговорност и заради нея ще се раздели с живота си. През 1914 година католическата църква изпраща бъдещия свещеник да продължи религиозното си обучение в белгийския град Кортрейк. Малко след това обаче започва Първата световна война и семинаристът е принуден да се премести в съседна Холандия. През 1919 година Викентий се връща в Белгия, за да поеме официално расото на пасионистите и да приеме духовното име Евгений. До 1926 година изучава философски и богословски науки, след което се връща в България, за да бъде ръкоположен за свещеник. Година по-късно заминава за Рим, за да се превърне във втория българин, който завършва Папския източен институт.

Същинската свещеническа дейност на Евгений Босилков започва през 1929 година, когато е назначен за енорийски свещеник в Русе. Две години по-късно вече е доктор на източноцърковните науки. През 1934 година е назначен за енорийски свещеник на църквата в селището Бърдарски геран, което е населено с преселници от Банат. Освен с блестящите си проповеди и

благия си характер Евгений Босилков остава в спомените на миряните с красивия си глас и увлечението си по футбола. До идването на комунистите не спира да обикаля българските католически храмове и да проповядва християнството.

Голямото изпитание за свещеника идва след 1944 година. Примката около врата на духовниците от всички вероизповедания се затяга с всеки изминал ден. През 1946 година духовният наставник на отец Евгений - Дамян Теелен, умира. В тези тежки за Църквата времена Ватиканът назначава българския свещеник за Никополски епископ на мястото на холандеца. Приемането на този сан е саможертва, а не повишение. Още с встъпването си в длъжност отец Босилков се захваща да вдигне духа на вярващите. Противопоставя се активно и открито на атеистичната пропаганда на комунистическата власт. Голяма част от времето му минава в организирането на типичните за Ордена на отците пасионисти „народни мисии“, с които дори в най-отдалечените енории интензивно се проповядват християнските идеи. Докато Евгений Босилков проповядва, безследно изчезва отец Флавиан Манкин от пловдивското село Секирово. Заедно с това чуждестранното католическо духовенство е екстрадирано от страната, като в края на 1948 година е изгонен самият папски представител в България монсеньор Галлони. Гоненията принуждават много католици да спрат да посещават храмовете. Това кара Евгений Босилков до удвои усилията си.

През 1952 година е арестуван с още над четирийсет католически духовници. В арестите той и събратята му са подложени на тежки мъчения и изтезания. В началото на октомври 1952 година процесът срещу тях започва; той е показан и дирижиран. В крайна сметка монсеньор Евгений Босилков е признат за виновен по две обвинения - „образуване и ръководене на нелегална организация, която си е поставила за цел да събори, подрони и отслаби народнодемократичната власт чрез преврат, бунт, метеж, терористични действия, общостопански престъпления и чужда военна интервенция“ и за „съобщаване и предаване в интерес на чужди държави на сведения от стопански, военен и политически характер, съставляващи държавна тайна“. Присъдата за него и отците Камен Вичев, Павел Джиджов, Петър Сарийски, Йосафат Шишков, Петър Лавренов и Никола Барбов е смърт. Тя е изпълнена в нощта на 11 ноември 1952 година, а близките им са държани в пълно неведение за съдбата им. Присъдите на останалите свещеници са от една до двайсет години затвор.

Това е един от най-тежките удари, които понася католическата общност в България. Примерът на Евгений Босилков и останалите католически свещеници обаче дава и твърдост на вярващите. Малко преди смъртта си свещеникът пише: „*За мен мъченията и гоненията са благодат от Бога, в които се утвърждава Христовата вяра, те са залог за вечността на*

Христовата църква на земята. Ето защо аз приемам смъртта като най-висше благо. Следите от нашата кръв ще показват пътя към прекрасното бъдеще и независимо че няма да го доживеем, другите ще пожънат това, което ние посяхме с усилия. Там, където има несправедливост, налице е Божието всемогъщество“.

През 1998 година папа Йоан-Павел II провъзгласява епископ Евгений Босилков за блажен на католическата църква, което е стъпка към канонизирането му за светец. По време на обявяването Светият отец произнася емоционално слово, в което заявява, че мъченикът Евгений Босилков е жертва на комунистическата власт и е умрял за вярата Христова.

132. Непоправимият

Днес името на Добри Терпешев е покрито с прах и малцина си спомнят за него. Това обаче е една от знаковите фигури в противоречивата история на социалистическото движение в България. Дългогодишен политически затворник преди 9 септември 1944 година, след „революцията“ Терпешев успява да опита и меда, и жилото на властта. Въпреки липсата си на образование той стига до поста вицепремиер и генералско звание, но чепатият му характер и острите му критики срещу Тодор Живков са причина да бъде изключен от партията и изселен от София.

Роденият през 1884 година Добри Терпешев става член на Българската работническа социалдемократическа партия (БРСДП) още през 1903 година. Полуграмотен, но смел и решителен човек, той се налага в партията като непримирим революционер. Терпешев се различава силно от интелектуалците широки социалисти и не се колебае много, когато трябва да реши след кое крило на разцепилото се социалистическо движение трябва да тръгне. Малко след като се записва в партията, той се присъединява към оглавяваното от Димитър Благоев и Георги Димитров радикално крило на тесните социалисти. Това негово решение и непримиримият му характер предопределят съдбата му на дългогодишен политически затворник. За пръв път Терпешев попада под ударите на закона още през 1912 година. По това време е мобилизиран като войник в Балканската война; докато е на фронта обаче, прокарва проповядваната от комунистите антивоенна политика. След като е заловен да деморализира войниците, Терпешев е арестуван и осъден на смърт от военен съд. Всичко това се случва на бойното поле. От смъртта го спасява атаката на турската армия, която принуждава българските офицери да извадят от ареста всички провинили се войници, да им раздадат оръжие и да ги изпратят да защитават позициите. Поради това, че се е сражавал на фронта, след войната Терпешев получава амнистия. Това обаче

не му пречи да продължи с полулегалната си политическа дейност.

В началото на 20-те години на миналия век, и особено след падането на земеделския лидер Александър Стамболийски от власт, България изпада в състояние на гражданска война. След Септемврийското въстание от 1923 година земеделците и комунистите са подложени на репресии от новото правителство на Александър Цанков. В тези години Добри Терпешев не стои със скръстени ръце. През 1924-1925 година е политически ръководител на Хасковската комунистическа чета „Христо Ботев“, която води битка с армията и полицията. След серия военни схватки и сражения с официалните власти през 1925 година Терпешев е заловен, арестуван и за втори път осъден на смърт. Забавянето на изпълнението на наказанието му обаче продължава цели дванайсет години. През това време лежи в затвора под строг тъмничен режим, а през 1937 година получава амнистия за втори път.

Веднага след като излиза от затвора, непоправимият комунист отново се захваща с комунистическа дейност и през 1938 година е избран за член на ЦК на БРП (комунисти). Като такъв той участва в нелегални акции срещу официалните власти и през 1941 година отново е арестуван и хвърлен в затвора. Този път Терпешев престоява там само две години и през 1943 година с помощта на свои бойни другари успява да избяга. Като беглец се включва в съпротивителното движение, което воюва срещу прохитлеристката политика на тогавашните български власти.

Веднага след бягството си Терпешев е избран за член на Политбюро на ЦК на БРП(к) и за командир на Народоосвободителната въстаническа армия (НОВА), която воюва с оръжие срещу правителствените сили. Заради активността си в бойните действия Терпешев става известен като главния организатор на съпротивителното движение по време на Втората световна война. По това време повечето от лидерите на комунистическото движение, начело с Георги Димитров, са в СССР и истинските битки се изнасят от хора като Терпешев.

В края на лятото на 1944 година правителството на Иван Багрянов, което се опитва да смени плавно прогерманския курс на българската външна политика с продемократичен, е свалено. На негово място на 2 септември 1944 година идва правителството на земеделеца Константин Муравиев. Още от първия ден на седемдневното управление на Муравиев правителството започва активни преговори с оглавяваното от Терпешев нелегалното движение. По време на преговорите шефът на партизаните е непримирим, че управляващите трябва да се оттеглят и на тяхно място да дойде управление, което да бъде доминирано от Отечествения фронт и комунистическата партия. Докато преговорите текат, Терпешев взема активно участие в преврата на 9 септември 1944 година.

След идването на комунизма, въпреки слабата си грамотност, Добри

Терпешев взема активно участие в изпълнителната власт. Веднага след преврата е назначен за министър без портфейл в правителството на Кимон Георгиев. Паралелно с това през 1945 година оглавява Върховния стопански съвет и Държавната планова комисия. През 1949 година след смъртта на Георги Димитров Терпешев е избран за заместник-премиер в правителството на Васил Коларов, който обаче умира през 1950 година и властта е поета от Вълко Червенков. През първите дванайсет години след възцаряването на „народната власт“ Терпешев неизменно е избран за депутат в Народното събрание. Докато се подвизава по върховете на властта обаче, така и не успява да промени революционния си нрав и привичките си на човек от народа. Въпреки че е настанен в луксозна резиденция в покрайнините на София, Терпешев не се отказва от навика си да отглежда домашни животни. Така из красивия парк на резиденцията му на воля се разхождат кокошки, пуйки, кози и агнета.

Политическата кариера на Терпешев продължава до Априлския пленум на БКП от 1956 година. Тогава Тодор Живков организира успешен преврат срещу сталиниста Вълко Червенков и заклеява политиката на „култа към личността“. За разлика от повечето членове на висшето ръководство на БКП, които в продължение на години коленичат пред Червенков, а след това в един миг го предават, Добри Терпешев отказва да се включи в преврата. Нещо повече - от трибуната той критикува остро новия диктатор Тодор Живков, като заявява по негов адрес: *„Той е толкова дребен, че ние никога не сме го забелязвали - нито преди, нито след вземането на властта в София. Ако поживее още малко, може да прочета, че Живков сам е извършил революцията в България“*.

Веднага след това Терпешев е свален от всичките си постове, изключен е от БКП, изселен е от София, а поборническата му биография е изтрита от историята на партията и държавата. Доживява края на дните си, който идва през 1967 година, като репресиран от режима, заради който прекарва цели Четиринайсет години по затворите.

133. Великият бас и неговите сложни отношения с родината

И до днес една от най-големите гордости на България е гениалният оперен бас Борис Христов, който в средата на миналия век покорява световните сцени с уникалния си глас. В онези години, когато Христов е добре дошъл във всяка страна по света, е нежелан в собствената си родина. Причината е, че управляващият страната комунистически режим не може да приеме желанието на Христов да живее в капиталистическа Италия. През цялото време на пребиваване в чужбина отношенията на Борис Христов с

комунистическото правителство в България остават напрегнати и на моменти - направо враждебни. По тази причина на великия бас често е отказвана входна виза за България, като през 1961 година не е допуснат в страната, за да присъства на погребението на баща си.

Великият бас заминава за Италия едва двайсет и осем годишен през 1942 година. Роденият в Пловдив певец от дете демонстрира много добри гласови възможности в хора на катедралата „Св. Александър Невски“ в София. От 1930 година започва да пее в софийския хор „Гусла“, на който след 1940 година става солист. През пролетта на 1942 година талантът му е забелязан и от най-високите политически кръгове в държавата. Лично цар Борис III му издайства стипендия от правителството на Царство България, с помощта на която заминава за Милано, за да специализира при една от най-известните оперни звезди на миналия век Рикардо Страчари. Докато специализира в Италия, Христов често изнася концерти и в Австрия. Оперния си дебют прави през 1946 година в Реджо ди Калабрия. През следващите години е сред звездите, които се изявяват на сцените на миланската Ла Скала, венецианската опера Ла Фениче, операта на Рим, в лондонската опера Ковънт Гардън, а също така и в оперните театри на Неапол, Флоренция, Барселона, Лисабон, Рио де Жанейро.

Единствената голяма сцена, на която Борис Христов никога не се качва, е нюйоркската Метрополитън опера. През 1950 година получава покана да пее там, но не е допуснат на територията на САЩ заради емигрантския закон на сенатора Маккарти, който в това време провежда своя „лов на вещици“ и се опитва да прочисти страната от комунисти. Неговият закон забранява издаването на входни визи на жители на държавите от Съветския блок. Заради този закон, въпреки че от години не живее в България, Христов не получава виза за САЩ. След като в Страната на неограничените възможности отхвърлят макартизма и се връщат към свободните отношения, Борис Христов прави дебюта си в САЩ, но в операта на Сан Франциско. През годините многократно отказва поканите да пее в Метрополитън опера.

Оперният бас се връща в България чак през 1967 година, за да присъства на погребението на майка си. Този път комунистите се съгласяват да го допуснат в родината и му издават входна виза. Година по-късно композитор от Македония, която по това време се намира в Югославия, изпраща писмо на българския бас, с което го уведомява за написана от него опера „Самуил“. Македонецът пита Борис Христов дали би се съгласил да му изпрати партитурата на операта за преценка и евентуално одобрение и да отговори готов ли е да пее на премиерата, която ще се състои в открития театър на Скопското кале. Композиторият уверява Борис Христов, че е осигурил за неговото участие хонорар, равностоеен на най-високите възнаграждения, които певецът получава на западните сцени. Басът проявява професионален

интерес към операта на младия автор и иска от него да му изпрати либретото и нотния материал. От текста на операта се разбира, че Самуил е титулуван като македонски княз. Една от причините Борис Христов да получи примамливата покана са обтегнатите му отношения с комунистите в България. Въпреки проблемите си с българските власти Христов отказва участие, като заявява, че той е бил и си остава българин и няма как да измени на родината си. След 1970 година участията на Борис Христов намаляват заради напредналата му възраст. Въпреки това той продължава да пее чак до 1986 година, когато официално слага край на кариерата си с концерт в Българската академия в Рим. Великият бас умира в италианската столица през лятото на 1993 година. По негово желание тялото му е пренесено за поклонение в софийската катедрала „Св. Александър Невски“.

134. Бащата на българската естрада

Едва ли в България скоро ще се роди толкова всестранно развита и надарена фигура като основоположника на българската естрада Йосиф Цанков. Извън музиката композиторът е юрист, бизнесмен и професионален треньор по баскетбол. Изпитал на гърба си драматизма на историческите обрати от средата на миналия век, Цанков преживява репресиите на комунистическия режим и отново успява да изплува по върховете на българския шоубизнес. В първата половина на века се опитва да запълни огромните празнини в българската популярна музика и да я доближи до европейските и световните модни тенденции, а във втората се превръща в баща на социалистическата естрада.

Роденият през 1911 година композитор израства в аристократична среда. В семейството му се говори свободно френски, немски и английски език. Започва да взима уроци по пиано на шест години. Вместо гимназия Цанков завършва престижния „Робърт колеж“ в Истанбул. Веднага след завръщането си в България записва право в СУ „Св. Климент Охридски“. Освен с усвоените знания, Цанков се връща в родината и с любовта си към баскетбола. По това време този спорт е почти непознат в България и бъдещият композитор е негов пионер. Той е сред основателите на баскетболния отбор на „АС - 23“ и на баскетболния национален отбор, чийто капитан е в продължение на петнайсет години. Заедно с това основава женския национален отбор и дълги години е негов старши треньор. Музикалният талант на Цанков започва да изгрява през 30-те години на миналия век. Тогава той представя на публиката първите си шлагери, които неизменно следват модерните по това време тенденции. През тези години сътворява първите български оперети, валсове, танга, фокстроти и румби,

които стават изключително популярни сред тогавашните младежи. Освен талантлив музикант Цанков е доста предприемчив. Той бързо превръща музикалния си талант в добър източник на доходи. Разбрал, че в България вече има достатъчно хора, които притежават грамофони, основава и управлява първата българска фабрика за грамофонни плочи „Берлин грамофон“.

До 9 септември 1944 година Йосиф Цанков е на върха на българския шоубизнес и диктува изцяло правилата му. Той е богат, известен и мечта за всяка жена от столичния хайлайф. Жени се за една от най-красивите жени в София - Таня Калфова. Освен красива девойката е заможна, умна и вярна до гроб на Цанков. След преврата от 9 септември 1944 година тя остава плътно до съпруга си и изтърпява заедно с него несправедливостите на режима. А те не са малко. Фабриката за грамофонни плочи е национализирана, а Йосиф Цанков е обявен за потомствен враг на народа. Творчеството му е забранено и обявено за буржоазно. Буквално за няколко месеца композиторът се озовава на дъното на обществото. В продължение на цяло десетилетие се изхранва, като продава семейните скъпоценности, които е успял да спаси от комунистите. Всяка негова стъпка е следена от политическата полиция, много от приятелите му са избити, а онези от тях, които оцеляват, не смеят да му се обадят. През 1953 година Цанков е задържан от ДС и е обвинен, че е участвал в кръчмарски скандал. Това не е вярно, но целта на службите не е да го вкарат в затвора, а да го вербуват. В продължение на няколко дни композиторът е заплашван и изнудван, за да подпише декларация за сътрудничество на комунистическите служби. В крайна сметка слага подписа си под листа, подаден му от оперативните работници, но никога не написва и ред донос срещу свой познат. Няколко години по-късно е свален от отчет.

През тежките първи години на комунизма до Цанков остава само жена му Таня. Тя понася с него трудностите и му е безпределно вярна. В края на 50-те години, когато сталинизмът е отхвърлен и режимът омеква, музикантът започва да се завръща в музиката. С времето той става все по-търсен от новите изпълнители и по всичко личи, че ще се качи и на гребена на социалистическата вълна. В средата на 60-те години почти достига старата си слава и сякаш е възкръснал от пепелта. През 1964 година негови песни получават шест от всички осем награди в първия конкурс за българска естрадна песен. По това време се влюбва в певицата Росица Дерициян. Заради това след петнайсет години брак Йосиф Цанков се развежда с вярната си съпруга, която не може да понесе раздялата и малко след нея умира. Връзката на композитора с Росица не трае дълго и след изпепеляващата страст двамата се разделят.

В края на 60-те години Йосиф Цанков отново е на върха. Той налага в

музиката певици като Йорданка Христова и Паша Христова, печели купища пари и музикални награди и практически управлява социалистическия производител на плочи „Балкантон“. През 1969 година след серия от доноси е уволнен от звукозаписната компания, но малко по-късно отново е възстановен. Сътресенията оказват влияние на здравето му. През октомври 1971 година Йосиф Цанков умира в съня си от инфаркт. Когато е открит от близките си, лицето му е синьо и върху него има две кървави сълзи, потекли от очите му.

135. Джаз в соца

Джаз иконата Леа Иванова не спира да пее дори след като получава два инсулта. След втория инсулт тя не само преодолява парализата, но отново се качва на сцената с неизменните си високи токчета. Певицата получава втория мозъчен удар през 1983 година. След него тялото ѝ е парализирано наполовина, трудно движи левия си крак, а лявата ѝ ръка остава неподвижна и прикована към тялото ѝ. По-драматичното за певицата обаче е фактът, че след инсулта тя губи гласа и чувството си за ритъм. Въпреки това Леа Иванова не се отказва от музиката. Упоритостта и твърдият ѝ характер правят чудеса. В продължение на няколко години тя се учи да ходи и да пее. Всичко започвало отначало. Болестта обаче не само не успява да я спре, но и слага свой творчески почерк в късните години на кариерата ѝ. В последните си записи Леа Иванова пее на полуречитатив. Заради загубата на чувство за ритъм тя вече не може да пее суинг. Затова съпругът ѝ, композиторът Еди Казасян, започва да композира за нея само песни, които тя може да изпълни. Точно този стил е ненавиждан от Леа Иванова, преди да получи инсулта. След бързото си възстановяване тя не само записва новите си песни в студио, но и продължава концертната си дейност. Нещо повече, след като се възстановява, е поканена да пее в престижното вариете „Кайвохуоне“ в Хелзинки. В София пък в продължение на няколко месеца прави серия концерти заедно с легендарния Тодор Колев.

Инсултът не е единствената трудност, която преодолява Леа Иванова. Започнала живота си с летящ старт в богато семейство, бъдещата певица завършва престижния „Робърт колеж“ в Цариград.

Родената през 1923 година джаз икона прекарва детските си години в столицата на разпадналата се Османската империя. Мегалополисът я прави гражданка на света и до края на живота си тя не се примирява с дребните мащаби на българската естрада. Именно в Истанбул са първите ѝ крачки в музиката. Като ученичка в „Робърт колеж“ тя започва да пее в детския хор на Българската екзархия. По-късно семейството ѝ се връща в България и се

заселва в Дупница. В началото на 40-те години младата Леа се мести в София с намерението да следва в Художествената академия. Влечението ѝ към музиката обаче я откъсва от любовта ѝ към рисуването. Музикалният ѝ талант е оценен и тя е поканена за солистка на джазовата формация „Славянска беседа“. Характерният ѝ глас привлича вниманието на един от най-елитните музиканти преди идването на комунизма - Асен Овчаров. Той е лидер и диригент на легендарния оркестър „Джаз Овчаров“, който години преди това поставя началото на българския джаз.

След идването на комунизма над оркестъра надвисват мрачни облаци. Музикантите не вярват, че върху тях ще се стовари политическа репресия, и то само заради музиката, която обичат и изпълняват. През 1949 година те получават покана за турне в САЩ. Вместо радост и вълнение обаче поканата им носи престой в лагери и затвори. Музикантите разбират, че трудните времена за тях и българския джаз предстоят от една статия, подписана от някой си П. Димитров. В нея авторът пише: „Джазът, както всичко в Америка, е монополизиран. Основават се фабрики за производство на всевъзможни крещящи, стържещи, виещи и чукащи инструменти. Възникват десетки нотни издателства, които с бясна конкуренция заливат света с булевардната си продукция. Дивият крясък, бесният ритмус, лигавият сантиментализъм, патологичната еротика - това е новото съдържание на джазовата музика... У нас тази поквара все още продължава да си съществува, насаждана безпрепятствено от джаза „Овчаров“, на когото подражават всички по-малки състави от този род“.

Дни след публикуването на статията Асен Овчаров е обвинен от комунистическата прокуратура, че се е опитал да джазира мелодията на „Интернационала“ и така се подиграл с химна на световния пролетариат. Той е арестуван заедно с младата си съпруга. Двамата са интернирани в Тутракан, а малко след това Овчаров попада в комунистическия лагер на остров Белене. Там престоява цели три години. Малко след като е освободен през 1952 година, отново е арестуван и получава осъдителна присъда от шест години затвор. Така кариерата на Асен Овчаров е окончателно провалена.

Пред изпитание е поставена и солистката на оркестъра му Леа Иванова. Докато Асен Овчаров пътувал към лагера в Белене, Леа е пратена в концлагера „Ножарово“. Там престоява в продължение на около година. Заради младостта ѝ комунистическата власт е по-благосклонна към нея и след като я освобождава, тя получава разрешение да пее. През 60-те години, когато комунистическият режим отхвърля сталинизма и отслабва терора си, Леа Иванова е назначена за солистка в Големия оркестър към Концертната дирекция. С него тя участва в турнета в Румъния, Унгария и Югославия. В Белград пее с оркестъра на Куинси Джоунс.

От 1963 година Леа Иванова започва да пее основно в елитни вариетета в

чужбина, като междувременно изнася концерти в почти цяла Западна Европа, САЩ, Канада, Южна Америка и Близкия изток. Предпочита изгнаничеството и пренебрегва българските си изяви, защото не желае да се примири с мисълта, че може да запее социалистическа естрада. Леа Иванова умира в София през 1986 година. Певицата не успява да се пребори с рака - вече го е направила веднъж преди двайсет и три години.

136. Опит за преврат в Народната република

След промените от 1989 година Иван Тодоров-Горуня беше често споменаван като един от символите на съпротивата срещу едноличния режим на комунистическия диктатор Тодор Живков. Действително бившият партизанин е организатор на един от най-сериозните опити за свалянето на Живков от власт. Подбудите му обаче не са свързани с налагането на демократично управление, а точно обратното - воден е от сталинистките си възгледи и е недоволен не от диктаторските методи на първия държавен и партиен ръководител, а от антисталинистката му линия, която е официална позиция и на водения от Никита Хрушчов СССР.

Роденият през 1916 година във врачанското село Горна Кремена Иван Тодоров е един от лидерите на партизанския отряд „Гаврил Генов“, който по време на Втората световна война действа в Северозападна България. След комунистическия преврат от 1944 година най-високите върхове на властта са овладени от членове на отряда „Чавдар“. „Чавдарци“ са самият Живков, военният министър Добри Джуров и голяма част от Политбюро на БКП. По този начин представителите на отряда „Гаврил Генов“ се оформят като естествена вътрешнопартийна опозиция. Те се задоволяват само с някои ключови позиции във втория ешелон на властта, както и в армията.

Самият Иван Тодоров-Горуня е член на ЦК на БКП, заместник-министър на земеделието и председател на Комитета по водно стопанство при Министерския съвет. Той е първият партизанин във Врачанско и има непоклатимо партизанско минало, което няма как да бъде изтрито дори от пропагандата след смъртта му. През 1940 година е осъден на седем години затвор заради комунистическата си дейност. Изпратен е да излежава наказанието си в Сливенския затвор, но година по-късно успява да избяга. През 1943 година е осъден задочно на смърт. Същата година е избран за политкомисар на отряда „Гаврил Генов“ и се превръща в един от естествените му лидери. В първите години на комунистическата власт печели авторитет сред населението във Врачанско заради честността и последователността си.

Заради сталинистките си убеждения през 1959 година кандидатурата на

Горуня за първи секретар на БКП във Враца е спряна от Политбюро. Освен това му е забранено да посещава Врачанския край за известно време. Все пак бившият партизанин запазва постовете си в ЦК на БКП и в Министерството на земеделието. Той обаче не може да се примири с отричането на „култа към личността“ и отстъпките на Никита Хрущов по отношение на капиталистическите държави.

В края на 1963 година четирийсет и девет годишният Иван Тодоров-Горуня заменя критиките си срещу политиката на Живков с действия. Заедно със старите си бойни другари Цоло Кръстев и генерал Цвятко Анев започват организирането на група, която да организира военен преврат и да сваля от власт Тодор Живков. За кратко време тримата успяват да привлекат към каузата си немалък брой висши офицери, които заемат ключови позиции в армията. Самият генерал Анев е комендант на София. Като бивши партизани и хора, живели години в нелегалност, лидерите на групата изграждат отношения на дълбока конспирация. Единственият човек от всички близо двеста участници в организацията, който има пълния списък на заговорниците, е самият Горуня. Останалите не знаят нито колко души наброява организацията, нито кой участва в нея. Въпреки строгите правила на конспиративност малко повече от година след създаването си групата на Горуня е прихваната от Държавна сигурност. И до днес не е ясно кой точно е предал заговорниците. Според една от версиите това е жената на генерал Анев. Според друга обаче е шефът на Софийското градско управление на МВР генерал Съби Стефанов. Генерал Стефанов е близък до заговорниците и бивш партизанин от отряда „Гаврил Генов“. Предполага се, че е направен опит да бъде вербуван в полза на преврата, но след това е заел страната на Живков.

Според неосъществения план генерал Анев със сили на столичния гарнизон трябва да овладее Партийния дом и да парира охраната на Живков. Началникът на кабинета на военния министър Добри Джуров - полк. Иван Велчев, който е сред основните фигури на групата, трябва уж от името на министъра да повика командирите на армии и да ги задържи, а на тяхно място да назначи офицери - участници в заговора. Представителната рота на столичното комендантство и охранителният батальон на военното министерство трябва да овладеят щаба на Първа армия и министерството. Подполковник Димитър Костов от Главния команден пункт на ВВС е натоварен да блокира всички летища и да предотврати излитането на бойни самолети. Самият Живков трябва да бъде арестуван.

Заговорът за преврат е разкрит от контраразузнаването и в периода от 28 март до 12 април 1965 година повечето от заговорниците са арестувани. Според официалната версия на тогавашната власт Иван Тодоров-Горуня се самоубива в дома си точно преди ареста. Опитът за преврат развързва ръцете

на Тодор Живков да се разправи с вътрешнопартийните си опоненти. В седмиците след арестите от държавните им постове са освободени десетки негови гласни и негласни противници в БКП. Въпреки репресиите основните участници в опита за преврат оцеляват и получават меки за времето си присъди от осем до петнайсет години затвор. Други сто деветдесет и двама човека получават частични или административни наказания. Във връзка с преврата е създаден и 6-и отдел на Шесто управление на ДС, който има за задача да наблюдава настроенятия сред партийния елит. Години по-късно този отдел ще се превърне в символ на доносничеството.

137. Шпионинът

В края на 1963 година България е разтресена от най-мощния си шпионски скандал. В София започва съдебен процес срещу дипломата Иван-Асен Георгиев, който е обвинен, че е сътрудник на американското разузнаване. Делото е шумно и показно и се води лично от тогавашния главен прокурор Иван Вачков. Фигурата на Иван-Асен Георгиев е обгърната в мистерия. До този момент тя е напълно непозната за широката публика. Сред комунистическия елит обвиненият в шпионаж е познат като служител на българското представителство в Организацията на обединените нации в Ню Йорк. Преди това Георгиев е бил на дипломатическа работа в Париж.

Роденият през 1907 година дипломат не е типичният комунистически функционер. Той произхожда от заможно семейство - баща му е известен адвокат в Стара Загора, а самият Георгиев завършва право в Париж. Въпреки тези факти кариерата му след 9 септември 1944 година се развива почти безметежно. Веднага след комунистическия преврат е приет за член на БКП и е назначен за главен секретар на ключовото Министерство на вътрешните работи. В този период комунистите овладяват всички лостове на управлението, а силовото ведомство е използвано като ударна сила срещу политическите им опоненти. По всяка вероятност от тези времена датират връзките на Георгиев с комунистическите служби за сигурност, които продължават до самата му смърт.

През 1946 година Георгиев преминава на дипломатическото поприще. Заменя работата си в МВР с дипломатическа позиция в делегацията за подписването на мирния договор след Втората световна война. След края на преговорите е оставен на работа като съветник в българското посолство в Париж. Още тогава дипломатът е подозиран в шпионаж в полза на чужда държава от комунистическите власти в България. В началото на 1950 година е привикан в София и е разпитван за контактите му във френската столица. Няколко месеца по-късно е официално отзован. Докато тегнат подозренията

върху него, Георгиев запазва завидно спокойствие и хладнокръвие. Иска среща лично с диктатора Вълко Червенков, на която не само не се оправдава, а се държи дръзко и заявява, че ако го считат за виновен, трябва незабавно да го накажат. В противен случай да го оставят да си върши работата на дипломат. Смелата тактика на Георгиев сработва и разследването за държавна измяна срещу него постепенно е прекратено. През 1956 година е назначен на дипломатическа работа в централата на ООН. От тогава датират контактите му с ЦРУ.

Въпреки че има вид на затворен интелектуалец, Иван-Асен Георгиев често е воден от грандомански желания. Те са подкрепени от авантюристичен характер, който преследва задачи, надхвърлящи реалността и граничещи с фантазията. Една от основните причини за сътрудничеството в полза на ЦРУ е мечтата му да заеме висока позиция в ООН и дори да бъде избран за председател на организацията. По време на процеса срещу него е разкрита и друга непозната негова черта. Видимо скромният дипломат се оказва истински плейбой, който е харчел голяма част от получените от американското разузнаване хонорари, за да издържа любовниците си. Една от тях получава по 100 хиляди франка месечно под формата на фиктивна стипендия. В същото време нейна конкурентка се сдобива с апартамент в Тел Авив и сметка в женевската Юнион де Банк Сюиз. ЦРУ помага на Иван-Асен Георгиев да вижда метресите си, като осигурява специален самолет, който ги доставя от Европа в САЩ. Разноските на американските служби по българския им агент се оценяват на около 200 хиляди долара, което за времето си е колосална сума.

За американците българският дипломат е средна категория информатор с псевдоним Жорж Дювал. Самият Георгиев обаче си въобразява, че дейността му е на най-високо ниво. Действително негови сведения стигат до самия легендарен шеф на ЦРУ Алън Дълес, но в никакъв случай българинът не е най-големият шпионски удар на американците.

През 1961 година мандатът на Георгиев в Ню Йорк изтича. Малко след връщането си в България е избран за председател на Международния институт по космическо право, който се помещава в Женева. В това си качество двойният агент пътува в различни страни и изгражда още сериозни международни контакти. На 8 септември 1963 година в лоби-бара на московския хотел „Метропол“ се разиграва истински екшън. По това време Георгиев е в съветската столица и е отседнал в хотела. Има среща с полковника от Държавна сигурност Иван Охридски, който обаче не се явява сам, както се случва обичайно, а със свои колеги от съветските служби. За броени минути Иван-Асен Георгиев е арестуван и натоварен на самолет за България. В продължение на една година той е бил плътно следен от ДС и КГБ, които са разконспирирали всичките му контакти с ЦРУ.

В София следва бърз публичен процес. В началото му обвиненият в шпионаж запазва хладнокръвие и прави пълни самопризнания, като иска възможно най-тежката присъда. Когато три месеца по-късно съдът го осъжда на смърт обаче, Георгиев се разплаква и моли за милост. На 4 януари 1964 година авантюрата на Иван-Асен Георгиев приключва в Софийския затвор. В студения зимен ден двойният агент е изведен на мястото за изпълнение на смъртни наказания. На екзекуцията присъстват главният прокурор Вачков и градският съдия Стефанов. След командата „Огън“ стрелците от отряда за изпълнение на смъртни наказания допускат тежък гаф и не успяват да убият Георгиев. Настава паника, по време на която недоубитият моли да сложат край на мъките му. Това прави съдия Стефанов, който в крайна сметка доубива авантюриста.

138. „Златният Орфей“ на социалистическия шоубизнес

В средата на 70-те години на миналия век светът на социалистическата художественотворческа интелигенция е разтресен от безпрецедентен скандал. Съвсем неочаквано и без особено видим повод е арестуван създателят и основен организатор на международния музикален фестивал „Златният Орфей“ Генко Генов. Преведено на днешен език - задържан е най-влиятелният продуцент и фактор в шоубизнеса. По това време „Златният Орфей“ е не просто фестивал, но е и сред основните инструменти на пропагандата на комунистическата държава. Освен най-известните български естрадни изпълнители на неговата сцена се изявяват и западни звезди, което е демонстрация за отвореност на социалистическия строй. Фигурата на Генов е обгърната в загадъчност до края на живота му. Почти никой не се съмнява във връзките му с комунистическите служби за сигурност, защото постът му на директор на „Орфея“ е прекалено висок, за да не поражда подобни съмнения. Фактът, че след задържането си Генов е съден от военен съд, е едно от преките доказателства за принадлежността му към ДС. Военните съдилища гледат само дела срещу щатни служители на МВР или на армията. Докато е директор на международния фестивал, Генов е избран и за вицепрезидент на Световната организация на музикалните фестивали. Това му дава възможност да изгради множество международни контакти и го превръща едновременно във важен инструмент на службите, но и в техен обект за следене.

На 31 януари 1974 година органите на реда нахлуват в жилището на Генко Генов и го арестуват за шпионаж в полза на чужда държава. По време на грандиозния процес срещу него, на който свидетелстват почти всички български естрадни изпълнители от онова време, се разбира, че директорът

на „Орфея“ е поддържал отношения с Джилда Карол - американски журналист от радио „Свободна Европа“, която според информацията на ДС е агент на ЦРУ. В тази връзка Генов е обвинен директно, че е вербуван за агент на американското разузнаване. Самият той не отрича, че познава Карол и че често е общувал с нея, но е категоричен, че не е агент на чуждо разузнаване. Срещу директора на международния фестивал има и напълно абсурдни обвинения като това, че е поканил италианската звезда Джани Моранди да пее на „Орфея“ с помощта на ЦРУ. Аргументите на ДС са, че американците са искали чрез Моранди да насадят западно влияние в социалистическата ни държава. Причината името на италианския певец да попадне в делото срещу Генов е негово интервю пред югославски вестник. В интервюто Моранди заявява, че е дошъл да пее в България за скромните 6000 долара. От ДС обаче знаят, че официалният му хонорар, платен от ръководството на фестивала, е 1500 долара. Според прокуратурата разликата от 4500 долара е била платена от ЦРУ. Друго обвинение срещу Генов е, че е канел повече западни певци, отколкото звезди от братските социалистически държави. Според прокурорите това той е правел напълно умишлено и в полза на ЦРУ.

Процесът срещу бащата на „Орфея“ завършва с осъдителна присъда. Въпреки свидетелствата на приятелите си от музикалните среди той получава двайсет години лишаване от свобода, които трябва да излежи в затвора в Стара Загора, където са настанени политическите затворници. Впоследствие наказанието му е намалено на седем години. Причината е тежката глаукома, от която почти ослепява. Докато е в затвора, властите оказват тежък натиск върху семейството му. В мемоарната си книга Генов пише: *„Осемдесет дни след сватбата ме задържаха и изчезнах, а Дариана вече беше бременна в третия месец. Убеждавали я „приятелски“ да абортира и да се разведе с мен, но тя не направи нито едното, нито другото. Родила тайно. Нейна съученичка я завела в някакъв родилен дом в „Княжево“. Жена ми се страхувала да не сторят нещо на детето. Това бе две седмици след като ме осъдиха като шпионин и диверсант“.*

През 1990 година Генов е реабилитиран от Великото народно събрание и присъдата му е отменена. Малко след това се връща на директорския пост на „Златният Орфей“ и остава на него до края на живота си. През 1993 година умира от тежък инфаркт. До последно не разказва никакви подробности нито около процеса срещу него, нито около престоя си в затвора.

139. Едрият капиталист на развития социализъм

През 60-те години на миналия век българският социализъм изглежда непоклатим. Погледната отвсякъде, България е социалистическа държава, в която частната инициатива съществува само в нелегалния си вариант и се преследва от Народната милиция, а думата „бизнес“ е позната само на студентите по английска филология. Парадоксално, но точно в тези години се полагат основите на една от най-мощните корпоративни империи в цялата ни история. Социалистическият режим си създава собствен едър бизнес, който управлява огромни капитали и почти по нищо не се различава от едрият бизнес в страните отвъд Желязната завеса. Става въпрос за корпорацията „Тексим“. Тя силно прилича на предвестник на китайския икономически модел, който двайсет години по-късно ще се окаже единственият път за оцеляване на социализма и ще предизвика бурно икономическо развитие в най-многолюдната народна република. Само за няколко години „Тексим“ успява да завърти обороти от стотици милиони долари, а с годините дружеството прераста в „Български търговски флот“ и започва да движи почти цялата външна търговия на България. Зад всичко това стои фигурата на първия социалистически едър капиталист Георги Найденов, който създава, организира и движи държавната бизнес империя почти едно десетилетие. Въпреки че името на Найденов не е широко известно, той е сред най-влиятелните фигури в народната република през 60-те години на миналия век и координира мащабните си инициативи единствено с Тодор Живков.

Роденият през 1927 година Найденов притежава едновременно идеална за комунистическия режим биография и изумителен бизнес нюх. Преди 9 септември 1944 година е ремсисст, а малко преди преврата е сред най-младите участници в партизанското движение. Веднага след победата на комунизма е изпратен на курс за военни инструктори в Югославия. След завръщането си е назначен на работа в Първо управление на Държавна сигурност. Работата във външното разузнаване е големият ключ към бизнес успеха. През 1952 година като щатен служител на разузнаването е назначен в Министерството на външната търговия. Първоначално се подвизава като служител в българското търговско представителство в Кайро, а между 1958 и 1960 година работи в представителството в Истанбул. Докато е в Турция, Найденов замисля създаването на „Тексим“ и цялата бизнес стратегия на дружеството. В средата на 1960 година представя плановете си на Тодор Живков и получава пълна свобода на действие. Така в края на същата година със „строго поверително“ разпореждане на Министерския съвет е създадено

Външнотърговското предприятие „Тексим“ като „фирма на Инженерното управление за внос и износ с капиталистическите страни“.

Началният капитал на дружеството през 1960 година е 2314 долара. Пет години по-късно капиталът на фирмата вече е 136 милиона долара, като в това число не влиза огромната материална база, която то вече притежава. Дейността на „Тексим“ е най-известна в България с внасянето на първите бутилки „Кока-Кола“ и „вносните“ цигари „Кент“, които стават достъпни за голяма част от българите. Тези стоки се продават с невероятна надценка и се внасят без мито, което прави печалбите за предприятието на Найденов огромни. Вносът на тези атрактивни за членовете на социалистическото общество стоки обаче е само черешката на тортата в дейността на „Тексим“.

С времето Георги Найденов започва да се държи като истинска бизнес акула и да реализира мощни сделки както със западни частни компании, така и със съветски предприятия. Той използва всички средства на корпоративния бизнес и наред с легалните дейности реализира незаконни продажби на оръжия, а според някои източници - и на наркотици. Цялата дейност се осъществява под крилото на Тодор Живков и пряко подчинената му ДС.

Приказката за Найденов свършва през 1968 година, когато специално заради него и бизнеса му в България пристига лично тогавашният шеф на КГБ Юрий Андропов. По това време Андропов е най-силният човек в СССР, като влиянието му е по-голямо дори от това на слабохарактерния и вечно болен генерален секретар на КПСС Леонид Брежнев. На среща с Живков шефът на КГБ заповядва да се сложи край на „Тексим“, а Георги Найденов да бъде пратен веднага в затвора. Причината е серия от „успешни“ сделки, с които Найденов директно ощетява съветската държава. Освен това поведението му на бизнесмен от западен тип противоречи на доктрината, налагана от СССР. Живков няма как да удържи на този натиск и изпълнява исканията на Андропов. „Тексим“ е реструктурирано, а създателят му е осъден на двайсет години затвор. От тях излежава само пет, но след освобождаването си няма право нито да работи, нито да получава пенсия.

През 1988 година повеят на преустройството си казва думата и Найденов получава право да отпътува за Виена. За кратко време успява да възстанови старите си контакти и влиза в прехода с летящ старт. В свое интервю от 1992 година той заявява: *„Когато Върховният съд гледа молбата ми за отмяна на всички присъди и наказания, наложени по онова време, в същия ден и час, в същата сграда се четеше присъдата на Тодор Живков. Съдбата правораздаваше по моему. В същия ден Тексимбанк получи лиценз и 4 септември стана нейният рожден ден. Дори не съм мечтал за по-добро съвпадение“*. Георги Найденов умира през 1998 година като крупен бизнесмен и собственик на Тексимбанк. Освен основоположник на

социалистическия бизнес той се оказва в дъното и на настоящия едър капитал.

140. Полетът на Соколето

„Заклевам се, като се върна в „Левски“, отново да друсам мрежата на червената врата.“ С тези думи един от най-великите футболисти на „Левски“ за всички времена Георги Соколов полага войнишка клетва за втори път. „Синият“ магьосник е принуден да кара два пъти казарма, за да е по-далеч именно от „червената врата“. От това, разбира се, губи най-вече публиката, която не може да се наслаждава на виртуозните финтове на любимеца си, който веднъж кара казарма като моряк във флота и втори път - като кашик в сухопътните войски. Въпреки това извън футболния терен Соколов нито се озлобява, нито се настройва срещу ЦСКА. Година след като насила е изваден от футбола от тогавашните партийни велможи, в свое интервю той ще сподели: „Ако има нещо, което силно не харесвам в сегашните футболисти, е липсата на взаимно уважение, а дори и на приятелство. Някога около мачовете ни с ЦСКА „битката“ започваше от Политбюро и стигаше до последните малчугани. Само че тогава не се биеха, а се надприказваха. Спореха дори с озлобление, но не помня да съм чул „синя кочина“ или „червени боклуци“.

Приживе Георги Соколов обича да казва, че се е родил човек, а не футболист. За съжаление времето, в което живее и играе, не е благосклонно към него. Роден през 1942 година в София, той тръгва след топката на тригодишна възраст. Баща му - легендарният вратар на „Левски“ Пацо Соколов, е първият му треньор и ще остане завинаги най-верният му съветник във футбола. На петнайсет години и пет месеца Соколето, както го наричат „сините“ фенове, се превръща в най-младия футболист, дебютирал в „А“ група. Рекордът му не е подобрен и до днес. Дебютът му е за „Спартак“(Пд) през 1957 година. По това време в този забравен днес отбор греят звезди като Годор Диев, братя Манолови, Барбов... На 17 август 1958 година Соколето подобрява още един рекорд. Едва шестнайсетгодишен играе срещу английския „Челси“ и става най-младият играч в международна елитна среща. Няколко месеца по-късно дебютира и за мъжкия национален отбор, като излиза титуляр срещу могъщата Холандия, а България побеждава с 3:2. И до днес този рекорд на Соколов не е подобрен. Междувременно е в основата на спечелването на европейската титла за юноши през 1959 година. В немалък период от време играе едновременно и за юношеските, и за представителните отбори на България и „Левски“.

После идва дългата казарма, която го откъсва от футбола. Докато Соколето

пази от врагове Народната република, националният отбор играе квалификации за световното първенство в Чили през 1962 година.

През 1961 година е изваден за кратко от казармата, за да играе срещу бразилския гранд „Гремио“. По нещастно стечение на обстоятелствата точно в този мач Соколето получава тежка контузия. След мача треньорът на бразилците лично изказва съжаленията си за контузията, а след това предлага на тогавашните ни футболни ръководители една година деветнайсетгодишният българин да играе в бразилския гранд. Отговорът на Българската федерация е категоричен: *„Това е несъвместимо със социалистическия морал“*. След това Соколето е върнат отново в казармата.

През 1962 година все пак е пуснат от казармата, за да играе на първото световно първенство с българско участие. Едва двайсетгодишен играе за пръв и последен път на световни финали. Четири години по-късно, преди световното в Англия, кракът му е счупен и контузията го лишава от участие. През 1970 година пък не играе, защото отказва да пътува със самолет. Страхът на Соколов от летенето идва след новогодишната нощ на 1969 година. Тогава „Левски“ се връща от турне в Мароко. По пътя за София самолетът е връхлетян от снежна буря. Летището на София е затворено. Осъществява се принудително кацане в Будапеща, но нито пътниците, нито екипажът желаят да прекарат нощта в чакане. Затова взимат дръзкото решение да се опитат да кацнат в София. След много перипетии все пак всички се прибират по домовете си живи и здрави. У Соколов обаче страхът от летенето остава завинаги. От тогава той никога повече не се качва на самолет и дори молбите на треньорите не са в състояние да го убедят да пътува, за да играе на световните финали в Мексико.

Големите проблеми за Соколов идват със силовото сливане на „Левски“ и „Спартак“ - София и превръщането на общия тим в отбор на МВР. Още при сливането всички футболисти на новосъздадения „Левски - Спартак“ получават чинове в МВР. Въпреки че безспорно, заедно с Гунди, Соколов е най-голямата звезда на отбора, той получава най-ниския чин - младши лейтенант. Още от първия ден новото „милиционерско“ ръководство на отбора вдига мерника на Соколето, но не смее да се саморазправи веднага с него, защото знае, че е любимец на публиката и отстраняването му може да предизвика сериозни вълнения. Добронамерени членове на новото ръководство го предупреждават, че заради свободолюбивия му характер нещата около него не са никак „розови“. В характеристиката му, изготвена от ДС, е записано, че е от „царско семейство“, защото дядо му е бил личен телеграфист на цар Борис III.

Повод за разправа със Соколов ДС намира през 1970 година, когато двайсет и седем годишната звезда става неволен свидетел на бой между младежи в софийско заведение. Още на следващия ден ръководството на „Левски -

Спартак“ го уволнява за „хулиганство“. Оттук започва и житейската трагедия на Соколето. Изхвърлен от любимата си игра в разцвета на силите си, той не може да се примири със забраната да играе футбол. Различни отбори, между които и кръвният враг ЦСКА, го искат в редиците си, но „партията - майка“ е категорична - Соколов няма да играе професионален футбол до края на живота си. Хилядите „сини“ привърженици са възмутени и тъжни, но страхът скована действията им. „Тогава животът ми свърши“, казва по-късно Соколов.

Останал зад борда на футбола на двацет и седем години, Соколето напуска демонстративно МВР и работи като таксиметров шофьор. По-късно вози цистерна с нафта, продава сироп на улицата, но никога не губи любовта на верните си почитатели. В софийския цигански квартал „Факултетото“, където ходи често, е боготворен и наричан Жордао и Белия вожд. Докато е здрав, Соколов няма нужда от пари, защото е желан на всяка маса във всяко софийско заведение. Но после идват болестите, които го приковават в дома му. Започва да се движи с бастун и патерици и излиза все по-рядко. Общува с феновете си най-често от балкона. След изгонването си се появява на любимия стадион „Герена“ само веднъж. Вече демокрацията е дошла и Соколов отива на сбирка на ветераните. Не взима нито патерицата, нито бастуна, защото не иска да носи тъга на останалите и да ги кара да го съжеляват. След шейсетия си рожден ден изпада в още по-тежка депресия. Неподвижен и прикован на легло, ускорява края си с четирийсетдневно гладуване и водка. В последните си дни пита защо всичко свършва така.

141. Жектрик

В дните около Коледа на 1970 година на легендарния си стадион „Ноу камп“ „Барселона“ играе приятелски мач срещу ЦСКА. Мачът е без значение, но въпреки това резултатът 4:1 в полза на българския отбор няма как да бъде подминат като нещо незначително. За отбора на „червените“ два пъти се разписва централният нападател Петър Жеков. Това е напълно достатъчно за холандския треньор на каталунците и изобретател на тоталния футбол Ринус Микелс да разбере, че отборът на „червените“ притежава футболист от световна класа. По това време в Барса твори незабравимият Йохан Кройф, който неистово се нуждае от централен нападател, който да завършва гениалните му пасове. Блестящият голов усет на Жеков се вижда от километри и треньорът на „Барселона“ бърза да изпрати официално писмо до ръководството на ЦСКА, в което прави оферта за закупуването на българския нападател. Той, естествено, не е запознат със странните привички на българския тоталитарен режим и не предполага, че по този

начин може да навреди на талантливия голаджия. Отговорът на ЦСКА е безапелационен - българските футболисти не се продават. След офертата отношението на българските футболни ръководители към Жеков рязко охлажда.

Роденият през 1944 година в хасковското село Книжовник футболист започва кариерата си като вратар на юношеския отбор на „Химик“ (Димитровград). След това последователно играе като защитник и халф в мъжкия отбор, което го прави универсален футболист. Жеков няма типичните външни белези на футболен гений. Той е леко трътлест и на пръв поглед не притежава арсенал от техника. По терена се движи бавно, а играта му с глава е несигурна. Не е играч, който спазва тежки режими и докато играе за „Берое“, дори си позволява да пуши по една цигара на полувремето на официалните срещи. Заради тежките му движения по терена привържениците на „Левски“ му лепват прякора Каруцата. В отговор Жеков отбелязва в „синята“ врата единайсет гола с екипа на ЦСКА и дванайсет с фланелката на „Берое“. В България има далеч по-технични футболисти от него, но няма нито един, който да е толкова ефективен и резултатен. Майстор е на изпълненията на преки свободни удари и почти не пропуска, когато топката е поставена близо до наказателното поле на противника. Има великолепно чувство за пасиране и мощен удар отдалеч. В разгара на българския футболен фурор от 1994 година, след гола си от пряк свободен удар срещу Германия, Христо Стоичков ще обяви, че е благодарен на Петър Жеков за това, че го е научил да изпълнява статични положения.

Звездните мигове на Петър Жеков започват, когато преминава в старозагорския „Берое“ и малко случайно заиграва като нападател. Още в първия сезон със зеления екип стрелецът успява да стане голмайстор на първенството с феноменалните трийсет и едно попадения в трийсет мача. Заради редовните му хеттрици публиката започва да го нарича Жектрик. Следва преминаване в ЦСКА. За кратко време нападателят се превръща в основната сила на „червения“ отбор и цесекарите вече не се питат дали любимият им отбор ще победи, а колко гола ще вкара Петър Жеков. През най-успешната си 1968 година отбелязва непостижимите 84 гола (*40 за първенство, 7 за Купата на Съветската армия, 1 за Балканската клубна купа, 12 за националния отбор и 24 в приятелски мачове*). Добре е да се отбележи, че през това време Жеков е резерва на Георги Аспарухов в националния отбор и влиза в игра само когато „синята“ деветка е контузен. Съперничеството между Жеков и Гунди остава само на територията на „червените“ и „сините“ фенове. Иначе двамата велики футболисти са в прекрасни джентълменски отношения.

През 1969 година Жеков печели „Златната обувка“ на Европа, като успява да отбележи 36 гола за един сезон. Той е и на девето място в класацията за

„Златната топка“ на „Франс футбол“. Въпреки това „червената“ деветка не успява да стане Футболист на годината на България. По някаква абсурдна логика никога не успява да вземе тази награда. Славата му обаче далеч надхвърля пределите на България. През 1971 година Жеков е единственият български футболист, поканен от легендарния съветски вратар Лев Яшин да играе на бенефиса му в сборния отбор на Европа. И, естествено, отбелязва гол.

През 1974 година Петър Жеков прекратява футболната си кариера по заповед на партията. По това време той е само на трийсет години и се намира в прекрасна форма. Към онзи момент е станал шест пъти голмайстор на българското първенство и е вкарал общо 253 гола, които не са достигнати и до днес. Бенефисният му мач с червения екип е повече от скромен. Провежда се в 10 часа сутринта преди мач с варненския „Черно море“. След края на мача Жеков получава цветя, флагче на ЦСКА и поздравителен адрес от министъра на отбраната Добри Джуров. Желанието на нападателя да играе футбол е толкова голямо, че през 1996 година, на петдесет и две години, заиграва отново с екипа на „Берое“, който тогава се подвизава във „В“ група. И на тези години Жеков успява да вкара цели три гола. Малко по-късно легендарният футболист е принуден да продаде „Златната обувка“ и други две отличия на „Франс футбол“ от бронз за 20 хиляди марки. Причината - в годините на икономическа криза се нуждае спешно от средства, за да плати сметките за парно и памперсите на внучката си. А можеше да играе заедно с Кройф в „Барселона“...

142. Протестиращият човек

Една от причините България да бъде наричана дълго време най-верния сателит на СССР е агресивното поведение на страната по време на Пражката пролет през 1968 година. Тогава, докато в Чехословакия избухва най-сериозният бунт срещу комунистическата диктатура, българският първи държавен и партиен ръководител Тодор Живков предлага на съветския си колега Леонид Брежнев да предприеме най-радикалния подход спрямо случващото се, а именно - военна намеса. Танковете на социалистическия блок премазват чехословашкия устрем към свобода, а България се превръща в синоним на верноподаничество и тотална лоялност към съветския режим.

Докато танковете, в това число и български, мачкат чехите и словаците, българската общественост приема мълчаливо и без особени тревоги вкарването на страната в една от най-срамните акции на ХХ век. Да протестира срещу нахлуването на танковете в Чехословакия, се осмеляват само трима студенти по история от тогавашния Софийски държавен

университет „Климент Охридски“. Това са двама и две годишният Едуард Генов, двама и една годишният Александър Димитров и двамагодишният Валентин Радев. Заради дързостта си да протестират срещу насието тримата получават затвор и забрана, а след падането на комунистическия режим не получават нито постове, нито признание. Те не ги и търсят.

Протестът на тримата започва през септември 1968 година и приключва месец по-късно. Веднага след съветската инвазия в Чехословакия Едуард Генов, Александър Димитров и Валентин Радев изработват и разпространяват над двеста позива, на които пише: *„Вън войските на марионетката Живков от ЧССР!“*. Докато разпространяват този позив, разбират от пресата, че петима руски интелектуалци са били осъдени на от три до пет години затвор, защото са изразили публично несъгласието си със съветската инвазия.

Тогава решават да разпространят още два позива. На единия пише: *„Петима съветски комунисти направиха демонстрация на Червения площад, какво правиш ти?“*, а на другия: *„Петима съветски граждани изразиха солидарност с ЧССР, получиха тежки присъди. Хора, бдете!“*.

Генов е най-опитният от тримата. През 1964 година, едва осемнайсетгодишен, участва в групата Младежка организация за национална свобода. Заради това прекарва в ареста повече от месец. От затвора го спасява амнистията на политически затворници, дадена по повод двамадесетата годишнина от 9 септември 1944 година. През 1964 година действа с приятелите си Божидар Стриков и Луиджи Росито, които са арестувани заедно с него.

През есента на 1968 година току-що приетият за студент Едуард Генов подхваща новата си опасна акция. След като разпространяват позивите и започват да привличат и други младежи в протестите, тримата приятели попадат на доносник на ДС и групата е разкрита и обезвредена. В края на октомври служители на ДС арестуват Едуард Генов в Градската градина. Там той си е уговорил среща с мъж, на когото да предаде от вторите позиви. Валентин Радев е арестуван пред Централния кооперативен съюз на ул. „Раковски“. Същата вечер е задържан и Александър Димитров. В следствения отдел ги държат четирийсет дни.

Години след падането на комунизма Александър Димитров ще сподели, че според него групата е била предадена от Божидар Стриков. Не твърди това напълно категорично, но споделя, че доносникът, който ги е издал, е човек, докладвал не само най-подробно всичко, но и украсил историята с клеветата, че групата се е канела да взриви влак. Заради доноса тримата се разминават на косъм от обвинение в саботажи и тероризъм, което по това време се наказва със смърт. По време на процеса Едуард Генов поема отговорността за „престъплението“, отказва да ползва адвокат и да се признае за виновен и

получава най-тежката присъда — пет години затвор. Александър Димитров и Валентин Радев, които се признават за виновни, получават по-леки присъди - съответно от по три и две години затвор. След обжалването присъдите са намалени съответно на три, две и година и два месеца затвор. Тримата приятели се събират отново в Старозагорския затвор. Там Едуард получава допълнителна вътрешна присъда за участие в затворническия бунт през есента на същата година, за което е осъден на още осем години затвор. Излиза на свобода чак през 1978 година. Във времето, в което прекарва в затвора, се запознава с хора като Илия Минев, Григор Симов, Фреди Фосколо, Петър Бояджиев, Димитър Томов, Благой Топузлиев и други дисиденти. Затворът не успява да го възпита в духа на социалистическия морал и той продължава „вражеската“ си дейност. След излизането си на свобода Едуард Генов работи основно физически труд. През 1986 година се включва в Апела на шестимата. Това е открито писмо до международна конференция във Виена, посветена на спазването на човешките права. С тази декларация българските дисиденти се присъединяват към първия общ документ на дисидентите от Източна Германия, Унгария, Чехословакия, Полша и Румъния. Отговорът на българските власти е арест. В началото на 1988 година, останал отново на свобода, Едуард Генов е сред основателите на една от малкото автентични правозащитни организации - Независимото дружество за защита правата на човека с председател дългогодишния политически затворник Илия Минев. Следва нов арест и интерниране в село Михалково, Девинско. Там Генов работи в цех за производство на каменно брашно и само за броени дни успява да организира работнически протест за по-добри условия на труд. Междувременно дава и няколко интервюта по телефона на радио „Свободна Европа“. Това прелива чашата на търпението на комунистическата власт и през октомври дисидентът е изгонен от България. През преломната 1989 година, заедно с жена си и двете си деца, Едуард Генов се установява в САЩ. Падането на комунизма го заварва зад океана. Въпреки дисидентското си минало и непримиримата си битка за човешки права той не се включва в политическия живот. Остава в Страната на неограничените възможности, където изкарва прехраната си, като обзавежда жилищни сгради. Умира внезапно на 16 декември 2009 година. Приятелите му от българската Пражка пролет също не намират място сред политическите дейци на калния български преход. За кратко Александър Димитров е кметски наместник в София, а Валентин Радев е уредник в отдел „Най-нова история“ в Националния исторически музей.

143. Случаят „Борис Арсов“

Отвлечането на политическия емигрант Борис Арсов от органите на Държавна сигурност през 70-те години на миналия век е една от най-големите и трагични мистерии от времето на комунистическия режим. В нея са замесени имената на прекия ръководител на репресивния апарат на комунистическата държава Григор Шопов, шефът на Второ главно управление на ДС Димитър Йотов и дългогодишният вътрешен министър Димитър Стоянов. Въпреки че днес е малко позабравен, през 70-те години случаят „Борис Арсов“ става обществено достояние за цяла Западна Европа и предшества „българския чадър“, отнел живота на писателя Георги Марков, и е първата сериозна интервенция на ДС на „вражеска територия“.

Борис Арсов е роден през 1915 година в София. През 1942 година постъпва на работа в стопанската полиция, където работи до края на 1945 година. Заради работата си в полицията лежи една година в лагерите „Богданов дол“ и „Белене“. В периода 1952-1956 година ДС прави опит да го вербува. Първоначално Арсов подписва декларация за сътрудничество, но след това отказва да се явява на срещите с водещия си офицер и да дава информация. По тази причина е изключен от състава на ДС. В годините след излизането си от лагера многократно е арестуван и уволняван като „неблагонадежден“ от комунистическата власт.

В началото на 60-те години организира нелегална организация срещу комунистическия режим под името Български таен революционен комитет. Организацията изпраща писма до различни западни посолства в София, в които съобщава за нарушаването на човешките права в България. През април 1962 година, когато съветският лидер Никита Хрушчов е на посещение в България, Арсов пише анонимна бележка до съветското посолство, която гласи: *„Хрушчов, долу ръцете от нашата родина, тя не е съветска губерния! Долу лакеите от ЦК!“*. Малко след това нелегалната организация е разкрита от ДС, а членовете ѝ попадат в затвора. Самият Арсов е осъден на шест години затвор за вражеска дейност. Въпреки това остава в затвора само до 1964 година, когато е амнистиран заедно с много други политически затворници по повод двайсетгодишнината от 9 септември. В следващите години отново попада в полезрението на ДС и е следен зорко от агентурата на „народната власт“.

През 1970 година Арсов успява да избяга от България. Преминава нелегално границата с Югославия и остава в родината си съпругата и сина си. По-късно това ще се превърне в една от основните линии, по която офицерите от ДС ще го манипулират, за да го отвлекат. След като успява да

избяга, политическият емигрант работи няколко месеца в Западна Германия. През март 1971 година се премества в датския град Орхус, където опитва да продължи висшето си икономическо образование, което е прекъснал след комунистическия преврат в България. Паралелно с това продължава да развива „вражеска дейност“ спрямо комунистическия режим. През 1972 година е избран за председател на Българската лига за правата на човека. Член е на ръководството на Българския национален фронт. Създава и емигрантската организация Български революционен комитет. От 1973 година започва да издава бюлетина „Левски“, в който публикува остри статии срещу комунизма.

„Вражеската дейност“ на Арсов на датска територия продължава до април 1974 година, когато ДС осъществява секретна операция по отвлечането му. Операцията е подготвяна в продължение на години, като комунистическите служби са твърдо решени да се разправят с врага. В началото те предвиждат да го убият, като за целта активират агент Маринов. Той е един от най-близките до Арсов членове на Българския революционен комитет. Самоличността на агент Маринов е Димитър Филипov. Преди да получи този псевдоним, е донасял за ДС под името Николай.

Първоначално офицерите от тайните служби предвиждат Арсов да бъде убит. В инструкцията до агент Маринов е записано, че емигрантът може да бъде ликвидиран с нож или остър предмет, като ударите трябва да се нанасят бързо и последователно в областта на сърцето и гърдите до убеденост, че е убит. Инструкцията е резолирана от шефа на ДС Григор Шопов. Агент Маринов обаче отказва да изпълни мократа поръчка. В същото време от ДС разбират, че Арсов е силно привързан към сестра си и към сина си, който наскоро се е оженил. Намерили слабото му място, офицерите от службите моментално го използват. Примамяват емигранта с обещанието, че ще му помогнат да види сина си. Според версията на ДС Арсов се съгласява доброволно да тръгне към България, след като му е обещано да не бъде преследван от властите заради бягството и дейността си в чужбина. Според неофициалната информация обаче Арсов е упоен и отвлечен, като в операцията освен хора от ДС участват и агенти на източногерманската ЩАЗИ и съветската КГБ.

В България Арсов Първоначално е настанен във вила в Панчарево. Там служителите на ДС се отнасят добре с него и го убеждават да направи изявления пред медиите, в които да разобличи западния строй и дейността на българските емигрантски организации. От ДС искат от него да напише подробни сведения за представителите на „вражеската емиграция“. Вместо да пише, Арсов успява да избяга от вилата в Панчарево, което вдига на крак целия апарат на службите в София. За кратко време е открит. Въпреки опита за бягство на Арсов е даден втори шанс да се „поправи“. Веднага след като

го откриват, служителите на ДС го отвеждат при вътрешния министър Димитър Стоянов, който му обещава, че няма да бъде съден и ще получи пенсия, ако изпълни исканията на ДС. Арсов отказва. Следва бърз процес, в който е осъден на петнайсет години затвор и в средата на декември 1974 година е изпратен да излежава наказанието си в Пазарджик. Още от първия ден на престоя си там е подложен на мъчения. Забранено му е да чете, да се вижда с хора и да говори. В килията му няма легло и отопление, а температурите са минусови. Вместо да се пречупи, Арсов обявява гладна стачка. Няколко дни по-късно заловеният емигрант е намерен обесен на три вратовръзки в килията си. И до днес не е ясно как вратовръзките са попаднали там. Ръководството на затвора бързо приключва случая и го обявява за самоубийство. В последните си часове Арсов успява да напише върху кориците на делото си прощално писмо до сестра си Йорданка, което гласи: *„Злата съдба, сестро, ме остави на хората от ДС, ненаситни зверове, които искат да ме погубят. Сега се страхуват от името ми. Тук съм при такова лошо положение, че дори не може да си представиш. Сърцето ме боли ужасно от непростимата грешка, която направих. Можех в Дания да им избягам и да търся помощ в датската полиция. Но не го направих от страх за Кольо (сина му — бел. авт.). Сега не мога да си простя, че се оставих така наивно да ме доведат в София. Не мога да забравя благородна Дания и скромните датчани. Умирам с едничката утеха, че запазих приятелите от съпротивата. Всичко, което съм писал и подписал в ДС, е било насилствено. Умирам с думите: Долу тиранията, да живее свободата! Аз умирам изпълнил дълга си, друг ще ме смени. Свободата ще дойде невероятно бързо!“*.

144. Най-масовото криминално убийство

Колкото и странно да звучи, най-мощното криминално масово убийство в България е извършено по време на развития социализъм. През 1973 година, навръх Коледа, в общежитие в Студентски град младеж убива единайсет студенти и ранява пет. Комунистическата пропаганда не разгласява за случая и ограничава информацията за случилото се до кратко съобщение в партийния орган „Работническо дело“. Убиецът е седемнайсетгодишният Бранимир Делчев от София. След касапницата се оказва, че младежът е шизофреник.

По време на разследването на случая е установено, че малко преди да извърши престъплението, непълнолетният убиец е бил на кино със свои приятели. Гледали са класическия мафиотски филм „Кръстникът“. Предполага се, че Бранимир Делчев е повлиян от екшън сцените във филма,

които са отключили остра фаза на заболяването му. Веднага след прожекцията той изпада в параноя. Докато върви към дома, си внушава, че някой го следи. Щом се прибира, започва да се крие под леглото. След това взема законно притежавания пистолет на баща си, една кама и излиза. Насочва се към Студентски град, където живее негова братовчедка от провинцията. В продължение на години той е влюбен в нея, но тя не отговаря на чувствата му. Когато стига до общежитията, се насочва към едно от тях. Влиза и започва да стреля безразборно по всеки, който се изпречи пред очите му. Някои от жертвите първоначално са ранени, а след това са доубити с камата.

Три години преди Бранимир Делчев да извърши масовото убийство, майка му, която също страда от психично заболяване, се обесва в дома, в който живеят, след като взима въже назаем от своя съседка. Веднага след касапницата милицията арестува Делчев и обискира дома, в който живее заедно с баща си, сестра си и брата си близник. Братът и сестрата са изследвани незабавно от психиатри. Установено е, че братът на Бранимир също страда от психическо заболяване. Бащата е арестуван и получава бърза четиригодишна присъда за небрежно съхраняване на оръжие. Излежава цялото наказание. Обвиняват го, че създава деца, без да предвиди психическото заболяване на жена си. В същото време братът и сестрата на Бранимир са интернирани в Пещера.

След двумесечен престой в ареста, в началото на февруари 1974 година, Бранимир се качва в милиционерска кола, за да бъде ескортиран до затвора в Ловеч. Около час след като милиционерският автомобил е тръгнал от ареста в София, е получен сигнал, че Бранимир Делчев е застрелян при опит за бягство. Разстрелът се случва близо до Правец. Когато следователите пристигат на мястото на убийството, откриват седем-осем гилзи, а трупът на Бранимир е обърнат с лице към мястото, от което е стреляно по него. Това поражда подозрения в следователите, но заповедта е да се действа бързо и тялото да бъде погребано. Така „опитът за бягство“ остава и официалната версия за убийството на Бранимир.

Следователите решават да погребат Бранимир в Ботевградското гробище, за да може при нужда гробът да бъде открит. В същото време не бива да бъдат видени, защото заповедта е погребението да бъде извършено тайно. След като полагат ковчег в земята, запомнят мястото, но оставят гроба безименен. Така приключва животът на най-сериозния български масов убиец. Съдбата на семейството му не е по-малко тежка. След като излежава четиригодишната си присъда, баща му до края на живота си изплаща огромната кръвнина, която му е присъдил съдът. Братът близник на Бранимир - Делян, прекарва голяма част от живота си в психиатрични санаториуми. Състоянието му се влошава още повече, защото през цялото

време е следен под лупа от органите на реда, които се страхуват да не повтори престъплението на брат си. Делян Делчев умира при не по-малко загадъчни обстоятелства от брат си. През 1988 година е настанен в кюстендилски санаториум. Докато се лекува там, сестра му получава съобщение, че е загинал при нещастен случай, след като паднал от терасата на стаята си. Случаят е приключен скорострелно и никой не обяснява как точно се е случил инцидентът. И до момента не е ясно каква е причината за смъртта му.

145. Палачът

Роденият през 1911 година Мирчо Спасов е един от малцината комунистически функционери, на които Живков има пълно доверие през годините на управлението си. Страховитият създател на комунистическите концентрационни лагери и първият човек в държавата се познават още отпреди 9 септември 1944 година. Приятелството им обаче се заражда непосредствено след идването на комунизма покрай масовите репресии срещу политическите противници на възцарилата се диктатура. По това време Живков е назначен за шеф на милицията, а Спасов ръководи отрядите по екзекуции, които ликвидират над 40 хиляди души само за няколко месеца. По-късно самият генерал разказва пред свои близки, че в дните след 9 септември пред Дирекцията на полицията в София пристигали каруци и камиони с арестанти на „народната власт“. Работата му е първо да праща арестантите в мазето, за да ги опишат, и след това да организира качването им на камионите, които ги отвеждат към радомирските села Върба, Темелково и Батановци. Там ги чакат местни момчета, на които са раздадени патрони и оръжия. Всичко се случва през нощта. В късните си години Мирчо Спасов си спомня, че ударното избиване на политически противници продължава около сто нощи, като всяка нощ в малките часове той докладва насаме резултатите от работата на политическия ръководител на операцията Тодор Живков.

Досегът между генерала и Живков е специален и изцапан с кръв. Затова продължава до края на живота им. По онова време всички фигури от висшето ръководство на БКП знаят за мръсната работа, която Спасов върши. Затова Живков му нарежда, когато има други хора, да не се приближава до него, все едно двамата нямат нищо общо. Уговорката между тях е Живков да намига с дясното око, когато операцията по избиването на врага трябва да продължи. Ако пък работата трябва да приключи, Живков трябва да обърне главата си демонстративно.

Според уговорката всяко нощно намигване на Живков струва поне сто

живота.

Екзекутирането на политически противници без съд и присъда започва още на 10 септември и приключва в края на декември 1944 година. Тогава Живков спира да намига, а младият Мирчо Спасов бърза да ликвидира и последните си жертви, останали в мазетата на милицията.

След като изпълнява всички поставени му от партията задачи около унищожаването на враговете на „народната власт“, Спасов се сдобива със собствен кабинет в Дирекцията на милицията. През 50-те години на ХХ век му е възложено да създаде и организира концентрационните лагери в Белене и Ловеч. Там в продължение на години хиляди подозрителни за режима граждани на комунистическата държава намират смъртта си, а десетки хиляди, въпреки че успяват да оцелеят, никога няма да забравят ужаса на издевателствата и мъченията. Заради непрекословната си вяроност към Живков през годините Спасов се издига до заместник-министър на вътрешните работи, а физиономията му скочава от страх дори много по-високопоставени от него партийни другари.

Веднага след падането на Живков Мирчо Спасов изпада в немилост първо в собствената си партия. Високопоставените другари, които в продължение на десетилетия са се страхували от него, искат реванш. Още на 16 ноември 1989 година тогавашният вътрешен министър Димитър Стоянов призовава за разкриването на „зловещата роля на Мирчо Спасов“. Веднага след това партията изключва от редиците си Тодор Живков и Милко Балев. Заедно с тях е изключен и верният им генерал.

Централната комисия по партийна етика на БКП пък записва в свое решение, че следва да се оцени вината на Мирчо Спасов за допуснатите беззакония и извращения в лагера край Ловеч през 1959-1962 година. Според комисията генералът не само не е приел съществени мерки за спиране на извращенията, а дори е указал и побоища и носи лична отговорност за тях. В решението е записано и че през 70-те години на миналия век бившият зам. вътрешен министър е участвал в злоупотреби в служба „Културно наследство“ при МВНР, но органите на реда са си затворили очите за това.

Няколко месеца след като е изключен от партията, в началото на 1990 година, Мирчо Спасов е арестуван. Ден след ареста новоизбраният председател на Държавния съвет Петър Младенов с указ отнема на Спасов званието генерал-полковник и всички ордени и награди. Пред прокурора бившият страховит генерал от МВР и ДС признава: *„От днешно време преценявам, че беше нереално да се изпращат в лагера лица без присъди, но по това време не мислех така. Ние - Политбюро на ЦК на БКП и нашето министерство силно копирахме съветските другари, техния опит. През 1959 година бях най-младият заместник-министър на МВР и ме натовариха да отговарям и създам лагера край Ловеч“.*

Въпреки самопризнанията Мирчо Спасов умира неосъден през лятото на 1993 година, на осемдесет и две годишна възраст. В тези години синът му Румен Спасов вече трупа първите си милиони и участва активно в партийния и финансов живот на преименуваната бивша комунистическа партия. При правителството на Жан Виденов Румен Спасов стига апогея на бизнес кариерата си, като оглавява легендарния олигархичен кръг „Орион“. Името на бизнесмена се спряга като поръчител на убийството на бившия премиер Андрей Луканов, извършено в София през 1996 година. След падането на Виденов от власт Румен Спасов напуска България и никога повече не се връща. Обявен е за издирване заради източването на Българска земеделска и промишлена банка. Подобно на баща си, и той умира неосъден на шейсет и три годишна възраст през 2009 година.

146. Сивият кардинал

Фигурата на Милко Балев вероятно е по-митична дори от тази на комунистическия диктатор Тодор Живков. В продължение на няколко десетилетия високият само 166 см партиен апаратчик е неизменно до Първия в партията и държавата, а само при споменаването на името му треперят дори най-високопоставените комунисти. Абсолютно верен на Живков, но и самоинициативен, Балев успява да наложи железен ред в БКП и е в основата на дългото управление на Тато. Около миналото му на нелегал отпреди 9 септември 1944 година обаче има доста въпроси, част от които получават отговори след разсекретяването на архивите на царската полиция. Както повечето бъдещи висши партийни функционери, и Балев попада в лапите на топполицая Никола Гешев и, поставен на тясно, е принуден да сътрудничи на полицията. След идването на комунизма досието му, заедно с досието на Живков, ще бъде една от най-дълбоко пазените тайни в Народната република.

Роденият през 1920 година в Троян втори човек в държавата се включва в комунистическото движение едва на шестнайсетгодишна възраст, когато става член на Работническия младежки съюз в родния си град. Малко покъсно записва право в Софийския университет, но заради политическата си дейност не успява да завърши. През 1941 година Балев се издига до секретар на РМС в Троян и ръководител на нелегална бойна група в околията. Групата действа в продължение на две години, но в началото на 1943 година е разкрита от полицията, а ръководителят ѝ е арестуван. Именно след ареста Балев попада в менгемето на царската полиция и не издържа. Първоначално той отказва да сътрудничи на разследващите органи и отрича да е организатор и ръководител на нелегалната група. След като е изправен на

очна ставка с един от членовете на групата, който потвърждава, че Балев е в основата на всичко, нелегалът моли да му дадат един ден, за да размисли. Полицайте склоняват и го връщат в килията му. Докато посещава тоалетната, дребничкият партиен функционер решава да избяга и скача през прозореца от 6 метра височина. Съдбата обаче не е на негова страна - той наранява гръбначния си стълб и губи съзнание. Събужда се в ловешката болница и веднага започва да убеждава полицайте, че не се е опитал да избяга, а да се самоубие. След това признава, че е създал нелегалната група. Въпреки че са скептични към версията за самоубийство, органите на реда я приемат в името на това да накарат арестанта да говори. От този момент нататък Балев оказва почти пълно съдействие на царската полиция, като разказва за свои срещи с нелегали и ги изрежда по имена и прякори. Единственото, което Балев спестява на полицайте, са подробности от разговорите със съпартийците си. Въпреки самопризнанията и сътрудничеството на полицията два месеца след залавянето си Милко Балев е осъден на „смърт чрез обесване“. Изпълнението на присъдата е забавено от писмо до цар Борис III, в което Балев моли монарха да милост. През февруари 1944 година присъдата е заменена с доживотен затвор. Предположенията са, че тази развързка идва, след като младият комунист е показал, че е готов да сътрудничи на полицията. Ден преди преврата от 9 септември 1944 година получава амнистия като политически затворник. От този момент нататък започва и стремителната му кариера по върховете на държавата.

През 1950 година бившият затворник започва работа в апарата на ЦК на БКП като служител в отдел „Пропаганда и агитация“. Взаимодействието му с Тодор Живков датира от 1954 година, когато бъдещият втори човек в партията е назначен за началник на кабинета на диктатора. През 1954 година Живков все още не е на върха на държавата, а е секретар на ЦК на БКП. Две години по-късно, с благословията на съветския лидер Никита Хрушчов, Тато организира дворцов преврат на сталиниста Вълко Червенков и оглавява комунистическата партия. Милко Балев остава началник на кабината на Първия до 1986 година. През това време на няколко пъти е избран за депутат, а през 1979 година е назначен за секретар на ЦК на БКП. Заради абсолютната си преданост към Живков и безпрекословното изпълнение на задачите, които му поставя генералният секретар, още по времето на комунизма Милко Балев се превръща в една от най-омразните фигури на комунистическата върхушка. Той е презиран както по върховете на партията, така и от народа. През 1982 година влиза в най-висшия орган на БКП Политбюро и остава на тази позиция до дворцовия преврат от 1989 година. По време на възродителния процес, когато Живков върши най-мощното си престъпление, Балев стои плътно до него и лично дирижира

процесите. Въпреки това и двамата не са съдени за тези свои действия.

Политическата кариера на Милко Балев приключва заедно с тази на Тодор Живков по време на пленума от 10 ноември 1989 година. Общият път на двамата обаче не свършва тук. Те са изключени от партията на 13 декември 1989 година, а новият генерален секретар Петър Младенов ги обвинява за тежката икономическа и социална криза, в която е изпаднала държавата след десетилетното им управление. Заедно с изключването Балев и Живков губят всички почетни звания, с които са били удостоявани през годините. Няколко месеца по-късно двамата вече са обвиняеми по Дело № 1, което продължава до 1992 година. Тогава Балев е осъден на две години лишаване от свобода, но малко по-късно присъдата му е заменена с условна и той не лежи в затвора. Подобна е и съдбата на Тодор Живков. Милко Балев доживява до дълбоки старини и умира в София в края на 2002 година на осемдесет и две годишна възраст. До последно отказва да дава интервюта и да се появява на публични места.

147. Неудобният Втори

Една от най-интересните дворцови интриги на зрелия социализъм е отстраняването на втория човек в партията и държавата Борис Велчев. В средата на 70-те години на миналия век Велчев е знакова фигура на върха на партията и дори е спряган тайно за евентуален наследник на Живков. Притежава далеч по-сериозни интелектуални качества от генералния секретар и според някои важни партийни велможи в България и СССР може да модернизира партията и държавата. Това е и основната причина през 1977 година висшият партийен функционер да се раздели с всичките си постове в БКП.

Борис Велчев е роден през 1914 година в Етрополе. Получава образованието си в техническо училище в София. От 1936 година е член на нелегалната комунистическа партия. През 1941 година е осъден на смърт по нацисткия Закон за защита на държавата, но впоследствие присъдата му е заменена с доживотна. Веднага след 9 септември 1944 година започва работа в различни структури на БКП, но шеметното му издигане в йерархията започва след знаковия Априлски пленум от 1956 година, по време на който с подкрепата на СССР Тодор Живков сваля от власт сталиниста Вълко Червенков. Заради безспорните си качества и близостта си с новия диктатор за кратко време Велчев успява да се издигне до секретар на ЦК на БКП, член на най-висшия орган в партията Политбюро и още редица важни постове. В края на 60-те и началото на 70-те години на XX век политическата кариера на Велчев стига до втори човек в държавата. В тези времена семейството на

висшия партиен функционер винаги почива в апартамент №2 в държавната резиденция в Евксиноград. Първият апартамент, който по нищо не се различава от втория, винаги се пази за Живков.

Благодарение на високите си позиции Борис Велчев придобива сериозен авторитет в страната и извън нея. В партийните среди започва да се шушука, че далеч по-представителният и компетентен от Живков Велчев трябва да поеме управлението. Самият Втори често изразява позиции за либерализация на режима и повече свобода за изразяване на мнението. В средата на 70-те години тогавашният член на Държавния съвет се противопоставя на политиката на високи държавни постове да се издигат деца на висши партийни функционери. В това число - и дъщерята на Живков Людмила, която прави първите си стъпки като член на правителството и ЦК на БКП. Единият от синовете на Велчев - Иля, който е кинорежисьор, обаче е заместник на Иван Славков в държавната телевизия.

По време на първомайската манифестация през 1977 година Живков, който стои до заместника си, му казва: *„Не трябва безпринципно да издигаме децата си. Нека светят със собствена светлина“*. Велчев приема думите на Първия като позитивен сигнал, че смята да изтегли дъщеря си от политиката. Само че преценката му е грешна. Думите на диктатора са предупреждение за самия него, а съдбата му вече е предопределена.

Броени дни след манифестацията, само за няколко часа, Велчев е свален от всичките си партийни и държавни постове и е обвинен лично от Живков, че използва високата си позиция, за да лансира филма на сина си Иля „Завръщане от Рим“. Филмът се превръща в официален повод Живков да се освободи от влиятелния си заместник и по този начин да гарантира оставането си начело на държавата.

Подмолната акция срещу Борис Велчев започва в началото на 1977 година, когато филмът на сина му е излъчен по държавната телевизия. Веднага след премиерата в София плъзват брошури, които се подиграват с лентата. Съвсем изненадващо в „Литературен фронт“ излиза с унищожителна статия срещу режисьора на продукцията. По високите етажи на властта настъпва обръкване, защото по това време е нормално произведенията на децата на партийните величия да бъдат възхвалявани в официозите, а това някой да ги критикува толкова остро, е направо нечувано.

След като напрежението се нагнетява достатъчно, по време на заседание на Политбюро през май 1977 година Живков директно обвинява Борис Велчев, че използва политическия си пост, за да защитава сина си. Заявява, че вторият човек в партията брутално налага филма „Завръщане от Рим“, който е чужд на социалистическия реализъм. Велчев е обвинен и в това, че е пратил агенти на ДС по редакциите на вестниците, за да спират критичните материали срещу сина му. Втория обяснява, че би могъл да окаже влияние

навсякъде в държавата освен на две места - в ДС, защото службата е пряко подчинена на Живков, и в телевизията, където генерален директор е зетят на диктатора Иван Славков. Пред Политбюро Велчев изтъква, че тъкмо телевизията е продуцирала и излъчила „Завръщане от Рим“.

По време на „другарския съд“ Живков предлага на Велчев да се откаже от сина си, в замяна на което ще го направи председател на Народното събрание. По това време тази длъжност е маловажна, защото парламентът е използван само формално. Велчев отказва предложението и по този начин се разделя с всичките си държавни и партийни постове. До падането на комунизма синът му така и не снима нов филм.

Малко след разправата срещу баща си Иля Велчев пише стихотворението „Ако си дал“, което се превръща в текст на едноименната песен на Емил Димитров. Още с излизането си песента става тотален хит, но веднага е забранена от властите. Стихът „*Ти закъсняваш понякога, истинно, но винаги идваш при нас*“, пък се превръща в повод ДС да извика на разпит Борис и Иля Велчеви, защото в тези думи Тодор Живков вижда закана за реванш. Въпреки че разжалва Борис Велчев от всички постове, Тодор Живков не посяга на живота му и не възпрепятства кариерата на другия му син Владимир, който прави добра дипломатическа кариера, като оглавява посолствата на България във Великобритания и СССР.

Бившият втори човек в държавата доживява да види срутването на Живков. През 70-те години той приема спокойно изхвърлянето си от политиката и това му помага да надживее системата, която е изграждал през голяма част от живота си. През 1989 година Борис Велчев вижда с очите си как само за броени дни Тодор Живков се озовава от върха на държавата в ареста. Бившият политик умира през 1995 година, успял да опази името си сравнително чисто въпреки високите постове, които заема през живота си.

148. Властелинът на ДС

Не е тайна, че страховитата Държавна сигурност от времето на комунистическия режим е подчинена пряко на Тодор Живков. Това, естествено, не означава, че диктаторът се е занимавал с цялата оперативна работа на службите и е следял за тяхната лоялност към него. Тази функция в продължение на повече от две десетилетия изпълнява генерал Григор Шопов. И до днес генералът, който практически управлява комунистическите служби за сигурност, остава една от най-мистериозните фигури на режима. Мълчалив и потаен, без амбиции за представителни постове, Шопов знае всички тайни на комунистическия елит и организира лично всички процеси в службите за сигурност. През 1986 година Тодор

Живков по време на банкет споделя по адрес на Шопов следното: „Под всичко, което би ми поднесъл Григор Шопов, аз мога да се подпиша и без да го прочета! Никога няма да те подведе! Но, вижте, това не мога да гарантирам за себе си. Представяте ли си колко му вярвам, щом го поставям над себе си?“.

Григор Шопов се отличава и със своето изключително хладнокръвие. Когато през 1973 година страховитият началник на концентрационните лагери и главен палач на народната република Мирчо Спасов е изваден от МВР заради корупционни афери, вътрешното министерство опустява. Спасов е бесен, а служителите на МВР знаят, че той винаги ходи въоръжен и буквално може да застреля когото си поиска. Единственият, който не трепва пред разгневения Спасов, е Григор Шопов. Докато високопоставените служители на МВР се крият по коридорите, той нарежда на секретарката си да повика Спасов. В кабинета си Шопов не държи оръжие, което още повече притеснява колегите му. Когато създателят на комунистическите лагери влиза разгневен в кабинета на заместник-министъра, никой не знае как ще свърши всичко. Всички подозират, че Спасов е отстранен от поста си след подадена информация от Шопов. Срещата между двамата трае около десет минути. След нея Мирчо Спасов излиза мълчалив и с наведена глава. Няма и следа от беса, с който е влязъл. След срещата Григор Шопов с обичайния си спокоен вид поръчва на секретарката си да му подготви следващите текущи задачи. Така и никой не успява да разбере какво са си говорили двамата генерали. След тази случка обаче всички разбират кой е истински силният човек в ДС и МВР.

Роденият в богато семейство през 1916 година Григор Шопов се свързва с идеята на комунизма още като ученик. Това е причината да бъде изключен от училище. Все пак завършва училище като частен ученик. Преди 9 септември 1944 година Шопов е арестуван няколко пъти, но така и не получава официална присъда. След комунистическия преврат бъдещият генерал е избран за първи секретар на околийския комитет и секретар на Окръжния комитет на БКП в София. Именно от там тръгва приятелството му с Тодор Живков.

Кариерата на Шопов в МВР стартира през 1951 година. Бързото му израстване обаче се случва, след като Живков оглавява партията през 1956 година. През 1960 година, след като е избран за кандидат-член на ЦК на БКП, Шопов е назначен за заместник-министър на вътрешните работи. На този пост той остава до падането на Живков през 1989 година. През 1965 година Шопов е назначен и за заместник-председател на Комитета за държавна сигурност. От тогава до 10 ноември 1989 година генералът ръководи лично репресивния апарат на комунистическата държава.

Освен за външното и вътрешното разузнаване Шопов отговаря и за

корупцията сред висшия партиен апарат и стопанската номенклатура. По тази линия той научава всички срамни тайни на комунистическата държава, но никога не ги издава. За тях той информира само Тодор Живков, при това в разговори на четири очи. Шопов ръководи лично и държавната контрабанда, която се извършва от органите на ДС, както и „острите мероприятия“, които организират службите. „Остри мероприятия“ в ДС понякога се наричат и убийствата на политически имигранти и неудобни за властта влиятелни фигури.

През цялата си кариера Григор Шопов не изявява никакво желание да оглави МВР. Знаел толкова много, че влиянието му в Министерството винаги е в пъти по-силно от това на министъра. Въпреки огромната си власт Григор Шопов е трудно забележим. Рядко се появява на публични събития, а дори повечето от съседите му не знаят с какво се занимава; движи се без охрана и почти никога не използва шофьор и служебен автомобил.

Веднага след дворцовия преврат от 10 ноември 1989 година Григор Шопов подава оставка от постовете си в МВР и ЦК на БКП. Той е единственият човек от обкръжението на Живков, който се оттегля доброволно и сам от позициите, които заема. След като сдава кабинета си на заместник-министър в МВР, се оказва, че в касата му за документи няма нито едно листче. И до днес не се знае къде е изчезнал архивът на влиятелния заместник-министър след промените. Едно от предположенията е, че Шопов сам унищожава важната информация, включително и снимките си. Днес единствената запазена снимка на генерала е от 70-те години. След 1989 година Григор Шопов живее като обикновен пенсионер в скромен апартамент в софийски квартал заедно със съпругата си. Именно там го застига смъртта през 1994 година.

149. Създателят на Шесто управление

Генерал Петър Стоянов е един от създателите и дългогодишен ръководител на митичното Шесто управление на Държавна сигурност. И до днес причината за уволнението му в началото на 1985 година остава неясна и обгърната в митове. В продължение на шестнайсет години генерал Стоянов ръководи най-мрачното управление на ДС, което е създадено през 1967 година, за да се бори с „идеологическата диверсия, контрареволуционните, националистически и други противодържавни прояви в страната“. След промените през 1989 година Шесто управление на ДС е разформировано и върху него е хвърлена цялата вина за извращенията на комунистическите служби за сигурност. Всъщност това е политическата полиция на комунистическия режим. Агентурата на Шесто управление се разпростира в

средите на художественотворческата интелигенция, всички слоеве на обществото и стига до най-интимните думи и мисли на поданиците на комунистическата държава.

Една от основните фигури в тази стройна и безпощадна система е генерал-лейтенант Петър Стоянов. През целия си живот той избягва публичността. Роден на 1 юли 1925 година в софийското село Кремиковци, Петър Стоянов се включва в легендарния отряд „Чавдар“ няколко месеца преди 9 септември 1944 година. След това участва активно в овладяването на властта от комунистите, като през 1945 година взема участие и в заключителната фаза на Втората световна война.

Кариерата му в МВР започва в края на 1946 година. Тогава Петър Стоянов е назначен за разузнавач в отделение „А“ на ДС. По това време царските служби за сигурност се преформатират в комунистически. Две години по-късно бъдещият генерал е назначен за и.д. началник на Трети отдел в Четвърто икономическо управление на Държавна сигурност. Впоследствие е преназначен за заместник-началник на отдел „Транспортен“. Първоначално ръководителите на управлението предлагат той да бъде изпратен на обучение във висшата школа на КГБ в Москва. Този вариант обаче отпада и Петър Стоянов е изпратен да завърши двегодишния курс в школата на ДС в Симеоново. След това стремителната му кариера в службите продължава с пълна сила. Той е разпределен като началник на отделение, обслужващо външната и вътрешната търговия в Трето управление на ДС. Така през 1967 година Петър Стоянов стига до заместник-началник на Второ управление на ДС, което се занимава с контраразузнаване. Същата година ръководството на БКП стига до идеята за изграждане на идеологическо -разузнаване по образец на съветските служби. За да изпълни отговорната задача на партията, МВР възлага на Петър Стоянов да разработи проект за структурата и щата на новото Шесто управление на ДС. В края на 1967 година Петър Стоянов е назначен за първи заместник-началник на новосформираната политическа полиция, а след малко повече от година я оглавява и остава на върха ѝ цели шестнайсет години. Докато е началник на тази служба, Петър Стоянов изгражда железен ред и оперативните му работници успяват да привлекат и създадат хиляди доносници, които информират за настроенията в обществото.

Залезът на кариерата на генерала идва в края на 1984 година с началото на т.нар. възродителен процес. През декември същата година Тодор Живков стартира насилствената асимилация на българските турци и мюсюлмани. Това престъпление на комунистическата държава е обсъждано в много тесен кръг и дори шефовете на служби разбират за предстоящите действия в последния момент. Дни преди да започне преименуването на турците в Кърджалийско, Петър Стоянов изразява скептичното си отношение към тази

политика на партията. Той прави това, защото в редиците на Шесто управление има немалко количество агенти етнически турци, които според генерала ще се разколебаят да сътрудничат на службите. Няколко дни след като изразява мнението си, генерал Петър Стоянов е отстранен от длъжност. На 2 януари 1985 година легендарният началник на ДС и заместник-министър на вътрешните работи Григор Шопов е извикан при вътрешния министър Димитър Стоянов. Там той е уведомен от министъра, че шефът на Шесто управление е алкохолик и трябва да бъде отстранен от длъжност. Григор Шопов разбира, че министърът говори от името на Живков, и изпълнява заповедта на мига. Ден по-късно Петър Стоянов получава сърдечна криза и е приет в болницата на МВР. Отстраняването му не е заради злоупотреба с алкохол, а заради съмненията му в правилността на методите и средствата на възродителния процес. Това обаче не отменя факта, че Петър Стоянов има проблеми с алкохола. След като е отстранен от партийната върхушка, генералът е пенсиониран. През май 1985 година е удостоен с почетно звание „Герой на социалистическия труд“. Генерал Петър Стоянов доживява краха на комунизма като болен пенсионер. През 1990 година става свидетел на разформироването на Шесто управление на ДС по заповед на новия генерален секретар на партията Петър Младенов. През 1993 година Петър Стоянов умира в дома си на шейсет и осем годишна възраст.

150. Гръм в рая

Една от най-големите мистерии на социалистическа България е самоубийството на шефа на Управлението за безопасност и охрана (УБО) и личен телохранител на Тодор Живков - генерал Илия Кашев. Генералът е неизменно до Живков в продължение на осемнайсет години и заради работата си се превръща в един от най-близките му хора. През годините, в които е началник на УБО (*това е първообразът на Националната служба за охрана - бел. авт.*), той лично отговаря както за обгрижването, така и за следенето на целия висш ешелон на БКП. Според участници в дворцовите интриги на комунистическия режим Кашев докладва всичко, което чува и вижда, на Живков. По този начин във всеки един момент диктаторът е наясно със ситуацията по върховете на властта.

Роденият през 1922 година в село Поибрене, Пазарджишко, Илия Кашев оглавява УБО през 1968 година. Назначението му е изненадващо, защото той няма необходимото образование за поста. Преди това Кашев работи като служител в политическата полиция, която донася на властите за настроенията в обществото.

Заради тоталната си преданост към Живков Кашев е наричан негова сянка.

Всички членове на ЦК и Политбюро на БКП внимават какво говорят пред него и се отнасят към мълчаливия генерал със страхопочитание. Разговорите си с Живков Кашев обикновено води на четири очи. Това е част от мистерията, която витае около фигурата му.

След един такъв разговор, проведен през лятото на 1986 година, генералът заминава на почивка в Хисаря. Това е необичайно събитие, защото Кашев не е почивал от 1968 година, откогато неизменно е ангажиран с обслужването на първия човек в държавата. На 28 септември 1986 година до комунистическата върхушка стига сензационната новина, че Кашев е починал в Хисаря. Първоначално никой не може да предположи причината за смъртта му. Малко по-късно, въпреки строгата секретност на информацията, по върховете на властта се разбира, че генералът се е самоубил.

Във фаталния ден Кашев закусва с жена си, която го придружава по време на почивката му. След това става от масата и се прибира в стаята, в която двамата са отседнали. Минути по-късно жена му също става от масата. Малко по-късно се чуват виковете ѝ: „Той се е самоубил!“. Целият персонал в почивната станция се втурва към стаята, в която се намира Кашев. Вратата е заключена. След като я разбиват, хората от персонала влизат в апартамента, който е празен. В банята обаче лежи простреляният в главата генерал. В ръката си държи личния си пистолет. Въпреки опитите на лекарите да го спасят, Кашев умира няколко минути след като е намерен.

С това започват действията по укриването на смъртта на страховития генерал. Първо той е откаран в Съдебна медицина, където служители на ДС нареждат на лекарите да напишат, че охранителят на Живков е починал от инсулт. Те обаче отказват да участват във фалшификация на официален документ. Заради това издаването на смъртен акт на Кашев се проточва със седмици. В крайна сметка в смъртния акт е написано, че генералът е починал от инсулт.

В същото време става ясно, че по време на последната си закуска Кашев е споменал на жена си, че може да се самоубие. Той обаче така и не казва какво си е говорил с Живков по време на последната им среща.

През 1990 година сваленият вече диктатор споделя пред разследващите го органи, че причината да обтегне отношенията си с Кашев е, че последният криел, че е болен от диабет. По думите на диктатора по време на последния си разговор с генерала той му казал да отиде на почивка и добавил, че след това ще прецени дали да го остави на поста му.

По време на аутопсията в организма на Кашев са открити следи от антидепресанти, което дава основание на разследващите да стигнат до извода, че генералът е имал проблеми с психиката си. В суматохата около самоубийството в продължение на два дни властите не знаят как да съобщят

за смъртта на Кашев на обществото. Върхушката е наясно, че новината за самоубийство в най-близкото обкръжение на Тодор Живков може да има изключително негативен ефект както в България, така и в чужбина. Още повече че през 1986 година ситуацията е допълнително напрегната от аварията в АЕЦ „Чернобил“, която комунистическите власти крият от хората в продължение на няколко седмици. Други поводи за напрежение са изострящата се икономическа криза и генериращият постоянни проблеми възродителен процес. Все пак два дни след смъртта на шефа на УБО в партийния официоз в „Работническо дело“ се появява кратко съобщение, според което ген. Илия Кашев е починал след кратко боледуване. С това случаят е приключен за социалистическите власти. Смъртта на Кашев обаче поражда слухове, че той е бил убит. Твърденията се подхранват от паническите действия на разследващите и натиска им за укриване на истинската причина за смъртта на генерала. Каква е истинската причина за това знаково самоубийство по върховете на държавата, най-вероятно никога няма да разберем.

151. В името на ДС

В един студен януарски ден на 1992 година, в околностите на пазарджишкото село Лисичево, върху стар партизански гроб е открито мъртвото тяло на мъж. По тялото има прострелна рана, а върху него — прощално писмо. По всичко личи, че става въпрос за самоубийство. Намерилите трупа бързо разбират кой е самоубиецът. В Лисичево, а и в Пазарджишкия край приживе покойникът е добре известен. Така както е добре известен в средите на политическия елит и на хората от МВР и службите за сигурност. Трупът е на последния заместник-министър на вътрешните работи от времената на комунизма и бивш началник на Първо главно управление на Държавна сигурност генерал-лейтенант Стоян Савов.

Самоубийството на генерал Савов става повод за различни слухове още в първите часове, когато се разбира за него. Мнозина вярват, че той е „самоубит“. Генералът току-що е станал обвиняем по делото за убийството на писателя дисидент Георги Марков. Това дело не е завършено и до днес. Освен това той е замесен в унищожаването на част от архивите на ДС веднага след падането на комунизма, което също дава основание на прокуратурата да повдигне обвинение срещу него. По това дело години след смъртта на генерал Савов присъди получиха бившият вътрешен министър генерал Атанас Семерджиев и генерал Нанка Серкеджијева. По-рано беше осъден и последният шеф на Първо главно управление на ДС генерал Владимир Тодоров.

В предсмъртното си писмо генерал Савов обяснява, че не може да приеме новата ситуация и събитията, които се случват в България. В края на писмото си той пише: „Вярвайте в Съветския съюз, руския и съветски народи... Боли ме душата, повече не мога В джоба на генерала е открита призовка от съда, в която той е призован да се яви по делото за убийството на Георги Марков. Според негови близки това е преляло чашата и е подтикнало Стоян Савов към самоубийство.

Роденият през 1925 година генерал има шеметна кариера в комунистическите служби за сигурност, чийто връх идва през август 1972 година. Тогава оглавява елитното Първо главно управление на ДС, което отговаря за външното разузнаване. Савов остава на този пост до юли 1973 година, когато заради добрата си работа е повишен в заместник-министър на вътрешните работи, отговарящ за разузнаването и архива. На този пост той остава до 1990 година.

Докато е заместник-министър на вътрешните работи, Стоян Савов не се сблъсква директно с писателя дисидент Георги Марков. През 70-те години на миналия век избягалият в Англия писател громи комунистическия режим в България и се подиграва на диктатора Тодор Живков от ефира на радио Би Би Си. Това принуждава комунистическите служби за сигурност да вземат мерки. Така на рождения ден на Тодор Живков - 11 септември 1978 година, агентът на българските служби Франческо Гулино на моста „Ватерло“ в Лондон прострелва Марков със силно отровна сачма. Няколко дни по-късно писателят умира. В дните около смъртта на Марков Западна Европа започва да говори за „българския чадър“, с помощта на който е бил прострелян писателят. Оръжието е измислено специално за случая от ДС. Агентът, извършил мократа поръчка, е италианец - аферист, който е вербуван за българските служби няколко години по-рано. След убийството той заживява в различни европейски държави и в крайна сметка с помощта на ДС се установява в Дания. Там го заварва и 1990 година.

През същата 1990 година идва сблъсъкът на ген. Стоян Савов със случая „Георги Марков“. Веднага след падането на Живков службите за сигурност започват да се пренастройват за новите реалности. В края на бурната година новият генерален секретар на партията Петър Младенов събира всички генерали от ДС и държи продължителна реч, в която заявява, че политиката на Живков е напълно провалена и службите трябва да започнат да работят по коренно различен начин. Младенов подозира, че част от архива на ДС ще нанесе непоправимо тежки удари по авторитета на МВР. В срамните страници на този архив стоят десетки хиляди доноси, нареждания за арести и... поръчката за убийството на Георги Марков. Малко след речта на Петър Младенов е закрыта политическата полиция на режима в лицето Шесто управление на ДС.

В тези драматични дни, като заместник-министър, който отговаря за архива на службите, генерал Стоян Савов прави предложение до началника на Първо главно управление генерал Владимир Тодоров за цялостна чистка на архива на ДС. Предложението е подписано от генерал Тодоров, а след това — и от тогавашния вътрешен министър генерал Атанас Семерджиев. Между унищожените досиета е и „Скитник“, което е свързано със следенето на Георги Марков.

Веднага след като прави предложението си, генерал Савов попада в първата вълна пенсионирани служители на ДС. Това слага начало и на тежката му депресия. Връща се в родното си село Лисичево и заживява като необикновен пенсионер. В това време новите ръководители на партията стоварват цялата вина за извращенията на стария режим върху ДС и част от нейните генерали. Така в началото на 1992 година генерал Савов се оказва подсъдим, но не може да приеме това и слага край на живота си. Тук обаче историята му не свършва. Другият обвиняем по делото - генерал Тодоров, по време на процеса за унищожаването на архива на ДС стоварва цялата вина за престъплението върху покойния си приятел. По този начин успява да се измъкне със символична присъда от единайсет месеца затвор.

152. Пазителката на тайните

Единствената жена генерал в комунистическата Държавна сигурност Нанка Серкеджиева изиграва решаваща роля в началото на прехода. На 5 декември 2012 година Серкеджиева почина на осемдесет и седем години, а новината за смъртта ѝ почти не беше отразена от медиите. С миниатюрни материали в малотиражни издания беше съобщено, че на погребението ѝ са присъствали огромно количество висши офицери от бившата ДС, а прощалните думи към нея са били произнесени от вътрешния министър в правителството на Андрей Луканов генерал Атанас Семерджиев. През 90-те години на миналия век имената Серкеджиева и Семерджиев са неразделни. Обикалят заедно страниците на младите демократични вестници и съдебните зали, където двамата са подсъдими по едно от най-знаковите престъпления на прехода - унищожаването на огромно количество досиета на бившата ДС.

Нанка Серкеджиева е родена през 1925 година. Още като ученичка се увлича от комунистическите идеи и се включва активно в нелегалната дейност на БКП. Заради това през 1943 година е изключена от гимназията. Малко по-късно Серкеджиева излиза в нелегалност и се включва в партизанския отряд „Антон“, като приема за свой партизански псевдоним името Витка. В края на 1943 година отрядът „Антон“ е разгромен от силите

на полицията и Серкеджиева преминава в новосформирания отряд „Георги Димитров“, където я заварва комунистическият преврат от 1944 година. Веднага след политическите промени се включва в изграждането на комунистическите силови структури. Първо работи като началник бюро „Кадри“ в Окръжното управление на МВР в Пловдив, а през 1948 година е преназначена за началник служба в отделение „Кадри“ при Дирекция на народната милиция. Тази позиция е от изключителна важност, защото е решаваща за подбора на хората, които впоследствие ще се превърнат в основа на комунистическите служби за сигурност и Народната милиция. Междувременно Серкеджиева завършва двегодишен вечерен партиен университет и курс в Академията за обществени науки и социално управление при ЦК на БКП. След това е изпратена на курс за ръководни работници в школата на КГБ в Москва.

През 1963 година Серкеджиева оглавява отдел III на ДС и остава на този пост до 1990 година. Това е архивът на МВР и ДС, който ще се превърне в една от най-горещите теми на прехода. Докато пази архива на комунистическите служби за сигурност, Серкеджиева е член на бюрото на Комитета на българските жени, кандидат-член на ЦК на БКП и член на бюрото на Районния комитет на БКП при МВР. Утвърдена е за активен борец против фашизма и капитализма и е награждавана с множество държавни и партийни отличия, както и с ордени „Червено знаме“ и „Червена звезда“ на СССР. През 1975 година е произведена в чин генерал-майор и по този начин се превръща в единствената жена, достигнала генералско звание в системата на вътрешните работи.

В смутните месеци в края на 1989 година, когато комунистическият диктатор Тодор Живков е свален с вътрешнопартиен преврат, Серкеджиева изиграва решаваща роля в опазването на тайните на ДС. На 25 януари 1990 година тогавашният вътрешен министър генерал Атанас Семерджиев издава и утвърждава докладна записка за унищожаването на 144 хиляди броя архивни дела от фондовете на оперативния архив на ДС. Подготовката и изпълнението на тази важна задача е дело на Серкеджиева. Умишленото унищожаване на агентурни дела и досиета на разработки започва на 29 януари и продължава до 7 февруари 1990 година. Дни след изпълнението на последната си задача като шеф на архива Серкеджиева е пенсионирана. Когато през 1991 година правителството на СДС поема управлението, вътрешният министър Йордан Соколов установява, че липсват 100 хиляди досиета на разработвани граждани. Сред унищожените дела е и делото за подготовка на убийството на писателя Георги Марков. Соколов подава тази информация до прокуратурата и през 1992 година започва делото срещу Атанас Семерджиев, Нанка Серкеджиева и генерал Стоян Савов.

През 2002 година състав на Върховния касационен съд признава за виновна

Серкеджиева по обвинение в злоупотреба с власт и служебно положение и я осъжда на две години затвор. Атанас Семерджиев получава четири години затвор. Двамата обжалват присъдите и през 2003 година те са отменени, а делото е върнато за доразследване. И до днес прокуратурата не го е внесла за повторно разглеждане. През всички години на прехода Нанка Серкеджиева е обвита в пълно мълчание - не дава интервюта, не участва в телевизионни предавания и не споделя дори частица от информацията, която знае. Единствените думи, които произнася в публичното пространство, са пред съда; там твърди, че е невинна и че не е извършила престъпление.

153. Битката между Андрей Луканов и Огнян Дойнов

В първите години на прехода едно от най-често споменаваните имена беше това на Огнян Дойнов. Името на бившия член на Политбюро и ЦК на БКП беше сатанизирано както от страна на антикомунистическата опозиция, водена от СДС, така и от наследниците на бившите комунисти от БСП. Самият Дойнов отсъстваше. Той живееше в Австрия и въпреки опитите на първия главен прокурор от времето на прехода Иван Татарчев да го върне в родината, за да го съди, Дойнов остана в Австрия до края на живота си. Отсъствието му позволяваше на опонентите му да стоварят върху него голяма част от вината за разграбването на България, осъществено в последните години на комунизма и първите години на демокрацията.

Всъщност голямата битка на Огнян Дойнов не е срещу СДС, а срещу връстника му и негов основен конкурент по високите етажи на БКП Андрей Луканов. Именно Луканов е в основата на отстраняването на Дойнов от всички ръководни постове през 1988 година. Дълги години Луканов и Дойнов се конкурират за любовта на диктатора Годор Живков, който опитва да балансира между тях. Двете млади надежди на партията безспорно имат качества и огромно влияние в различни групи от нея. Докато Луканов се ползва с пълното доверие на Москва и упражнява това доверие, за да се сдобие с влияние в апарата на партията, то Дойнов е друг тип играч. Изявен технократ и западноориентиран, Огнян Дойнов се ползва с мощно влияние сред т.нар. стопанска номенклатура. Това са директорите на социалистическите заводи, повечето от които са изявени специалисти, но слаби партийни апаратчици. Ако Луканов изразява партийната власт на БКП, то Дойнов е в основата на икономическата мощ на партията.

Дойнов и Луканов имат коренно различни биографии. Луканов е партиен аристократ. Той е трето поколение комунист. Баща му Карло Луканов е сред най-уважаваните български комунисти в СССР. Това осигурява на бъдещия премиер идеални условия за развитие и прави пътя му към върха далеч по-

лесен от този на комунистическите функционери, които започват от нулата. Луканов завършва международни отношения в Москва и веднага след това, през 1963 година, е назначен на работа в Министерството на външните работи. Три години по-късно се прехвърля в Министерството на външната търговия, а през 1972 година става заместник-министър. От 1976 до 1986 година Луканов е първи вицепремиер, а от 1987 година - министър на външноикономическите връзки.

Далеч по-трудно, но също толкова бързо е развитието на Дойнов.

Роденият през 1935 година в гара Бов технократ произхожда от бедно семейство, което няма връзки с комунистическата власт. Дойнов разчита само на себе си и се дипломира като инженер от ВМЕИ - София. Качествата му обаче не остават незабелязани. През 1959 година е назначен за старши инженер в отдел „Благоустройство“ към Министерството на транспорта. Звездата му изгрява, когато е назначен за заместник търговски представител в Япония. Тази работа му дава възможност да завърже редица важни контакти с японски бизнесмени и политици. Освен това в Япония Дойнов вижда един коренно различен свят от този на социализма.

Придобил знания и умения, надвишаващи тези на старите партийни апаратчици, Дойнов успява да впечатли Тодор Живков. Така през 1970 година влиза по високите етажи на властта като съветник по икономическите въпроси в Държавния съвет. През 1973 година е назначен за вицепремиер, а от 1976 година е член и секретар на ЦК на БКП. Няколко години по-късно е избран за член и на най-висшия ръководен орган на партията - Политбюро. Огромното влияние на Огнян Дойнов идва, след като той оглавява Стопанския съвет към Министерския съвет. Това е звеното, което практически изработва цялата икономическа политика в държавата. Чрез него Дойнов назначава повечето директори на социалистически предприятия и успява да наложи стратегията си за модернизацията им. Именно през годините, в които управлява икономиката, България се ориентира към производство на електронна техника и започва силно да си сътрудничи с Япония в тази област.

Модернизацията на предприятията обаче струва пари. Така през 1985 година Дойнов предлага ударно взимане на външен дълг, който до 1989 година стига до 12 милиарда долара. С парите се купуват чужди фирми, които са базирани в Европа и САЩ. В един момент те стават безконтролни и нанасят тежки щети на държавата. Въпреки че работи в условията на социализъм, Дойнов е пазарно ориентиран и иска българското производство да пробие на западния пазар. В средата на 80-те години това започва да дразни Москва. Лошото отношение на съветските ръководители към Огнян Дойнов е подклаждано допълнително и от Андрей Луканов, който вижда в лицето на връстника си истински конкурент. Така през 1988 година Луканов

надделява и Тодор Живков е принуден от Москва да уволни Огнян Дойнов от всичките му ръководни постове и да го изпрати посланик в скандинавските страни.

Сриването на кариерата на Дойнов в последните дни на комунизма позволява на Луканов няколко месеца по-късно да оглави българския преход. През 1990 година Луканов оглавява правителството, а Дойнов заживява в Австрия. Чрез синия синдикат „Подкрепа“ и с мълчаливото съгласие на Луканов повечето директори на социалистически предприятия са сменени от неграмотни в икономическо отношение работници или от верни на Луканов бивши партийни секретари. Така влиянието на Огнян Дойнов е силно намалено. Самият той започва работа като съветник на милиардера Робърт Максвел. След загадъчната смърт на Максвел Дойнов става съветник на скандалния руски олигарх Григорий Лучански. През цялото време след 1990 година Дойнов живее в Австрия. Именно от тази държава идват голяма част от чуждите инвестиции в началото на прехода. Предполага се, че тези „инвестиции“ са част от огромния външен дълг, който България натрупва, докато Дойнов управлява икономиката. Огнян Дойнов умира от рак на шейсет и пет годишна възраст през 2000 година. Четири години след като конкурентът му Андрей Луканов е разстрелян пред дома си.

154. Преименуваният възродител

Една от митичните, но малко познати днес фигури на българската комунистическа държава се нарича Георги Танев. По време на късния социализъм Танев е сред младите надежди на партията, но звездният му миг идва по време на възродителния процес, който го заварва като първи секретар на БКП в Кърджали. В тези предсмъртни за социализма години Танев е един от основните идеолози на преименуването на близо 900 хиляди български турци и мюсюлмани, което разбива хиляди човешки съдби, разделя семейства и приключва през 1989 година като най-голямото насилствено изселване на хора след Втората световна война.

Георги Танев е роден на 8 октомври 1943 година в Пазарджик. През 1970 година завършва Техническият университет в Дрезден, а година по-късно защитава и кандидатска дисертация. Става член на БКП през 1968 година. След завръщането си в България е определен като ценен кадър и веднага е назначен за заместник-директор на Завода за магнитни дискове в Пазарджик. Заема този пост само на двайсет и осем годишна възраст. След това започва партийна кариера като секретар и първи секретар на Градския комитет на БКП в Пазарджик. През 1977-1979 година оглавява БКП в Пазарджишки

окръг, а от 1979 до 1981 година е издигнат до шеф на Комсомола, въпреки че е преминал комсомолската възраст от трийсет и пет години. В спомените на познатите си от годините в Комсомола Танев остава като скучен човек, който често разговаря надълго с подчинените си и се интересува за клюките и интригите в комсомолското ръководство и тогавашния млад елит на държавата.

Въпреки бурното си кариерно развитие, до 1981 година Танев остава в сянката на по-възрастните комунистически функционери и трудно може да се мери със сравнително младите по това време Георги Атанасов, Петър Младенов и Александър Лилов. Въпреки това ясно показва, че е готов на всичко, за да стигне колкото се може по-далеч в партийното израстване.

През 1981 година младият активист става член на ЦК на БКП и е назначен лично от Тодор Живков за първи секретар на Окръжния комитет на БКП в Кърджали. По това време Първия в партията и държавата е ядосан на тогавашния първи секретар на БКП в Кърджали, който упорито отбива опитите за преименуване на част от мюсюлманското население. Това е причината младият и решен на всичко Танев да бъде изпратен да оглави партията в този специфичен регион. За разлика от предшественика си, Танев се захваща с „мръсната работа“ около преименуването на турците и мюсюлманите още от първия ден. Няколко месеца след пристигането си в Кърджали започва частично преименуване на помашки села в района. Целта е да се провери как ще реагира населението на новата политика на БКП. Въпреки протестите и боя, които непрестанно съпътстват частичното преименуване в Кърджалийско, младият първи секретар на партията докладва редовно и директно на Тодор Живков, че всичко върви по план и населението с радост приема новите имена. В същото време в София в най-тесен кръг тече подготовка на възродителния процес, в която са включени историци, партийни функционери, ръководители в ДС и МВР. Целта е да се изгради идеологическа рамка, която да оправдае преименуването. Групата се координира от тогавашния заместник-председател на Държавния съвет Георги Атанасов. По-късно той ще стане министър-председател и като такъв също ще вземе активно участие в едно от най-големите престъпления на комунистическата държава.

В края на 1984 година в най-тесен кръг висшето ръководство на БКП взима съдбоносното решение за провеждането на възродителния процес. Решено е в рамките на три месеца да бъдат преименувани всички български граждани, които носят турско-арабски имена, и идва като гръм от ясно небе както за турците и мюсюлманите, така и за обикновените служители на МВР и редовите членове на БКП.

На 24 декември 1984 година проехтяват първите изстрели в Кърджалийско. В селата с преобладаващо турско население хората излизат уплашени по

площадите в опит да спасят рождените си имена. Кърджалийски окръг е отцепен от света с танкове и камиони, а операцията по смяната на имената се ръководи лично от първия секретар на партията Георги Танев. В дните около Коледа падат и първите жертви на възродителния процес. На 26 декември в кърджалийското село Могиляне куршум отнема живота на осемнайсетмесечната Тюркян. В началото на размириците хората не вярват, че властта ще стреля срещу тях с истински патрони и дори се съмняват дали Тодор Живков знае за това, което се случва. След първите протести по нареждане на Танев стотици български турци и мюсюлмани са изпратени в затвори и арести, а на населението е наредено да не напуска къщите си. До 30 март 1985 година всички български турци и мюсюлмани са със сменени имена, а Танев е удостоен лично от Тодор Живков с ордена „Герой на НРБ“.

Заради усърдието си Танев става любимец на Живков и през 1987 година е повишен, като оглавява БКП в цялата Хасковска област. През април 1988 година се издига до завеждащ отдел в ЦК на БКП, а през септември е назначен за министър на транспорта. Заради честите смени на позициите си във властта в средите на висшето ръководство на БКП Танев е наричан „френския ключ“ на Тодор Живков.

Опитът му от преименуването от 1984-1985 година в края на 1988 година го изстрелва до един от най-високите постове в държавата - министър на вътрешните работи в оглавяваното от Георги Атанасов правителство. На този пост Танев сменя дългогодишния министър Димитър Стоянов. Основната задача на новия вътрешен министър е да организира и проведе изселването на 300 хиляди български турци от България в Турция. Танев не се колебае дълго и през пролетта на 1989 година използва мирните протести на българските турци и мюсюлмани, които не спират да поставят искането си за връщане на имената. За да нагнети напрежението, нарежда да се стреля на месо и в края на май 1989 година Тодор Живков произнася реч, в която призовава Турция да отвори границите си и обявява, че който иска, може да напусне България. Докато Живков произнася речта си, вътрешният министър действа по план: отново отцепва кърджалийския регион и организира серия от активни мероприятия. Милиционери обикалят от къща на къща и заповядват на хората да напуснат страната до двамайсет и четири часа. Под страха от затвор и нови репресии над 300 хиляди души натоварват покъщнината си върху старите си съветски автомобили и тръгват към неизвестното. В това време чрез държавната телевизия на българите се внушава, че турците предават родината и се изселват доброволно. Операцията, ръководена от Георги Танев, която ще остане в историята като „голямата екскурзия“, приключва само за няколко дни. Хиляди семейства се оказват от двете страни на границата, огромни колони от автомобили задръстват контролно-пропускателните пунктове, а по граничната бразда

плъзват епидемии от болести.

Танев обира лаврите от това престъпление, но няколко месеца по-късно комунистическият режим рухва както в България, така и в цяла Източна Европа. В края на 1989 година е отстранен от правителството, а през 1990 година е изключен от БКП като част от най-близкото обкръжение на Живков. Веднага след това основната фигура в преименуването на турците и мюсюлманите сам сменя името си, за да изчезне незабелязан от правосъдието. Под името Георги Сотиров бившият вътрешен министър и главен „възродител“ заминава за Москва. Там върти общ бизнес с друг бивш шеф на Комсомола - Бойчо Щерянов. Когато участието му във възродителния процес е добре забравено и по всичко личи, че няма да му бъде търсена съдебна отговорност, прекръстеният на Георги Сотиров Георги Танев се връща в България, за да живее спокойно и анонимно като необикновен български пенсионер.

155. Краят на илюзията

На 11 февруари 1991 година единствената по това време българска телевизия съобщава, че поетът Веселин Андреев се е самоубил в дома си. Говорителите изчитат част от предсмъртното писмо на поета, а на следващия ден всички новосъздадени демократични вестници го публикуват. Актът на Веселин Андреев в началото на прехода е първото и последно публично самоубийство по политически причини, което е извършвано някога в България. То е замислено като такова и е един от силните удари по авторитета на току-що преименуваната от БКП на БСП бивша комунистическа партия. Веселин Андреев е един от поетите - символи на комунистическата идея. В продължение на десетилетия стихотворението му „Балада за комуниста“ се изучава от българските ученици в часовете по литература. Андреев има и сериозна биография като антифашист преди 1944 година - той е един от най-младите членове на отряда „Чавдар“ и заедно с него влиза в София веднага след преврата през 1944 година.

Роден през 1918 година в Пирдоп, през 1941 година бъдещият поет записва право в Софийския университет. По това време се включва и в Работническия младежки съюз и става член на комунистическата партия. Заради това същата година излиза в нелегалност, а от 1943 година е партизанин в отряда „Чавдар“. Като такъв участва във всички боеве на отряда. След победата на комунизма именно тази част от биографията му ще е като трън в окото на Тодор Живков, който си приписва героичното минало на антифашистката борба. Докато Андреев е в Балкана, брат му, който също е комунистически активист, е в СССР. Точно по това време там вървят

чистките на Сталин. Заедно с още хиляди активисти на комунистическата идея братът на Веселин Андреев е изпратен в сталински концлагер, от който никога не се връща. Андреев разбира за това чак след 9 септември.

Когато Тодор Живков завзема властта през 1956 година и отрича сталинизма и култа към личността, Андреев многократно го моли да изиска досието на брат му. Живков обаче винаги отклонява въпроса и в крайна сметка започва да се дразни от настоятелността на бившия си боен другар. С това отношенията между двамата започват да охладняват. Андреев не желае да прави партийна кариера, дори отказва да оглави Съюза на българските писатели през 1962 година. Веднага след идването на комунизма оглавява няколко пропагандни вестника. Малко по-късно става депутат в Народното събрание, но по това време този пост е фиктивен.

Падането на комунизма заварва Веселин Андреев като депутат. Вижда как системата, за която се е борил като млад, се срива пред очите му, а на мястото ѝ лъсват хилядите ѝ престъпления. Истината за концентрационните лагери в Ловеч и Белене, разказите на хиляди репресирани от режима хора и разкритията за финансовите злоупотреби на голяма част от елита на комунистическата партия разколебават идеализма на Андреев. В първите месеци след падането на режима изпада в тежка депресия. Така се стига до самоубийството. На 10 февруари 1991 година се обажда на сина си и го моли на следващия ден да го навести. След това изпива голяма доза от приспивателното „Тардил“. Когато синът му влиза в жилището на следващата сутрин, го намира да лежи безжизнен на пода в кухнята. До мъртвия поет е оставено предсмъртно писмо, което той моли да бъде публикувано във вестниците и прочетено по телевизията.

В писмото Андреев пише: „Преди да изляза от живота, аз излизам от Българската социалистическа партия. Нека народът преценява, нека вижда и добро в нея. Но ако знаех стопанските, политическите, античовешките престъпления, аз бих излязъл от нея преди 10 ноември 1989 година. А аз не ги знаех. Сега това ме убива. С ума си разбирам всичко, зная, че трябва да живея, да работя за народа си, но вече болката е непреодолима. Не отчаянието на ума, а болката на душата, станала и на тялото - физическа, ме убива. Проклет да е Живков! И живковистите! Имам пълното и ясното съзнание какво причинявам на вас, най-близките ми, най-милите ми, и ако въпреки това правя непоправимото - значи то е по-силно от всичко. Разберете ме, моля ви, не мога да живея повече, не мога, нямам сили. Оставям сърцето си на всички честни хора от СДС и БСП и им пожелавам в противоборство и единение да дадат всичките си сили, за да изведат нашия народ в един земно щастлив живот. Народът вече е тръгнал към него“.

Самоубийството на Андреев разтърсва столетната социалистическа партия, но не я убива. За разлика от разкаялия се поет, партийните апаратчици не

проявяват чувствителност, а гъвкавост. Земно щастливият живот, който Андреев пожелава на народа си, не се сбъдва - така, както не се сбъдва мечтата му за построяване на истинския комунизъм.

156. Незапомненият образ на българския Нелсън Мандела

Най-дълго престоляният в затвори и лагери политически затворник е българин. Това е Илия Минев, който със своите трийсет и три години пребиваване по комунистическите затвори изпреварва по най-дълъг престой зад решетките дори бореца срещу расизма в Южна Африка и носител на Нобелова награда за мир Нелсън Мандела. За разлика от името на Мандела обаче, днес името на Илия Минев е потънало в забвение. Въпреки феноменалната си затворническа „кариера“ и твърдостта, с която отстоява човешките права по време на комунизма, след 1989 година Минев има нелека съдба и е изолиран от политическия елит на „новите“ демократи от СДС.

Борецът за човешки права е роден през 1917 година в Саранбей (днес град Септември). Едва ли в младежките си години си е представял тежката съдба на дългогодишен затворник, която ще го последва веднага след 1944 година. В ученическите си години, още през 1930 година, Минев влиза в първия си сблъсък с комунистите. Докато учи в гимназията в Пазарджик, участва в конфликт със свои съученици, които членуват в младежката организация на комунистическата партия. Заради острото си противопоставяне на комунистическата идея, която проповядват в училището, Минев е пребит жестоко. Веднага щом излиза от болницата след побоя, баща му го изпраща да учи във Френския колеж в Пловдив. След завършването на елитното учебно заведение продължава образованието си в университета в Тулуза, където завършва индустриална химия. По това време бъдещият дисидент се сприятелява с бъдещия френски президент - социалист Франсоа Митеран. Няколко десетилетия по-късно, в началото на 1989 година, именно Митеран ще посети България, за да се срещне с нейните дисиденти. На тази среща, станала известна като „Закуската с Митеран“, обаче Илия Минев няма да присъства - няма да бъде допуснат до нея от органите на ДС.

След като завършва висшето си образование, Илия Минев се връща в България. През 1941 година се включва в легионерското движение. Там е избран за член на главното водачество на Съюза на българските национални легиони, завеждащ отдел „Външнополитически“ и водач на легиона в Пазарджик. Заради това ден след комунистическия преврат от 9 септември 1944 година Минев е арестуван и е задържан за една година в Пазарджишкия сектор на Държавна сигурност. Така започва неговата затворническа епопея.

Малко след като е освободен от ареста, през 1946 година Минев отново е арестуван. Обвиняват го, че „продължава да стои на фашистки позиции и да провежда активна антикомунистическа дейност“. Според прокуратурата Минев е един от главните инициатори за образуването на Изпълнителен комитет за възстановяване на бившите национални легиони с цел събаряне, подриване и отслабване установената в държавата власт чрез преврат и терористически действия.

Присъдата, издадена от комунистическия съд, е доживотен, строг тъмничен затвор. Все пак малко по-късно съдът смекчава позицията си и заменя доживотната присъда за младия по това време противник на режима с двамайсет и пет години лишаване от свобода. Въпреки това духът на Илия Минев не спада. Едва пуснат предсрочно от затвора, той отново е вкаран там за антикомунистическа дейност. Така с малки промеждутъци Минев прекарва в затвора до 1978 година. През това време обикаля почти всички затвори на страната, като най-много престоява в Пазарджишкия, Пловдивския и Старозагорския. За това време правозащитникът прекарва 1860 дни в карцера за неподчинение, а 460 от затворническите му дни преминават в гладни стачки.

След като през 1978 година е освободен и се връща в родния си град Септември, там е въдворен и са му наложени редица ограничения по Закона за Народната милиция. Следен неотклонно от органите на ДС, той не се отказва от дейността си. През 1984 година започва да организира своето Независимо дружество за защита правата на човека. Минев иска Дружеството да съществува легално и не се крие по никакъв начин от властите. Точно в този период започва и насилственото асимилиране на турското малцинство в България. Стотици турци и мюсюлмани, които не са съгласни с преименуването си, се включват активно в правозащитната организация на Илия Минев. През 1987 година пише писмо до президента на САЩ Роналд Рейгън и до международни организации, в които призовава да защитят правата на хората в комунистическа България. В писмото си Минев описва циничното нарушаване на правата на българските граждани.

Заради тази проява е арестуван отново. В ареста обявява гладна стачка, която продължава двамайсет дни и е последвана от освобождаване. Комунистическите власти са безсилни пред характера му. След излизането си от ареста дисидентът е поставен под домашен арест. Именно в този период, в началото на 1988 година, той и група негови съмишленици обявяват основаването на Независимото дружество за защита правата на човека. През септември в ареста попада съратникът на Илия Минев - поетът Петър Манолов. Това дава основание на дисидента да започне нова гладна стачка, която продължава цели шейсет и три дни.

Въпреки мъченията в лагерите и затворите Минев доживява да види

рухването на комунизма. Веднага след 10 ноември 1989 година неговото Дружество е дублирано и „откраднато“ от комунистическия функционер Румен Воденичаров. Официалната опозиция СДС пък отказва да приеме Минев и го поставя в политическа изолация. Името му се споменава рядко и почти никога не попада в медиите. Още в първите месеци след 10 ноември 1989 година става ясно, че преходът към демокрация няма как да бъде поверен в ръцете на хора като дългогодишния политически затворник.

На 6 януари 2000 година Илия Минев напуска този свят на осемдесет и две годишна възраст. Смъртта го заварва в мизерия и самота в старчески дом в Пазарджик. На погребението му се стичат стотици хора, между които и президентът Петър Стоянов. След смъртта му страдалческият образ на Минев е прегърнат от част от сините политици - вече не е заплаха за тях. Посмъртно Илия Минев е обявен за почетен гражданин на родния си град Септември, а през 2008 година там е открит и негов бюст-паметник. Награден е и с орден „Стара планина“ - I степен. Тези посмъртни почести обаче едва ли имат значение.

157. Несбъднатият лидер на ДПС

Свилен Капсъзов - малцина днес си спомнят това име, но то не бива да се забравя. Поет, журналист, интелектуалец, дисидент и борец за човешки права преди 10 ноември 1989 година, в първите години на прехода той се превръща в естествен лидер на помашката общност в България и мнозина виждат в него сериозен и единствен възможен конкурент на Ахмед Доган за лидерския пост в ДПС. Надеждите, че почтен човек като Свилен Капсъзов може да оглави ДПС, свършват през септември 1992 година, когато при неизяснени и до днес обстоятелства намира смъртта си.

Официалната версия на властите е, че Капсъзов е починал при автомобилна катастрофа. По това време е депутат в 36-ото Народно събрание. Според бивши политици от ДПС две седмици преди да катастрофира, по време на заседание на ръководството на партията, Капсъзов заявява, че досиетата на ръководителите на Движението трябва да бъдат отворени и прочетени. Обръща се към Доган с думите: *„Какво ще правим с досиетата, господин председател?“*. През бурните месеци на 1992 година агентурното минало на Доган е често срещана тема във висшите ешелони на ДПС. То обаче се дискутира на ухо и никога публично, а откъслечни информации от доносите в досието на лидера на голяма част от българските турци и мюсюлмани стигат по различни пътища до съратниците му. Доган е обявен като агент на ДС още през 1990 година от комисията „Тамбуев“. Доносите от досието му обаче лъсват публично и официално чак през 2007 година. През 1990

година в списъка на Георги Тамбуев като съпричастни към ДС са обявени имената на още редица депутати от ДПС. Това създава сериозно напрежение в партията, а версията на Доган за агентурното му минало, която споделя пред съпартийците си, е, че действително е работил известно време за ДС, но никога не е писал доноси и никой не е пострадал от работата му. Доган твърди, че е излъгал ДС, като докато е работил за нея, е създал нелегална организация срещу режима.

Свилен Капсъзов е един от малкото високопоставени лидери на ДПС, който не сътрудничи на комунистическите служби. Заради своята непосредственост и почтеност той е изключително популярен сред членовете на ДПС и сред хората в Родопите независимо от етническия им произход и религиозната им принадлежност. Свилен Капсъзов има богата дисидентска биография. Автор на антитоталитарния роман „Краят на потоците“, писан още през 80-те години на миналия век, уволняван многократно, обявил се публично срещу т.нар. възродителен процес още преди 1989 година, той има ореола на истински борец за права и свободи. Подобен ореол по това време има и самият Доган, но информацията от досието му и разговорът за него заплашват легендата за дисидентското му минало да изчезне.

Още от създаването на ДПС Доган вижда естествен конкурент в лицето на Капсъзов. Според мнозина повдигането на въпроса за досиетата от страна на Капсъзов е първата му официална стъпка към оспорването на лидерството на Доган. По време на напрегнатото заседание на ръководството лидерът на ДПС запазва спокойствие и за пореден път обяснява, че не е направил нищо лошо на никого. Обещава въпросът за ДС - миналото на част от ръководителите на партията - да бъде разгледан на някое от следващите заседания и да бъде взето окончателно решение. Аргументът на Доган да отложи дискусиата и решението е създалото се напрежението между ДПС и подкрепяното до този момент правителство на СДС. Само след три месеца, с гласовете на ДПС и БСП, правителството на Филип Димитров ще падне от власт. Доброто отношение на Свилен Капсъзов към СДС не е тайна за никого. Той е приятел с много от депутатите на сините и по никакъв начин не може да си позволи да гласува с БСП срещу СДС. И до днес не се знае какво би станало, ако Свилен Капсъзов беше жив по време на вота на доверие, който поиска правителството на Филип Димитров в края на 1992 година.

Но да се върнем към катастрофата. На 15 септември 1992 година Свилен Капсъзов катастрофира с автомобила си и загива. На пръв поглед това е нещастен случай. Когато се вгледаме в детайлите обаче, това не е точно така. Дни след трагичния случай става ясно, че зад волана на автомобила, който се връзва в автомобила на Капсъзов, стои Георги Едрев - бивш щатен

служител на ДС, преминал специален курс по външно разузнаване. Става ясно, че преди да убие Капсъзов, Едрев е участник в множество автомобилни катастрофи, но никога не е осъждан за причиняването им. Друг любопитен факт е, че всички катастрофи, предизвикани от Едрев, са извършени със служебни автомобили.

Съмненията, че смъртта на Свилен Капсъзов не е случайна, а е предизвикана, стават още по-силни след свидетелството на писателя Радой Ралин - близък приятел на загиналия. Той заявява, че Капсъзов му е споделил, че получава заплахи с писма и по телефона и смята, че ще бъде ликвидиран. Натискът върху депутата започва, след като той повдига въпроса за виновниците за т.нар. възродителен процес в Народното събрание.

Заради съмненията около смъртта на Капсъзов в Народното събрание е създадена анкетна комисия, която да разследва случая. Позицията на ДПС по случая е напълно пасивна, въпреки че партията е загубила един от най-авторитетните си депутати. Активността идва само от СДС, и то от страна на приятели на Капсъзов. Два месеца след „катастрофата“ на депутата от ДПС при „катастрофа“ умира и депутатът от СДС Красимир Чернев - член на енергийната комисия в парламента и един от уважаваните сини политици.

Анкетната комисия, която разглежда смъртта на Капсъзов, стига до извода, че следствието може да допусне и втора версия - за предумишлено убийство. Тази констатация обаче остава само на хартия. Следствието е категорично, че поддържа и проучва единствено хипотезата за непредумишлено убийство поради непредпазливост. Така убиецът на Капсъзов Георги Едрев е осъден за непредумишлено убийство на четири години затвор и глоба в размер на 485 782 лева. От ДПС отново не реагират по никакъв начин. През годините името на Капсъзов не се споменава по никакъв повод от политици от ДПС, а дори годишнините от смъртта му не са повод въпросът за „катастрофата“ да бъде преразгледан. Депутатът не е забравен само от избирателите си. След „катастрофата“ по време на следващите избори ДПС понася тежки удари в регионите с помашко население. След това години наред хората от тези райони категорично отказват да гласуват за партията на Доган.

За Автора

Тома Биков е роден на 10 октомври 1980 г. в Бургас. Завършва актьорство за драматичен театър в ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград. Магистър по политология от СУ „Св. Климент Охридски“. От 2002 до 2005 година работи като актьор в ДТ „Гео Милев“ – Стара Загора. От 2006 до 2010 година е журналист и автор на политически коментари във в. „Гласове“.

През 2008 година е редактор в сутрешния блок на БНТ, а след това водещ на предаване в телевизия РЕ:TV. През 2009 година издава книгата „Досието на Доган“, а през 2014 година – „Другата история на България – 157 модерни апокрифа“. И двете книги са продадени в няколко хиляден тираж. От 2010 до 2012 година е главен редактор на сайта <http://glasove.com>

През 2012 година влиза в политиката като става съучредител и член на Националния съвет на Движение България на гражданите, което е оглавно от първия български еврокомисар Меглена Кунева. Водач на листата на Движение България на гражданите във 2 МИР – Бургас на предсрочните парламентарни избори през 2013 година. След неуспеха на движението през 2013 година, участва активно в създаването на Реформаторския блок. След изборите за европейския парламент през 2014 година се дистанцира от дясно-центристката коалицията и отказва номинация за кандидат за народен представител. Като основен аргумент за това свое решение изтъква нежеланието на лидерите на блока да постигнат общо лидерство, обща структура и общ механизъм за взимане на решение.

След като се дистанцира от Реформаторския блок, става съучредител и член на Управителния съвет на Института за дясна политика. Със създаването на Института за дясна политика се обявява за коалиция между ГЕРБ и Реформаторския блок след предсрочните парламентарни избори през 2014 година. След създаването на второто правителство на Бойко Борисов е поканен за съветник в Министерски съвет и се присъединява към екипа на заместник министър-председателя по коалиционната политика и държавната администрация и министър на вътрешните работи Румяна Бъчварова, където отговаря за коалиционната политика. Участва в предсрочните парламентарни избори през 2017 година като кандидат за депутат от гражданската квота на ГЕРБ в 24 МИР – София. На 26 март 2017 година е избран за народен представител в 44-ото Народно събрание.

Тома Биков
Другата история на България
157 модерни апокрифа

Българска
Първо издание

Редактор София Петрова
Художник на корицата Николай Киров
Технически редактор Антония Марева
Коректор Мария Венедикова

<http://4eti.me>

Формат 1/16
Печатни коли 23,5

София 1124
ул. „Николай В. Гогол“ 24, ет. 1
тел.: 02/944 33 18
email: editor@milleniumbg.eu
www.milleniumbg.eu

Текстовете от тази книга са били публикувани във в. „Галерия“.

Книгите на „Милениум“ могат да бъдат закупени на
книжна борса „Болид“, щанд 22 Тел.: 02/879 40 06
Печат „Инвестпрес“ АД